

**A Selye János Egyetem 2018-as
X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának
tanulmánykötete**

**Zborník X. medzinárodnej vedeckej
konferencie Univerzity J. Selyeho - 2018**

Komárom, 2018. szeptember 11-12. – Komárno, 11.-12. september 2018

HUMÁNTUDOMÁNYI SZEKCIÓK

SEKCIE HUMANITNÝCH VIED

ISBN 978-80-8122-255-9

TARTALOMJEGYZÉK – OBSAH

Előszó – Predslov	4
Programbizottság – Programový výbor	5
Szervezőbizottság – Organizačný výbor	6
 ”A hungarisztika és szlovakisztika időszerű kérdései” szekció	7
Sekcia ”Aktuálne otázky hungaristiky a slovakistiky”	
Patrik L. BAKA	8
GÖRBE TÜKÖR A MODERN RABSZOLGASÁGNAK	
Ben H. Winters: Földalatti Légitársaság	
Ľudmila BENČATOVÁ	16
UČENIE SA DEFINÍCIÍ NASPAMÄŤ NEZARUČÍ DOKONALÉ OVLÁDANIE	
SLOVENSKÉHO JAZYKA	
Mária ILEK, Szabolcs SIMON	19
A KÓDVÁLTÁS MINT SAJÁTOS ALAKZAT	
HUNČÍK PÉTER: HATÁRESET C. REGÉNYÉBEN	
Béla ISTÓK	46
FACEBOOK-NYELVHASZNÁLAT	
NORMAKÖVETÉS VAGY FUNKCIONÁLIS MŰFAJMEGKÜLÖNBÖZTETÉS?	
Anikó KURUCZ	86
TÁJFILOZÓFIAI VONATKOZÁSOK HAMVAS BÉLA ÍRÁSAIBAN	
Gábor LŐRINCZ	95
A MENTÁLIS LEXIKON FONETIKAI/FONOLÓGIAI ÉS SZEMANTIKAI	
HÁLÓZATÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSEI A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA	
VARIÁNSPÁRJAINAK TÜKRÉBEN	
Julianna LŐRINCZ	116
A RÉGI MAGYAR IRODALOM FORDÍTÁSI NEHÉZSÉGEI.	
BALASSI BÁLINT-VERSEK OROSZ FORDÍTÁSBAN	
Alexandra NÉMETHY	127
PETŐFI SÁNDOR SZERELMI KÖLTÉSZETE IDEGEN NYELVŰ	
MŰFORDÍTÁSAINAK TÜKRÉBEN	
Csaba ONDER	143
MÄNNLICHE DICHTERINNEN	
ÜBER DAS VERHÄLTNIS DER SOZIOKULTURELLEN KONSTRUKTION VON	
GESCHLECHTSROLLEN UND DER SPRACHIDENTITÄT	
Patrik ŠENKÁR	155
KRÁTKE PRÓZY ŠTEFANA DOVÁĽA	

Tamás TÖRÖK	183
VÍZNEVEK AZ ALSÓ-IPOLY MENTÉN LEXIKÁLIS-MOFOLÓGIAI JELLEMZŐK	
Barbara VIDA	190
A WEIRD FICTION TÉRNYERÉSE A KORTÁRS MAGYAR SPEKULATÍV FIKCIÓS IRODALOMBAN	
”Többynyelvűség és komplex identitás mintázatok irodalom-, nyelv- és kultúratudományi megközelítésben” szekció	206
Sekcia ”Viacjazyčnost a komplexná identita cez optiku literatúry, jazyka a kultúry”	
Katalin KISS	207
MODAL PASSIVE ADJECTIVES IN THE CONTEXT OF BUSINESS ENGLISH	
Szilárd KMECZKÓ	220
MEGHALOK EGY KIS HERINGÉRT SORSTÖRÉSEK I. B. SINGER NEW YORK ÁRNYAI CÍMŰ REGÉNYÉBEN	
Judit KÓNYI	233
ACTIVE-COOPERATIVE LEARNING APPROACHES IN ENGLISH COMMUNICATION CLASSES	
Sára MAGYARI	243
”MIATTAM PUSZTUL...”. VEGYES HÁZASSÁGBAN ÉLŐ MAGYAR ÉRTELMISÉGIEK ATTITÜDVIZSGÁLATA A BÁNSÁGI SZÓRVÁNYBAN	
A konferencia programja – Program konferencie	250

A SJE X. Nemzetközi Tudományos Konferenciája

X. Medzinárodná vedecká konferencia UJS

Komárom, 2018. szeptember 11-12. – Komárno, 11.-12. september 2018

Előszó

A komáromi Selye János Egyetem Dr. habil. PaedDr. Juhász György, PhD. rektor úr védnöksége alatt rendezi meg a X. Nemzetközi Tudományos Konferenciáját. A konferencia 2018. szeptember 11–12-én kerül megrendezésre, helyszíne a SJE Konferencia-központja – Hradná 2, Komárno, Szlovákia.

A rendezvény elsődleges célja az előző évfolyamokhoz hasonlóan hazai és a külföldi egyetemi oktatók és kutatók tudományos eredményeinek prezentálása. Elsősorban a humán tudományok, a társadalomtudományok, a neveléstudományok, a közgazdaságtan és a vállalatirányítás és a teológia területein tevékenykedő szakemberek számára nyit teret, továbbá az informatikai és az IKT tudományterület művelői számára, azonban részt vehetnek a rokon szakterületeken dolgozó kutatók is. A konferencia keretén belül lehetőség nyílik tapasztalat- és eszmecserére, új kapcsolatok kiépítésére és a kutatási programok és célok összehangolására.

Az előadások anyagait ebben az évben is a résztvevők és a leadott tanulmányok nagy számának köszönhetően 6 konferenciakötetben adjuk ki a szekciók tudományágakba való besorolása szerint. **A megjelent tanulmányok két független szakmai lektorálás után kerültek a kötetekbe.** A kiadványokat elektronikus formában eljuttatjuk a konferencia minden aktív résztvevőjének.

Az elfogadott publikációkat szabadon elérhetővé tesszük az interneten.

Komárom, 2018. 9. 6.

Bukor József

Predslov

V dňoch 11–12. septembra 2018 sa koná pod záštitou Dr. habil. PaedDr. Györgya Juhásza, PhD., rektora Univerzity J. Selyeho X. Medzinárodná vedecká konferencia UJS – 2018. Miestom konania konferencie je Konferenčné Centrum UJS – Hradná 2, Komárno, Slovensko.

Cieľom konferencie je v súlade s cieľmi predchádzajúcich ročníkov prezentácia výsledkov vedecko-výskumnej práce vedeckých a vedecko-pedagogických pracovníkov univerzít z domova a zo zahraničia. Konferencia dá priestor predovšetkým pre odborníkov zaoberajúcich sa vednými oblasťami: humanitné vedy, spoločenské vedy, pedagogické vedy, ekonomické vedy a riadenie podniku, ďalej informatické vedy a IKT, ale vítaní sú aj účastníci z príbuzných vedných odborov.

V rámci konferencie je priestor aj na aktívnu výmenu názorov a skúseností, na nadviazanie kontaktov a na zosúladenie spoločných vedecko-výskumných programov a cieľov.

Jednotlivé príspevky aj tohto roku z dôvodu vysokého počtu prihlásených a veľkého množstva odovzdaných príspevkov sme zaradili do šiestich zborníkov podľa vedných odborov jednotlivých sekcií. **Do jednotlivých zborníkov boli zaradené iba príspevky, ktoré prešli dvoma nezávislými odbornými recenznými konaniami.** Zborník v elektronickej podobe s príspevkami bude doručený pre každého aktívneho účastníka konferencie. Prijaté publikácie budú voľne dostupné na internete.

V Komárne, 6. 9. 2018

József Bukor

PROGRAMBIZOTTSÁG

Elnök:

Dr. habil. PaedDr. Juhász György, PhD.
Selye János Egyetem, Szlovákia

Tagok:

Dr. habil. PaedDr. Horváth Kinga, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

RNDr. Csiba Peter, PhD.

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Mgr. Lévai Attila, PhD.

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Tóth Péter, PhD.

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Poór József, DSc.

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Kolumbán Vilmos József

Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet,
Kolozsvár, Románia

Dr. habil. Cservák Csaba

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest,
Magyarország

Dr. habil. Kókai Nagy Viktor

Debreceni Református Hittudományi Egyetem,
Debrecen, Magyarország

Dr. habil. Vajda Barnabás, PhD.

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. Ing. Machová Renáta, PhD.

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

doc. RNDr. Tóth János, PhD.

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. PhDr. Liszka József, PhD.

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

RNDr. Bukor József, PhD.

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

PROGRAMOVÝ VÝBOR

Predseda:

Dr. habil. PaedDr. György Juhász, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Slovenská republika

Členovia:

Dr. habil. PaedDr. Kinga Horváth, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

RNDr. Peter Csiba, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

Mgr. Attila Lévai, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. Péter Tóth, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. József Poór, DSc.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. Vilmos József Kolumbán

Protestant Theological Institute of Cluj Napoca,
Cluj Napoca, Rumunsko

Dr. habil. Csaba Cservák

Károli Gáspár University, the Reformed
Church in Hungary, Budapest, Maďarsko

Dr. habil. Viktor Kókai Nagy

Debrecen Reformed Theological University,
Debrecen, Maďarsko

Dr. habil. Barnabás Vajda, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

Dr. habil. Ing. Renáta Machová, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

doc. RNDr. János Tóth, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

Dr. habil. PhDr. József Liszka, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

RNDr. József Bukor, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

SZERVEZŐBIZOTTSÁG

RNDr. Bukor József, PhD.

Mgr. Szarka Katalin, PhD.

RNDr. Gubo Štefan, PhD.

PhDr. Antalík Imrich, PhD.

PhDr. Korcsmáros Enikő, PhD.

Mgr. Tóth-Bakos Anita, PhD.

Dr. habil. Vajda Károly, PhD.

Kanczné Nagy Katalin, PhD.

Simon Szabolcs, PhD.

Mgr. Görözdi Zsolt, PhD.

Bc. Hernády Adrienn

ORGANIZAČNÝ VÝBOR

RNDr. József Bukor, PhD.

Mgr. Katalin Szarka, PhD.

RNDr. Štefan Gubo, PhD.

PhDr. Imrich Antalík, PhD.

PhDr. Enikő Korcsmáros, PhD.

Mgr. Anita Tóth-Bakos, PhD.

Dr. habil. Károly Vajda, PhD.

Katalin Kanczné Nagy, PhD.

Szabolcs Simon, PhD.

Mgr. Zsolt Görözdi, PhD.

Bc. Adrienn Hernády

**A Selye János Egyetem 2018-as
X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete**

**Zborník X. medzinárodnej vedeckej
konferencie Univerzity J. Selyeho - 2018**

Komárom, 2018. szeptember 11-12. - Komárno, 11.-12. september 2018

„A HUNGARISZTIKA ÉS SZLOVAKISZTIKA IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI”

SZEKCIÓ

SEKCIA

„AKTUÁLNE OTÁZKY HUNGARISTIKY A SLOVAKISTIKY”

Szekcióvezető - Vedúci sekcie:

Szabolcs SIMON, PhD.

A szekció cikkeinek recenzensei – Recenzenti článkov sekcie

PaedDr. Patrik Baka L., PhD., Mgr. Béla Istók, PhD., Mgr. Gábor Lőrincz, PhD.,
Dr. habil. Julianna Lőrincz, PhD., Mgr. Anikó Kurucz, Mgr. Alexandra Némety, PhD.,
Mgr. Veronika Sátor, Szabolcs Simon, PhD., Mgr. Ilona Szerdi,
Mgr. Barbara Vida

GÖRBE TÜKÖR A MODERN RABSZOLGASÁGNAK Ben H. Winters: *Földalatti Légitársaság*

Patrik L. BAKA¹

ABSTRACT

The paper analyzes one of the most successful alternative historical books of the recent past, Ben H. Winters's *Underground Airlines*. The story invites the reader into an America where the assassination of Abraham Lincoln happens before he gets elected as the big libertarian president. This breaking point initiates a domino effect during which the mourning North negotiates a compromise with the slave-holder South, resulting in an alternative present where the Southern states still have slaves. The analysis puts the novel into the context of the classical alternative historical works and it discusses the world-building aspect of the novel in detail. The paper pays great attention to the social and political analogies which can be drawn between the realities of our world and the novel's; concluding on the bitter realization that the differences between the "over here" and the "over there" seem distinct only for the first look.

KEYWORDS

alternative history, world-building, analogies, tradition, slavery

BEVEZETŐ

„Homályosan derengett a hold körvonala a felhős égen. Abraham Lincoln [szobrának] monumentális, rosszalló vonásai fölém tornyosulva meredtek a városra, az országra, erre az egész befejezetlen ügyre.”
(Victor; Ben H. Winters: *Földalatti Légitársaság*)

Az alternatív történelemről írott, meghatározó tanulmányában Gavriel D. Rosenfeld professor megállapítja, hogy az egyes nemzetekhez köthető szerzők java olyan múlthasadást tesz meg uchronikus regénye alapjául, mely esemény másként alakulása alapjaiban rengette volna meg az adott nép sorsának alakulását. Állítását saját országa, az USA példájával erősíti meg, ahol a legtöbb allohistorikus mű három nexus pont köré szerveződik. Ezek a második világháború, a polgárháború és a függetlenségi háború [1]. A professor szerint e témák kvázi örökzöldekként említhetők a „mi lett volna, ha...?” típusú kérdések kedvelőinél éppúgy, ahogy a történészek számára is. Rosenfeld nem azt mondja, hogy ezek a kardinális töréspontok időszakonként ne kerülhetnének háttérbe, de azt igen, hogy a jelenünkben zajló mozgások rendre felélénkítik azokat, hiszen zavarba ejtő jellegük okán minduntalan kitűnő háttérként szolgálnak az egyes társadalmi és politikai problémák kidomborításához.

Görbe tükör a modern rabszolgaságnak

A közelmúlt egyik nagy alternatív történelmi sikere, Ben H. Winters *Földalatti Légitársasága*² [2] maradéktalanul visszaigazolja Rosenfeld állításait. Egy olyan Amerikába invitálja meg olvasóját, ahol az Abraham Lincoln elleni merényletre nem a polgárháború után, de még a

¹ PaedDr. Baka L. Patrik, PhD. Selye János Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, adjunktus, baka.l.patrik@gmail.com

² A kötetre vonatkozó oldalszámokat a főszövegben, zárójelben adjuk meg.

nagy szabadságharcos elnökké választása előtt kerül sor. Ez a *divergáló pont* egy olyan dominóeffektus elindítója lesz, minek során az alternatív világban a gyászoló Észak nem kényszeríti rá akaratát a rabszolgatartó Délre – annak képviselői is visszatérnek a Kongresszus falai közé –, hanem kompromisszumot köt vele, az alább olvasható, XVIII-adik alkotmánykiegészítés formájában, amelyet 1861. május 9-én ratifikálnak:

Az alkotmány egyetlen jövőbeli kiegészítése sem érintheti a megelőző öt cikkelyt... emellett az alkotmány nem módosítható olyasféléképpen, amely engedélyezné a rabszolgaság eltörlését vagy felhatalmazást nyújtana a Kongresszusnak arra, hogy eltörölje, illetve gátolja a rabszolgaságot azon államokban, amelyekben törvényileg megengedett, illetőleg megengedhető a rabszolgaság. (10.)

A jogilag is bebetonozott megegyezés okán aztán nem kerül sor sem a polgárháborúra, sem a fekete rabszolgák felszabadítására, egészen napjainkig – mindez jól mutatja *divergáló* [3] és *neuralgikus pontok* [4] összefüggő viszonyát: míg az előbbi egy kisebb jelentőségű történelmi módosulást jelent, addig az utóbbi radikálisat, az egész világra hatást gyakorlót. Az alternatív történelmi regények tapasztalata azt mutatja, hogy a kettő mindig egymásból bomlik ki.

Az így körvonalazódó világ az USA „ideát” tapasztalt jelenéhez képest tehát egyértelműen disztópikus, és ellentétes az Egyesült Államok szabadságon s egyenlőségen alapuló szemléletével. Barcsi Tamás osztályozása szerint itt *ideologikus, totális elnyomáson alapuló félelem-rendszerről* beszélünk, amit egy radikális politikai szemlélet határoz meg, igaz, az elnyomás „csak” egy népcsoportra, esetünkben az afroamerikaiakra terjed ki [5]. „És az a legrémisztőbb, hogy nem érezni szélsőségesnek – nem valamiféle eltúlzott disztópia, hanem *látszólag* minden normális. Az emberek nem viselkednek »furán«, nem lóg ki annyira a jelenünkből, hogy könnyedén legyinteni tudnánk rá, mert úgyis *elképzelt*” [6]. A kötet ilyenformán görbe tükröt is állít azon rasszista megnyilvánulások és előítéletek elé, amelyek mindmáig részei a jelenünknek, és korántsem csak a bolygó átellenes oldalán; továbbá odafigyel arra is, „hogyan megmutassa, a politikai megalkuvás, a társadalmi normák illetően torzulása következtében maguk az emberek mint személyek, milyen ideológiát követnének. Mindezt roppant kicsiben, teljesen az utcaszintről közvetíti felénk” [7]. A regény legfontosabb eredményei közt ugyanezt emeli ki László Zoltán írása is [8]. Az áthallásokra különösen érzékenyen reagál Takács Gábor kritikus, amikor az olvasót „te”-ként szólítva meg szembesít Winters világával: „A te világodban nincsen rabszolgaság. A te világodban mindenki szabad. De a te világodban is lelőhetnek a rendőrök egy afroamerikait, mert az »fenyegetően« viselkedett – például benyúlt a kesztyűtartóba az irataiért, vagy kisgyerekként játékpisztollyal játszott. A te világodban is előbb állítanak meg »szűrőpróbaszerűen« egy feketét közúti ellenőrzésen, egy fekete előbb bukik ki az iskolából, egy fekete előbb »kerül bajba«, kevesebbet keres, előbb »akad el« a ranglétrán. Lehet belőle elnök, persze. Elvégre ez egy szabad világ” [9].

A *Földalatti Légítársaság* profán módon szembesít a rabszolgaság kérdésével, a borszín alapján való megkülönböztetéssel, a regény kulcsszava mégis a *hagyomány* lesz. Az alkotmány által megszilárdított, sérthetetlen hagyomány, amivel a rabszolgatartók az alternatív jelenig takaróznak, ha privilégiumaikról van szó. A törvény hatalma ilyenformán a legfőbb fenyegető erőként lepleződik le, amely ha legalizálja az embertelenséget, annak elkövetőit egyszersmind fel is menti a bűn alól. Ezt igazolja bármelyik szélsőséges ideológia vagy fanatikus hitrendszer működése, melyek mindenkor az önmaguk által önmaguknak megteremtett keretrendszert használják kikezddhetetlen hivatkozási alapul. Winters műve a direkte szemléltetett rabszolgaság révén az elnyomás különböző fajtáival szembesít; a modernkori rabszolgaság többdimenziós jelenséggé kerül prezentálásra, ahol a bilincs helyét a pénz hatalma veszi

át. Innen nézve pedig mindegy, hogy az emberi értéküktől megfosztott szexrabszolgákról, a társadalmanként eltérő mélységű és milyenségű női másodrendűségről, a hindu kasztrendszer brutális megkülönböztető erejéről vagy épp a gyári munkások mókuserék-szerű életéről beszélünk. A Kemény Négyek – ezek Winters univerzumának mindmáig rabszolgatartó államai, Louisiana, Mississippi, Alabama és az egyesült Karolina – cégeinél nemcsak feketék dolgoznak, de fizetett fehérek is, akik bár szabadon közlekedhetnek, a számukra kirendelt lakások és az azok után fizetett járulékok mégis szorosan a vállalatokhoz fűzik őket. Az egyikük voltaképpen úgy érvel saját szabadsága mellett, hogy közben épp feszes megkötéseit leplezi le:

- Billy, bármikor bemehet a városba?
- Még szép. Naná. – Gyanakodva fürkészett az asztal túloldaláról. A cigi a szája sarkában lifegett.
- Haver, én nem vagyok rabszolga. Csak ki kell csekkolnom, meg kell mondanom, hova megyek, mikor jövök, aztán, ha visszajöttem, becsekkolok. (298.)

Mindez pedig már szoros párhuzamot mutat a mi jelenünk szabadságával is. Mintha az, hogy az egykori ültetvényes gazdaságokat – vagy épp nemesi birtokokat – most vállalatoknak hívják, a rabszolgákat – esetleg jobbágyokat – pedig dolgozóknak, csak fogalmazásbeli, árnyalatnyi különbség lenne. Egy-egy tétova lépcsőfok egy hatalmas toronyban, amit a hierarchia bástyájának hívnak.

Ha a Winters-regényt el kívánjuk helyezni az alternatív történelmi irányzat klasszisaik között,³ megállapíthatjuk, hogy *különös historikus* uchróniával állunk szemben. A szópár első elemét a todorovi terminológia ihlette [10], és olyan világokat értünk alatta, amelyek bár különböznek a miénktől, az ott zajló események mégis a mi univerzumunk szabta keretek között maradnak, és az általunk ismert törvényszerűségek mentén szerveződnek – nincs például bennük semmiféle megmagyarázhatatlan, csodás elem –; továbbá *historikus*, mivel az általunk ismert múlt egy szakaszát írja át, egy olyan történelmi eseményből kiindulva, ami nálunk másként, vagy egyáltalán nem esett meg. Ez a vonatkozás Karen Hellekson történelemszervező modelljeiből az *entrópi*kust hívja elő, mely szerint a múltnak éppúgy fontos mozgatórugója a véletlen, ahogy a jelennek is, ám mivel annak következményei egy szigorú ok-okozati láncra szövődnek rá, meghatározó a *genetikus* modell jelenléte is [11].

A múlthasadás jellege szerint értelemszerűen *politikai*, hiszen Abraham Lincoln halálával egy olyan rabszolgaság-ellenes rétorikát veszít el az USA, akinek hiánya teljesen mássá teszi annak jövőjét. Tegyük hozzá rögtön, hogy a regény jelenét ugyancsak egy felszabadítás-párti politikus jelentős pozícióba való kinevezése, majd az ellene hamarosan elkövetett merénylet uralja, sajátos példáját hozva a hagyományok fölötti örökösnek.

A *Földalatti Légitársaság* kontrafaktuális erőssége szerint kettőséget mutat. Mivel az Egyesült Államok másként alakult történelmére számos ponton, sokszor igen részletesen reflektál – olyan apróságokra is odafigyelve, mint hogy a berlini olimpia után Jesse Owens inkább a Szovjetunióba menekült országa fajgyűlölete elől –, keményvonalasnak, *hard*nak mondhatnánk. De mivel soha nem lép túl az USA határain, ugyanilyen joggal nevezhető *soft* uchróniának is. A narratíva során más országok működése tökéletesen homályba vész, ahogy az is, hogy Amerika milyen szerepet vállalt – ha vállalt egyáltalán – a világháborúkban és más ügyekben a globális politika színpadán. Csupán annyit tudunk meg, hogy a rabszolgaság intézményének fenntartására hivatkozva a külföld súlyos embargóval sújtja az USA-t, ami nagyban visszaveti annak gazdaságát az „ideát” ismerthez képest, s egyszersmind azt is ellehetleníti, hogy az ENSZ tagja maradjon. Igaz, a viszonyok már kezdenek fellazulni, az ál-

³ Utóbbiakat jelen sorok szerzőjének készülő disszertációs munkája, *A magyar alternatív történelmi regény határolja körül*.

lamokba való import egyre kiterjedtebb, s már a CD is használatos a magnókazetták mellett (sic!). Az ENSZ-ből való kiugrást egyébként a mi világunkban a Nobel-békedíjas, világhírű diplomata, Henry Kissinger teszi nyilvánvalóvá egy 1973-as sajtótájékoztatón:

Természetes, hogy minden szervezetben lehetnek nézeteltérések, és az Amerikai Egyesült Államok nem hátrál meg a nézeteltérések elől. De minden nemzetnek megvannak a maga hagyományai, és Amerika nem mond le a hagyományairól, csak azért, hogy egy intézmény tagjává válhasson. (219.)

Mint láthatjuk, a hagyomány a másik világ Kissingerének is kulcsfogalma, amelyhez a túlon túl elkötelezett ragaszkodás egyszerre teszi az államokat embertelenebbé – nemcsak a befogadó, de az „odaát” többi országa szemében is –, sikertelenebbé és kitagadottá. A Winters világában bár kényszerszerűnek tűnő, mégis jól kivehető izolacionizmus a populista trumpi szólamok némelyikének potenciális következményeit is meglebegteti. A kvázi ingyenes munkaerő által életben tartott Dél persze gyarapodik, északon azonban rendre dőlnek be az egyes államok ipari létesítményei az ellehetetlenített export miatt, a városokban pedig életterlen gettókba – úgynevezett Freedman Town-okba – tömörülnek a feketék. Ilyen szegénynegyedek persze a mi világunk megannyi pontján is megtalálhatók, Winters kétkedő főhőse pedig a következőképp foglalja össze a beléjük kódolt fenyegetést:

Ezek a városrészek a többi ember miatt léteztek még mindig. [...] Csinálnak egy ilyen ketrecet és arra kényszerítik az embereket, hogy állatok módjára éljenek, hogy aztán ujjal mutogathassanak rájuk: »Nézd meg ezeket az álatokat! Na, tessék, ezek ilyen népség.« Ez az elképzelés aztán kéményfüstként gomolyog ezekből a városrészekből, a fekete hamarosan egyet jelent a szegénnyel, a szegény a veszéllyel, míg nem szépen összesósódnak a szavak egyetlen, sötét elképzeléssé. Füstfelhővé, a kéményből kiáradó szürke füstté, amely szennyezett levegőként terjeng nemzetünk többi tagja között. (152.)

Amellett, hogy a zárókép megidézi az auschwitz haláltábor kegyetlen szürkességét, a peremre szorult rétegek, az elszegényedés és az éhezés mi világunkat is belengő tapasztalatával szembesít, amely univerzumokon átívelő, megoldásra váró globális problémaként lepleződik le.

Annak ellenére, hogy az alternatív univerzumnak cirka százötven éve van az eltérő kibontakozásra, Winters világa mégis számtalan ponton együtt rezonál, szinte összeér a miénkkel. A nagypolitikát tekintve Lincolnt leszámítva nem változik az elnökök listája – Rooseveltt, Truman, Johnson ugyanakkor töltik ciklusukat, mint nálunk –, de a közelállás kicsiben is elmondható. Például ugyanazok az elemek, amelyek napjaink amerikai kultúráját meghatározzák, „odaát” is az államok sajátjai, gondolva itt például az olyan szuperhősökre, mint a Hihetetlen Hulk, zenészekre, mint Michael Jackson, s ideérthető a tévécsatornák és napilapok neve s irányultsága is.

A mű, hőseit, pontosabban a világ sorsának alakulására való ráhatásukat tekintve egyértelműen *népi* kontrafaktum, hiszen nem a politikai fősodor, de a kisemberek helyzetét, hányattatásait mutatja be az átrajzott *jelenben*. A múlt csak mint háttér bontakozik ki a számukra – ahogy az „ideát” történelme a mi számunkra is –, amelyre bár menthetetlenül hivatkozni kényszerülnek – akárcsak mi –, az mégis csupán korlátozott hatással bír a jelenre. Elsősorban az abban való boldogulás lesz a meghatározó.

A *Földalatti Légitársaság* főhős narrátora, Victor bár egyes szám első személyben beszél – folyamatosan reflektálva saját belső forrongásaira és emlékeire, egyszerre tágitva ki így mind a belső, mind pedig a múltbéli világ terét –, mégis igen nehezen határolható körül. Egy olyan fekete titkosügynökről van szó, aki eredendően szökött rabszolga volt, ám elkapták, s a cégéhez való visszatérés helyett felajánlották neki a lehetőséget, hogy olyanokra vadásszon –

„niggersintér”, „lélekrabló” legyen –, mint amilyen ő maga is volt: szökevényekre.⁴ Menekülésre nincs esélye, hiszen a gerincébe ültetett nyomkövető révén sehogy sem tudna elrejtőzni a rabszolgauldöző szervezet, a Szövetségi Marsallszolgálat fehér furgonjai elől. Tetszetős váltás, hogy a mi világunk ügynökirodáit jelölő fekete kocsik jelen szervezet esetében ellentétes színt öltenek, ami persze önreflexióként is érthető, hiszen „odaát” a fehér, és nem a fekete lesz a fenyegető erő. A regényben Victor kétszáztizedik ügyét követhetjük nyomon – a narratíva alapvetően a krimi ismérvei mentén bomlik ki –, szinte szabad mozgását a saját testébe rejtett börtönnel, és folyamatos metamorfózisait, ahogy minden közegben valaki másként mutatkozik meg.

Elég sok nevem volt már. Jobban mondva, rendszerint úgy tekintetem magamra minden új megbízás előtt, mint akinek egyáltalán nincs neve. Mint aki nem is ember. Valaki eltűnt... és ez az eltűnt személy valahol bujkál, én meg nem egy másik ember voltam, csupán egy akarat, egy szándék végrehajtója. Eszköz. Gépezet. Csak ez voltam, semmi más. (27.)

Azáltal, hogy „ő”-ként hivatkozik saját énjeire és azok markánsan elütő jellemjegyeire, eleve egyfajta tudathasadásos állapotot teremt, amelyben maga a hős sincs már teljesen tisztában azzal, hogy ki is ő valójában. Őt halljuk gondolkodni, ám a világgal nem ő, hanem a belső hang által is értékelt, kreált hasonmás beszél. Megteremtett alteregói, fakulni nem tudó emlékei azonban mind kísértik, és másra sem várnak, mint hogy előtörhessenek, leleplezve egy olyan „én”-t, amit először úgy tűnik, felvett álszemélyiségek garmadája temetett végleg maga alá. Az arcvesztést egy Victor által végignézett jelenet a következő, játékos módon viszi színre:

– Ááá – mondta újra [a kisfiú], de visongva nevetett, az asztalt csapkodva. Baconból mosolyt, két eperből pedig szemet csináltak Lionel palacsintájára, és most egyenként emelte fel ezeket, arctalanná téve a palacsintas arcot. – Áááá! Az arcom! (168.)

A rabszolgák – hivatalos formában Munkára Kötelezett személyek, azaz MK-k – másodrendűsége a nevükben is feltűnik: jellemzően köznevek és melléknevek alapján nevezik el őket, úgymint Kedves, Testvér, Drága, Csóka, Bástyá, stb. Ezenfelül különösen elállatiasító az a költői bőrszínpigmentációs skála, amivel a Marsallszolgálat osztályozza őket, s amelynek tónusai kiképzése révén Victorból is éppolyan természetességgel törnek elő, mint ahogy csak a festők képesek értékelni a színeket: késő nyári méz, meleg tónus, 76-os árnyalat; 41-es árnyalatú, mérsékelt szén, réz beütéssel; mérsékelt fenyő, vöröses tónus, 211-es vagy 212-es szám. A regény világában körülbelül hárommillió fekete sínylődik rabszolgasorban, a mű kifutása azonban tovább súlyosbítja a kérdést, és elsőre távolinak tetsző opusokkal létesít kapcsolatot. A Kemény Négyek úgy próbálják meg elkerülni a rabszolgatartást lassanként mind körülményesebbé és „humánusabbá” tevő központi rendelkezéseket, hogy:

[E]llopják a Lunához hasonló lányok petesejtjét, különválasztják a DNS-t, hibrid sejteket hoznak létre, sejtvonalakat tenyésztene. – Hiszen – [H]a a rabságban tartott populáció... szóval ha ők technikailag nem lennének emberek... Nos, ez megoldást jelentene bizonyos alkotmányos kérdésekre és... bizonyos politikai problémákra. (319; 320.)

A biotechnológiában és a génsebészethen rejlő lehetőségek belengetésével Winters művében a rabszolgák emberiségét próbálják meg ellopni, ahogy történik az Paolo Bacigalupi A

⁴ A regényt ezen vonatkozása okán rokonítja a Publishers Weekly paratextusként idézett ajánlója a *Szárnyas fejevadászal*.

felhúzható lány című opusában engedelmességre kódolt, de módosított géntérképű mivoltukat szaggatott járásukkal leleplező szexrabszolgák kitenyésztésével [12], vagy még inkább David Mitchell *Felhőatlaszában* a klónozott munkások esetében, akik mivel nem embertől születtek, „szavatosságuk” lejártával állatokként, húsként hasznosíthatók újra [13]. Ilyenformán Ben H. Winters műve a technikai fejlődésben rejlő, potenciálisan elembertelenítő veszélyekre is reagál.

Az opus több helyütt önreflexiókat ejt el saját műfajiságára vonatkozóan. Az egyik ilyen Babits Mihály *Gólyakalifájának* alaphelyzetét idézi meg – ami mellékesen egy kvázi preallohistorikus műként is prezentálható a hazai alternatív kánon felől nézve –, a következőképp:

– *Te meg én... mi egyszerre két helyen élünk. – Bátya tekintete valódi, igazi boldogságtól csillogott, mintha csillagfényként tündökölt volna közöttünk. – Itt is élsz meg ott is élsz. Most is élsz és később is élsz. Itt és most, ezen a helyen, és azon a másikon. Kettő van belőled. Érted már?* (134.)

Victor álmodozó rabszolgatestvérének gondolatai az „itt” és az „ott” oppozíciók mentén szövődve, a felszínen egy jövőbeli boldog életet vizionálnak a jelen viszontagságaival szemben, de a párhuzamos világok elmélete mentén egyszersmind kapukat nyitnak a mi jelenünkre is, ahol – mivel „ideát” a rabszolgaság eltöröltetett – feltételezhetően mindketten boldogabb életet élnek. A gondolatmenetből kihallható, vágyott másik élet – vagy életek – pedig egyfajta előrejelzésként is dekódolható, gondolva itt Victor későbbi, önmagának kreált megannyi altergójára.

A kötet Demeter Zsuzsa tervezte borítója remekül tükrözi vissza az alternatív világ borszínek mentén kibontakozó kettősségét, egy fehér nő és egy fekete férfi arcát váltakozó sávokban montírozva egymásra, előbbit fehér, utóbbit pedig jószerével vörös és egy kevéske kék háttér előtt – az amerikai lobogó színeit tükrözve vissza –, de egyértelműen a vér tónusát szerepeltetve nagyobb arányban, s mindezeket szögesdrótot imitáló sávokkal választva el. Ember által létrehozott, mesterséges határok mentén szeparál szét rasszokat s egyszersmind világokat, hiszen Winters más-világa kettős, a déli, ültetvényes, rasszista fehérrek számára akár utópiaként is felfogható – elvégre jószerével nem jár költséggel a munkaerő fenntartása –, a feketéknek viszont kegyetlen disztópia. Az északi abolicionistáknak valami embertelen, amit le kell bontani, a déli cégvezetőknek sérthetetlen jog, hagyomány és örökség, amit óvni szükséges. S bár elsőre úgy tűnhet, a borítón futó szögesdrótok úgy határolják el az „ideát” és az „odaát” világát, ahogy a párhuzamos világok elmélete – mely szerint a két dimenzió közt lehetetlen az átjárás [14] –, a kettő valahol mégis hasonló, csak a kegyetlenség léptéke különbözik.

A kötet a transzmedialitásban rejlő lehetőségeket is kiaknázva egy térképet is közöl az USA-ról, ahol a Kemény Négyek sötét színnel kapnak külön jelölést. A négy államot egy Kerítés nevű, fegyveres őrökkel, a Belső Határfelügyelet egységeivel védett fal veszi körül, hogy megakadályozza az MK-k menekülését észak felé. A Kerítés menthetetlenül felidézi a Trump-kormányzat Fal-tervezetét az USA Mexikóval közös határára, tovább erősítve a két világ öszszezsengéseinek sorát. A térkép másik különlegessége, hogy Texasi Köztársaság néven szerepel rajta az „ideát” Texasként ismert tagállam, melyről azt is megtudhatjuk, hogy „vitatott területnek”, tengerpartja pedig Különleges Gazdasági Zónának számít az USA központi kormányának fennhatósága alatt. A Texasi Köztársaság a mi világunkban 1836 és 1845 között volt önálló állam, a Mexikótól való függetlenedésétől kezdve az USA-hoz való csatlakozásáig. Winters univerzumában azonban szeparatista térségként ismeretes, amely elsősorban a rabszolgaság legális intézménye fölött érzett megbotránkozás végett kívánt elszakadni – megtámogatva a homokja alatt megbúvó rengeteg olajjal –, ám a központi hadsereg 1939-ben vér-

be fojtotta a próbálkozást egy olyan polgárháború égisze alatt, ami pedig „nálunk” nem ismeretes. A vitatott joghatóságú Texasi Köztársaság mindazonáltal továbbra is az abolicionizmus, a feketék felszabadításáért küzdő mozgalom egyik központja, a távoli északon elterülő Kanada pedig tulajdonképpen a szabadság fogalmával esik egybe, és a mesés megmenekülés földjeként rajzolódik fel a térképre is.

Mert bár a törvény engedélyezi a borzalmat délen, észak számos pontján továbbra is hisznek abban, hogy a falak lebonthatók és a szabadság kiteljesíthető, a törvény pedig, bármilyen lehetetlennek tűnik is, közös akarattal módosítható. Winters világában az abolicionisták küzdelme arra buzdíthat minket, hogy legyünk bármilyen megosztottak, s legyen bármilyen nehéz is az igazságért folytatott harc, akadnak célok – például az alapvető emberi jogok mindegyike ilyen –, amelyekért igenis érdemes küzdeni.

A Földalatti Légitársaság valójában a földön száll, nem a levegőben.⁵ Nem repülőgépeket használnak, hanem kamionokat, rendszám nélküli furgonokat, lopott kisteherautókat. Meg persze kikozmetikázott szállítóleveleket, megvesztegetett őrköt az ültetvényeken és a határátkelőknél. [...] Ilyen hősök jutottak a világnak. A mellüket verő, egymással civakodó, közönséges, hétköznapi emberek. Egymást szívadják, és közben igyekeznek jól cselekedni és szabaddá tenni a világot. (109; 88.)

ÖSSZEFOGLALÓ

Jelen dolgozat a közelmúlt egyik nagy alternatív történelmi sikerkönyvét, Ben H. Winters *Földalatti Légitársaságát* elemzi, amely egy olyan Amerikába invitálja az olvasóját, ahol az Abraham Lincoln elleni merényletre még a nagy szabadságharcos elnökké választása előtt kerül sor. Ez a törés egy olyan dominóeffektus elindítója lesz, minek során a gyászoló Észak kompromisszumot köt a rabszolgatartó Déllel, melynek államaiban így az alternatív jelenig fennmarad a rabszolgaság. Az elemzés elhelyezi a regényt az alternatív történelem klasszisaiban, részletesen taglalja a mű világépítését, és nagyban odafigyel a mi valóságunkhoz fűződő társadalmi- és politikai analógiáira is, annak keserű tapasztalatát eredményezve, hogy az „ideát” és az „odaát” különbsége talán csak első ránézésre tűnik olyan határozottnak.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] ROSENFELD, Gavriel D.: *Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha?” Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről*, ford. SZÉLPÁL Livia, Aetas, 2007/1, 147–160 p, ISSN 0237-7934
- [2] WINTERS, Ben H.: *Földalatti Légitársaság*, Agave, Budapest, 2017, 336 p, ISBN: 9789634192763
- [3] ROSENFELD: *I.m.*, 151
- [4] H. NAGY Péter: *Imaginárium IX. SF: A képzelet mesterei*, Opus, 2009/2, 23–32 p, ISSN: 1338-0265, 27.

⁵ Párhuzamként „[i]tt kell megemlítenünk Colson Whitehead National Book Awardot érő [2016-os] regényét, amelyben két rabszolga menekül egy georgiai ültetvényről, méghozzá az *Underground Railroadon* [Föld alatti vasútvonalon] keresztül, ami a könyvben nem a titkos útvonalak és védett házak metaforája, hanem egy szabadságba vezető alagúthálózat” [15].

- [5] BARCSI Tamás: *Spekulációk a szabadságról – Negatív utópiák* = KESERŰ József – H. NAGY Péter (szerk.), *Kontrafaktumok. Spekulatív fikció és irodalom*, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárom, 2011, 108 p, ISBN: 978-80-8122-014-2, 49–75.
- [6] SZABÓ Dominik: *Ben H. Winters: Földalatti Légitársaság*, Ekultura, 2017. június 9. = <http://www.ekultura.hu/olvasnivalo/ajanlok/cikk/2017-06-09+16%3A00%3A00/ben-h-winters-foldalatti-legitarsasag>
- [7] DESRIX: *Ben H. Winters: Földalatti légitársaság – Feketén, cukor nélkül*, Geekz, 2017. július 3. = <https://geekz.444.hu/2017/07/03/ben-h-winters-foldalatti-legitarsasag-feketen-cukor-nelkul>.
- [8] LÁSZLÓ Zoltán (Sezlony): *Ben H. Winters: Földalatti Légitársaság*, SFmag, 2017. május 22. = <http://sfmag.hu/2017/05/22/ben-h-winters-foldalatti-legitarsasag/>
- [9] TAKÁCS Gábor (Acélpatkány): *Akik nem szabadok (Ben H. Winters – Földalatti Légitársaság)*, Próza nostra, 2017. június 14. = <http://www.prozanostra.com/iras/akik-nem-szabadok-ben-h-winters-foldalatti-legitarsasag>
- [10] TODOROV, Tzvetan: *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*, ford. GELLÉRI Gábor, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002, 170 p, ISBN: 9789639350021, 31.
- [11] HELLEKSON, Karen: *The Alternate History: Refiguring Historical Time*, The Kent State University Press, Ohio – London, 2001, 130 p, ISBN 0873386833, 2–3.
- [12] BACIGALUPI, Paolo: *A felhúzzható lány*, ford. HORVÁTH Norbert, Ad Astra, Budapest, 2012, 564 p, ISBN: 9786155229060
- [13] MITCHELL, David: *Felhőatlasz*, ford. BAJTAI Zoltán, BORBÁS Mária, CZIGÁNYIK Zsolt, FALVAY Dóra, HORDÓS Marianna, POLYÁK Béla, Cartaphilus, Budapest, 2012, 570 p, ISBN: 9789632662206
- [14] GRIBBIN, John: *A multiverzum nyomában*, ford. BOTH Előd, Akkord Kiadó, Budapest, 2010, 348 p, ISBN: 9789632520346, 53.
- [15] ROSTÁS Eni: *Amerikában feketék vadásznak feketékre*, Könyvesblog, 2017. július 5. = http://konyves.blog.hu/2017/07/05/amerikaban_feketek_vadasznak_feketekre

UČENIE SA DEFINÍCIÍ NASPAMÄŤ NEZARUČÍ DOKONALÉ OVLÁDANIE SLOVENSKEHO JAZYKA

Eudmila BENČATOVÁ¹

ABSTRACT

Is it a must to learn definitions by heart at Slovak lessons? Does verbal learning guarantee that students of Hungarian nationality will adequately know Slovak language according to their age and abilities? We claim that reciting definitions out loud is not the key to success and it definitely does not motivate at all. Its effect is demotivating. We recommend that students should communicate not only at teacher-student level, but also at student-student level. For these activities it is advisable to use the latest communication topics which might interest the students. The best would be if the students suggested the topics. They know best what interests them most, what they want to discuss, what enriches their knowledge, where they get new pieces of information from.

KEYWORDS

Student, teacher, learning by heart, communication, motivation, grammar and stylistic exercises

Je potrebné učiť sa na hodinách slovenského jazyka poučky a definície naspamäť? Naša jednoznačná odpoveď na položenú otázku znie: Nie. A v otázkach môžeme pokračovať: Je verbálne učenie sa zárukou toho, že žiaci maďarskej národnosti budú ovládať slovenský jazyk adekvátne ich veku a schopnostiam? A opäť znie naša odpoveď: Nie. A hoci verbálne učenie podporuje zapamätávanie, doslovné „odrecitovanie“ poučky či definície nie je zárukou toho, že žiaci dokážu teoretické vedomosti uplatniť aj v praxi. V našom prípade, keďže máme na mysli hodiny slovenského jazyka na školách s vyučovacím jazykom maďarským, ide o praktické uplatnenie teoretických vedomostí v každodennej komunikácii v škole, na ulici, v rodine či medzi kamarátmi.

Pred napísaním príspevku sme oslovili niekoľkých učiteľov slovenského jazyka na školách s vyučovacím jazykom maďarským a položili sme im otázku: Ktoré učivo zo slovenského jazyka robí žiakom na základnej škole najväčšie problémy? A odpovede potvrdili našu hypotézu: Žiaci majú problémy s používaním zvrtného zámena *sa, si* v komunikácii. Samozrejme, berúc do úvahy, že maďarčina a slovenčina nie sú typologicky rovnaké jazyky, problémov sa ukázalo oveľa viac. Vybrali sme si aj ten, s ktorým sa v bežnej komunikácii so žiakmi maďarskej národnosti stretávame často: Ide o správne, presnejšie nesprávne, používanie gramatického rodu v komunikácii.

V príspevku budeme hľadať možnosti, ako sa dajú vhodnými cvičeniami a aktivitami na vyučovacej hodine odstrániť problémy vyplývajúce z nášho prieskumu.

Samozrejme, zaujímal nás aj názor samotných žiakov na stanovené hypotézy. A keďže sme mali možnosť zúčastniť sa na vyučovacích hodinách zo slovenského jazyka na školách s vyučovacím jazykom maďarským konštatujeme, že sme si v praxi overili opodstatnenosť našej prvej otázky. Žiaci vedeli presne povedať, že *sa, si* sú krátke tvary zámena seba, sebe,

¹ PhDr. Eudmila Benčatová, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava, Katedra slovenského jazyka, Gondova 2. E-mail: lbencatova@gmail.com

že sú to príklony, že ich nemôžeme používať na začiatku vety, v komunikácii im však robili problémy. (Objektívne však treba priznať, že problémy s používaním zvratného *sa, si* majú aj žiaci slovenskej národnosti. Neraz sme totiž z ich úst počuli nesprávne vytvorené vety: O pár dni začnú prázdniny. Čoskoro začnú majstrovstvá sveta v hokeji... Napokon, podobné nedostatky nájdeme takmer denne aj v tlačенých médiách. A to je chyba. Veľká chyba.)

Ako teda pri odstránení tejto hypotézy postupovať? Učiteľa určite nemôže uspokojiť to, že žiak bude ovládať učivo len teoreticky. Teória je dobrá, ale bez praktického využitia je takmer „nepoužiteľná“. Žiakom treba dať na vyučovacej hodine možnosť čo najviac komunikovať nielen na úrovni učiteľ – žiak, ale aj na úrovni žiak – žiak. Čo máme konkrétne na mysli? Odporúčame zaviesť na vyučovacej hodine „diskusné fóra“ na aktuálne témy, ktoré sú žiakom blízke, ktoré ich zaujímajú a ktoré si zvolia sami. Je nám jasné, že mnohí učitelia s nami nebudú súhlasiť, budú mať protiargumenty a budú sa odvolávať na to, že so žiakmi pravidelne komunikujú na tému vyplývajúcu z literárnej ukážky, že ju s nimi rozoberajú, komunikujú s nimi. Áno, určite ide o chvályhodnú činnosť, ale ukážku v čítanke si žiaci sami nezvolili, nevybrali. Vybrali im ju autori učebnice a často jej možno ani nerozumejú. Ako sme k takémuto poznatku prišli? Potvrdili nám to samotní žiaci. V ukážkach sa totiž často nachádzajú slová, ktoré nikdy nepočuli, ktorým nerozumejú, nepoznajú ich význam. (A nemáme na mysli len archaické slová či historizmy.) Ani tento nedostatok však nemusí byť neprekonateľným problémom. Stačí, ak budú žiaci na vyučovacej hodine pracovať s Krátkym slovníkom slovenského jazyka. Nemáme na mysli len tlačенú formu slovníka, ale aj jeho elektronickú podobu.

Na základe vyhodnotenia anketovej otázky konštatujeme, že žiaci by na hodinách radi komunikovali na témy vyplývajúce z každodenného života. Uvádzame tie, ktoré sa ako odpoveď na našu otázku vyskytli najčastejšie: 1. *Nakupovanie tovaru v obchode, kupovanie cestovného lístka na železničnej či autobusovej stanici či kupovanie liekov v lekárni.* 2. *Návšteva divadelného či filmového predstavenia a diskusia o nich.* 3. *Aktuálne témy vyplývajúce z ročných období: Vianoce, Veľká noc, letné prázdniny, letné hudobné festivaly.* Ako vidno, ide o témy, ktoré sú na vyučovacej hodine skutočne zvládnuteľné. A opäť v dialke počujeme protiargument: Veď ide o témy, ktoré žiaci často spracúvajú na hodinách slohu. Áno, je nám to jasné a nenamietame. Tvrdíme však, že napísaniu každej slohovej práce, školskej či domácej, musia predchádzať štylistické cvičenie. (Pravdaže, nezabúdame ani na cvičenia gramatické.) V čom spočívajú? Stačí, ak učiteľ, neskôr žiaci, vyberie niekoľko kľúčových slov spájajúcich sa so zvolenou témou. Žiaci budú tvoriť množstvo viet, ktoré budú písať nielen na tabuľu, ale budú si ich zapisovať aj do zošita. Čo takýmto cvičením sledujeme? Keďže jedna z hypotéz bola tá, že žiakom robí problém používanie zvratného *sa, si* v komunikácii, sústreďme sa práve na riešenie tohto problému. Samozrejme, štylistickými cvičeniami si žiaci často obohacujú aj slovnú zásobu o nové lexémy. Je vhodné a správne, ak si neznáme slová zapisujú do slovníka či do zošita. Takéto zapisovanie však má zmysel len vtedy, ak si význam toho-ktorého slova overia vo výkladovom slovníku a osvoja si ho. Samozrejme, na štylistické cvičenia odporúčame využívať rôzne didaktické hry zamerané na komunikáciu. Napríklad: Žiaci budú tvoriť vety na posledné písmeno posledného slova predchádzajúceho slova zachovávajúc určenú tému, neskôr môžu tvoriť vety, v ktorých sa všetky slova budú začínať na to isté písmeno. Uvedomujeme si, že hoci ide o náročnú činnosť, s výsledkom svojej práce budú spokojní. V súčasnosti sa pomerne veľa diskutuje na tému tvorivého písania. Na vyučovacej hodine teda možno využiť aj takúto formu písania. Ak žiaci zvládnu a spracujú zvolenú tému, sami si prakticky overia a naučia sa správne používať zvratné zámeno *sa, si* v praxi.

V úvode príspevku sme uviedli, že žiakom maďarskej národnosti robí problém aj používanie správneho gramatického rodu v slovenčine. Často nevedia zaradiť slovo do mužského, ženského či do stredného rodu. Prečo? V mužskom rode totiž v slovenčine existuje aj vzor, ktorý

sa končí na relačnú morfému *a* - *hrdina*, v ženskom rode sú vzory, ktoré sa končia na *nulovú relačnú morfému* – *dlaň, kosť* a v strednom rode je výber relačných morfém ešte pestrejší: - *o*: *mesto*, *e*: *srdce*, *a*: *dievča*, *ie*: *vysvedčenie*. Možno by stálo za úvahu uvádzať hlavne v nižších ročníkoch základnej školy v učebniciach slovenského jazyka pri slovíčkach za novým článkom aj ukazovacie zámeno toho-ktorého substantíva. Myslíme si, že by to žiakom pomohlo a určovanie rodu by sa stalo „automatické“. Toto naše konštatovanie vyplýva z konkrétnej situácie. Stretli sme sa totiž s príkladom, že žiačka mala na pokyn učiteľa vyskloňovať podstatné meno *dedo*. A ako skloňovala? Nominatív plurálu podľa nej znel *dedá*. Vieme, že ho utvorila nesprávne. Pri jeho tvorbe však použila logické myslenie. Substantíva končiace sa na relačnú morfému *-o* sú stredného rodu, podobne ako *auto*, *okno*, *jablko* a skloňujú sa podľa vzoru *mesto*. V tomto prípade sa potvrdilo, že žiačka nepoznala význam slova *dedo*. Keby vedela, že ide o životné podstatné meno, skloňovala by správne. Na celom postupe učiteľa nás však zaujalo niečo celkom iné. Je vôbec potrebné, aby žiaci vedeli naspamäť skloňovať slová podľa vzorov? Naša odpoveď je opäť: Nie. Ako sme už v príspevku uviedli, aj skloňovanie a tvorenie gramatických tvarov sa dá naučiť riešením rôznych gramatických a štylistických cvičení.

V príspevku sme sa venovali dvom problémom, ktoré robia žiakom maďarskej národnosti na hodinách slovenského jazyka pomerne veľké problémy. Odporučili sme, aby vyučovanie nebolo založené na memorovaní, ale na praktickej činnosti. Predovšetkým na riešení rôznych gramatických a štylistických cvičení. Na prvom mieste je však komunikácia nielen učiteľa so žiakom, ale aj žiaka so žiakom.

Všetkým nám je jasné, že na zvládnutie akéhokoľvek gramatického či štylistického problému je dôležitá správna motivácia. Ak žiak bude vedieť, že vedomosti zo slovenského jazyka sú pre neho potrebné a že ich dokáže využiť v každodennej komunikácii, k predmetu slovenský jazyk si vytvorí kladný vzťah. A to je určite záruka úspechu.

LITERATÚRA

- [1] BENČATOVÁ, Ľ. : *Na hodine slovenského jazyka*. Skriptá, elektronický zdroj. 1. vyd. Bratislava : STIMUL, 2014, 69 s. ISBN: 978-80-8127-106-9. (CD-ROM.)
- [2] BENČATOVÁ, Ľ. : *Dôležitosť motivácie na hodinách slovenského jazyka na školách s vyučovacím jazykom maďarským*. In: *Vzdelávanie, veda, spoločnosť* (CD-ROM). Komárno : Univerzita J. Selyeho, 2009. ISBN 978-80-89234-83-7. S. 168 – 175.

A KÓDVÁLTÁS MINT SAJÁTOS ALAKZAT HUNČÍK PÉTER: *HATÁRESET* C. REGÉNYÉBEN

Mária ILEK – Szabolcs SIMON¹

ABSTRACT

The research field explicated in this paper is contrastive linguistics or contactology. The first part of the study deals with theoretical questions. In the second part, we examine the quite frequent linguistic code-changes in the discourse of different characters of the novel Peter Huncik *Határeset* (Borderline case), their function and their stylistic value.

KEYWORDS

Contrastive linguistics, contactology, code-change, novel, Hungarian reality in Slovakia

BEVEZETÉS

Dolgozatunk középpontjában Hunčík Péter: *Határeset* című regénye áll, melyet nyelvészeti szempontból veszünk górcső alá. A mű egy felvidéki szerző által írt regény, mely felvidéki, magyar–szlovák kétnyelvű környezetben játszódik, szereplői szintén felvidéki magyarok és szlovákok. A mű ezen adottságaival „*határesetek világa*”, kiváló lehetőséget és hiteles forrást biztosít a kétnyelvűség nyelvi jelenségeinek megfigyeléséhez, vizsgálatához.

A kétnyelvű környezet, kétnyelvűség érdekes, változatos, sokrétű, sokszínű és gyakran előforduló kísérő jelensége a kódváltás. Ez a jelenség két nyelv intenzív érintkezése során figyelhető meg. Amikor egy kétnyelvű beszélő a megnyilatkozása során egyik nyelvről a másikra vált, akkor kódváltás jön létre. Ez a jelenség írásunk központi témája, melyet egy szépirodalmi mű kontextusában vizsgálunk.

A regényben előforduló kódváltások okozója elsősorban a regény helyszínéül szolgáló, magyar–szlovák kétnyelvű környezet. A vizsgált nyelvi egységeket, kódváltásokat kigyűjtöttük a regényből, majd különböző szempontok szerint rendszereztük és funkcionális szempontból elemeztük. Célunk tehát bemutatni a regényben előforduló nyelvi kódváltásokat, elemezni nyelvészeti és stilisztikai szempontból, valamint megindokolni, hogy milyen funkciót töltenek be a kódváltások a műben, milyen céllal használta őket az író regényében, ill. milyen stílushatást ér el általuk.

A kétnyelvűségről általában

Az ismert történelmi viszonyok következtében a magyar–szlovák határvidéken, ahogy sok más határvidéken a világban, kialakult egy olyan beszélőközösség, mely természetes módon kétnyelvű, tagjai számára a két nyelv használata mindennapjaik részét jelenti.

A kétnyelvűség összetett helyzet, sok válfaját ismerjük. Általánosan megállapítható, hogy kétnyelvű beszélő az, aki a mindennapi beszédtevékenysége során két nyelvet használ, tehát két nyelv segítségével elégíti ki rendszeresen és sikeresen kommunikációs szükségleteit. (Lanstyák 2005: 79) Tágabb értelemben, két- vagy többnyelvű az a személy, aki a mindennapi beszédtevékenysége során, a kommunikáció eszközeként két vagy több nyelvet használ, problémamentesen és nehézségek nélkül tud egyik nyelvről a másikra váltani, szűkebb érte-

¹ PaedDr. Mária Ilek, Szabolcs Simon, PhD., Selye János Egyetem TKK, lostris89@gmail.com, simon.szabolcs@ujs.sk

lemben pedig a kétnyelvű személyt két nyelv akár egészen anyanyelvi szinten történő használata jellemzi. Maga a kétnyelvűség azonban nehezen meghatározható jelenség, hiszen nem könnyű választ adni a kérdésre, ki tekinthető kétnyelvűnek. A kétnyelvűségnek társadalmi, szociológiai, pszichológiai és neurológiai aspektusai vannak, s ez minden beszélőnél szubjektív módon nyilvánul meg. Nincs két teljesen egyforma eset, hiszen minden kétnyelvű beszélő más-más módon sajátítja el, más-más mértékben birtokolja az adott nyelveket, illetve különböző a hozzájuk való viszonyulása, valamint eltérő a nyelvek használatának intenzitása is. Ebből kifolyólag a kétnyelvűség-kutatás is igen sokrétű és szerteágazó terület; nyelvészek és kutatók sokféle módon és sokféle szempontból értelmezik és kutatják (Lanstyák–Simon 1998, 2002, Lanstyák–Szabó Mihály 2002, Oravec 2012, Simon 2010). Funkcionális és gyakorlati szempontot tükröz Bartha Csilla alábbi megfogalmazása: „Eszerint kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szocio-kulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ.” (Bartha 2000:43)

Egyéni szinten leggyakrabban már kisgyermekkorban, vegyes házasságokban született gyermekeknél alakul ki kétnyelvűség. Az ilyen gyermekek előnyös helyzetben vannak, hiszen már születésüktől kezdve, családi körben folyamatosan érintkeznek mindkét nyelvvel, és szinte észrevétlenül, öntudatlanul szívják magukba mindkét nyelvet, aminek eredményeképp szinte anyanyelvi szinten sajátítják el azokat. Mivel mindkét nyelvet kötetlen módon sajátítják el, ezáltal *természetes* vagy *korai* kétnyelvűség alakul ki náluk, és jellemző rájuk a két nyelv *szimultán* elsajátítása, vagyis a *lingvizmus*. A későbbiekben, akár felnőttkorban is, szert lehet tenni kétnyelvűségre, amit elősegíthet az iskolai intenzív nyelvtanulás vagy hosszabb külföldi tartózkodás, tanulmányok, munkavállalás külföldön vagy idegen nyelvű környezetben. Ez az ún. *ellenőrzött* vagy *kései* kétnyelvűség. Ilyenkor a másodnyelv elsajátítása nem természetes élethelyzetekben, hanem irányítottan történik, valamint a beszélő később sajátítja el a másodnyelvet, mint az anyanyelvét. Ez a *glottizmus*, jellemző a szlovákiai magyarok többségére. Így azonban már ritkábban alakul ki kiegyensúlyozott kétnyelvűség, tiszta kétnyelvűség pedig szinte egyáltalán nem létezik, jellemzően van egy elsődleges nyelv, melyet a beszélő anyanyelvének tart, és egy elsődleges kultúra, amellyel azonosul. (Lanstyák 2000: 149-150)

A nyelvészek különböző fogalompárokkal próbálják meghatározni az egyéni kétnyelvűséget, melyek átfedésben és összefüggésben lehetnek egymással. Egy-egy beszélőt több fogalom, több kategória is jellemezhet. Ilyen például a fent körülírtakon kívül az *aktív* vagy *passzív*, a *produktív* vagy *receptív*, a *minimális* vagy *maximális* kétnyelvűség. Az *aktív* kétnyelvű aktívan tudja használni mindkét nyelvet írott és beszélt formában egyaránt, míg a *passzív* kétnyelvű megérti a leírt vagy beszélt másodnyelvet, de a kommunikáció eszközeként saját maga nem tudja kielégítően használni. A *produktív* kétnyelvűség megfelel az *aktív* kétnyelvűségnek, míg a *receptív* kétnyelvűség tulajdonképpen azonos a *passzív* kétnyelvűséggel. A *maximális* kétnyelvű szinte anyanyelvi szinten birtokolja mindkét nyelvet, míg a *minimális* kétnyelvű a másodnyelvben csupán néhány szót, kifejezést vagy frázist ismer. (Li Wei 2003) E néhány adat is jól szemlélteti, hogy a kétnyelvűség valóban változatos jelenség: „A két- és többnyelvűség a nyelvi és társadalmi érintkezésekből, a nyelvi sokféleségből adódó természetes elrendezés (egyéni, közösségi és társadalmi értelemben egyaránt), egy olyan kontinuum, amelyet a beszélők oldaláról a készségek, funkciók, attitűdök rendkívüli változatossága jellemez.” (Bartha 2000: 34)

Kétnyelvű beszélőközösség – amilyen a szlovákiai magyaroké – akkor jön létre, ha két nyelv beszélői egymás mellett élnek, így a két nyelv kapcsolatba kerül egymással, és ez hatásosan van a közösség tagjainak nyelvhasználatára. *Kétnyelvű beszélőközösségről* akkor beszélünk, ha a közösség tagjai a mindennapi beszédtevékenységük során két nyelvet használnak.

Ilyen a magyar–szlovák határvidék *kétnyelvű beszélőközössége* is. Esetükben az egyik nyelv az államnyelv, hivatalos nyelv, melynek elsajátítása előnyöket jelent a beszélőközösség tagjai számára, hiszen a tanulmányaik során, munkahelyükön vagy hivatalos ügyeik intézésekor szükségük van rá – jelen esetben ez a szlovák nyelv. A másik nyelv, ebben az esetben a magyar, ami elsősorban a magánéletben játszik fontos szerepet, családi, baráti körben nélkülözhetetlen. A két nyelv más-más funkciót tölt be a nyelvhasználatban, más-más helyzetekben használjuk a magyar és a szlovák nyelvet. A szlovákiai magyar beszélőközösség tagjainál így előfordul, hogy bizonyos szakmai, üzleti vagy jogi kifejezések, melyeket a munkájuk vagy hivatalos ügyeik során használnak, gyakran szlovákul jutnak eszükbe, vagy nem is ismerik az adott kifejezés magyar ekvivalensét, nincsenek tisztában a szakszavak pontos magyar megfelelőjével. A mindennapi és magánéleti helyzetekben viszont magyarul beszélnek, és az ilyen élethelyzetekben épp a szlovák nyelv folyékony használata jelent problémát, hiszen a hétköznapi kommunikációra vonatkozólag gyér a szlovák szókincsük. A *kétnyelvű beszélőközösségekben* tehát a két nyelv egyformán magas szintű ismerete nem jellemző a nyelvhasználókra, mint ahogy a szlovákiai magyarok körében is nehézségekbe ütközik időnként a szlovák nyelv használata.

A kétnyelvűség általános társadalmi megítélése az aktuális politikai ideológiák szerint sokat változott az elmúlt évszázadok során. Kezdetben kedvezően ítélték meg a kétnyelvűséget, hiszen már az ókori görög és római szónokok is hangsúlyozták, hogy nagyon előnyös, ha egy gyermek több nyelvet is elsajátít. A 19. század elejétől a 20. század közepéig azonban azt a nézetet vallották, hogy a kétnyelvűség negatívan befolyásolja a gyermek lelki és intellektuális fejlődését, mivel úgy tartották, hogy több nyelv egyidejű használata a nyelvtudás rovására megy, ráadásul lelki zavarokat is okoz, összezavarja a gyermek identitástudatát. Éppen ezért gyakran megesett ebben az időszakban, hogy ha az iskolában egy gyermek váltakozva beszélt több nyelven, akkor kimosták a száját szappanos vízzel, vagy pálcával ütlegelték. Az 1960-as években aztán felkelések és tüntetések indultak Amerikában a nyelvi jogokért és a nyelvhasználatért, majd több világszervezet, mint az ENSZ, az UNESCO vagy az EU, támogatni kezdték a nyelvi jogokat, és kijelentették, hogy a nemzeti kisebbségeknek is joguk van a saját nyelvük használatához, fejlesztéséhez. Ennek következtében a kétnyelvűséghez való általános hozzáállás is jelentősen megváltozott, és ma már pozitív a kétnyelvűség megítélése. Ehhez hozzájárulnak a modern nyelvészeti kutatások is, melyek kimondják, hogy egy kétnyelvű beszélő a két nyelv ismeretével és használatával különféle kommunikációs, kulturális és kognitív előnyöket szerezhet. (Li Wei 2004) Mindennek ellenére azonban sok országban jelenleg is eléggé bonyolult és árnyalt a politikai helyzet e tekintetben, hiszen mindmáig előfordulnak nyelvi konfliktusok szinte az egész világon, melyek belpolitikai viszályokban, hatalmi harcokban, polgárháborúkban öltenek testet. Ezek során az egyes országok kormányai próbálják elnyomni a nemzeti kisebbségeket, ellehetetleníteni a helyzetüket, korlátozni a nyelvhasználatukat, megvonni tőlük a nyelvi jogaikat, a kisebbségek pedig igyekeznek ellenállni, lázadozni, és ebből különféle konfliktusok származnak.

Hasonló események a szlovákiai magyarság történelmében is lejátszódtak, ahogy azt az általunk vizsgált regény, Hunčík Péter *Határeset* c. műve is nagyszerűen élénk tárja, hiszen a regénynek van egy történelmi síkja, amely éppen ezekről a politikai eseményekről szól, s történelmileg helytállóan, pontosan és hitelesen leírja azt a nehéz, bizonytalan, változékony és időnként keserűes politikai helyzetet, mely a felvidéki magyarság életét jellemezte az elmúlt fél évszázad során.

A kontaktusnyelvészet

A nyelvek találkozásával, érintkezésével, egymásra gyakorolt hatásával és az ebből keletkező nyelvi jelenségekkel, amelyek egy *kétnyelvű beszélőközösségre* különösen jellemzőek, a *kontaktológia* vagy *kontaktusnyelvészet* foglalkozik, mely egy speciális és aránylag fiatal nyelvészeti diszciplína (vö. Crystal 2003, Kozmács 2015). Mindössze a 20. század második felében vált önálló nyelvészeti tudományággá, ám a mai modern világban kifejezetten aktuális, kurrens és releváns nyelvészeti ágazat, hiszen a globalizáció korát éljük egy felgyorsuló és kiszélesedő világban, ahol a határok egyre inkább elmosódnak, eltűnnek, egyre nagyobb szerepet kap a kommunikáció, a szabad piac, a munkaerő és információ áramlása, ezáltal egyre gyakoribb a különböző nyelvű beszélők és beszélőközösségek érintkezése, kapcsolata. Ez óhatatlanul bizonyos nyelvi jelenségeket és nyelvi kontaktushatásokat, nyelvi következményeket eredményez. A *kontaktusnyelvészet* a nyelvérinkezés (vö. Lanstyák 2015), a nyelvek egymásra hatása és az ebből létrejövő nyelvi jelenségek tárgykörét kutatja. „A nyelvi kapcsolatokat, kölcsönhatásokat tanulmányozó *kontaktológia* interdiszciplináris nyelvészeti diszciplína, amely elsődlegesen élőnyelvi vonatkozásaiban a *szociolingvisztika* körébe sorolható, de hozzátartozik a nyelvtörténethez (...), az areális nyelvészethez is, és felhasználja a *pszicholingvisztika*, a *kognitív nyelvészet*, a *geolingvisztika* legújabb eredményeit is.” (Benő 2008: 11)

A nyelvek érintkezése a beszélőközösség tagjainak más nyelvű beszélőkkel, nyelvekkel való személyes kapcsolata és interakciója során jön létre, ami leggyakrabban a *kétnyelvű beszélőközösségekben*, határ menti területeken, nemzeti kisebbségek élőhelyén alakul ki, mint amilyen a területileg Szlovákiához tartozó, de többségében magyar nemzetiségűek által lakott Felvidék is. A *kontaktusnyelvészet* kutatási területét pontosan az ilyen két- vagy többnyelvű régiók képezik, amelyek kiváló kutatási terepet biztosítanak a nyelvérinkezés vizsgálatához. A nyelvérinkezés lehet egyoldalú vagy kétoldalú. Az egyoldalú nyelvérinkezés során az egyik beszélőközösség sokkal nagyobb mértékben használja a másik beszélőközösség nyelvét, mint fordítva, a kétoldalú nyelvérinkezés esetében pedig a két beszélőközösség megközelítőleg azonos mértékben veszi át a másik beszélőközösség nyelvét, azonos szinten gyakorolnak hatást egymás nyelvére. Természetesen az utóbbi eset ritkán fordul elő, sokkal elterjedtebb az egyoldalú nyelvérinkezés, amely tipikusan a kisebbségi helyzetben lévő beszélőközösségekben játszódik le, ahol logikus módon a nemzeti kisebbség alkalmazkodik nyelvhasználatában az állam hivatalos nyelvéhez. Mindez a felvidéki magyarok esetében is megfigyelhető, hiszen az ő nyelvhasználatukra nagy hatást gyakorol a szlovák nyelv, ők azonban nem befolyásolják számottevő mértékben a szlovák beszélőközösség nyelvhasználatát. (<https://hu.wikipedia.org/wiki/Kontaktusnyelvészet>)

A *nyelvi kontaktushatás* akkor valósul meg, ha az egyik nyelv kézzelfogható változásokat idéz elő a másik nyelvben, leggyakrabban például szókészletében, szóhasználatában, de időnként akár a nyelvtani szerkezeiben, grammatikájában is. Ha két nyelv kölcsönhatását vizsgáljuk, akkor mindig van egy *forrásnyelv*, mely egyben az átadó nyelv, és van egy *átvevő nyelv*. A forrásnyelv vagy más néven átadó nyelv az a nyelv, amelyből bizonyos nyelvi elemek, szavak, minták átkerülnek a másik (átvevő) nyelvbe. Az átvevő nyelv pedig az, amely átveszi ezeket a nyelvi elemeket, szavakat, mintákat. Az átadó nyelv közvetlen vagy közvetett hatást gyakorol az átvevő nyelvre. Az átvevő nyelvben pedig e hatás következtében nyelvtani változások történnek. *Kontaktushatás* azonban nemcsak nyelvek között, hanem egy adott nyelven belül is történhet, amikor több nyelvváltozat, például egy adott nyelv sztenderd nyelvváltozata és egy dialektus kerül egymással kapcsolatba. Ilyenkor a beszélőközösség egy nyelv több nyelvváltozatát sajátítja el.

A *kontaktológia* kutatási tárgyát a nyelvérintkezés okozta változások és nyelvi jelenségek, kontaktushatások képezik, melyek a kétnyelvűség tipikus nyelvhasználati megnyilvánulásai. A kétnyelvűség leggyakoribb nyelvi jelenségei (vö. Lanstyák 2015):

- kódváltás
- nyelvi hiány és nyelvi bizonytalanság
- túláltalánosítás és egyszerűsítés
- normatúlteljesítés
- interferencia és kölcsönzés
- nyelvvesztés, nyelvcsere

Tekintsük át – legalább érintőlegesen – a dolgozatunk tárgya szempontjából fontosabbakat. A **kódváltásokat** a későbbiekben részletesen tárgyaljuk, ezért ebben a fejezetben nem foglalkozunk velük.

A **nyelvi hiány** a beszélők nyelvtudásának hiányosságait jelenti, mely leggyakrabban a nyelvi rendszer lexikális síkján, vagyis a szókészlet területén jelenik meg. Ezt lexikális *résnek* nevezzük. A nyelvi hiány jelentkezhethet egyéni vagy közösségi szinten, továbbá beszélhetünk alkalmi vagy állandósult nyelvi hiányról is. A kétnyelvű beszélőközösségekben, mint amilyen a szlovákiai magyar közösség is, a nyelvi hiány gyakran jelent problémát, melynek fő oka az, hogy a magyarok számára a kétnyelvűség kényszer, nem pedig önként vállalt állapot. „A beszélők számottevő része nem is tartja magát kétnyelvűnek, még akkor sem, ha folyékonyan beszél a szlovák nyelvet, egyebek közt azért, mert a szlovák nyelvvel nem tud és nem is akar azonosulni.” (Lanstyák 2000:180) A nyelvi hiány összefüggésben van a **nyelvi bizonytalansággal**, mely alatt a beszélő nyelvi bizonytalanságát, a nyelvérzék, a nyelvtudás és a nyelvhasználat egyes területeinek hiányosságait, elégtelenségét értjük. A nyelvi bizonytalanság egyik kiváltó oka lehet a kétnyelvűség további nyelvi jelenségeinek, mint amilyen például a túláltalánosítás, az egyszerűsítés vagy a normatúlteljesítés.

A **nyelvi interferencia** a nyelv vagy nyelvváltozat valamely szavának vagy szerkezetének egy másik nyelvben vagy nyelvváltozatban megnyilvánuló hatását jelenti. Az ennek következtében létrejövő nyelvi formákat *interferenciajelenségeknek* nevezzük. Az interferencia lehet nyelven belüli vagy nyelvközi. A nyelven belüli interferencia egy nyelven belül, annak standard nyelvváltozata és egy nyelvjárása között valósul meg, míg a nyelvközi interferencia két nyelv között érhető tetten. Egy interferenciajelenség kezdetben egyfajta botlásnak tekinthető, nem normatív jelenség, de ha egy idő után normatívvá válik, akkor már *kölcsönzésről* beszélünk. Ha egy beszélő egy adott pillanatban egy olyan nyelvi formát használ szóban vagy írásban, mely nem része az általa használt nyelvváltozatnak, akkor egyértelműen alkalmi interferenciáról beszélünk. Ha azonban ez az egyszeri botlás állandósul, és sok beszélő rendszeresen elköveti, akkor így ez a nyelvi forma beépül az adott nyelvváltozatba, és normatívvá válik. Ezt a folyamatot **kölcsönzésnek** nevezzük. A kölcsönzés a nyelvi rendszer bármely síkján megtörténhet, a hangok, a szavak vagy a mondatok szintjén is beszélhetünk kölcsönzésről. Létezik szó-, hangtani, alaktani és mondattani kölcsönzés. A szókölcönzés lehet közvetlen vagy közvetett. A közvetlen szókölcönzés során egy adott szó közvetlenül bekerül a másik nyelvbe, megőrizve eredeti hangalakját és jelentését is. Ilyen például a szlovákiai magyarok körében gyakran használatos szlovák *párki* szó a magyar 'virslí' helyett. A közvetett szókölcönzés esetében egy adott kifejezésnek vagy csak a jelentése, vagy pedig a szerkezeti felépítése kerül kölcsönzésre a másik nyelvben. Így jönnek létre az előbbi esetben a tükörjelentések, utóbbiban pedig a tükörszavak és -kifejezések. A szlovákiai magyarok például a szlovák *stena* szó hatására a magyar *fal* szót 'szekrényisor' jelentésben is elkezdtek használni, így létrehoztak egy tükörjelentést. A szlovák *základná škola* kifejezés hatására pedig a szlo-

vákiai magyarok ennek tükörfordítását, az *alapiskola* kifejezést használják, ami Magyarországon ’általános iskola’-ként használatos, ezzel létrejött egy tükörkifejezés. A hangtani kölcsönzés fonetikai szinten megy végbe, vagyis az egyik nyelvben használatos hangok, fonémák, hangszínárnyalatok kerülnek be a másik nyelvbe.

Az alaktani kölcsönzés a nyelv morfológiai szintjét érinti, vagyis különböző morfémák, toldalékok, képzők, jelek, ragok átvételét jelenti egyik nyelvből a másikba. A mondattani kölcsönzés pedig a szószerkezetek, szintagmák és mondatok szintjén zajlik. Ilyenkor az átadó nyelvből átkerül egy, az átvevő nyelvben agrammatikusnak számító szószerkezet, és állandósul. Ezt *szervezetkölcsönzésnek* nevezzük. Ennek egyik válfaja a *vonzatkölcsönzés*, amikor az átadó nyelvben szereplő vonzat mintájára terjed el egy szókapcsolat, szószerkezet az átvevő nyelvben. Ilyen például a szlovákiai magyar beszélőközösség körében a *hívok neked* szókapcsolat, amelyet a szlovák *zavolám ti* vonzat mintájára használnak. Ez a szerkezet a szlovákban részeshatározós eset, a magyar standardban viszont a tárgyeset a megfelelője, *felhívlak téged*. A szervezetkölcsönzés érintheti például a szórendet is, amikor egy adott szintagma tagjait a szlovákiai magyar beszélőközösség szintén a szlovák szórend mintájára állítja sorba, de akár a számbeli egyeztetést is említhetjük, például a jelzős szerkezetek esetében a szlovák minta alapján mondanak a magyar anyanyelvű beszélők *sok házakat* – *veľa domov* – a standardban: *sok ház*.

A **nyelvvesztés** az az egyéni szinten zajló folyamat, amikor egy kétnyelvű beszélő nyelvi kompetenciája az egyik nyelvben fokozatosan meggyengül, majd idővel teljesen megszűnik, s végül beáll a nyelvvesztés állapota, amikor a beszélő már teljesen elveszítette az egyik nyelvet. A nyelvvesztés tehát egyrészt a folyamatot jelöli, másrészt pedig az állapotra is vonatkozik, ami a folyamat végeredménye. Ez általában akkor következik be, amikor a beszélő más nyelvi környezetbe kerül, és hosszú ideig alig vagy nem tudja gyakorolni az adott nyelvet. Ha egy adott beszélőközösségben sok beszélőnél zajlik egyidejűleg a nyelvvesztés folyamata, akkor közösségi szinten **nyelvcseré** megy végbe. A nyelvcseré tehát az a komplex és közösségi szinten zajló folyamat, amely során a kétnyelvű beszélőközösségben egyre inkább terjed a másodnyelv az első nyelv rovására. Ez a fogalom ebben az esetben is utal a folyamat végeredményeként beálló állapotra is, amikor az első nyelv aktív használata teljesen megszűnik egy eredetileg kétnyelvű beszélőközösségben, s helyét teljes mértékben átveszi az egykori másodnyelv. Ez a veszély különösen fenyegeti a különböző határvidékeken, peremterületeken, szórványban élő nemzeti kisebbségek anyanyelvét. (Lanstyák 2000: 176–228)

Kódváltás, kódváltogatás. Kódváltások a kétnyelvűség-kutatásban

A kétnyelvűség egy igen gyakran előforduló, érdekes és izgalmas nyelvi jelensége a *nyelvi kódváltás*, mely két nyelv ismeretének és együttes használatának egyik legszembevetőbb és legjelentősebb megnyilvánulási formája.

„Kódváltásnak, illetve kódváltogatásnak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet, pontosabban: két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekhez tartozó szekvenciák tartalmilag megfelelnek egymásnak. Az ilyen beszédmód következtében létrejövő diskurzust *kétnyelvű diskurzusnak* nevezzük.” (Lanstyák 2006: 107)

„Diskurzuson főleg beszélt nyelvi, a mondatnál hosszabb, folyamatos beszédmegnyilvánulást szokás érteni.” (Lanstyák 2011, vö. még Mistrík 1993) A diskurzus legalább két beszélő között megvalósuló párbeszéd, társalgás, spontán kommunikációs helyzet, egy olyan gyakorlati nyelvi szituáció, melyekben a kódváltásokhoz hasonló nyelvi jelenségek létrejönnek. Egy diskurzusnak mindig két vagy több szereplője, résztvevője van, akik a

beszélgetés során megnyilatkozásokat tesznek. Egy-egy megnyilatkozás állhat néhány szóból, egy vagy több mondatból, de akár egy szövegni hosszúságú beszédegységből is. Ha a diskurzus résztvevői kétnyelvű beszélők, és egyetlen megnyilatkozáson belül több nyelvet is használnak, akkor *kétnyelvű diskurzus*ról beszélünk. Ilyenkor keletkeznek a kódváltások. A kódváltás teljes egészében gyakorlati jelenség, ezért a kétnyelvű diskurzusok a kódváltások színterei, azok a nyelvi helyzetek, melyekben a kódváltások megszületnek, és az a kontextus, melyben a kódváltásokat vizsgálni lehet.

A kódváltás két nyelv együttes, váltakozó használata ugyanazon megnyilatkozáson belül, amikor például egy felvidéki magyar beszélő egy mindennapos beszédhelyzetben szlovák szavakat, kifejezéseket, szókapcsolatokat használ. Ez gyakran előfordul akkor, ha egy magyar ember rendszeresen szlovák közegben mozog, például szlovák munkahelyen dolgozik, szlovák kollégákkal érintkezik. Számos tanulmány született a szlovákiai magyarok nyelvhasználatáról és a nyelvhasználatban megjelenő nyelvi kódváltásokról, melynek vizsgálatához kitűnő forrásként szolgál a kétnyelvű környezet, melyben mi, felvidéki magyarok élünk, és amelyben mindennapos, közvetlen kapcsolatban állunk a szlovák nyelvvel. Munkánk gyakorlati részében olyan kódváltások elemzésével foglalkozunk, melyek nem a hagyományos módon keletkeztek, tehát nem egy klasszikus mindennapi beszédhelyzet során jöttek létre, hanem egy szépirodalmi műben találhatók. Az író, Hunčík Péter megtűzdelte regényét különféle kódváltásokkal, melyekkel élethűen szemlélteti a szlovákiai magyarok nyelvhasználatát, színesítve a regény nyelvi változatosságát, ugyanakkor sajátos alakzatot hozott létre a szépirodalmi szövegben. Kutatásunk nem klasszikus szociolingvisztikai felmérés, hanem a szépirodalom és a nyelvészet, az elmélet és a gyakorlat, az írott, tervezett szöveg és a spontán beszéd érdekes találkozási pontjának vizsgálata, egy gyakorlati nyelvi jelenség szépirodalmi szövegbe való beágyazottságának feltárása.

Azt a közlésmódot, melyben kódváltásra kerül sor, tehát a társalgás résztvevői egynél több nyelvet használnak, *kétnyelvű kommunikációnak* nevezzük. A kétnyelvű kommunikáció egyik altípusa a *kódtartó kétnyelvű kommunikáció*, amikor az egyik beszélő az egyik, a másik beszélő pedig a másik nyelven beszél. Kódváltásra nem kerül sor. Mindez tolmács nélkül valósul meg, mert a társalgás résztvevői értik egymás nyelvét. Beszélhetünk továbbá *nyelvközi kommunikációról* is, mely fordítás, tolmácsolás segítségével valósul meg. (Lanstyák 2005: 88–89)

A kódváltásokat vizsgálva, kétféle nyelvről beszélhetünk: *bázisnyelvről* és *vendégnyelvről*. A *bázisnyelv* az a nyelv, mely egy társalgásban, diskurzusban „szerkezetileg és/vagy mennyiségileg domináns” (Lanstyák 2006:109), a *vendégnyelv* pedig az, melynek elemei, szavai, szókapcsolatai alkalmanként felbukkannak a megnyilatkozásban. Ezeket a vendégnyelvi elemeket *vendégnyelvi betéteknek* nevezzük. A bázisnyelv szerkezeti dominanciáján azt értjük, hogy a bázisnyelv meghatározza a megnyilatkozás nyelvtani viszonyait, továbbá a vendégnyelvi betét bázisnyelvi toldalékot kap, esetleg a mondat szórendje a bázisnyelvre vonatkozó szórendi szabályokat követi. Mennyiségi dominanciáról akkor beszélünk, ha a bázisnyelvi szavak, szekvenciák nagyobb számban fordulnak elő a megnyilatkozásban, mint a vendégnyelvi elemek. A bázisnyelv megállapításánál fontosabb szempont a nyelvtani, szerkezeti dominancia, mint a mennyiségi dominancia. A két nyelv közül az a bázisnyelv, amelyik nyelvtani szempontból domináns a mondatban, tehát amelyikkel kifejezzük a központi szerepet betöltő fő mondatrészek valamelyikét, elsősorban az igei állítmányt. A bázisnyelv legtöbb esetben megegyezik az elsődleges nyelvvel, mivel a társalgásban az ezen a nyelven történő megnyilatkozások vannak túlsúlyban. „A diskurzus elsődleges nyelvének azt a nyelvet nevezzük, amely a két- vagy többnyelvű diskurzus jelöletlen – azaz „normális”, feltűnést nem keltő,

magyarázatra nem szoruló – kódja (nyelve); ehhez viszonyítva értelmezhetőek a váltások és visszaváltások.” (Lanstyák 2005: 83)

A vendégnyelvet ilyen módon másodlagos nyelvnek nevezzük. Ritkább esetekben előfordulhat, hogy egy harmadik nyelv elemei is bekerülnek a diskurzusba, kisebb mértékben, mint a másodlagos nyelv esetében, ilyenkor ezt a nyelvet harmadlagos nyelvként tartjuk számon. A mi, azaz magyar szempontból tekintve, a magyar nyelv a bázisnyelv és elsődleges nyelv, melyen a megnyilatkozásaink történnek, a szlovák pedig a vendégnyelv, másodlagos nyelv, melynek egyes elemei fellelhetők megnyilatkozásainkban. Harmadlagos nyelv lehet például az angol, olyan esetekben, amikor egy beszélő például angliai élményeiről mesél, és szó szerint idéz valamilyen feliratot, címet, tulajdonnevet, melynek nem ismeri a magyar megfelelőjét.

Egynyelvű környezetben is sor kerül kódváltásra. Ilyenkor az egyes nyelvváltozatokat változtatjuk beszédünkben, például az adott nyelv standard változatát és egy nyelvjárási vagy szleng nyelvváltozatot, az ilyen típusú kódváltásokat pedig *intralingvális*, vagyis *nyelven belüli kódváltások*nak nevezzük. Kétnyelvű környezetben azonban sokkal szembetűnőbb a kódváltás, ugyanis ilyenkor egy másik nyelv egyes lexikális elemeit, sőt, akár a vendégnyelv grammatikai szerkezeit is átvesszük, átültetjük a bázisnyelvbe. Ez pedig az *interlingvális*, vagyis *nyelvek közötti kódváltás*, mely kizárólag a kétnyelvű beszélők sajátja, s tulajdonképpen ezt tekintjük klasszikus értelemben véve kódváltásnak. „Kódváltáskor a kétnyelvű beszélőben mindkét nyelvi rendszer aktív üzemmódban van, azaz a beszélőnek nem jelent megerősítést, hogy egyik vagy másik nyelv használatakor a nem használt nyelv elemeit felidézze, és szükség szerint alkalmazza.” (Benő 2008: 45)

A nyelvek fenti módon történő megkülönböztetése értelmében beszélhetünk *kiegyensúlyozott* (balansz) és *kiegyensúlyozatlan* (domináns) *kétnyelvű diskurzusról*, melyek közül az utóbbi sokkal gyakrabban fordul elő. *Kiegyensúlyozott kétnyelvű diskurzus*nak tekintjük azt a társalgást, melyben a két nyelv kiegyensúlyozott mértékben váltakozik, tehát körülbelül azonos arányban szerepelnek a diskurzusban, így nem lehet meghatározni elsődleges és másodlagos nyelvet. *Kiegyensúlyozatlan kétnyelvű diskurzus*ról pedig akkor beszélünk, ha megállapítható, hogy melyik az elsődleges nyelv, mert úgy érezzük, hogy azon folyik a társalgás, tehát egyértelműen meghatározható, hogy az egyik nyelv használata túlsúlyban van a diskurzus folyamán, a másik nyelvből pedig csak egyes elemeket kölcsönzünk, így ez a nyelv válik másodlagos nyelvvé a beszélgetésben. A társalgás résztvevői az előbbiekből kifolyólag lehetnek *domináns kétnyelvűek* vagy *kiegyensúlyozott kétnyelvűek*. *Domináns kétnyelvű* az a beszélő, aki az egyik nyelvet magasabb szinten beszél, mint a másikat, tehát van egy domináns nyelve, míg a *kiegyensúlyozott kétnyelvű* beszélő mindkét nyelven nagyjából azonos, egyformán magas szinten beszél. A mi esetünkben általában a magyar nyelv társalgásaink domináns, elsődleges nyelve. Az oktatás felől nézve, az iskolai oktatási programunk azt a célt hivatott szolgálni, hogy a szlovákiai magyar diákok magyardomináns kétnyelvű beszélőkké váljanak.

Noha fontos dolog az idegen nyelvek tanulása és elsajátítása, legalább ennyire hangsúlyos az is, hogy diákok megőrizték magyar identitásukat és anyanyelvdomináns kétnyelvűségüket. Mindazonáltal minél többet mozgunk, tevékenykedünk, tanulunk, dolgozunk szlovák környezetben, annál nagyobb esélye van annak, hogy a szlovák kifejezések beépülnek nyelvhasználatunkba, fokozatosan szerves részét képezve kommunikációnknak, tehát a kódváltások nyomán az egyes szlovák szavak, szókapcsolatok integrálódását figyelhetjük meg. Ezt azonban nem lehet túláltalánosítani, hiszen – akárcsak maga a kétnyelvűség – ez egy egyéni, individuális folyamat, mely mindenkinél másképp zajlik le, és számos tényezőtől függ, például az egyén műveltségétől, kapcsolataitól, családi háttérétől, illetve saját nyelvhasználatáról való

törődéséről, tovább az aktuális beszédhelyzetektől és beszédpartnerektől, nyelvhasználati színterektől, valamint sok egyéb pillanatnyi szituációtól és spontán körülménytől.

Mivel a *nyelvészeti kontaktológia* egy interdiszciplináris tudományág, mely leginkább a szociolingvisztikához kötődik, ezért a kétnyelvűség nyelvi jelenségeire is általánosan és logikus módon érvényes, hogy a gyakorlatban nyilvánulnak meg, és kapcsolatban állnak különféle szociolingvisztikai tényezőkkel. Ebből adódóan a kétnyelvűség egyik legfőbb jelenségeként tekinthető kódváltással kapcsolatban is levonhatjuk azt a következtetést, hogy a gyakorlati nyelvhasználatban, mindig egy konkrét kommunikációs helyzetben valósul meg, és szoros összefüggésben van egy sor nyelven kívüli, szociális és társadalmi tényezővel, melyeket mindig figyelembe kell vennünk a kódváltások vizsgálatánál, hiszen a kódváltás létrejöttét mindig megelőzi és kiváltja valamilyen szociolingvisztikai tényező (vö. Németh 2002, Pallag 2009, Poplatková–Sankoff 2003). „A kódváltás a beszélgetés során mindig szisztematikusan társadalmi jelentést ad a szembenálló nyelvi eszközöknek, és az egy régióban élő, látszólag hasonló lakossági csoportok kódváltási szokásaiban mutatkoznak finom, de jelképes jelentőségű különbségek.” (Gal 1991: 147) A kétnyelvű beszélők különféle nyelven kívüli körülmények és tényezők szerint választják ki a társalgás nyelvét, vagy váltanak át egy másik nyelvre, tehát váltanak kódot. Ezek lehetnek a társalgás résztvevőire vagy egyéb tényezőkre irányuló körülmények. Személyre irányuló körülmény lehet például a megszólított személy szerepe (családtag, barát, szomszéd, munkatárs, felettes, hivatalnok, eladó) vagy a megszólított személlyel való kapcsolat (egyenrangú kollégák, diáktársak, főlé- vagy alárendelt viszonyban lévő főnök és beosztott, diák és tanár, ismerős vagy ismeretlen). Egyéb körülmény lehet például a társalgás tárgya (családi esemény, iskolai téma, munkahelyi téma, politika, szórakozás) vagy a környezet, a társadalmi helyzet, a nyelvhasználati szintér (otthon, utca, templom, hivatal, iskolai előadás, üzleti megbeszélés). Kétnyelvű környezetben ezek a tényezők minden bizonnyal gyakran szolgálnak motiválónként a kódváltások létrejöttéhez, mindazonáltal a kódváltást számos más dolog is előidézheti, kiválthatja, és mindez már összefüggésben áll a kódváltások okaival és funkcióival. A felsorolt körülményekre számos példát találhatunk az általunk vizsgált Hunčík-regényben, melyeket a dolgozat empirikus részében górcső alá veszünk.

A kódváltások okai és funkciói

A kódváltásokat többféle módon osztályozhatjuk. Elkülöníthetjük az egyes kódváltásokat az okai, funkciói és nyelvtani típusai szerint.

Ha a kódváltások okait vizsgáljuk, akkor alapvetően két típust különböztethetünk meg: a *szituatív* és a *kontextuális kódváltást*. A szituatív kódváltás az előző alfejezet végén szemléltetett nyelven kívüli faktorokon, szociolingvisztikai tényezőkön alapszik, mely három alapvető dolgot foglal magába: a beszédhelyzetet, a beszédpartnert és a beszédtemát. Általában e három faktor valamelyikének megváltozása vagy a beszélő hozzájuk való viszonyulása, alkalmazkodása, velük való kapcsolata idézi elő a kódváltást. Ezek a tényezők az egész kommunikációs helyzetre, diskurzusra irányulnak. A kontextuális kódváltás oka magában a beszélőben keresendő, tőle ered, az ő nyelvi készségeitől, ismereteitől és a nyelvhez való hozzáállásától függ. A beszélő nyelvi ismereteiből, illetve egyéni hozzáállásából adódó kódváltást kiváltó ok lehet például a *nyelvi hiány*, a *lapszus*, a *kötés* vagy az *idézés*. (vö. Lanstyák 1991, Lanstyák–Szabó Mihály »szerk.« 2002)

A *kommunikációs helyzet megváltozása* tipikusan akkor következik be, ha például egy szlovák munkahelyen dolgozó magyar ember a baráti vagy családi körében a munkájáról beszél. Ilyenkor hajlamos a kódváltásra, mert a munkahelyén használt szakterminológia szlovákul jut eszébe, míg magánéleti helyzetekben magyarul beszél.

A kódváltás egy nagyon gyakori formája és egyben oka az *idézés*. Ilyenkor a magyar beszélő egy szlovákul lezajlott beszélgetésből idéz, esetleg egy szlovákul hallott hírről, eseményről számol be, és a pontosság, hitelesség kedvéért a szlovákul elhangzott szavakat ismétli, vagy egyszerűen csak könnyebben idézi fel magában a szavakat azon a nyelven, melyen hallotta őket. Ez lehet önidézés, mások idézése vagy kulcsszavak idézése. Az idézés egyik alfajtája a felidézés, mely általában akkor történik, ha a beszélő olyasmit idéz fel kódváltással, amit szlovákul leírva látott valahol, ezek többnyire reklámok, termékcímkék, feliratok, intézménynevek, például, el kellett mennem az *úrad práce*-ra – *el kellett mennem a munkaügyi hivatalba*.

Olyan eset is előfordulhat, amikor a közlő a közölni kívánt információt nem tudja felidézni a bázisnyelven, tehát nem jut eszébe egy adott szó magyar megfelelője, így pillanatnyi *lexikális rés* alakul ki. Ilyenkor helyettesíti az adott kifejezést egy a vendégnyelvből kölcsönvett szóval. Ez a *nyelvi lapszus* (pl. megcsináltam a *daňové priznanie*-t – megcsináltam az *adóbevallást*). Ennek egyik alfajtája az ismétlés, korrekció, amikor a közlőnek nem jut eszébe a közölni kívánt szó, vagy helytelenül nevezi meg, és inkább kódváltással való megismétléssel oldja meg a problémát. Hasonló jelenség a *nyelvi hiány*. Ilyenkor a beszélő egyáltalán nem ismeri az adott kifejezés magyar megfelelőjét, és csak kódváltással tudja kifejezni magát. Lanstyák István a nyelvi hiányt a kisebbségi nyelvi helyzet egyértelműen negatív nyelvi hatásként és következményeként értelmezi, hiszen ez a jelenség tipikusan a kisebbségi helyzetben lévő beszélőközösségekben fordul elő, és egy olyan hiányosság, mely beszéd közben érhető tetten, a beszélő számára is nyilvánvalóvá válik, ugyanakkor sokszor problémát, frusztrációt, zavart okoz a kommunikációban. A nyelvi hiány egy olyan kontaktusjelenség, melyet „az első nyelv egyes változataihoz való korlátozott hozzáférés hoz létre”, valamint „csökkenti a beszélők kommunikatív potenciálját.” (Simon 2011: 189) Ugyanakkor részben ez is egy szubjektív, változó és tudományosan kissé megfoghatatlan jelenség, hiszen a nyelvi hiányt nem mindig lehet meggyőző adatokkal igazolni, sokszor a beszélő megérzésén alapul, és csak az ő saját bevallása, megítélése alapján következtethetünk annak meglétére, ráadásul gyakorta függ az aktuális kommunikációs helyzettől és a beszédpartnerrel is, hogy a beszélő érzi-e egyáltalán egy-egy kifejezés hiányát. (Simon 2011: 189–190)

Megeshet továbbá, hogy a kódváltás nem áll a beszélő eredeti szándékában, a beszédpartner nyelvhasználata azonban kiváltja belőle. Ilyenkor a beszélő a saját válaszában ugyanúgy használja a szót, ahogy előtte elhangzott. Ez lehet egyfajta visszautalás is, ha egy adott témára való visszatérés céljából felidézi azt és pontosan úgy, amit és ahogyan beszédpartnerre korábban mondott.

A kódváltás egy további oka és formája a *kötés*. Ilyenkor a közlő egy előző megnyilatkozás utolsó szavát köti össze egy nyelvi kódváltással, melyet kiválthat például egy analóg szó, mely mindkét nyelvben egyforma.

Minden nyelvi kódváltás ellát egy bizonyos funkciót, attól függően, hogy a beszélő milyen hatást szeretne vele elérni, milyen szándéka, célja van vele. A funkció a nyelvi eszközre, megnyilatkozásra vonatkozik, míg a cél a beszélőre, mivel csupán neki lehetnek céljai a kódváltással, a funkció és a cél tehát egy dolog két oldalát fejezi ki. A funkciók és célok nagyon sokfélék lehetnek. A legáltalánosabb és leggyakoribb cél a figyelemfelkeltés, a mondanivaló nyomatékosítása, a beszédpartnerre való hatásgyakorlás, a *nyelvi expresszivitás* növelése. Az általunk vizsgált Hunčík-regényben is számos példát találunk arra, ahogy az író egy-egy kódváltásnak minősülő szlovák jelmondatot, szlogennel kelti fel az olvasó figyelmét, mint például az 1968-as tüntetések idején a magyarok és a szlovákok között zajló összetűzéseket, konfliktusokat bemutató jelenetek egyikében: „A helyi szlovákok közül sokan odaálltak

az egyetemisták közé, és velük együtt kiabálták, hogy *Dubček, Svodoba – to je naša sloboda!*” (Hunčík 2008: 379).

A kódváltás további funkciói és a beszélő céljai közé soroljuk a harag vagy éppen humor kifejezését, nyelvvel való játékot, a visszautalást vagy a távolságtartást. A kódváltások segítségével megvalósuló nyelvi játékokra szintén sok példát találhatunk a humoros hangvételű *Határeset* c. regényben is. A mű egyik legérdekesebb figurája a kalandos életű, kémkarrierrel büszkélkedhető Imre bácsi, akinek könnyed, humoros karakterének és külföldi kalandjainak bemutatására kiváló eszközként szolgálnak a kódváltáson alapuló nyelvi játékok. Az egyik titkos küldetése során álnevet kellett használnia, a megbízója pedig a következőképpen indokolta ennek szükségességét: „Ugye, maga a hivatalos cseh nyelv szerint *Imrich*, ami angolul úgy olvasható, hogy *I'm rich*.” (Hunčík 2008: 414) Ezért aztán nem használhatta a keresztnevét.

Egy fontos és gyakori funkció a hatáskeltés, ami lehet például stílushatás (Szabó 1998) vagy pontosítás. Stílushatás érdekében a beszélő azért vált kódot, mert egy bizonyos kifejezést rokonszenvesebbnek, hitelesebbnek, világosabbnak és expresszívebbnek tart szlovák nyelven, és a kódváltás segítségével szeretne nagyobb hatást elérni. A pontosítás során pedig a beszélő szeretné nyomatékosítani, pontosítani mondanivalóját, ezért kódot vált, és szlovákul pontosítja a korábbi magyar kifejezést. A regényben is megfigyelhetjük ezt a jelenséget, amikor Belanský tanító elvtárs kifejti, hogy szerinte a magyarok a történelem során mindvégig elnyomták a szlovákokat, gőgösek voltak, és hiányzott belőlük az önkritika. Ezt nyomatékosan elmagyarázza az egyik magyar diákjának, kivetítve rá a magyar nemzet iránt táplált negatív érzéseit. A narrátor pedig, kódváltást használva, nagyszerűen szemlélteti mindezt: „Hiányzik belőled az egészséges kritikai érzék, Tatranszký fiam. A *szebareflexia*, érted? *Sze-ba-refle-xi-a*.” (Hunčík 2008: 233)

A beszélő célja lehet például egy harmadik fél kizárása a társalgásból, ha a harmadik fél nem beszéli azt a nyelvet, melyen a kódváltás történik, így a beszélő olyasmit közöl a beszédpartnerével a kódváltás segítségével, melyről úgy gondolja, hogy nem tartozik a harmadik félre. Ennek ellenkezője is megeshet, vagyis amikor megjelenik egy olyan harmadik személy, aki nem beszéli a társalgás nyelvét, és a beszélők éppen a hozzá való alkalmazkodás céljából váltanak kódot, hogy a harmadik fél is megértse a dialógus lényegét. Ez történik a *Határeset* c. regényben, amikor Tomi zongoravizsgájára érkezik egy tanfelügyelő Léváról, aki nem beszél magyarul, a fiú zongoratanára, a magyar Juci néni pedig zavarban van, mert ő maga nem beszél jól szlovákul, de a zavara ellenére természetesen igyekszik alkalmazkodni a többségi nyelvet beszélő tanfelügyelőhöz, és időnként szlovákul szól a diákjához a vizsga közben: „Az a másik tanfelügyelő elvtársnő néha beírt valamit a füzetébe. (...) Juci néni sem tudott jól szlovákul, ezért inkább nem is szólt hozzám, és csak a játékom végén mondta, hogy *veru tak, tak hlapcse*.” (Hunčík 2008: 200)

A kódváltás funkciói és a beszélő céljai közé tartozhat továbbá a nyelvgyakorlás, bevésetés, mely általában akkor történik, ha valaki a tanítási órán, az otthoni tanulás során vagy a munkahelyén igyekszik elsajátítani az adott tananyaghoz vagy szakterülethez kapcsolódó szakterminológiát (Zeman 2011), melyre szüksége van szlovák nyelven, ezért szlovákul gyakorolja beszédében az adott szavakat, hogy megtanulja és megjegyezze azokat.

A kódváltás lehetséges funkciója az intézmények, létesítmények megnevezése is, ha ezek a megnevezések szlovákul ismeretesek mindenki számára. Például: „Majd az egész csapat elhajtott a *Zlatá hus* szállodába, és hajnalig ittak és énekeltek.” (Hunčík 2008: 101) A regényben megnevezésre kerülő hotel neve nyilván szlovákul szerepelt az épület homlokzatán, minden szereplő számára a szlovák megnevezés volt közzismert, így szlovákul használták

egymás között is, és az aktuális narrátornak, Ferinek is könnyebb volt felidéznie elbeszélésében a szálloda nevét szlovákul. Ezt érzékelteti a szerző kódváltással.

A kódváltás egyik funkciója és a beszélő célja lehet a kettős nyelvi identitás kifejezése is, tehát ha valaki azt szeretné kifejezésre juttatni a gyakori kódváltással, hogy mindkét etnikumhoz, mindkét kultúrához egyaránt kötődik.

A felsorolt példák, okok, célok és funkciók sok esetben összefüggésben állhatnak egymással, tehát nem elszigetelten jelennek meg, egy kódváltásnak egyidejűleg több kiváltó oka is lehet. Mindebből láthatjuk, hogy a kódváltás egy sokrétű nyelvi jelenség, használata magas nyelvi kompetenciákat, nyelvi ismereteket feltételez, továbbá a kódváltásnak megvan a maga logikája, rendszere és szabályai, tehát semmiképpen sem tekinthetjük egyfajta hibás beszédmódnak vagy rendszertelen nyelvhasználatnak. Mindemelllett tisztában kell lennünk azzal, hogy a kódváltások használata írott, hivatalos és formális szövegekben nem elfogadott, a nyelv művelők pedig ellenzik még a hétköznapi, beszélt nyelvben való használatát is, a legszigorúbb nézetek szerint ugyanis a kódváltások rontják és visszavetik az anyanyelv használatának szintjét és minőségét.

A kódváltások nyelvtani típusai

A kódváltások nyelvtani típus szerinti osztályozása is többféle lehet. Benő Attila például az érintett nyelvi egység szerint sorolja különböző nyelvtani típusokba a kódváltásokat. Ebből a szempontból 3 alapvető típust határoz meg: a *szó szintű*, a *szó szerkezet szintű* és a *mondat szintű* kódváltásokat. A *szó szintű* kódváltáskor a beszélő mindössze egyetlen szó erejéig vált át a bázisnyelvről a vendégnyelvre. A *szó szerkezet szintű* kódváltás egyetlen szónál nagyobb, de a mondatnál kisebb terjedelmű nyelvi egységeket érint. A *mondat szintű* kódváltások kategóriájába pedig az önálló mondatokat érintő kódváltások sorolhatók. (Benő 2008: 44–50)

Munkánkban a kódváltások nyelvtani típus szerinti feldolgozásában Lanstyák István osztályozását vesszük alapul, mivel komplex, a legkülönbözőbb szempontokat figyelembe vevő rendszerről van szó. Az ő tanulmányai és kutatásai szerint megállapíthatjuk, hogy a kódváltás lehet *bázisstartó* vagy *bázisváltó* kódváltás. *Bázisstartó* kódváltásról akkor beszélünk, ha a nyelvtani szerkezeteket tekintetében a bázisnyelv nem változik meg, és a vendégnyelvből csupán szavakat vagy szó szerkezeteket veszünk át. Ezzel szemben *bázisváltás* akkor következik be, amikor a kódváltás nagyobb nyelvi egységeket, önálló mondatokat érint, ilyenkor a bázisnyelv ideiglenesen vagy akár véglegesen megváltozik. A bázisváltások sorozatos jelenlétét *bázisváltogatásnak* nevezzük.

Beszélhetünk továbbá *mondaton kívüli kódváltásról* is. Ebben az esetben a kódváltás csak egy mondaton kívüli elemet érint, például egy megszólítást vagy egy mondataszt, mely lehet egy önálló tagolatlan mondat, egyszavas mondat. Ezek az elemek önálló egységei a közlésfolyamatnak, szerkezetileg nem kapcsolódnak szorosan más elemekhez, így esetükben nem beszélhetünk sem bázisnyelvről, sem vendégnyelvről.

Nyelvtani szempontból a vendégnyelvi elemek többféle módon épülhetnek be a bázisnyelvbe, tehát a kódváltás különböző nyelvi szinteken valósulhat meg, például morfológiai vagy szintaktikai szinten. A kódváltási formák rendszere gazdag, mozgásban lévő és dinamikus változó terület, ezért a nyelvészeti nem lehet pontosan meghatározni és számba venni a kódváltások összes típusát. Lanstyák István szerint leggyakrabban az alábbi esetek fordulnak elő:

- „A) kötött morféma beépülése szabad morfémába (önálló szóba);
- B) szó beépülése egyszerű mondatrészbbe;

- C) szó beépülése mondatba;
 - D) mondatrész beépülése szintagmába szerkezettagként;
 - E) mondatrész beépülése szintagmába a mondat szintjén;
 - F) mondatzó (értékű elemek) beépülése mondatba;
 - G) mondatzó (értékű elemek) beépülése diskurzusba;
 - H) egyszerű mondat beépülése összetett mondatba;
 - I) önálló mondat beépülése a diskurzus egészébe.”
- (Lanstyák 2006: 112–113)

A nyelvi kódváltás egyik altípusa tehát a *bázistartó kódváltás*. Több válfaját ismerjük annak, hogy bázistartó kódváltás esetében a kódváltás, tehát a vendégnyelvi elem formailag milyen módon épül be a bázisnyelvi megnyilatkozásba. Ez történhet például testetlen eszközökkel, vagyis zéró morféimakkal, továbbá bázisnyelvi morféimák segítségével, esetleg vendégnyelvi morféimák segítségével, vagy éppen formális eszközök használata nélkül is megvalósulhat. Lanstyák István különböző megnevezéseket használ ezekre az esetekre. A testetlen eszközökkel történő beépülést *Z típusú kódváltás*nak nevezi, utalva arra, hogy zéró morféimakkal történik. A bázisnyelvi morféimakkal megvalósuló kódváltást ugyanilyen módon *B típusú kódváltás*nak hívja, a vendégnyelvi morféimákat használót pedig *V típusú*nak. A formális eszközök hiányát *H típusú* jelenségnek nevezi. Mindezekhez csatol egy ötödik esetet is, melyben a megnyilatkozás töredezett, így a toldalékok jelenléte irreleváns, esetleg a toldalékok használata hibás lehet. Ezt *X típusú*ként jelöli. (Lanstyák 2006: 113)

*Z típusú kódváltás*nak nevezzük a testetlen eszközökkel történő beépülést, vagyis azt, amikor az adott szó automatikusan beépül a megnyilatkozásba, mert zéró morféima kapcsolódik hozzá. Ez általában azoknál a szavaknál fordul elő, melyek az alany és a névszói állítmány szerepét töltik be a mondatban, például, amikor *prednáška* volt – amikor *előadás* volt. Ide tartoznak továbbá olyan kifejezések is, melyek eleve toldalékolhatatlanok, ilyenek például a kötőszók vagy egyes határozószók, például mondtam neki, *že...* – mondtam neki, *hogy...*, majd ha *spolu* leszünk – majd ha *együtt* leszünk.

Kissé bonyolultabb összetételű a *B típusú kódváltás*, amelyben a megnyilatkozásba való beépülés bázisnyelvi morféimák segítségével történik. A *B típusú kódváltás* esetében szoros egységet alkot a vendégnyelvi kifejezés a bázisnyelvi megnyilatkozással. Ezekben az esetekben egyértelműen megállapítható a megnyilatkozás bázisnyelve, mivel a vendégnyelvi elemekhez is bázisnyelvű morféima kapcsolódik. Ez megtörténhet bármelyik mondatrész, bármilyen toldalékkal ellátott névszó esetében, például kell mennem az *úrad*-ra – kell mennem a *hivatal*-ba, ott van a *príloha*-ban – ott van a *melléklet*-ben. A vendégnyelvi igei állítmány sok esetben honosító képző segítségével kerül át a magyar nyelvbe, például *chváli*-lta – *dicsér*-te. Ennél a típusnál a magyar nyelv nemcsak mennyiségileg, hanem szerkezetileg is egyértelműen domináns. A többi típus esetében a magyar nyelv mennyiségi dominanciájáról beszélhetünk csupán, a szerkezeti dominancia tekintetében változóak lehetnek a megnyilatkozások.

Előfordul, hogy nemcsak szavakat, hanem szókapcsolatokat, szószerveketet kölcsönzünk, és ezeket a kifejezéseket eredeti nyelvtani formában, tehát a vendégnyelv grammatikai szabályai szerint toldalékoljuk. Ez a *V típusú kódváltás*. *V típusú kódváltás*ról akkor beszélünk, amikor a kódváltás vendégnyelvi morféimák segítségével kerül át a bázisnyelvbe, például *v dnešnej dobe* nagyon nehéz – *a mai világban* nagyon nehéz, nem beszél *normálne* – nem beszél *normálisan*, engem ez *nezaujíma* – engem ez *nem érdekel*. Ezekben az esetekben a megnyilatkozás kétnyelvű, így nem lehet meghatározni a vendégnyelvet és a bázisnyelvet. Ha az elemzés szempontjából fontos lenne megkülönböztetni a vendégnyelvet és a bázisnyel-

vet, akkor azt a nyelvet lehet bázisnyelvnek tekinteni, mely a diskurzus egészében az elsődleges, vagyis mennyiségileg domináns.

A formális eszközök alkalmazása nélküli kódváltást *H típusú kódváltásnak* nevezzük. Ebben az esetben a vendégnyelvből származó elemek nem tartalmaznak toldalékot, de ez a nyelvi jelenség nem azonos a Z típusú kódváltással, mely zéró morfémát tartalmazó elemeket vizsgál. A H típusú kódváltás esetében a vendégnyelvi elem mondatbeli viszonya megkövetelné a toldalék használatát, de a szükséges testes morféma hiányzik. A grammatikai hiány miatt hívjuk H típusú kódváltásnak, például mentünk *Sklené Teplice* – mentünk *Szkenófürdőre*, voltunk *Žiar nad Hronom* – voltunk *Garamszentkereszten*. A hasonló esetekben a több tagból álló szlovák helységnévhez kényelmetlen lenne magyar toldalékot kapcsolni, így az ilyen kifejezések toldalékolatlanul „lógnak” a bázisnyelvi megnyilatkozásban, ezáltal agrammatikus mondat jön létre.

A töredezett megnyilatkozásokat *X típusú kódváltásnak* nevezzük. Ez a típus a beépülés határán helyezkedik el, hiszen az ilyen típusú vendégnyelvi kifejezések a toldalékok használatától függetlenül nem olvadnak be teljesen a bázisnyelvi megnyilatkozásba, nyelvtanilag elemezhetetlenek, jelentésnyelvtanilag pedig nem függenek össze szorosan a megnyilatkozás egészével. A megnyilatkozások így érthetetlenek lesznek, ennek oka általában az, hogy a beszélő magasabb szinten beszéli a szlovák nyelvet, tehát szlovákdomináns kétnyelvű, és a gyenge magyar nyelvi kompetenciájából kifolyólag nem tudja megfelelően beilleszteni a szlovák nyelvű kifejezést a magyar nyelvű megnyilatkozásba. Ilyenkor a beszélő mondanivalóját a kontextusból, a beszédhelyzetből, a diskurzus egészéből lehet kikövetkeztetni.

A fentiekből kiindulva logikus módon konstatálhatjuk, hogy minél inkább magyardomináns egy beszélő, annál nagyobb valószínűséggel fordulnak elő megnyilatkozásaiban Z és B típusú kódváltások, míg egy szlovákdomináns beszélő esetében gyakoribb előfordulásuk a H és X típusú kódváltások, a V típusú kódváltások pedig mindkét esetben egyaránt előfordulhatnak. (Lanstyák 2006: 114–146)

A nyelvi kódváltás másik altípusa a *bázisváltó kódváltás*, melyet nyelvtanilag abból a szempontból vizsgálunk, hogy a párbeszéd melyik részén, pontján valósul meg. Eszerint beszélhetünk mondatatháron, illetve tagmondatháron és mondaton, tagmondaton belül bekövetkező bázisváltásról. Az előbbit *mondatközi*, míg az utóbbit *mondatbeli kódváltásnak* nevezzük. További altípusként tarthatjuk számon a közbevágást (mely lehet önközbevágás is), illetve a másik nyelven történő ismétlést, javítást, újrakezdést.

Minél nagyobb mértékben érintkezik valaki a szlovák nyelvvel, például vegyes házasságban él, vagy szlovák tannyelvű iskolában tanul, annál gyakrabban fordulnak elő beszédében kódváltások. Ha nagyobb nyelvtani egységekben valósulnak meg a kódváltások, vagy nagy gyakorisággal fordulnak elő, akkor *bázisváltogatásról* beszélünk. Időnként a bázisváltogatás olyan sűrűn fordul elő, hogy már nem is lehet különbséget tenni a társalgás elsődleges és másodlagos nyelve között.

Megkülönböztetünk még *mondaton, megnyilatkozáson kívüli kódváltást* is. Ez gyakran előfordul például egy megszólítás esetében, olyan diákoknál, akik magyar anyanyelvűek, de szlovák tannyelvű iskolába járnak, ezért szlovákul szólítják meg tanárukat, de a mondatot magyarul folytatják, mert tudják, hogy a tanár is magyar. Szintén ilyen szituációban fordul elő a diákoknál gyakorta az, hogy beszédétöltekként funkcionáló módosítószókat használnak magyarul, mivel ez az anyanyelvük, a megnyilatkozás pedig szlovák, például *Pán učiteľ*, lenne szíves megmondani, hogy... – *Tanár úr*, lenne szíves megmondani, hogy..., *Hát, neviem to povedať*. – *Hát, ezt nem tudom megmondani*. (Lanstyák 2005: 100–108)

Egy dialógus közben a kódváltást megelőzhetik bizonyos szupraszegmentális jelzések, ilyen például a szünet, beszédritmus megváltozása, hangszín, hanglejtés, hangmagasság meg-

változása. Ez történhet tudatosan vagy önkéntelenül. Ha ez megfigyelhető, akkor *jelzett kódváltásról* beszélünk, ha viszont nem, akkor a *sima* vagy *jelzetlen kódváltás* esete áll fenn. (Lanstyák 2005: 109)

Fontos megemlítenünk az egyszavas kódváltás és a szókölcsonzás összefüggését, illetve a köztük húzódó vékony határvonalat, ugyanis az empirikus kutatásokból származó adatok feldolgozása során a nyelvészeknek gyakran dilemmát okoz annak mérlegelése, hogy az öszszegyűjtött anyagban, szövegben előforduló idegen nyelvű kifejezések egyszeri, egyetlen személyhez köthető kódváltások-e vagy kölcsönszavak. Nem mindig lehet egyértelműen meghatározni a köztük levő különbséget, ugyanis az egyszavas kódváltás és a kölcsönszó ugyanannak az integrálódási folyamatnak különböző stádiumait, két szélső pólusát, a kezdő és befejező szakaszát jelzi. Minden lexikális átvétel a kétnyelvű beszélőktől származik, kétnyelvű beszélőközösségben jön létre, és egyéni szinten előforduló interferenciajelenségként, kódváltásként indul, de természetesen nem minden kódváltásból alakul ki kölcsönszó. Sok-sok kódváltás meg is marad ezen az egyéni, egyszer és spontán módon használatos, alkalmi szinten, és soha nem válik kölcsönszóvá. Sokszor megesik azonban, hogy a kölcsönelemet mások is használni kezdik, majd egyre gyakrabban előfordul egy kétnyelvű beszélőközösség nyelvhasználatában, így az adott lexikai elem elkezd integrálódni az átvevő nyelvbe, alkalmazkodik annak nyelvi struktúrájához, és meghonosodik benne, végül pedig meghonosodott jövevényszó lesz belőle. Bizonyos kritériumok segítségével megállapíthatjuk egy beszélőnél, hogy az általa használt kifejezés a kódváltás vagy a kölcsönzés fázisába tartozik-e. Ilyen kritérium lehet például az adott lexikai elem beszédbeli gyakorisága, vagy az, hogy a beszélő ismeri-e az elem anyanyelvi megfelelőjét, esetleg tudja-e, hogy az adott kifejezés melyik általa ismert nyelvbe tartozik. (Benő 2008: 51–53)

Érdemes szót ejtenünk továbbá a *kódkeverésről* és a *kevert nyelvek* kialakulásáról is. A kódkeverés is egy olyan nyelvi jelenség, melynek alapjául a kódváltás szolgál, de amíg a kódváltásnál mindig túlsúlyban marad az egyik nyelv, tehát meg lehet határozni a bázisnyelvet, még akkor is, ha az ideiglenesen megváltozik a diskurzus során, addig a kódkeverésnél már nem lehet megállapítani, hogy melyik nyelven zajlik a kommunikáció, és mi a bázisnyelv, mert túl gyakran váltakozik a két nyelv. A kódkeverés esetén olyannyira elmosódik a két nyelv közti határ, és olyannyira egybefonódik a két nyelv szóincse, grammatikai rendszere, hogy a két eredeti nyelv ötvözetével, összeolvadásával egy új nyelvi kód, egy harmadik nyelv jöhet létre, melynek eredményeképp egy ún. kevert nyelv alakulhat ki. Ha a kevert nyelv több generáción át fennmarad, és az új nemzedékek anyanyelvévé válik, akkor a kevert nyelvből egy teljesen új, önálló nyelv jön létre. (Benő 2008: 54–56)

A kódváltások megítélése meglehetősen vegyes, a nyelvművelők többsége nem tartja helyesnek és indokoltnak, ha beszédünkben idegen szavakat használunk, mivel minden kölcsönzött kifejezésnek megtalálhatjuk az anyanyelvi ekvivalensét is. A toleránsabb vélekedések szerint viszont ez egy természetes és logikus folyamat, főként olyankor, amikor egy nemzeti kisebbség intenzíven érintkezik a többségi nyelvvel. Ilyen esetben nem egy véletlen, rendszertelen folyamatról van szó, hanem egy olyan nyelvi jelenségről, melynek megvannak az okai és szabályai, és amely egy magas szintű nyelvi képességeket feltételező beszédmód. Megállapíthatjuk, hogy a kódváltás mindig egy bizonyos okból kifolyólag történik, valamilyen funkciót lát el, az adatközlőnek célja van vele, továbbá mindig egy adott kommunikációs szituációban valósul meg, tehát nem vonatkoztathatunk el a pragmatikai és szociolingvisztikai tényezőktől. A kódváltást mindig az adott kontextusban és beszédhelyzetben kell vizsgálni, mert függ a társadalmi normáktól, a beszélők egyéni preferenciáitól, hozzáállásuktól, a beszédpartnerek viszonyától, a beszédtemától, a beszédhelyzettől, illetve más szociolingvisztikai és társadalmi együttaróktól is.

Hunčík Péter: *Határeset* című regénye

A regény címe, témája

Megvizsgálva a regény címét, nagyon asszociatívnak találhatjuk. A regény címe egyrészt metaforikus, másrészt szó szerint értendő, hiszen egy felvidéki kisváros életét mutatja be, mely a magyar határ közelében fekszik. A *határeset* szó morfológiailag összetett főnév, amely egy olyanényt nevez meg, aminek besorolása, osztályozása, hovatartozásának megállapítása bizonytalan, nem egyértelmű, két- vagy többféle is lehet. (lásd. ÉKsz. 2003: 500) Ez a megnevezés elsősorban tudományos tényekre vonatkozik, és olyan dolgokat jelöl, amelyek két tudományág határán mozognak, több tudományos területtel is kapcsolatban állhatnak. Ebből a megközelítésből nézve, a regény címe egyértelműen metaforikus, de több jelentéstartalmat, utalást is hordoz magában. A *határeset* szó a regény kontextusában több olyan dologra is utal, melynek a mű szereplői a határ(vonal)án vannak, például a (cseh)szlovákiai magyarok helyzetére, a földrajzi határra, az éppen változó és kusza történelmi, társadalmi, politikai helyzetre, a valóság és a képzelet határmezsgyéjére, időnként pedig a történet és a nyelvek érintkezésére is. A regény szlovák fordításának címe is adekvát módon jelzi ugyanezeket a jellemző dolgokat, hiszen a *Hraničný prípad* kifejezés ekvivalensnek tekinthető a *Határeset* címmel. Érdekes azonban, hogy ez a szóösszetétel nem szerepel a magyar–szlovák kétnyelvű szótárakban, és a szlovák nyelv digitális szótárában sem (www.slex.sk), a megnevezés egy tükörfelfejtés, a magyar *határeset* szó tükörfordítása.

A szerző sajátos humorról és iróniával, gördülékeny, közvetlen stílusban, anekdotikus történeteken keresztül mutatja be a város lakosságát, a közösséget, iskolákat tanáraikkal és diákjaikkal, családokat apákkal és fiaikkal, szövevényes rokoni szálakat és bonyolult baráti kapcsolatokat. Mindehhez díszletként szolgálnak a II. világháború utáni, az 1950-es, az 1960-as években lezajló társadalmi változások, a feldúlt politikai és bizonytalan gazdasági helyzet, hadifogság, kitelepítés, a szocializmus építése és egyéb. Váltakozva mesélnek gyermekek és felnőttek, így több generáció szemszögén keresztül láthatjuk a korabeli eseményeket. A regény gazdagon tarkított történelmi kitekintőkkel is, melyeken keresztül a II. világháború ki-robbanását és alakulását is figyelemmel követheti az olvasó. Egy ilyen történelmi időszak átélése nagy megpróbáltatásokat jelent a polgárok, a közösség számára, kiváltképp akkor, ha az adott közösség nemzeti kisebbségként él egy országban, így társadalmi helyzete eleve megkérdőjelezett. Hunčík Péter mindezt úgyekszik plasztikusan bemutatni.

Megjegyzések a regény értelmezéséhez

A regény több szempontból is figyelemfelkeltő, különleges, sőt, a maga nemében alighanem egyedülálló a szlovákiai magyar irodalomban. Szerkezete, elbeszélői stílusa és nyelvezete egyaránt sokrétű és összetett, és nem egyezik meg egy szokványos szépirodalmi alkotásával. A mű egyes fejezeteit inkább egységeknek nevezhetnénk, ugyanis ezek nem hagyományos formájú, számozott fejezetek, és nem egyetlen mindentudó, vagyis onnipotens narrátor fogja össze a cselekményt, aki összefüggően és időrendi sorrendben mesélné el a történeteket, illetve nem szerepelnek a regényben hagyományos formájú dialógusok sem. A szerző ennél rafináltabban építi fel regényét, és bonyolultabb elbeszélési módot választ.

A regény 18 egységből, fejezetből áll, melyeket összesen 8 különböző szereplő mesél el, akik E/1-ben beszélnek el történeteiket, vagyis mindig az aktuális narrátor szemszögéből láthatjuk az eseményeket. A 8 mesélő közül Henrik (Pipityu) 1, Feri 3, Pali 5, István 3, Tomi 3, Chlebo 1, Klári néni 1 és Géza bácsi 1 fejezeten keresztül mesél. A regény középpontjában két, egymással rokonságban álló család, a Ravasz és a Nemčák család élete áll, az ő fiaik, Feri, István, Tomi és Pali mesélnek a legtöbbször. Van egy „kakuktkojás” is a mesélők között, mégpedig Imre bácsi, aki nem szerepel különálló fejezetben megjelölt narrátorként, de az

egyik fejezetben átveszi a szót, és szintén én-elbeszélésben mesél külföldi kalandjairól, küldetéseiről, kémkarrierjéről. Az események egyes motívumai rendszeresen megismétlődnek, és mindig az aktuális elbeszélő perspektíváján keresztül követhetjük nyomon az események alakulását és a további fejleményeket, vagyis az elbeszélés ciklikusan zajlik, és a szerző az ún. „csepegtetési” mesélőtechnikát alkalmazva, fokozatosan pótolja az egyes információkat. A szerteágazó családi történeteken és a fiatal fiúk apró-cseprő kalandjain keresztül szinte észrevétlenül rajzolódik ki az olvasó számára a 20. század történelmi és társadalmi korrajza, vele együtt pedig a kisebbségi magyarságot érintő számos súlyos társadalmi probléma. Mivel a szerző eredeti foglalkozása szerint pszichiáter, ezért kitűnően szemlélteti a szereplőkben lejátszódó lelki, érzelmi folyamatokat is, a háború utáni változások és a bonyolult helyzet miatti általános félelmeket, kétségeket, szorongást, bizonytalanságot. A realitás talajától kissé elrugaszkodva és az időnként mellbevágóan ábrázolt kemény valóság leírása mellett az egész történetet átszövi a város titokzatos védelmezőiről, a földfelszín alatti titkos alagutakban rejtőző és természetfeletti erővel rendelkező lovagokról szóló misztikus legenda. A lovagok bizonyos időközönként feljönnek a felszínre, és védelmezik a város lakosságát. Ez egy visszatérő, felfelbukkanó motívum a regényben. Felfedezhetjük tehát a mágikus realizmus jegyeit is a műben, és láthatjuk, hogy műfaji szempontból is *határeset* ez a regény, hiszen több műfaj elemei is fellelhetők a műben, és a regény értelmezése több műfaj határán mozog.

A regényt elsősorban családregeként értelmezhetjük, nézetünk szerint ez a legerőteljesebb mintázat a műben, hiszen a mű középpontjában álló két rokoni család életén keresztül nyerhetünk bepillantást egy kisvárosban zajló drámai történelmi eseményekbe és az ország változó politikai viszonyaiba. Noha a háttérben komoly társadalmi problémákat ábrázol a szerző, az előtérben a 4 unokatestvér, Feri, Pali, István és Tomi jelleme és egymás közti kapcsolata rajzolódik ki, az ő kalandjaikat követheti nyomon az olvasó, az ő szemszögükből mutatja be az író az eseményeket, az ő személyes tapasztalataikra és nézőpontjukra épül a cselekmény ábrázolása. Ezt mutatja a regény elbeszélői stílusa is, hiszen ez a négy szereplő szóval fel leggyakrabban a műben.

A regény további értelmezése nyilván történelmi nézőpontból lehetséges; a történelmi sík ugyanis a mű másik markáns vonulata. A regény cselekményének háttere a 20. század azon fontos történelmi eseményei köré szerveződik, melyek Csehszlovákia politikai sorsa és az ott élő magyarság szempontjából meghatározóak voltak. Ezek: a trianoni békediktátum, Csehszlovákia megalakulása, az 1938-as müncheni egyezmény, az 1948-as februári fordulat, az 1956-os magyar forradalom és az 1968-as megszállás. Ezekről az eseményekről a szerző igen nagy pontossággal, tényszerűen és hitelesen számol be, azonban, a cselekmény helyszínénél szolgáló kisváros nevéhez hasonlóan, ezek a történelmi jelentőségű történések sincsenek konkrétan megnevezve a műben, csupán a leírásokból és a szereplők érzéseiből, gondolataiból következtethet az olvasó, hogy melyik történelmi esemény zajlik éppen az országban, mely hatással van a határ menti magyarság sorsára. A regény olvasása és értelmezése tehát igényel és feltételez egy bizonyos szintű történelmi háttérismeretet és tájékozottságot.

A regény egyes részei egy valódi kémregényre emlékeztetnek, így ez egy harmadik potenciális értelmezési mód és cselekménysík. A történelmi kitekintők egy érdekes szegmense és üde színfoltját képezik Imre bácsi külföldi kalandjai, aki a II. világháborúban kémként dolgozott, titkos bevetéseken vett részt, ezáltal testközelből megélte és megtapasztalta a szóban forgó történelmi eseményeket. Az ő kalandjait körmönfontan szövi bele az író a valós történelmi események folyamába. Imre bácsi részese volt a háború történéseinek, a történelem néhány híres alakjával is találkozott, magas és előkelő körökben mozgott, így az író rajta keresztül hozza közelebb a regény többi szereplőjéhez és az olvasóhoz a történelem nagy eseményeit. Ezzel a módszerrel az író játékosan, az elvont történelmi fogalmak megkerülésével,

a dogmatikus meghatározások, sematikus ábrázolás nélkül, életszerűen, szórakoztatóan és élvezhetően tárja az olvasó elé az egyes történelmi eseményeket.

Stilisztikai és nyelvi szempontból további érdekes eszközöket használ az író, ilyen a humor, az ironia, a nyelvi játékok és a kódváltások használata. A regény nyelvezete is sokrétű, a szókészlet több rétegéből találunk figyelemkeltő és expresszív példákat a műben, mint például orvosi szakkifejezéseket, latin szállóigéket, egyéb idegen nyelvű kifejezéseket, nyelvjárási szavakat és vulgarizmusokat. Emellett pedig a szerző hitelesen, valósághűen és igényesen ábrázolja a magyarok és a szlovákok közti kapcsolatot is, valamint a köztük lévő kétnyelvű kommunikációt. A kétnyelvű kommunikáció és a kisebbségi magyarok korabeli társadalmi helyzetének érzékeltetésére nyelvtani szempontból nagyon érdekes eszközöket használ. Legfőbb ilyen eszköze a nyelvi kódváltás, mely a kétnyelvűség egyik legjellegzetesebb nyelvi jelensége. A regény nyelve magyar, és az eseményeket a magyarok szemszögéből mutatja be, a szlovákokhoz fűződő viszonyuk és a velük való kétnyelvű kommunikáció érzékeltetése céljából pedig az író kódváltásokkal él.

A kódváltásokat sok esetben lenyűgözően ötvözi a humorról és ironiával, esetenként pedig egyenesen a kódváltásokat használja fel különféle nyelvi játékok kifejezőeszközeként, illetve humoros helyzetek csattanójaként. Az olvasó számára pedig akkor válnak teljes egészében értelmezhetővé és humorossá ezek a szituációk a műben, ha birtokában van az adott idegen nyelv, legtöbb esetben a szlovák, valamint a különféle nyelvjárási szavak és egyéb szófordulatok ismeretének, jelentésének. A regény nemcsak a történet, de a nyelvezet szempontjából is egy szövevényes és többretegű intellektuális játék, aminek recepciója bizonyos nyelvi kompetenciát, nyelvtudást és háttérismeretet feltételez, akárcsak a történelmi tények és adatok esetében. A regényben előforduló nyelvi eszközök, főként a kódváltások és a nyelvjárási kifejezések, egy olyan kontextus és nyelvi horizont speciális tartozékai, melyek kifejezetten a szlovákiai magyarok életére és nyelvhasználatára jellemzőek, ezért csak egy olyan olvasó tud igazán ráérezni a regény ízére, a hagyományos értelmezésen túlmutatva, aki maga is ebben a határ menti kétnyelvű régióban szocializálódott.

Kódváltások a regényben

A regénybeli kódváltások grammatikai elemzése

A regény elolvasása során 158 szlovák/cseh nyelvi kódváltást regisztráltunk. A szlovák nyelvű kódváltások között előfordulnak olyanok, melyekben cseh és szlovák nyelvi interféncia fordul elő; érthető módon, hiszen a regény cselekményének ideje Csehszlovákiához kötődik. A műben található kódváltások különböző szerkezetűek és terjedelműek, előfordulnak bázisstartó és bázisváltó kódváltások egyaránt. A bázisstartó kódváltások a legtöbb esetben egy- vagy kéttagú tulajdonnevek, azon belül személy-, intézménynevek és földrajzi nevek, a bázisváltó kódváltások pedig a szereplők megnyilatkozásaiból idézett részletek, és mondat-egységeket, illetve egész nyilatkozatokat érintenek. Egyes szereplők vagy intézmények nevei ismétlődnek a cselekmény folyamán, ilyen esetben a szó alakváltozatait egy előfordulásnak tekintettük. Megfigyelhető, hogy a szerző, bizonyos esetekben, a szlovák szavakat a szlovák helyesírás szabályai szerint írja le, főként olyankor, amikor szlovák anyanyelvű szereplő beszél a regényben, más esetekben azonban fonetikus írásmóddal találkozhatunk, többnyire a párbeszéd azon részeiben, melyekben magyar anyanyelvű szereplő szólal meg szlovákul. A szerző vélhetően így akarja írásban is érzékeltetni a szlovákul beszélő magyar szereplők akcentusát, nyelvi nehézségeit, esetleg a szlovák nyelvhez való viszonyukat.

A regényben előfordulnak másféle kódváltások is. Találkozhatunk angol, német, francia és olasz nyelvű kódváltásokkal, főként a történelmi kitekintők során, Imre bácsi elbeszéléseiben. Egy kisváros zárt életével szemben Imre bácsi a mű azon központi, világiárta, tapaszt-

talt és kalandos életű szereplője, aki a nagyvilágot, a benne való mozgást és a történelmi eseményekkel való közvetlen kapcsolatot testesíti meg a regényben. Ő egy igazi kozmopolita világpolgár, egy *globetrotter*, aki 13 nyelven beszél, és akinek külföldi kalandjaira mindenki kíváncsi. A történet ezen aspektusát is igen expresszívén ábrázolja az író – épp az idegen nyelvű kódváltásokon keresztül. Lássuk az alábbi példákat:

„Ince erre kihúzta magát, és azt mondta Levánsky úrnak, hogy *my father is very strong man and I am my father's son.*” (Hunčík 2008:22)

„... és a főtengerészen keresztül megüzenjék a német tábornokoknak, hogy *all right boys*, vettük a lapot.” (Hunčík 2008:36)

„Mondhatták volna azt is, hogy *ja, natürlich, gut*, vagy valami hasonlót.” (Hunčík 2008:36)

„Még annyit sem mondtak szegény tengernagynak, hogy *impossible*. Vagy hogy *no, I say no!*” (Hunčík 2008:36)

„És két hónap múlva már azt kérdezte tőle, hogy *Who was Robin Hood? Iste der Garten klein? Géza, ou es-tu?*” (Hunčík 2008:356)

„És amikor a költőink meghallották, hogy *liberté, égalité, fraternité*, felsóhajtottak.” (Hunčík 2008:354)

„*Bene, bene*, kiabálták a katonáink. *Buon appetito!*” (Hunčík 2008:267)

Az író, orvosi szakképzettsége révén, időnként latin orvosi szakkifejezéseket, ill. egyéb latin frázisokat, szófordulatokat, szólásokat és szállóigéket is használ. Ide tartozó példák:

„... Hajduk doktor azt mondta, hogy ez a *coma vigile.*” (Hunčík 2008:13)

„... jár neki a rokkantsági nyugdíj is, mert a betegségét úgy hívták, hogy *debilitas mentis gravis.*” (Hunčík 2008:21)

„... tetszhalálnak (*asphyxia*) mondatik az élet nyilvánozásainak tökéletes félbeszakadása, midőn még eltart az élet lehetősége.” (Hunčík 2008:89)

„... a bal felső sarokba volt bevésvé két latin szó: *Carpe viam.*” (Hunčík 2008:51)

„*Qui bene purgat, bene curat*, vagyis jól gyógyít, aki jól meghajt.” (Hunčík 2008:357)

„Erre az állapotra mondta Seneca, hogy *ignoranti, quem portum petat, nullus suus ventus est.*” (Hunčík 2008:355)

A regény nyelvi gazdagságát, sokrétűségét és változatosságát jól példázza továbbá az is, hogy a szövegben előfordulnak nyelvjárási szavak, regionális kifejezések, valamint vulgarizmusok, trágár kifejezések is:

„... még a francia Kanyó nagyapának sem mondhatja senki, hogy *gyüttment...*” (Hunčík 2008:269)

„... egyszer még te is *begyüssz* a mi utcánkba.” (Hunčík 2008:348)

„Mikor Imre bácsi ebédidőben hazajött, rögtön rákezdte, hogy *emmeg csak gyön azzal a fránya lópofájával zabányi, mer mast se tud.*” (Hunčík 2008:332)

„*Rohadt buzi*, mondta neki Rózsi néni, amikor Imre bácsi kirakta Rosas fényképét az íróasztalára.” (Hunčík 2008:332)

„... bolyongtam, mint a *kurva* szűzhártyája, amíg ki nem lyukadtam valahol.” (Hunčík 2008:331)

A regényben fellelhetők különféle humoros szójátékok is:

„... itt van a híres *globetrotter*, aki bejárta az egész civilizált világot. (...) Baba néni sem ismerte el őt, ezért nevezte *glóbetrottynak.*” (Hunčík 2008:239)

„Lehetett volna Kanyar vagy akár Kenyér is, de ehelyett *Kanyó* volt. Feri bácsi egyszer részegen mondta is anyunak, kár, hogy nem él már az anyósod, mert akkor úgy vigyázna az unokákra, mint egy igazi *tyú-kanyó*.” (Hunčík 2008:139)

„Imre bácsi szerint Jóska bácsi pontosan olyan sóher, mint amilyen Bernard Shaw volt. Csak annyi köztük a különbség, magyarázta Imre bácsi komoly képpel, hogy *Herr Shaw egy nagy író volt, Jóska bácsi meg egy nagy Shaw Herr lett.*” (Hunčík 2008:128)

A kódváltások nyelvtani típusait tekintve a regényben találhatók bázistartó és bázisváltó kódváltások egyaránt. A bázistartó kódváltás öt altípusa közül H és X típusú kódváltások nincsenek a műben, ellenben gyakran találkozhatunk Z és B típusúakkal, valamint időnként feltűnnek V típusú kódváltások is. A regényben továbbá előfordulnak bázisváltó kódváltások is, (tag)mondathatáron és (tag)mondaton belül egyaránt, mégpedig olyan esetekben, ha egy szlovák/cseh szereplőt szólaltat meg a szerző, illetve ha egy magyar szereplő szlovákul/csehül beszél. A regényben azonban nincsenek klasszikus értelemben vett és hagyományos formájú párbeszédek, a szereplők váltakozva mesélik el az eseményeket, így mindig van egy aktuális narrátor, aki összefüggő szöveg formájában idéz a korábban elhangzott párbeszédekből.

Z típusú bázistartó kódváltások

Ebből a típusból 59 kódváltás található, melyek között előfordulnak köznevek, túlnyomó többségben azonban egy- vagy kétagú tulajdonnevek, melyek személy-, intézmény- és földrajzi nevek megnevezésére szolgálnak a műben, és testetlen morféimakkal épülnek be a bázisnyelvi megnyilatkozásba, ezért sorolhatók a Z típusba:

„Hiába mesélte a *Kubala*, hogy a *Planyicska* minden lövést kivédett.” (Hunčík 2008:10)

„Így tett *Janík* is, a lévaiak kapusa.” (Hunčík 2008:10)

„*Zseladnyik* meg a többi törzsszurkoló...” (Hunčík 2008:14)

„...az egyik edzésen elkérte *Kalpovszky* képviselő úr sétapálcáját...” (Hunčík 2008:15)

„Így például *Hopcsik Petyo*, aki egymás után háromszor megbukott...” (Hunčík 2008:31)

„...amit *Hanzelka* és *Zikmund* írt...” (Hunčík 2008:45)

„*Hemlík Jano* Nyékről származott...” (Hunčík 2008:53)

„...a *pionír* sohasem hazudik.” (Hunčík 2008:55)

„Tomi másik nagymamáját úgy hívták, hogy *Macocha*.” (Hunčík 2008:58)

„Aki eddig László volt, az ezentúl *Ladislav* lett, a Pálból *Pavol*, az Erzsébetből *Alžbeta* lett.” (Hunčík 2008:64)

„*Hlubjak Ivan*, az egyik katonatiszt meghallotta őt magyarul karattyolni...” (Hunčík 2008:65)

„Majd az egész csapat elhajtott a *Zlatá hus* szállodába, és hajnalig ittak és énekeltek.” (Hunčík 2008:101)

Az egyéb példák idézésétől eltekintünk.

B típusú bázistartó kódváltások:

Ebből a típusból 34 kódváltást gyűjtöttük össze, melyek többnyire szintén szlovák szereplők neveit jelölik, kisebb előfordulásban pedig más tulajdonnevek, de ezekben az esetekben olyan pozícióban helyezkednek el a megnyilatkozásban, hogy az író bázisnyelvi morféimák segítségével építette be őket a szövegbe:

„Lajos apja már húsz éve a *Strojstavban* dolgozik.” (Hunčík 2008:17)
„Én például akkor láttam életemben először *Tatraplánt*...” (Hunčík 2008:45)
„*Ruszkikat* vagy oroszokat kellett mondani.” (Hunčík 2008:53)
„Két éven át fejthette az uránércet *Jáchymovban*.” (Hunčík 2008:54)
„...aki ugyan *Ostraván* gyilkolt...” (Hunčík 2008:56)
„... akkor a *szlovenszkói* magyaroknak inkább dicséret járt volna a háború végén, nem kitelepítés.” (Hunčík 2008:62)
„...hazafelé a főtéren már a *Kde domov můj*t énekelte...” (Hunčík 2008:94)
„...a vébé után egy *Škodát* kapott a csehektől.” (Hunčík 2008:124)
„Már kilencszázötvenben kimondtuk a *bratislavai* pártaktíván...” (Hunčík 2008:127)
„A karzat utolsó sorában a példás magaviseletű *pionírok* és *szvezákok* ültek.” (Hunčík 2008:174)
„Nem falu volt, csak *lazok*.” (Hunčík 2008:192)
„*Aničkát* mindenki csak *Macochának* nevezte, mert így hívják a mostohaanyát szlovákul.” (Hunčík 2008:213)
„Mikor még kisebb volt, *cslovecse nezlob szét* játszottunk vele délutánonként.” (Hunčík 2008:225)

Az egyéb példák idézésétől eltekintünk.

V típusú bázisstartó kódváltások:

Ebből a típusból 13 kódváltást mutatunk be. Olyan szavak és szókapcsolatok tartoznak ebbe a csoportba, melyek vendégnyelvi morfémákkal épültek be a megnyilatkozásba. Ezek már a szereplők megnyilatkozásainak egyes részletei:

„Intett az elvtársaknak, hogy *pottyé, pottyé*...” (Hunčík 2008:46)
„...azt írta a doboz fedelére, hogy *DO RITI!*” (Hunčík 2008:70)
„De amikor ahhoz a részhez értek, hogy *Nad Tatrou sa blýska*, akkor már csak nagymama énekelt egyedül, mert a cseh hivatalnokok nem ismerték a szöveget.” (Hunčík 2008:162)
„Aztán elvette az ellenőrző füzetemet, beleírta, hogy *výborne*, és pirossal egy nagy egyest rajzolt mellé.” (Hunčík 2008:201)
„Minden mondatát úgy kezdte, hogy *izé, vies*, meg *bazmeg jebemtyi boha*.” (Hunčík 2008:230)
„Feri bácsi sokszor elmagyarázta neki, hogy a mit én tudom a szlovák *čo ja viem* tökfürdőtása, de Tátrai ennyit se jegyzett meg.” (Hunčík 2008:230)
„Helyesen ez *Tatranský*.” (Hunčík 2008:231)
„Azt kiabálták, hogy *Maďari za Dunaj*, meg hogy *na Slovensku po slovensky*, meg *Fuuúj Židia*.” (Hunčík 2008:249)
„Még azt sem mondták, hogy *Práci česť*, pedig az előírás volt, hogy a tanár elvtársakat mindig így kell köszönteni.” (Hunčík 2008:352)
„*Česi peší do Prahy*, (...) *Židia do plynu!*, kiáltotta a diák, és ekkor nagy kiabálás kezdődött a teremben.” (Hunčík 2008:375)

Mondatbeli bázisváltó kódváltások

Mondaton belüli kódváltásokból 16 példa található a műben. Ezek különböző párbeszédekbeli származó megnyilatkozások részletei, melyek egy mondaton, illetve tagmondaton belül történnek, és a kódváltás következtében ideiglenes bázisváltás történik:

„...és azt mondta a cseheknek, hogy *on to ví, on to ví.*” (Hunčík 2008:46)
„...és azt kiabálta az igazgató elvtársról, hogy *ten takszikár spinaví, kókler jeden.*” (Hunčík 2008:58)
„Csak azt ismételte, hogy *Gembovský ticho!*” (Hunčík 2008:71)
„És István nem tudta neki megmagyarázni, hogy ehhez a látásnak semmi köze, ezért csak annyit felelt, hogy *nyevagyí, to cítyity treba.*” (Hunčík 2008:114)
„Baba néni a partvonalnál állt az edző mellett, és kivörösödött arccal kiabálta, hogy *dajte mu loptu, lebo vás vyfackujem.*” (Hunčík 2008:114)
„Mikor a polgármester látta, hogy nincs nagyobb baj, visszakapcsoltatta a villanyokat, és felsóhajtott, hogy *chvalabohu szme to ukoncsili.*” (Hunčík 2008:176)
„...és csak a játékom végén mondta, hogy *veru tak, tak hlapcse.*” (Hunčík 2008:200)
„Mindig úgy szólították nagyapát, hogy *Andrejko, ty Nembuchovič zlatý!*” (Hunčík 2008:209)
„...seprűvel verte az ablakokat, és azt ordította, hogy *ja dobre poznám vász.*” (Hunčík 2008:214)
„És az igazgatójuk kiadta a parancsot a többi pedagógusnak, hogy *nebuzerujte ho.*” (Hunčík 2008:250)
„*-Ty skurvený Mad'ar* – mondta, és elégedett mosollyal körbenézett a kocsmában.” (Hunčík 2008:373)
„A diák azt ismételte, hogy *Česi nám popravili Tisa*, de a költő kitárta mindkét kezét...” (Hunčík 2008:375)
„...és velük együtt kiabálták, hogy *Dubček, Svoboda – to je naša sloboda!*” (Hunčík 2008:379)
„*Kurvy zradcovia*, kiáltotta nekik az egyik egyetemista vezér.” (Hunčík 2008:380)
„*- Proszim pivo* – tette hozzá és nevetett.” (Hunčík 2008:384)
„Ez volt a kép alá nyomtatva, és a hátoldalára azt írta, hogy *vrátim sa čoskoro.*” (Hunčík 2008:446)

Mondatközi bázisváltó kódváltások:

Ebből a típusból 36 kódváltást regisztráltunk a regényben. Ezek a kódváltások egy-egy szereplő megnyilatkozásai, és mondatok, illetve tagmondatok között vannak jelen. Esetenként akár több egymást követő mondatot is érintenek, ilyenkor hosszabb időre megváltozik a bázisnyelv:

„...a prágai tisztviselők azt kérdezték, hogy *Víte proszím, kde bidlí pan inzsenír Tomaj?*” (Hunčík 2008:45)
„*Bilo to hezké, gyekuji, gyekuji*, mondták.” (Hunčík 2008:46)
„*A neumí ani po česky, ani po slovensky.*” (Hunčík 2008:115)
„De nagymama félretolta őt az útból, és egyenesen az alezredeshez beszélt: *Pán kapitán, mój muzs nyekradnye. On pracuje, rabótaet, znáetye? Pctyivij cslovek. Cso hcetye od nyeho? Ja szom vám upecsila obed. Éto moje gyelo*, dobantott a lábával. *To je moja robota*, mondta most már halkabban, és a csajkában levő húsról mutatott.” (Hunčík 2008:139)
„*– Ti to znáes, babuska?* – kérdezte nagymamától.” (Hunčík 2008:142)
„Mikor először mentünk be hozzá az üzletbe, megölelte Tomit, és azt mondta neki, hogy *Aj ja som poznal pána Štefana. Bol vynikajúci chlap. Bol to ozajstný kráľ Kysúc a Oravy. Tomáško, buď pyšný na svojho prastarého otca.*” (Hunčík 2008:148)

„*Ako ten váš Puskás, és nevetett. Alebo skôr Pelé. Hej, radšej takto. Budeš sa volat' Pelé Palo.*” (Hunčík 2008:166)

„*Gyakujem vám, gyakujem szúdruhovia, szuszogta a mikrofonba, és közben meghajolt az elvtársak felé.*” (Hunčík 2008:176)

„*Sztoja pred nami nárocsné úlohi, ale pod vedením káeszcsé zsvítazíme nad burzsoázijou* – volt az első mondat, és Szamaránszky elvtárs ezeket a szavakat sohasem felejtette el.” (Hunčík 2008:209)

„*Hiába kiabálta nekik, hogy chlapi, neblbnite, ved' ja ani neviem po maďarsky!*” (Hunčík 2008:249)

„*Doma mőzsetye kricsaty po magyarszki, alye na uici hovortye po szlovenszki, oktatta ki nyugodt hangon a csendőrhadnagy...*” (Hunčík 2008:270)

„*Vietye, ja szom nad tím rozmíslal. Ten vás gyedko Styefan bol ale velykí kujon. Ojjojjoj, krászne zsenyicski okolo nyeho, naozaj. Krászni muzs, pekní, mohutní, ako buk, alye aj tyie zsenyicski boli krászne,* nyájaskodott.” (Hunčík 2008:301)

„*- Baszom tyi boha, ti basztard szkurvení* – üvöltötte.” (Hunčík 2008:373)

„*- Ak sza pohnyetye, tak vász vipicsujem.*” (Hunčík 2008:373)

„*No pod'te a bite nás aj vy, ako tí špinaví Maďari. Pod'te, pod'te, Slovák proti Slovákovi!*” (Hunčík 2008:380)

„*A čo teraz? Ja na to jebem. A teraz komu mám jebnúť?*” (Hunčík 2008:380)

Az egyéb példák idézésétől eltekintünk.

A regénybeli kódváltások okai és funkciói

A regényben előforduló kódváltásokról általánosságban megállapíthatjuk, hogy meglétük okozója, előidézője az a határ menti kétnyelvű környezet, melyben a történet játszódik. Mivel a műben nincsenek hagyományos formájú dialógusok, és minden esetben az aktuális narrátor idézi fel korábban elhangzott párbeszédtek részleteit, ezért ebből kiindulva, minden kódváltást idézésnek is lehet tekinteni. Ha viszont eltekintünk ettől a nézőponttól, és közelebbről megvizsgáljuk az egyes kódváltásokat, akkor megállapíthatjuk, hogy a műben előforduló kódváltások túlnyomó többségét a kommunikációs helyzet és a beszédpartnerek megváltozása okozza. A kódváltások nagy része tehát *szituatív kódváltás*, de találhatunk a regényben számos *kontextuális kódváltást* is. Olyan esetekben fordul elő leggyakrabban kódváltás, ha egy szlovák szereplő megnyilatkozására kerül sor, illetve akkor, ha egy magyar anyanyelvű szereplő egy szlovákkal beszélget, ezért kódot vált, továbbá ha az aktuális narrátor szó szerint idéz fel valamilyen személy-, intézmény- vagy földrajzi nevet.

Az író célja valószínűleg az volt, hogy a kódváltásokkal hitelesen és kifejezően bemutassa a magyarok és a szlovákok kisvárosban való együttélését, közös életét, valamint nyomatékosítsa, szemléltesse a köztük lévő kapcsolatot, kétnyelvű kommunikációt. A szerző a kódváltásokkal hatékonyan növeli a nyelvi expresszivitást, színesebbé teszi a szöveget. Az egész regényt humoros hangvételű, kissé ironikus elbeszélői stílus jellemzi, melynek sok esetben frappáns kifejezőeszköze a kódváltás, amivel az író nagyszerűen megteremt egy-egy humoros csattanót vagy nyelvi játékot, egyben igazán egyedi arculatot, gazdag nyelvezetet és összetett stílusszerkezetet előidézve. Az író számos informális stilisztikai eszközt használ, mint amilyenek a nyelvjárási elemek, a vulgarizmusok és legfőképp a kódváltások, melyek nagyban hozzájárulnak a szöveg stílushatásának emeléséhez.

Az alábbiakban, néhány jellemző példát kiragadva a regény szövegéből, bemutatjuk, hogy néhány konkrét esetben milyen okból kifolyólag fordulnak elő, illetve milyen funkciót

töltenek be az egyes kódváltások. Minden olyan kódváltási nyelvtani típusból, mely a regényben előfordul, egy-egy példa került kiválasztásra ebből a célból.

A Z típusú bázistartó kódváltások közül a következő példát érdemes közelebbről megvizsgálni:

„Harmincnyolc októberében a biciklis hadtest parancsnoka a főtéren jelentést tett az ezredesnek, hogy a gyorshadtest katonái sikeresen elfoglalták a hidat. Ekkor mindenki éljenezni kezdett, és az emberek sírva összeölelkeztek a boldogságtól, hogy megint magyarok lettünk. Csakhogy ennek a nevezetes eseménynek alig voltak külső jelei. (...) Az üzletek fölött még mindenütt ott lógtak a szlovák feliratok, és az utcai névtáblák is mind szlovákul jelezték, hogy ez a *Štefánikova ulica*, az meg a *Masarykovo námestie*.” (Hunčík 2008:94)

Ez a kódváltás az aktuális narrátor, Feri szempontjából egy kontextuális kódváltás, mely mindig magától a beszélőtől és az ő nyelvi ismereteitől ered, azon belül pedig ez egy idézés, mégpedig földrajzi nevek, egy utca és egy tér megnevezésének szlovák nyelven való idézése. Egy kétnyelvű környezetben gyakran előfordul, hogy a táblákon szereplő feliratokat, címeket, intézményneveket vagy földrajzi neveket a beszélők egymás között is úgy idézik fel a beszélgetésben, ahogy leírva látják őket minden nap, hiszen azon a nyelven rögzül bennük az adott kifejezés. Ez egy teljesen általános jelenség a felvidéki magyar beszélőközösségben is, és az idegen nyelv, amelyen felidézik a feliratokat, az ő esetükben nyilván a szlovák nyelv. Ez a részlet a regényből is éppen arról számol be, hogy bár az éppen zajló történelmi események során megváltozik a város hovatartozása, a feliratok továbbra is szlovák nyelvűek.

A B típusú bázistartó kódváltások közül az alábbi érdekes példát vizsgáljuk meg: „Mikor még kisebb volt, *cslovece nezlob szét* játszottunk vele délutánonként. Tomi a játék előtt megkért minket, hogy igazságosan játsszunk, úgy, hogy a végén Pali nyerjen.” (Hunčík 2008:225) Ebben az esetben az aktuális narrátor egy szlovák fiú, Chlebo, aki a főszereplő magyar fiúk közeli barátja. A szerző remekül bemutatja általa, hogy hívták a fiatalok ezt a társasjátékot. A játékot bármelyik magyar fiú is ugyanígy nevezte volna, hiszen ez volt a játék elterjedt és közismert megnevezése, hiszen szlovákul szerepelt a név a játék csomagolásán, dobozán. A játék neve magyarul egyáltalán nem volt használatos vagy ismeretes. Ez az idézés és kontextuális kódváltás is egy nagyon jellemző és érzékletes példa a szlovákiai magyarok nyelvhasználatának bemutatására, ami nyilván akkor érdekes igazán az olvasó számára, és akkor tűnik ismerősnek, közelinek, bensőségesnek, ha maga az olvasó is ebből a környezetből származik, és ő maga is így használta e társasjáték nevét gyerekkorában.

A következő példa a V típusú bázistartó kódváltások közül való: „Tomi olyan peckesen szállt ki az első ülésről, mint egy kiskakas. Intett az elvtársaknak, hogy *pottyé, pottyé*, és elvezette őket hátra az udvarba, Imre bácsi házáig. (Hunčík 2008:46) A narrátor Pipityu (Henrik), de elbeszélésében Tomi szavait idézi fel, ahogy a cseh tisztviselőknek megmutatta, hol lakik Imre bácsi. Az eredeti beszélő, Tomi szemszögéből ez egy tipikus szituatív kódváltás, amikor a beszédpartnerek megváltozása miatt szükséges a kódváltás. A magyar fiú, Tomi igyekszik alkalmazkodni a cseh látogatókhoz, és szlovákul irányítja őket Imre bácsi háza felé.

A következő példa a mondatbeli bázisváltó kódváltások közé tartozik: „A helyi szlovákok közül sokan odaálltak az egyetemisták közé, és velük együtt kiabálták, hogy *Dubček, Svoboda – to je naša sloboda!*” (Hunčík 2008:379) Az aktuális narrátor Feri, aki a szlovák egyetemisták szavait idézi fel. Ebben az esetben nem a felvidéki magyarok nyelvhasználatát mutatja be az író, hiszen szlovák anyanyelvű fiatalok szavait idézi a narrátor. Itt sokkal inkább egyéb utalást és politikai töltetet hordoz magában a kódváltás, hiszen ez egy közismert cseh-szlovák szlogen, ami az 1968-as forradalom során a csehek és a szlovákok egyik jelmondatá-

vá vált. Az ilyen típusú kódváltásokat és nyelvi eszközöket remekül használja az író arra, hogy érzékletessé és életszerűvé tegye az olvasó számára a politikai eseményeket, valamint a magyarok és a szlovákok közti konfliktusokat.

Az utolsó példát a mondatközi bázisváltó kódváltások közül választottuk: „Mikor először mentünk be hozzá az üzletbe, megölelte Tomit, és azt mondta neki, hogy *Aj ja som poznal pána Štefana. Bol vynikajúci chlap. Bol to ozajstný kráľ Kysúc a Oravy. Tomáško, bud' pyšný na svojho prastarého otca.*” (Hunčík 2008:148) A narrátor István, aki a szlovák anyanyelvű Kočár bácsi szavait idézi, amikor Tomi nagyapját dicséri. Ez is egy szituatív kódváltás, melyet a beszédhelyzet és a társalgás nyelvének megváltozása idéz elő, amit a társalgás szlovák anyanyelvű résztvevőjének felszólalása okoz. Ezzel a kódváltással az író nagyszerűen ábrázolja azt, hogy pozitívan és emberségesen is tud viszonyulni egy szlovák ember egy magyarhoz. Ez egy szép példája annak, hogy különböző nemzetiségű emberek is szerethetnek, becsülhetik és tisztelhetik egymást, az író pedig nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a politikai viszályok és nyelvi konfliktusok mellett az érem másik oldalát is bemutassa.

BEFEJEZÉS

Dolgozatunkban a regényből kigyűjtött 158 szlovák nyelvű kódváltás részletes elemzését tekintettük célunknak, a kódváltások egyes nyelvtani típusai szerint. Megállapítottuk, hogy a legtöbb kódváltás (59) bázistartó Z típusú kódváltás, melyek többnyire olyan tulajdonnevek, melyek személyeket, intézményeket jelölnek. A második leggyakoribb előfordulása (36) a bázisváltó mondatok közötti kódváltás, melyek a szereplők megnyilatkozásait szemléltetik, nem ritkán teljes mondatokkal. A harmadik leggyakoribb előfordulása kódváltás a regényben (34) a bázistartó B típusú, negyedik (16) a bázisváltó mondatbeli kódváltás. Ötödikként, tehát legritkábban (13) pedig a bázistartó V típusú kódváltás fordul elő. Ezután dolgozatunkban a kódváltások regényben betöltött szerepének, funkciójának vizsgálatával foglalkoztunk. Néhány konkrét példán bemutattuk, hogy milyen szerepük van az egyes kódváltásoknak az adott kontextusban, a narrátor miért használja őket, illetve milyen stílushatást ér el velük a regény szerzője.

Hunčík Péter *Határeset* című regénye rendhagyó, mindenképpen figyelemre méltó alkotás a szlovákiai magyar irodalomban. Tartalmi, szerkezeti, nyelvi szempontból egyaránt különleges és kivételes alkotás; ezeket az összetevőket fontosnak tartottuk megvizsgálni. A regényben előforduló nyelvi eszközök közül főként a kódváltások kerültek középpontba. A szépirodalmi szöveg viszonylatában rendkívül frekvenciát a kódváltások előfordulása. Ezek ugyanakkor érzékletesen bemutatják egy meghatározott kétnyelvű beszélőközösség és egy adott régió lakosainak nyelvhasználatát és annak specifikus vonatkozásait. A dolgozat célja volt kigyűjteni a műben található szlovák nyelvű kódváltásokat, osztályozni őket nyelvtani típusaik szerint, valamint körbejárni azt a kérdéskört, hogy milyen kiváltó okai lehetnek a kódváltásoknak, illetve milyen funkciót töltenek be a regény szövegében. Mindehhez maga a mű gazdag empirikus anyagot és kiváló forrást jelentett.

SZÉPIRODALMI FORRÁS

- [1] HUNČÍK, Péter. *Határeset*. Pozsony : Kalligram Kiadó, 2009. ISBN 978-80-8101-172-6
- [2] HUNČÍK, Péter. *Hraničný prípad*. Bratislava : Kalligram, 2011. ISBN: 978-80-8101-455-0

SZAKIRODALOM

- [3] BARTHA, Csilla. A kétnyelvűség fogalma: tudománytörténeti vázlat. In: Borbély Anna (szerk.), *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest, 2000. 25–35 p. ISBN: 963 9074 25 X
- [4] BENŐ, Attila. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai. Kolozsvár : Egyetemi Műhely Kiadó, 2008. 201 s. ISBN 978-973-88620-2-9.
- [5] CRYSTAL, David. A nyelv enciklopédiája. Budapest : Osiris Kiadó, 2003. ISBN: 978-96-3389-481-1
- [6] GAL, Susan. Kódváltás és öntudat az európai periferián. In: Kontra Miklós (szerk.), *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest : Magyarságkutató Intézet, 1991. 123 – 158 p. ISBN: 963 8105 100
- [7] KOZMÁCS, István. *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Nitra – Nyitra : Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2015. ISBN 978-80-558-0936-6
- [8] LANSTYÁK, István. A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918 – 1991). In: Kontra Miklós (szerk.), *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest : Magyarságkutató Intézet, 1991. 11–72 p. ISBN: 963 8105 100
- [9] LANSTYÁK, István. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony : Osiris Kiadó – Kalligram Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000. ISBN: 963-379-8282
- [10] LANSTYÁK, István. Nyelvi hiány. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony : Kalligram Kiadó, 2002. 109–116 p. ISBN: 8071495115
- [11] LANSTYÁK, István. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. In: Lanstyák István és Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.), *Nyelvészetről változatosan*. Dunaszerdahely : Gramma, 2005. 77–120 p. ISBN: 80-969556-0-8
- [12] LANSTYÁK, István. A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában. In: Lanstyák István: *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony : Kalligram Kiadó, 2006. 105–146 p. ISBN: 80-7149-814-9
- [13] LANSTYÁK, István. A nyelvérrintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. In: Kozmács I. (szerk.), *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Nitra – Nyitra : Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2015. 129–159 p. ISBN 978-80-558-0936-6
- [14] LANSTYÁK, István és SIMON, Szabolcs. *Tanulmányok a magyar – szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony : Kalligram Kiadó, 1998. ISBN: 80-7149-193-4
- [15] Lanstyák István és Simon Szabolcs (szerk.). *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony : Kalligram, 2002. 127–168 p. ISBN 80-7149-476-3
- [16] LANSTYÁK, István – SZABÓ MIHÁLY, Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony : Kalligram Kiadó, 2002. ISBN: 8071495115
- [17] MISTRÍK, Jozef. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava : Obzor, 1993. ISBN: 80-215-0250-9

- [18] NÉMETH, Andrea. A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben. In: Lanstyák István és Simon Szabolcs (szerk.), Tanulmányok a kétnyelvűségről. Pozsony : Kalligram, 2002. 127–168 p. ISBN: 80-7149-476-3
- [19] ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján. Úvod do štúdia jazykov. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981.
- [20] ORAVEC, Tomáš (ed.). Jazykovo-literárno-historické dotyky slovenčiny a maďarčiny. Komárno : Univerzita J. Selyeho, 2012. ISBN: 978-80-8122-039-5
- [21] PALLAG, Edina. „Merr ahogy én tanultam magyar az olyan olyan olyan konyhamagyar” – Kódváltások egy egyetemista férfi nyelvhasználatában. In: Lanstyák István, Menyhárt József és Szabó Mihály Gizella (szerk.), Tanulmányok a kétnyelvűségről IV. Dunaszerdahely : Gramma, 2009. 116–144 p. ISBN: 978-80-969-556-1-9
- [22] POPLATKOVÁ, Shana – SANKOFF, David. Prepínanie kódov. In: Štefánik, Jozef (ed.), Antológia bilingvizmu. Bratislava : Academic Eletronic Press, 2003. 73–81 p. ISBN: 80-88880-54-8
- [23] SIMON, Szabolcs. Nyelvi szondázások. Dunaszerdahely : Lilium Aurum, 2010. ISBN 978-80-8062-418-7
- [24] SIMON, Szabolcs. Nyelvi tallózások. Dunaszerdahely : NAP Kiadó, 2011. ISBN 978-80-8104-044-3
- [25] SZABÓ, Zoltán. A magyar szépírói stílus történetének fő irányai. Budapest : Corvina Egyetemi Könyvtár, 1998. 219–238 p. ISBN 963-13-4523-8
- [26] ZEMAN, László. Terminológia az irodalmi műben. In: Zeman László. Újabb visszalapozás. Válogatott tanulmányok és imertetések. Dunaszerdahely : Nap Kiadó, 2011. 42–131 p. ISBN 978-80-8104-040-5
- [27] WEI, Li. Dimenzia bilingvizmu. In: Štefánik, Jozef (ed.), Antológia bilingvizmu. Bratislava : Academic Eletronic Press, 2003. 24 – 38 p. ISBN 80-88880-54-8

INTERNETES FORRÁSOK

- [28] (<https://hu.wikipedia.org/wiki/Kontaktusnyelveszet>)
- [29] www.slex.sk – *Elektronický lexikón slovenského jazyka*

FACEBOOK-NYELVHASZNÁLAT

NORMAKÖVETÉS VAGY FUNKCIONÁLIS MŰFAJMEGKÜLÖNBÖZTETÉS?

ISTÓK Béla¹

ABSTRACT

In my paper based on the second chapter of my doctoral dissertation (Istók 2018a: 27–64), I examine the general characteristics of communication on Facebook regarding its form and meaning applying the active method of scientific research (research via a questionnaire, N=2833). While in Messenger messages meaning is more decisive than form, in the case of posts and comments on Facebook (especially in the case of the former) form also acquires a more important role: it encodes meta-information about the user. Language is also significantly influenced by the device (with a virtual or physical keyboard), the type of communication genre (personal or public), the age of the user (younger or older) and the fear of a bad reputation (negative opinions regarding the wrongly presented self-image).

KEYWORDS

netlinguistics, social media, communication on Facebook, posts, comments, Messenger messages, meaning, form

1. BEVEZETÉS

A doktori értekezésem egyik fejezetén (Istók 2018a: 27–64) alapuló tanulmányomban a magyar Facebook-felhasználók nyelvi-kommunikációs szokásgyakorlatát, illetve annak pragmatikai okait vizsgálom. A 2018 áprilisában végzett Google-kérdőíves felmérésben (N=2833) arra a kérdésre keresem a választ, hogy az eszköz (virtuális és valós billentyűzet) és a kommunikációs műfaj típusa (poszt, komment, Messenger-üzenet), valamint az életkor és a megelégedettség a felhasználók nyelvhasználatát.

2. A WEB 2.0-RÓL ÉS A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁRÓL RÖVIDEN

Tim Berners-Lee 1991-ben hozta létre a világ első weboldalát (l. W1), a Budapesti Műszaki Egyetem pedig két évvel később, 1993-ban kezdte el az első magyarországi honlap üzemeltetését (l. W2). A web 1.0 korszakát tehát a 90-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig, megközelítőleg a Mark Zuckerberg által 2004-ben alapított Facebook megjelenéséig számítjuk. Míg a web 1.0 „fogyasztója” csupán olvasni tudja a főként programozók és újságírók által létrehozott statikus oldalakat (pl. a különböző társaságok honlapjait, személyes weboldalakat vagy a Britannica Online nevű enciklopédiát), addig a web 2.0 – lényegében a közösségi média – felhasználója már maga is írhat és szerkeszthet digitális tartalmakat (pl. a közösségi oldalakon, blogokon vagy a Wikipédián).

¹ Mgr. Istók Béla, PhD. Selye János Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, vojtech.istok@gmail.com

Szűts Zoltán (2012) tíz pontban foglalja össze a web 2.0 jelenségek körét: (1) A világháló egy univerzális (kommunikációs csatornaként és médiafelületként egyaránt működő), konvergens (szoftverfüggetlen) platformként jelenik meg a felhasználók előtt. (2) Az egyes tartalmak (pl. képek, videók, szövegek) felcímkézhetők (taggelhetők), vagyis metaadatokkal láthatók el és kapcsolhatók össze kisebb-nagyobb hálóba. (3) A nagyfokú és gyors információáramlás tömegek – James Surowiecki (2004) distinkciója alapján megismerésből, tájékozódásból és együttműködésből fakadó – bölcsességét (ti. közösen konstruált tudását) alapozza meg. (4) A jelentősebb internetes alkalmazások saját, a felgyülemelő, de mások által is könnyen előhívható információ tárolására szolgáló adatbázissal rendelkeznek. (5) A digitális tartalmakra (azok áramlásának egyéni koordinálhatósága, személyre szabhatósága mellett, vö. ang. *my media* 'énmédia') nagyfokú interaktivitás jellemző. (6) A központilag irányított és ellenőrzött rendszer (lényegében a web 1.0) felszámolásával demokratikus, ugyanakkor könnyen manipulálható (az értékeket összemosó és a befogadók érzelmeire ható) média alakul ki. (7) A szinte korlátlan tárhelyek megjelenésének köszönhetően feloldódnak a hagyományos értelemben vett fizikai megkötések, és a kevésbé keresett tételek (pl. könyvek) tárolására, beszerzésére is nagyobb az esély. (8) Az internetes források hitelességének és aktualitásának a felismerhetőségét, felülvizsgálhatóságát megalapozó újfajta tudásra van szükség. (9) A gyors kereshetőség és könnyű másolhatóság a tartalmak ingyenességének érzését keltheti a felhasználókban, ez pedig sokszor a szerzői jogok megsértéséhez vezet. (10) A résztvevők multimediális (mashupolt vagy remixelt) tartalmakat (montázsokat) hozhatnak létre (pl. YouTube: videó, forrásmegjelölés, címkék) (vö. Szűts 2012).

3. VILÁGHÁLÓ A VILÁGHÁLÓBAN?

3.1. Internet és Facebook számokban I. (világ)

A We Are Social és a Hootsuite 2018-as jelentése (W3) szerint ma már a népesség (7,593 milliárd fő) felét meghaladó több mint négy milliárd (4,021 milliárd) ember internetezik világszerte. A teljes populáció 42%-a, vagyis az internetezők csaknem 80%-a (3,196 milliárd ember) aktív közösségimédia-felhasználó. A mobiltelefonnal rendelkezők (5,135 milliárd ember) 58%-a (2,958 milliárd) mobiltelefonról bejelentkezve (is) használja a közösségi médiát (W3: 7²).

A Facebook továbbra is a legnépszerűbb közösségi felület, aktív felhasználóinak a száma 2,167 milliárd³ (a második helyen lévő YouTube-é 1,5 milliárd, a harmadik és negyedik WhatsAppé, illetve Facebook Messengeré 1,3–1,3 milliárd, az ötödik, hazánkban kevésbé ismert, elsősorban Kínában terjedő WeChaté pedig 980 millió) (W3: 59). A legtöbben ma már érintőképernyős eszközről jelentkeznek be a Facebookra: míg okostelefonról vagy tabletről a felhasználók 95,1%-a, addig laptopról vagy asztali számítógépről csupán 31,8%-uk használja a legnagyobb közösségi oldalt (W3: 67). A Facebook-felhasználók csaknem fele (29–29%-a) a főiskolások, illetve egyetemisták (18–24 évesek), valamint a fiatal felnőttkorúak (25–34 évesek) korosztályából való: ezért is valószínűsíthető, hogy ez a két korcsoport alakítja leginkább a Facebook nyelvhasználatát. A Facebook-profilal rendelkezők 8%-a a 13–17 évesek, 16%-a a 35–44 évesek, 10%-a a 45–54 évesek, 5%-a az 55–64 évesek, 4%-a pedig a 65 év felettiek korcsoportjába tartozik (W3: 63).

² Mivel a We Are Social és a Hootsuite prezentáció formájában publikálta adatait, a linkre való utalás mellett a vonatkozó diaszámot is feltüntettem.

³ Ez az elmúlt évhez képest 15%-os növekedést jelent (W3: 61).

3.2. Internet és Facebook számokban II. (Magyarország)

A We Are Social és a Hootsuite 2018-as jelentéséből (W4) az is kiderül, hogy milyenek az egyes országok internet- és Facebook-használatbeli szokásai. Magyarországon⁴ a lakosság (9,71 millió fő) 79%-a (7,67 millió fő) internetezik (W4: 49). Az internetezők 89%-a naponta, 9%-a hetente legalább egyszer, 2%-a pedig havonta legalább egyszer látogatja a világhálót (W4: 55). Az ország népességének 60%-a, azaz az internetezők 76%-a (5,80 millió ember) aktív tagja a közösségi médiának (W4: 49). Mobiltelefonról is egyre többen jelentkeznek be a közösségi felületekre, 2017 januárjához képest 12%-os növekedésről beszélhetünk (W4: 50): a 7,86 millió egyedi mobilfelhasználó 61%-a (4,80 millió ember) mobiltelefonról (is) használja a közösségi médiát (W4: 49, 64).

Magyarországon az aktív Facebook-felhasználók száma 5,80 millió. Facebook-fiókjába a közösségi oldal látogatóinak 83%-a jelentkezik be mobiltelefonjáról (is) (W4: 65). A magyarországi Facebook-felhasználók 24%-át, illetve 23%-át a fiatal (25–34 évesek) és az érett felnőttkorúak (35–44 évesek) alkotják. Ugyancsak 20% körüli (19%) a főiskolások és egyetemisták (18–24 évesek) részaránya. A közösség további 14%-át 45–54 éves, 10%-át 55–64 éves, 6%-át pedig 65 év feletti látogatók teszik ki. Az általános és középiskolások (13–17 évesek) részaránya mindössze 5% (W4: 66). Látható, hogy Magyarországon az idősebb generációk nagyobb arányban használói a legnagyobb közösségi oldalnak, mint általában. Veszelszki Ágnes is felhívja a figyelmet arra, hogy „[a] Facebook [...] kezd előregedni: egyre több a középkorú és idős felhasználója”, ennek következtében pedig a tizenévesek más, „a szüleik, nagyszüleik, tanáraik által nem ismert vagy kevésbé használt” közösségi felületeket, üzenetküldő alkalmazásokat keresnek maguknak és társaiknak (Veszelszki 2016: 62). Az egyik legnépszerűbb alternatíva a Snapchat, amely lehetővé teszi az üzenetek (általában a szelfik 'önfotók') láthatósági idejének a korlátozását (pl. 10 másodperc).

4. PROBLÉMAFELVETÉS

Mivel a Facebook mára a magyar internetezők mindennapjainak szerves részévé vált (l. előző fejezet), meglepő, hogy a közösségi oldal kommunikációs műfajairól (a posztokról, a kommentekről és a Messenger-üzenetekről) mind ez ideig nagyon kevés tudományos igényű dolgozat született. Bár az elmúlt tíz-tizenöt évben számos kiváló magyar nyelvű publikáció jelent meg a netnyelvészet témakörében, a legtöbb mégis az internetes nyelvhasználat általános, kommunikációs-műfaj-független leírására törekedett. A digitális formában olvasható E-Nyelv Magazin *Facebook-nyelvészet* című száma (Balázs szerk. 2013) tudomásom szerint az egyetlen olyan magyar nyelvű folyóiratszám, amely a Facebook-kommunikáció nyelvészeti szempontú kutatásával foglalkozik. Ennek szerzői elsősorban a közösségi oldal „énközpontúságára” hívják fel a figyelmet: „a közösségi média (nevével ellentétben) sok-sok »én«-ből áll, valójában akár »egomédiának« is nevezhetjük” (Balázs 2013); „az üzenőfalón posztolt szöveges üzenetek képesek a legadekvátabb módon megjeleníteni a felhasználók online »énjét«” (Szűts 2013); „Az énmegjelenítés (self-presentation) a benyomáskeltés (impression management) egyik formája, ösztönös törekvés arra, hogy mások rólunk alkotott véleményét lehetőleg észrevétlenül irányítsuk a rendelkezésünkre álló eszközökkel” (Veszelszki 2013a). A fenti megállapítások a jelen tanulmány szempontjából azért lényegesek, mert közvetve megelőlegezik, előrevetítik az egyes Facebook-műfajok közötti nyelv-

⁴ Anyanyelvi beszélők vagy nemzetiségek szerinti lebontás sajnos nem állt a rendelkezésemre. Az ismertetett adatok csupán a magyarországi (nem külhoni) Facebook-felhasználókra vonatkoznak.

használatbeli különbségeket és az ezek mögött rejlő motivációt. Negatív hatással lehet-e néhány helyesírási hiba vagy elütés a felhasználó által közvetített online énkép megítélésére? Befolyásolja-e mindezt a kommunikációs forma típusa? Egyformán alakítja-e a facebookozó énképét a Messenger-üzenetekben, a kommentekben és a posztokban elkövetett normaszegés? Tanulmányomban abból az elméleti alapvetésből indulok ki, hogy a tudatos énképepítés mint tényező hatással lehet a felhasználók nyelvi és nem nyelvi magatartására attól függően, hogy privát (Messenger-üzenet) vagy nyilvános kommunikációs formát (poszt, komment) használ-e.

5. KÉRDŐÍVES KUTATÁS

5.1. A kutatásról általánosan

2018. április 7-e és 17-e között online kérdőíves kutatást végeztem a magyar internetezők nyelvhasználatbeli szokásairól és azok pragmatikai okairól a Facebookon (l. Melléklet). A különböző csoportokban megosztott Google-úrlapot összesen 2833-an töltötték ki. Fontos szempont volt számomra, hogy az úrlap a lehető legkülönbözőbb általános és tematikus célcsoportokhoz juthasson el (pl. Pesten Hallottam, Pozitív emberek csoportja, Bababarád Szállások Csoport, Felvidéki magyarok összefogása, Erdélyi magyarok a világban). Az úrlap Facebook-felületeken való terjesztése kizárja annak lehetőségét, hogy olyanok is részt vehessenek a kitöltésben, akik nem felhasználói a legnagyobb közösségi oldalnak. Ezt azért tartom előnyös megoldásnak, mert a mintába így jórészt olyan adatközlők kerülnek bele, akik tevékenységükkel maguk is alakít(hat)ják a Facebook-kommunikációt, illetve -nyelvhasználat szokásgyakorlatát. Az adatközlők 15 zárt és 6 nyílt végű (14 kötelező és 7 nem kötelező) kérdésre válaszolhattak. Az eredményeket az Excel táblázatkezelő program segítségével és manuálisan dolgoztam fel.

5.2. A kérdőív előzményei

A kérdések összeállításakor Bódi Zoltán (2004a), Veszelszki Ágnes (2010, 2013b, 2013c, 2013d, 2017) és Szerdi Ilona (2017a) a digitális kommunikáció általános nyelvi jellemzőit vizsgáló munkáiból indultam ki. Kérdőívemben a szerzők által feltett néhány kérdést (zárt végű kérdések esetén beleértve a felkínált válaszlehetőségeket is) egyetlen kiberműfaj – a Facebook-kommunikáció (különösen a posztok és kommentek) – tárgykörére szabva használtam fel (a kérdőív kiértékelésének vonatkozó pontjainál erre folyamatosan utalok).

Az eredményeimet az egyes kérdésekre adott válaszok ismertetésekor a Szerdi Ilonával 2016-ban közösen végzett kérdőíves kutatásunk (Istók–Szerdi 2016) eredményeivel is összevetem. A szóban forgó – az internetes kommunikáció általános nyelvi ismérveit (azok arányait) bemutató – kutatás ugyanis ezen felmérés előzményének, kiindulópontjának is tekinthető.

5.3. Hipotézisek

H1: Nyelvhasználatbeli különbség van a Facebook egyes kommunikációs formái (a poszt, a komment és a Messenger-üzenet) között (privát vs. nyilvános műfajok).

H2: Míg a poszt és a komment megformáltsága jelentősen, a Messenger-üzeneté már kevésbé befolyásolja a tartalom és a tartalomíró megítélését, valamint a szöveg elolvasásának az esélyeit (önreprezentáció vs. gyors kommunikáció).

H3: Az idősebbek „egyformán” (csupán kisebb nyelvhasználatbeli eltérésekkel) használják a Facebook egyes kommunikációs formáit (nyelvi normához való ragaszkodás vs. funkcionális műfajmegkülönböztetés).

H4: Az eszköz típusa befolyásolja azt, hogy hogyan írunk a Facebookon (érintőképernyős vs billentyűzettel rendelkező eszköz).

5.4. A kérdőív kiértékelése

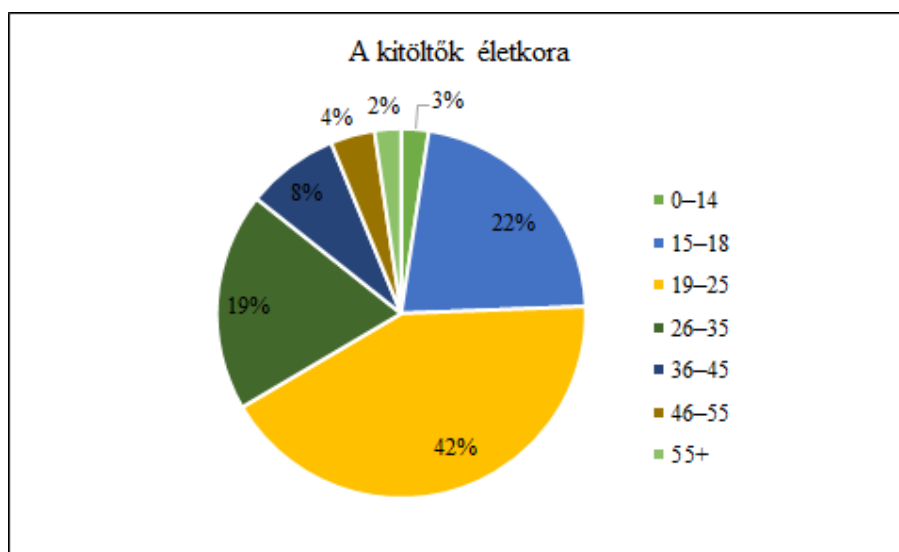
5.4.1. Alapadatok

A kitöltők 84,15%-a nő, csupán 15,85%-a férfi. Bár ez az arány jelentősen eltér az aktív magyarországi Facebook-felhasználók nemek szerinti arányától (l. W4: 65), többé-kevésbé összhangban van a hasonló netnyelvészeti kutatások kitöltőinek e szempont szerinti eloszlásával (l. Veszelszki 2013b: 251; Istók–Szerdi 2016: 62, Szerdi 2017a: 153). Ennek feltehetően az lehet az oka, hogy a nők általában együttérzőbbek és ennek köszönhetően készségesebbek is a férfiaknál, ha kérdőívek kitöltésére kerül sor (vö. Veszelszki 2013b: 251).

A felmérésben a korcsoportok Bódi Zoltán (2004a) által használt felosztását követem. Ez alapján beszélhetünk (1) az oktatási intézmény szintje szerinti korosztályokról: 0–14 (általános iskolások korosztálya), 15–18 (középiskolások korosztálya), 19–25 (főiskolások, illetve egyetemisták korosztálya), valamint (2) a felnőttek mesterségesen kijelölt „tízéves” korcsoportjairól: 26–35, 36–45, 46–55, 56+. A Bódi által használt korosztályok többé-kevésbé megfelelnek a Facebook által kijelölt korcsoportoknak is (13–17, 18–24, 25–34, 35–44, 45–54, 55–64, 65+).

A kérdőív kitöltésében a főiskolások, illetve egyetemisták (19–25 évesek) korosztálya végzett az élen (42,15%). A válaszadók megközelítőleg egyötöde (21,99%-a) a középiskolások (15–18 évesek), ugyancsak egyötöde (19,13%-a) pedig a fiatal felnőttkorúak (26–35 évesek) korosztályából való. A 15 és 35 év közötti korcsoportok a kitöltések 83,27%-át adják: erősen feltételezhető tehát, hogy a Facebook legaktívabb, a közösségi oldal nyelvhasználatát leginkább befolyásoló generációiról van szó.⁵ A 36–45 évesek a minta 8,12%-át alkotják. A gyermekek, illetve általános iskolások (0–14 évesek) csupán 2,40%-ban, a 46–55 évesek 3,88%-ban, az 55 év felettiek pedig 2,33%-ban járultak hozzá a kérdőív kitöltéséhez (1. ábra). Bár arányaiban eltér a minta az aktív magyarországi Facebook-felhasználók életkor szerinti eloszlásától, e szempontból a We Are Social és a Hootsuite eredményeihez (W4: 66) hasonlóan csaknem ugyanazzal a görbével (tendenciával) írható le: a legmagasabb értékhez viszonyítva (ott a 25–34 éveseké: 24%; itt pedig a 19–25 évesek kiugró eredményének számít: 42%) minél messzebb található egy korosztály, annál kevesebb aktív tagja van a Facebookon (ti. folyamatos csökkenést figyelhetünk meg mindkét irányban).

⁵ Bódi is hasonló megállapításra jut még 2004-ben: „Az átlagos internethasználó válaszolóm jellemzően [...] 25 év körüli, de jellemzően 15 és 35 év közötti” (Bódi 2004a: 95).

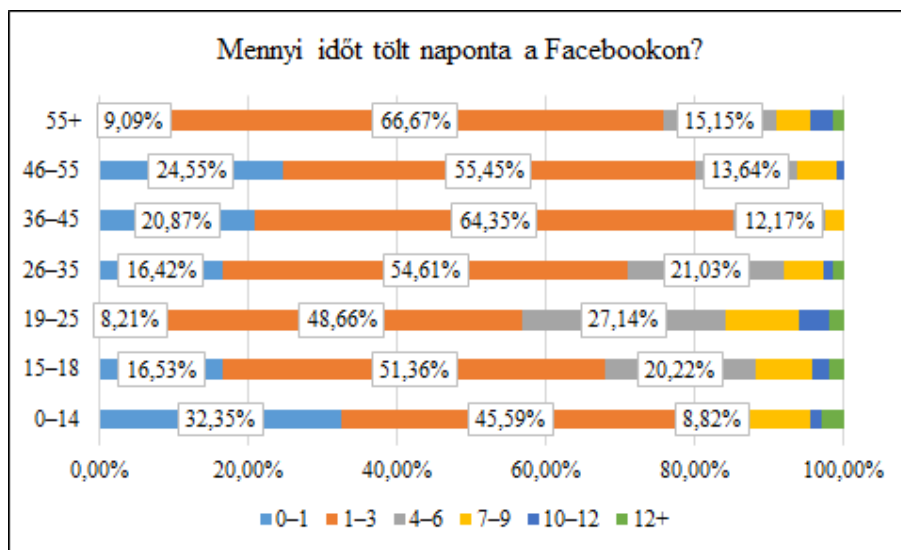
1. ábra. Az adatközlők életkor szerinti eloszlása

A legtöbb netnyelvészeti kutatás a felhasználók életkora és iskolai végzettsége alapján mutat ki releváns nyelvhasználatbeli különbségeket. Tanulmányomban csupán az első szempont szerinti összefüggéseket vizsgálom⁶, a másodikat ugyanis már korábban kifejtették: „az iskolai végzettséggel arányosan nő a nyelvi normának való megfelelés igénye. A magasabb végzettséggel rendelkezők ritkán ejtenek helyesírási hibát, inkább elütésekkel találkozhatunk” (Dénes 2012).

5.4.2. Facebook-használat (idő és eszköz)

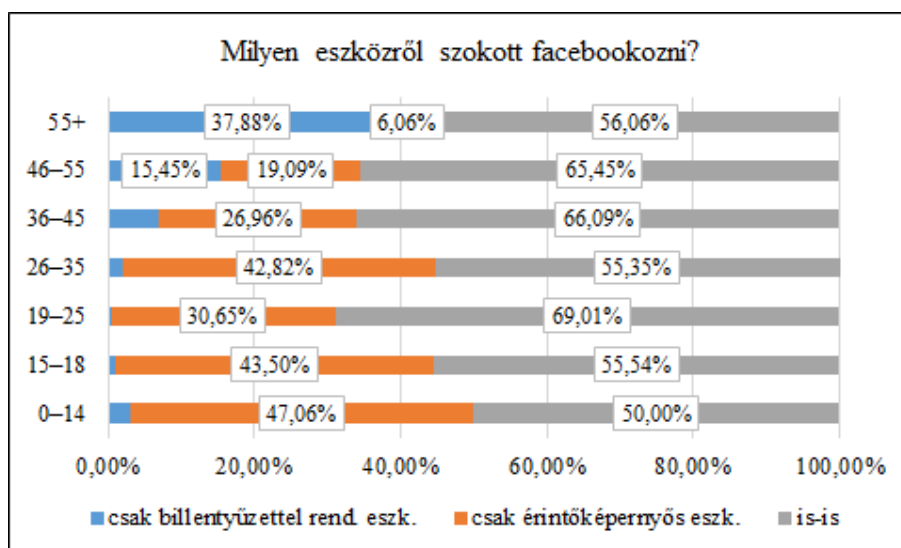
Az adatközlők több mint fele (52,28%-a) 1–3 órát tölt naponta a Facebookon. Egy óránál kevesebbet a 13,87%-uk, 4–6 órát a 21,99%-uk, 7–9 órát pedig a 7,59%-uk facebookozik. Kevesen vannak azok, akik 10–12 órát (2,57%) vagy akár egy fél napnál is több időt (1,69%) töltenének a legagyobb közösségi oldalon. Az alábbi grafikon (2. ábra) a Facebook-használat és az életkor összefüggését mutatja. Valamennyi korcsoport tagjainak 45–66%-a 1–3 órát facebookozik. Látható, hogy e szempontból nincsenek jelentős eltérések az egyes korcsoportok között. Az egyetlen szembetűnő különbség, hogy az általános iskolások (0–14 évesek) egyharmada (32,35%-a) csupán kevesebb mint egy órát internetezik/internetezhet naponta. A napi 1–3 és 4–6 órás Facebook-használat felől nézve is a gyermekeké a legpasszívabb korosztály. Valószínű, hogy az esetek többségében nevelési célzatú szülői megkötésről van szó.

⁶ A tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy a nem, a foglalkozás, a végzettség, a lakhely stb. szerinti összefüggéseket is megvizsgáljam.

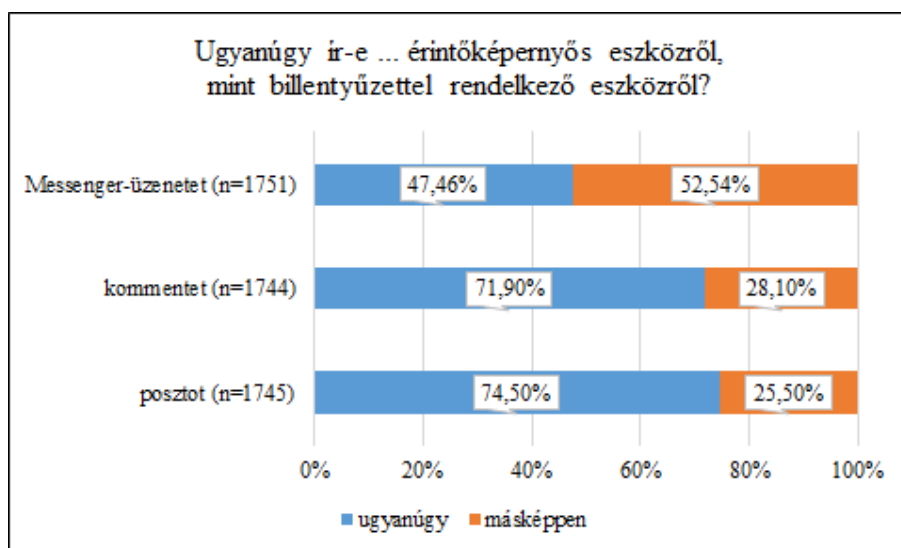
2. ábra. A Facebookon eltöltött idő és az életkor összefüggése (vö. Veszelszki 2017: 189)

Az adatközlők csupán 2,82%-a facebookozik csak (hagyományos) billentyűzettel rendelkező eszközről (pl. notebookról, asztali számítógépről). Körülbelül az egyharmaduk (34,87%-uk) kizárólag érintőképernyős eszközről (pl. okostelefonról, tabletről) használja a közösségi oldalt. A kitöltők csaknem kétharmada (62,30%-a) pedig billentyűzettel rendelkező és érintőképernyős eszközről is egyaránt be szokott jelentkezni a Facebookra. A „kettős eszközhasználat” valamennyi korosztály legalább felére jellemző (50,00%–69,01%). A legfiatalabbak – az általános és középiskolások – nagyobb arányban „gépfüggetlenek”: a 0–14 éveseknek a 47,06%-a, a 15–18 éveseknek pedig a 43,50%-a facebookozik kizárólag érintőképernyős eszközről. A 46–55 évesek 15,45%-a és az 55 év feletiek 37,88%-a viszont csupán (hagyományos) billentyűzettel rendelkező eszközt használ a facebookozáshoz. Bár a minta egészére érvényes a „kettős eszközhasználat” dominanciája, a leírt összefüggésekből következik, hogy amíg a legfiatalabbak nagyobb eséllyel „hagyják el” az asztali számítógépről vagy notebookról történő Facebook-bejelentkezést, addig a legidősebbek jobban ragaszkodnak ahhoz (3. ábra).

3. ábra. A Facebook-használati eszköz típusa és az életkor összefüggése

Az alábbiakban (4. ábra) csupán a kétféle típusú eszközről facebookozó adatközlők (n=1765) válaszait elemzem. Posztot a kitöltők 74,50%-a, kommentet a 71,90%-a, Messenger-üzenetet pedig a 47,46%-a ír ugyanúgy érintőképernyős, mint egy hagyományos billentyűzettel rendelkező eszközről. A posztok és kommentek nyelvi-stiláris megformáltsága tehát eszköztől függetlenül is fontosabb szempont a felhasználók többségének, mint az időnyerés. Az általában közeli ismerősökkel váltott Messenger-üzenetek nyelvezetének „tisztaságát” azonban már az adatközlők több mint fele kevésbé tartja lényegesnek, a csevegés egyidejűségének látszata, érzete ugyanis okostelefonról egyedül a gyors, kevésbé ellenőrzött karakterbevitellel érhető el.

4. ábra. A másképpen írás és a Facebook egyes kommunikációs formáinak az összefüggése (vö. Veszelszki 2017: 176–177)

Az adatközlők válaszaiból kiderül, hogy az érintőképernyős eszközről való másképpen írást leginkább az eszköz (általában okostelefon) képernyőjének a nagysága, a virtuális billentyűze-

ten elhelyezett karakterek mérete, egymáshoz való közelsége, a karakterek és az ujjak méretének aránya, valamint a gyorsaságra való törekvés befolyásolja. A másképpen írás legtöbbször említett válfajai a következők: elütések, ékezetek nélküli írásmód, írásjelek elhagyása, rövidítés- és emojihasználat: *Gyorsabb ha nem használok ékezetet, nagybetűt, illetve szoktam rövidíteni is.; Vagy túl kicsik a betűk vagy az ujjaim [...] nagyok és így sokszor hibázom.; „nehezebb” ékezetet írni (hosszan kell tartani az adott betűt, míg hagyományos billentyűzeten van állandó ékezetes betű); Kisebb, nem lehet kihasználni a területet (pl billentyűzeten akár 10 ujjal is lehet írni, ha valaki képzett, telefonon max két ujjal), ez a gyorsaság rovására megy, így rövidíteni kell a hozzászólást, posztot, üzenetet.; Csetelés során gyakran félreütök, amit már csak akkor veszek észre, mikor elküldtem az üzenetet.; Az emoji[at] egyszerűbben lehet elerni; nincsenek magyar karakterek csak nyomvatartás után; Laptopon lehet vakon írni, érintő képernyőn könnyebb félre pötyögni. Az okostelefon automatikus szövegkiegészítő, illetve -javító, a szövegbevitelt gyorsabbá tevő ún. autokorrekt funkciója egyeseket segíti, másokat hátráltatja: Van autocorrect ami befejezi a szavaimat; Autocorrect állandóan „javít”, meg- esik, hogy rosszul és van, amikor nincsen kedvem a helyes verziót ismét leírni, így meg- hagyom az Autocorrect által „javítottat”.; Nem tudok rajta gyorsan gépelni, folyton ki akar javí- tani.*

5.4.3. Létezik-e sajátos „Facebook-nyelv”?

Az adatközlők 54,68%-a szerint van sajátos nyelve a Facebooknak (a Facebook-posztoknak és kommenteknek). A legtöbbször ezt a Facebook sajátos, sokszor másokat kizáró szókincsében, beszélt nyelvhez közeli nyelvtanában, helyesírási diverzitásában, vizuális „felszereltségében” és kommunikációjának közvetlenségében látják.

Szempont	Jellemzők
1. Lexikai	divatszók, szlengszavak, anglicizmusok, csoportnyelvi (Facebook-csoportokon belüli) kifejezések használata
2. Grammatikai	rövidítések, szóösszevonások, „egy-két betűvel való kommunikáció”, tagolatlan vagy befejezetlen mondatok
3. Ortográfiai	ékezetek és írásjelek nélküli, fonetikus, kisbetűs írásmód
4. Vizuális	emotikonok, hashtagek, mémek, gifek, matricák, reakciógombok használata
5. Pragmatikai	közvetlenség, tegeződés, bátrabb kommentelés

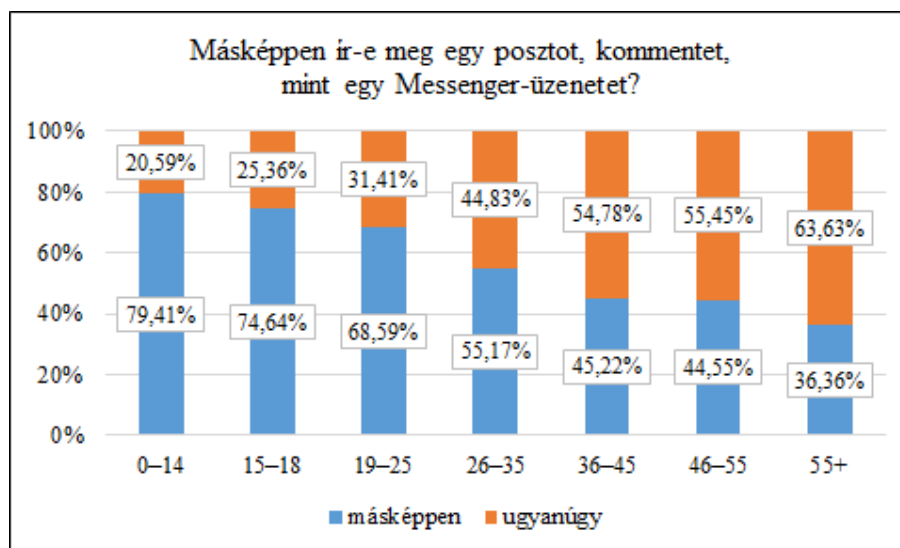
1. táblázat. A sajátos Facebook-nyelvezet jellemzői az adatközlők válaszai alapján

Mások ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy nem feltétlenül szerencsés Facebook-nyelvezetről beszélnünk, hiszen az annak tulajdonított ismérvek a globális (műfajfüggetlen) vagy akár a Facebook hazánkban való elterjedése előtti internetes nyelvhasználatra is ugyanúgy érvényesek: *Nem a Facebook sajátos nyelvezetének nevezném, inkább egy internetes nyelvnek.; Nem a Facebook nak van külön nyelvezete, inkább a közösségi médiának. Pl a hashtag-elés..rövidítések, és rengeteg helyesírási hiba, DE ez nem Facebook nyelvezet... ez sokkal korábbról származik --> irc, különböző chat programok, MSN messenger, IRC, és azok utódai. A Facebook messenger is „csak” egy utód.* Ezeket a véleményeket igazolja a Szerdi Ilonával 2016-ban közösen végzett kutatásunk is, melyben arra a kérdésre, hogy van-e sajátos internetes nyelvhasználat (ún. netnyelv), az adatközlők 81,20%-a igennel válaszolt (Istók–Szerdi 2016: 62). Az eredmények összevetéséből kiderül, hogy míg az netnyelv létezését a

kitöltők ötnegyede támogatja, addig a sajátos Facebook-nyelvezettel szemben az adatközlők fele bizonytalan. Annak, hogy a válaszadók másik fele szerint mégiscsak létezik sajátos Facebook-nyelvezet, három okát tartom valószínűnek: 1. az általános netspecifikus vagy annak vélt nyelvi elemek együttes és a más internetes kommunikációs formákhoz képest nagyobb arányban való előfordulása a Facebookon a sajátos Facebook-nyelvezet létezésének érzését erősítheti; 2. mivel egyeseknek a Facebook jelenti a világhálót, analógiás módon az internetes nyelvhasználat is egyet jelenthet számukra a Facebook-nyelvhasználattal; 3. a Facebooknak valóban lehetnek az általános – műfajfüggetlen/több kommunikációs műfajra is érvényes – internetes nyelvi jellemzőktől eltérő sajátos ismérvei. Ez utóbbi vélekedést erősítik a következő válaszok: *Bizonyos posztoknál is megfigyelhető olyan kifejezés, ami a Facebook-nak köszönhetően terjedt el.; Véleményem szerint az „az érzés, amikor...” szöveggel kezdődő bejegyzések is kifejezetten a Facebook-on jellemzőek.; Vannak bizonyos csoportok (pl. Pesten hallottam), ahol jellegzetes kifejezéseket használnak, amelyeket csak az aktív tagok értenek.*

5.4.4. Funkcionális műfajmegkülönböztetés

A kitöltők 64,03%-a másképpen ír meg egy posztot vagy kommentet, mint egy Messenger-üzenetet. Az alábbi grafikonból (5. ábra) kiolvasható, hogy minél fiatalabb egy felhasználó, annál nagyobb valószínűséggel kommunikál másképpen a Facebook egyes felületein. Míg az idősebbek általában kommunikációs formától függetlenül is ragaszkodnak az írott norma betartásához – tehát egy Messenger-üzenetet is igényesen megszerkesztenek –, addig a fiatalabbak nyelvhasználata lezserebb a főként informális, bizalmas stílusú üzenetváltásra használt Facebook Messengeren.

5. ábra. Poszt, komment és Messenger-üzenet „másképpen” írásának és életkornak az összefüggése

Az 2. táblázatban az adatközlők válaszai alapján vetem össze a posztok vagy kommentek és a Messenger-üzenetek általános kommunikációs és nyelvi jellemzőit. A feltüntetett sajátosságok az egyes kommunikációs formák prototipikus eseteire⁷ érvényesek. Bár a válaszadók

⁷ Egy diák ugyanakkor nemcsak az osztálytársaival, hanem a tanáraival is válthat üzenetet a Messengeren: A Messenger-üzenetben a helyesírásra akkor ügyelek maximálisan, amikor hivatalos hangvételű üzenetet írok,

többsége a kérdőívben feltett kérdésnek megfelelően együttes, a Messenger-üzenetváltástól elhatárolni kívánt internetes kommunikációs formaként kezeli a posztot és a kommentet, a Koch és Oesterreicher (1994: 588) Dürscheid (2002: 59) által továbbgondolt modelljében (vö. Veszelszki 2010: 5; Istók–Szerdi 2016: 60) az előbbi valamivel közelebb helyezhetjük el a konceptualitás írott nyelvi pólusához, mint az utóbbit: több felhasználó olvas el ugyanis egy posztot, mint egy ahhoz tartozó x-edik kommentet, a láthatóság mértékének növekedésével pedig növekszik a nyelvi megszerkesztettség igénye.

I. általános kommunikációs jellemzők	Szempont	Poszt vagy komment	Messenger-üzenet
	1. láthatóság, szintér, közönség	„nagy színpad” (publikus: több száz vagy ezer ember láthatja)	„kis színpad” (privát: csak egy vagy néhány ember láthatja)
	2. feladó – címzett	én – világ (minden ismerős)	én – te (pl. barát, családtag, rokon)
	3. hangnem	inkább hivatalos (komolyabb)	inkább bizalmas (lazább)
	4. résztvevők száma	monológus (nincs válasz), dialógus (két felhasználó közötti kommentváltás), polilógus (több mint két felhasználó közötti kommentváltás)	általában dialógus, ritkábban polilógus
	5. a résztvevők jelenléte	aszinkron (a felhasználók nem egyidejű jelenléte)	kvázi-szinkron (a felhasználók csaknem egyidejű jelenléte)
	6. tervezés	több idő a gondolkodásra: tervezettebb (jobban átgondolt, közzététel előtt ellenőrzött)	kevesebb idő a gondolkodásra: spontánabb (kevésbé átgondolt, közzététel előtt kevésbé ellenőrzött)
	7. gyorsaság	lassabb (időigényesebb)	gyorsabb (időtakarékosabb)
	8. közzététel/küldés utáni törölhetőség, módosíthatóság, javíthatóság	törölhető („Törlés”) vagy módosítható („Bejegyzés módosítása”)	kevésbé átgondolt és ellenőrzött, nincs lehetőség közvetlen javításra (közvetett megoldás lehet az elgépelte szó javított változatának egy csillaggal – ún. aszterisk – utáni feltüntetése egy új üzenetben, pl. <i>*hagyjuk</i>)
	9. önreprezentáció	fontos, hogy mit árul el a bejegyzés írójáról a szöveg (énreprezentáció)	fontos, hogy a bejegyzés írója mit árul el a szöveggel (információátadás)
	10. a megbélyegzés	sokkal nagyobb (pl. nem tolerálja az elgépelési hi-	sokkal kisebb (pl. tolerálja az

vagy megköveteli azt a pozíció (pl. tanár-diák)” – írja az egyik adatközlő. Ilyenkor egy üzenet nyelvi megszerkesztettségé az előre megtervezett posztéhoz közelíthet.

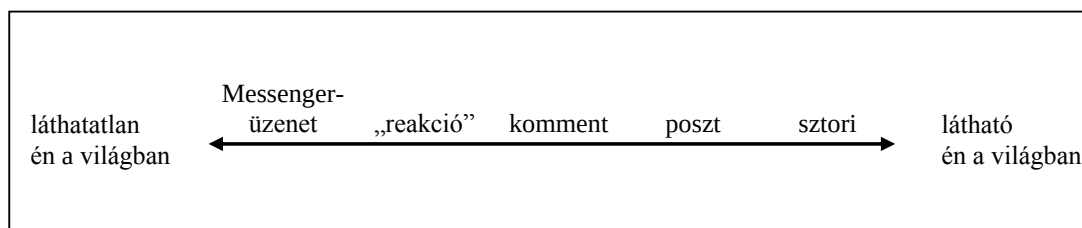
	esélye	bákat)	elgépelési hibákat)
II. általános nyelvi jellemzők	11. modalitás	inkább írott nyelvi	inkább beszélt nyelvi
	12. nyelvi normativitás	inkább normakövető (igényesebb nyelvhasználat)	kevésbé normakövető (kevésbé igényes nyelvhasználat)
	13. a szöveg megszerkesztettsége	jobban megszerkesztett	kevésbé megszerkesztett
	14. a közlendő tartalomra eső szöveg hossza	rövidebb, tömörebb, lényegretörőbb (a közlendő tartalom egy bejegyzésben)	hosszabb, terjedősebb (a közlendő tartalom több üzenetre bontva)
	15. mondatok elkülönítése egymástól	ponttal	új üzenet írásával (pont és vessző nélkül) vagy hangulatjellel
	16. mondatok tagolása	általában tagolt (teljes) mondatok	tagolt (gyakran hiányos) vagy tagolatlan mondatok
	17. szóhasználat	inkább választékos (mindenki számára érthető)	inkább szlenges (a kommunikációs partner számára érthető)
	18. rövidítések száma	kevesebb	több
	19. helyesírás	inkább fontos	kevésbé fontos
	20. helyesírási norma	írott nyelvi norma	sajátos norma (pl. ékezetek, írásjelek és nagy kezdőbetűk nélküli írásmód)
	21. hangulatjelek	kevesebb hangulatjel (legtöbbször csak a bejegyzés végén)	több hangulatjel (akár bejegyzésenként is)
	22. hashtagek	posztokban igen, kommentekben nem	nem

2. táblázat. A posztok, illetve kommentek és a Messenger-üzenetek általános kommunikációs és nyelvi jellemzőinek az összevetése

A Facebookhoz számos kommunikációs forma kapcsolható: Messenger-üzenetküldés, Messenger-hanghívás, Messenger-videohívás, posztolás, kommentelés, reakciógombok használata, történetírás, megbökés stb. Az alábbiakban csak a népszerűbb szövegalapú (a Messenger-üzenetváltás, a posztolás, a kommentelés) vagy a szöveget kiegészítő, árnyaló (a reakciógombok – különösen a lájk – használata, a történetírás) kommunikációs formákat vizsgálom.

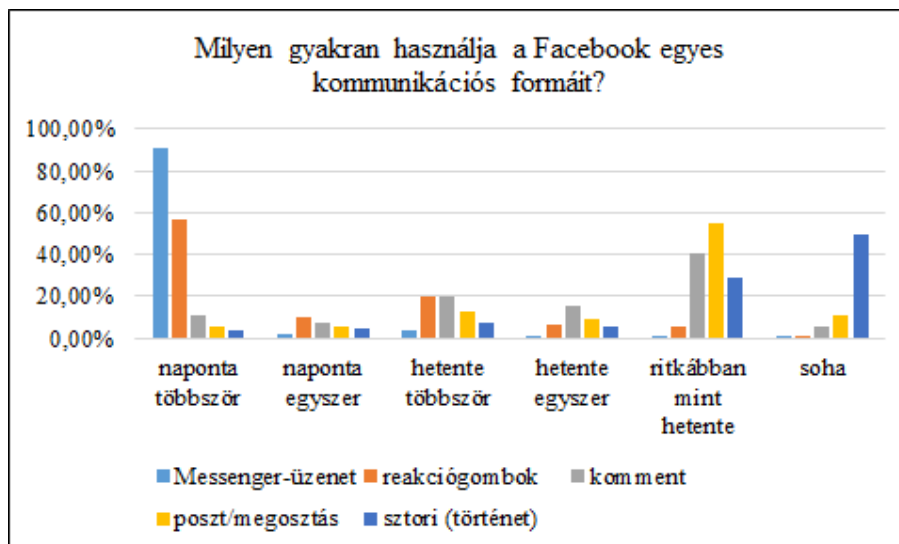
A legnépszerűbb kommunikációs forma a Messenger-üzenet. Rövid szöveges üzenetet az adatközlők 91,39%-a küld naponta többször. Ugyanilyen időközönként a kitöltők 57,04%-a „reagál” különböző Facebook-tartalmakra („Tetszik”, „Imádom”, „Vicces”, „Húha”, „Szomorú”, „Dühítő”), 11,12%-uk szól hozzá bejegyzésekhez, 6,04%-uk ír posztot, 3,60%-uk pedig történetet („sztorit”). Míg a legtöbb Messenger-üzenetnek csak egy címzettje van addig a posztok vagy a 24 órán át rögzített (szöveggel kiegészített) fénykép- vagy videóalapú „sztorik” (történetek) minden Facebook-ismerős számára elérhetők. A nagyobb nyilvánosságnak és a virtuális önreprezentációnak (a fogalomról l. Havasi 2009, Kőházi 2009) köszönhetően az

én láthatóbbá, sebezhetőbbé válik a világ előtt (6. ábra). Ez befolyásolhatja elsődlegesen a Facebook egyes kommunikációs formáinak a használati gyakoriságát.

6. ábra. A Facebook egyes kommunikációs formáinak és az én világban való láthatóságának az összefüggése

Míg a Messenger-üzenetet és a reakciógombokat mint kommunikációs formát az adatközlők nagyobb része naponta többször is használja, addig posztot és kommentet a legtöbben ritkábban írnak mint hetente (ez a kitöltők 55,28%-a, illetve 40,59%-a). A megadott lehetőségek közül a „sztori” a legkevésbé népszerű kommunikációs forma, a különösen tizenévesek által kedvelt „történetírással” ugyanis a válaszadók fele (49,38%-a) még meg sem próbálkozott (7. ábra).⁸

7. ábra. A különböző kommunikációs formák használatának gyakorisága a Facebookon (vö. Veszelszki 2017: 193)

A Messengert az egyes korcsoportok tagjainak legalább a fele használja naponta többször. Ugyanilyen időközönként a 36 év alatti korosztályok több mint 87%-a⁹ és a 35 év feletti kor-

⁸ A történetek közzétételének életkor szerinti megoszlását az alábbiakban nem vizsgálom, sztorit ugyanis az eredményeim alapján az idősebb korosztályok sem posztolnak ritkábban, mint a fiatalok. A sztori ugyanakkor egy tipikusan tizenévesek által használt műfaj, hiszen legtöbbször az e korosztály számára kedves szelfik 'önfotók' a Facebook (jobb) felső részén való rögzítéséről van szó. Valószínűnek tartom tehát, hogy a megadott műfajt néhány idősebb adatközlő a saját élettörténete elmesélésével (pl. egy megsütött torta, egy megszületett unoka, egy vírusra való figyelmeztetés) üzenőfalra való posztolásával azonosította.

⁹ A 0–14 évesek 88,24%-a, a 15–18 évesek 96,79%-a, a 19–25 évesek 97,49%-a és a 26–35 évesek 87,45%-a messengerezik naponta többször.

csoportok 58–78%-a¹⁰ messengerezik. Ebből a szempontból a középiskolások és a főiskolások, illetve egyetemisták korosztálya a legaktívabb (96,79% és 97,49%), az 55 év felettieké pedig a legpasszívabb (57,58%).

Az egyes reakciógombokat is csaknem valamennyi korcsoport tagjainak legalább fele használja naponta többször: míg a 0–14 éveseknek a 47,06%-a, a 15 és 55 év közötti korosztályoknak pedig az 54–64%-a¹¹, addig az 55 felettieknek a 80,30%-a „reagál” különféle posztokra és/vagy kommentekre többször is egy nap. Az 55 év felettiek „reagálási” kedve feltehetően azzal magyarázható, hogy a fiatalabbakkal szemben több olyan tartalomra „reagálnak”, amellyel egyetértenek vagy épp nem értenek egyet, a fiatalabbak viszont jobban mérlegelik, hogy az adott „reakció” erősíti-e az általuk közvetített ideális (vagy annak vélt) énképet (l. önreprezentáció).

A 0–14 évesek 20,59%-a, a 15–18 évesek 8,19%-a, a 19–25 évesek 5,86%-a, a 26–35 évesek 12,73%-a, a 36–45 évesek 20,87%-a, a 46–55 évesek 30,91%-a és az 55 év felettiek 43,94%-a szól hozzá az egyes tartalmakhoz naponta többször. A fiatalabb korcsoportok legtöbb tagja – legalább csaknem egyharmada (29,41%-a) és legfeljebb csaknem fele (47,82%-a) – ritkábban kommentel Facebook-tartalmakat mint hetente.¹² Ez a számarány a 46–55 éveseknél már csak 26,36%, az 55 felettiekénél pedig 12,12%.

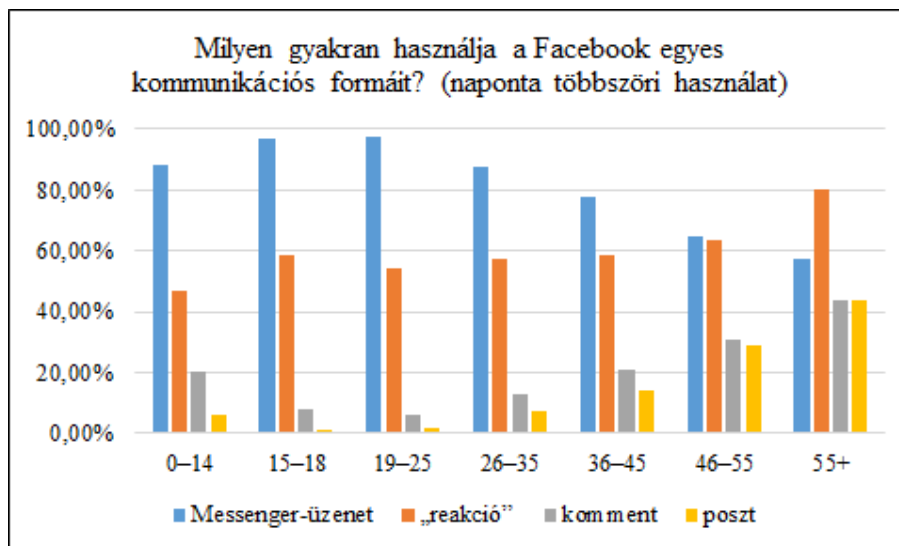
A 0–14 évesek 5,89%-a, a 15–18 évesek 1,44%-a, a 19–25 évesek 2,01%-a, a 26–35 évesek 7,38%-a, a 36–45 évesek 14,35%-a, a 46–55 évesek 29,09%-a és az 55 év felettiek 43,94%-a tesz közzé Facebook-bejegyzést saját vagy más üzenőfalán naponta többször. A fiatalabb korcsoportok tagjainak 40-60%-a nem posztol heti rendszerességgel: a 0–14 évesek 54,41%-a, a 15–18 évesek 62,76%-a, a 19–25 évesek 62,48%-a, a 26–35 évesek 49,82%-a és a 36–45 évesek 40,00%-a tesz közzé bejegyzést ritkábban mint hetente. Ez a számarány a 46–55 év közöttiekénél már csak 20,91%, az 55 felettiekénél pedig 10,61%.

A fenti adatokból kiderül, hogy a négy vizsgált kommunikációs forma közül valamennyi korcsoport a Messenger-üzenetküldést használja a leggyakrabban, a Facebook-posztolást pedig a legritkábban. Az alábbi grafikonból (8. ábra) kiolvasható, hogy az egyes szövegalapú kommunikációs formák (Messenger-üzenet, poszt és komment) naponta többszöri használatának gyakorisága az életkorral is összefüggésben lehet. Míg a fiatalabb korcsoportoknál az egyes szövegalapú kommunikációs formák rendszeres használatának százalékaránya között rendkívül nagy (akár 95%-os is lehet) az eltérés (pl. 15–18 évesek – Messenger-üzenetváltás: 96,79%, posztolás: 1,44%), addig az 55 év felettiekénél ez legfeljebb 15% (Messenger-üzenetváltás: 57,58%, posztolás: 43,94%). Az idősebb generációk tagjai bátrabban folytatnak kommentalapú baráti beszélgetéseket a Facebookon (pl. főzés-sütés, virágoskert, barkácsolás). Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy valamennyi szövegalapú kommunikációs formára az információközvetítés eszközöként tekintenek. A fiatalabbak ezzel szemben szinte csak a Messengert használják informális, bizalmas vagy baráti beszélgetések lebonyolítására (vö. párirat 'a párbeszéd írott változata' – Kis Ádám fogalma 2002-ből, említi Balázs 2005: 37), és jobban megfontolják a nyilvános Facebook-műfajok használatát, azok ugyanis negatívan befolyásolhatják az általuk közvetíteni kívánt énképet (l. önreprezentáció). Ez utóbbi adat igazolja azon feltevésemet, hogy minél idősebb egy adatközlő, annál nagyobb valószínűséggel használja „ugyanúgy” az egyes kommunikációs formákat.

¹⁰ A 36–45 évesek 77,83%-a, a 46–55 évesek 64,55%-a és az 55 év felettiek 57,58%-a használja az üzenetküldő alkalmazást többször is egy nap.

¹¹ A 15–18 évesek 58,75%-a, a 19–25 évesek 54,36%-a, a 26–35 évesek 57,38%-a, a 36–45 évesek 58,70%-a, valamint a 46–55 évesek 63,64%-a kommunikál reakciógombok segítségével naponta többször.

¹² A 0–14 évesek 29,41%-a, a 15–18 évesek 38,68%-a, a 19–25 évesek 47,82%-a, a 26–35 évesek 37,45%-a és a 36–45 évesek 33,91%-a szól hozzá Facebook-bejegyzésekhez még hetente is ritkábban.

8. ábra. Az egyes kommunikációs formák naponta többszöri használatának és az életkornak az összefüggése

5.4.5. A nyilvános kommunikációs műfajok „nyelve”

Bódi Zoltán (2004a) az elsők között vizsgálta a magyarok világhálón használt nyelvét. Bódi elsősorban arra volt kíváncsi, hogy az adatközlői szerint mik az internetes nyelvhasználat általános jellemzői.¹³ A Szerdi Ilonával közösen végzett kutatásunkban (Istók–Szerdi 2016) már nem a „világháló nyelvének”¹⁴ („Melyek a...?”), hanem az egyén internetes (önreflexív módon megfigyelt) nyelvhasználatának a jellemzőit kerestük („Melyeket használja...?”). Míg az előbbi egy, az egyéntől függetlenül működő, addig az utóbbi az egyén(ek) által konstruált, dinamikusan alakítható világhálót és ahhoz kapcsolódó nyelvhasználatot feltételez. Jelen kutatásomban is ez utóbbi kérdésfeltevés mellett döntöttem.

¹³ Bódi azt vizsgálta „[...] hogy a válaszadói[m] szerint melyek a legfőbb nyelvi jellemzői az internetes nyelvhasználatnak” (Bódi 2004a: 194).

¹⁴ Bódi (2004a) könyvének a címe: *A világháló nyelve*.

Melyeket használja rendszeresen az alábbiak közül?		Bódi 2004a: 194 (N=10176)	Istók–Szerdi 2016: 66–67 (N=1557)	2018 (N=2833)	Eltérés
Ismérvek (Bódi 2004a: 194 alapján néhány módosítással és kiegészítéssel)		„a világ- háló nyelv- ve”	„internetes nyelvhaszná- lat”	„Facebook- nyelvhaszná- lat” (posztok és kommentek)	2016 – 2018
1.	emotikonok (szmájlik) ¹⁵	82,20%	85,36%	91,81%	+6,45%
2.	rövid és tömör forma	34,20%	45,66%	55,77%	+10,11%
3.	az ékezetes betűk hiánya	33,80%	44,57%	35,30%	-9,27%
4.	rövidítések	63,00%	43,61%	27,74%	-15,87%
5.	írásjelhalmozás	–	41,49%	34,31%	-7,18%
6.	hangzóhalmozás/ betűsokszorozás	–	39,63%	32,37%	-7,26%
7.	kisbetűs írásmód	–	38,47%	27,46%	-11,01%
8.	angol szavak	–	36,67%	51,43%	+14,76%
9.	szleng	44,20%	35,26%	19,59%	-15,67%
10.	laza megformálás	40,50%	28,26%	56,12%	+27,86%
11.	kiemelés nagybetűvel	–	26,27%	36,43%	+10,16%
12.	általános tegeződés	53,20%	22,93%	59,94%	+37,01%
13.	fonetikus írásmód	–	22,86%	14,93%	-7,93%
14.	trágár kifejezések	10,30%	20,55%	24,64%	+4,09%
15.	írásjelek elhagyása	–	20,30%	30,14%	+9,84%
16.	szándékos vagy hanyag helyesírási hibák	46,80%	11,62%	8,01%	-3,61%
17.	betűhelyettesítés	–	6,36%	5,79%	-0,57%

¹⁵ Bódinál (2004a: 194): „smiley és egyéb szimbólumok”.

18	személytelen szerke-	–	4,88%	7,34%	+2,46%
.	zetek				

3. táblázat. Az általános „netnyelv” és a Facebook-nyelvhasználat jellemzői
 (vö. Bódi 2004a: 194; Istók–Szerdi 2016: 66–67)

A Facebook-kommunikáció legnépszerűbb nyelvi-vizuális elemei az emotikonok: az adatközlők 91,81%-a használja azokat a Facebook-posztokban és hozzászólásokban. A hangulatjelek rendkívüli népszerűsége az érzelmek árnyalásának széles repertoárjával és a fontosabb jelentés-összetevők kiemelésének, nyomatékosításának a lehetőségével magyarázható (vö. Istók–Szerdi 2016: 67). Míg Bódi első felmérésében (2000) az adatközlők 60,1%-a, a másodikban (2001) a 82,2%-uk (Bódi 2004a: 194), a Szerdivel végzett kutatásunkban már a 85,36%-uk jelölte be az emotikon-használatot (Istók–Szerdi 2016: 66). Mára, az átláthatatlan és ellenőrizhetetlen információmennyiség korára megjelent az emotikonok újabb funkciója (ami még inkább támogatja a terjedésüket): különösen Facebook-posztokban és -kommentekben fogódzók, telepek szerepét tölthetik be az interneten (elsősorban a közösségi médiában) megjelenő újfajta, ún. görgető-ugráló-kereső (nem lineáris) olvasó számára (vö. Bódi 2005: 204; Nielsen 1997; Nielsen–Morkes 1997; Nielsen–Tahir 2002: 98–131).

A kitöltők több mint fele (55,77%-a) használ rövid és tömör formát a bejegyzéseiben és hozzászólásaiban. Míg a Messenger-üzenetek sokszor átgondolatlanok, terjedősek, addig a posztok és kommentek szövegei általában tömörebbek, tudatosabban megszerkesztettek: a felhasználóknak ugyanis ez utóbbi esetben több ideje (l. aszinkron kommunikáció) és oka (l. önreprezentáció) van a tartalom átgondolására, illetőleg a szöveg megformálására.

Az adatközlők megközelítőleg egyharmada (35,30%) nem ír ékezetet posztjaiban és kommentjeiben (pl. *szamitogep, hozzaszolas, idovonal*). A felhasználók általában akkor tekintenek el az ékezetek használatától, ha érintőképernyős eszközről (pl. okostelefonról vagy tabletről) írnak. A Facebook nyilvános kommunikációs műfajaiban csak az adatközlők 27%-a használ rövidítéseket (pl. *sztem < szerintem; vok < vagyok; h < hogy*) (27,74%, vö. ISz¹⁶: 43,61%) és kisbetűs írásmódot (pl. *a facebook tulajdonosa mark zuckerberg*) (27,46%, vö. ISz: 38,47%). A nyelvi gazdaságosságon, illetőleg a gépelés időtartamának csökkenésén alapuló minimalektális nyelvi elemek (a minimalektusról bővebben l. Istók–Szerdi 2016) különösen a kvázi-szinkron (csaknem egyidejű jelenlétet feltételező) kommunikációs műfajokban – a csetszövegekben és az azonnali üzenetküldő alkalmazások szövegablakaiban – fordulnak elő, ritkábban jelennek meg a kommentekben, még ennél is ritkábbak a posztokban (vö. Veszelszki 2013d: 192–193). Veszelszki a különféle karakterspóroló megoldásokat a karakterszám-csökkentés címszó alatt tárgyalja. Ezen eljárások elsődleges céljának a gépelési sebesség növelését, az élő (face-to-face 'szemtől szemben' végbemenő) kommunikáció tempójához való felzárkózását tartja (2013d: 192–193).

Az adatközlők körülbelül egyharmada (34,31%-a, illetve 32,37%-a) használ írásjel-halmazt (pl. *!!!!; ?????;*) és hangzóhalmazt/betűsokszorozást (pl. *mikooooor?; holnaaaaap; teeeee*) posztjaiban és kommentjeiben. Érsok Nikoletta Ágnes az intenzitást növelő és a kiemelést szolgáló karakterhalmazó megoldásokat a grafostilisztikai eszközök közé sorolja (2004: 296). Funkcionális szempontból a gyakran kiabálást imitáló nagybetűvel való kiemelés is ebbe a csoportba illeszkedik (pl. *FIGYELJ IDE!; SZERETLEK; NEM!*). A válaszadók több mint egyharmada (36,43%-a, vö. ISz: 26,27%) él a nyomatékosítás ilyen lehetőségével. E megoldás főleg a hosszabb szövegekben, gondolatmenetekben jelenthet se-

¹⁶ Az összevetéseknél: Istók–Szerdi 2016 = ISz.

gítségét az újfajta (kereső) olvasó számára, túlzott használata ugyancsak a hangosan kiabálás, a ráerőltetés vagy az erődemonstrálás érzését keltheti a befogadóban.

A kitöltők több mint fele (51,43%-a) használ angol szavakat, kifejezéseket a Facebook-bejegyzéseiben (pl. *no comment, I love You, party*). A Szerdivel végzett felmérésünk (2016: 66) vonatkozó eredményéhez (36,67%) képest ez 15%-os növekedést jelent. Számos tényező befolyásolhatja ugyanakkor az anglicizmusok nagyfokú terjedését. Az egyik a Facebook-posztok énképzítő és -közvetítő funkciója (ebben az anglicizmusok használata divatosnak, „menőnek” számít), a másik pedig az általában angol kucsszavakat tartalmazó hashtagek (metaadatot hálóbá gyűjtő címkék) népszerűsége a posztokban (pl. *#bestfriend; #mylove; #weddingday*).

Az adatközlők mindössze egyötöde (19,59%-a, vö. ISz: 35,26%) használ szlengszavakat a Facebookon. Mivel ezek főként a fiatalabbak nyelvhasználatában jelennek meg, szokás az ún. netszlenget az ifjúsági nyelvvel párhuzamba állítani (vö. Bódi 2004a: 206). A „Facebook-szleng” ernyőterminus ugyanakkor nemcsak az általános, a közösségi oldalt használók többsége által ismert szókészleti egységeket (pl. *lávól, műxik, beregizik*), hanem a különböző érdeklődési körök (pl. sport, politika, horgolás) alapján elkülönülő csoportok közösségjelölő (csoportnyelvi) kifejezéseit is felöleli (az internetes futbalszlengről l. Istók 2018b).

A kitöltők több mint fele (56,12%-a, vö. ISz: 28,26%) használ laza szövegmegformálást a Facebookon. Ez ugyanakkor nem feltétlenül kizárólagos megoldás, hanem a beszédhelyzet tényezői által meghatározott választás függvénye (vö. Verschueren 1999). Egy hosszú kommentváltás (polilógus) például jobban „megtűri” a lazábban megszerkesztett szöveget (a sok gyűrűjében elvesző „egy”), mint egy üzenőfalra bejegyzés (a kiemelt „Egy”).

A Facebookon mára széleskörűen elterjedt az általános tegeződés: a válaszadók több mint fele, csaknem kétharmada (59,94%-a, vö. ISz: 22,93%) használ tegező formát hozzászólásaiban. E megoldás főként a nem privát Facebook-oldalakra és -csoportokban figyelhető meg (a saját üzenőfalunkon ugyanis számunkra ismert személyekkel kommunikálunk), népszerűsége pedig azzal magyarázható, hogy a felhasználó mentesül általa a potenciális címzett profiljának – a címzett személyéről szóló információk – (időigényes) áttekintése alól.

A kitöltők 14,93%-a (vö. ISz: 22,86%) szokott fonetikusán írni (pl. *fészibúk, szkájp, ájem*), 24,64%-a (vö. ISz: 20,55%) trágár kifejezéseket használ, 30,14%-a (vö. ISz: 20,30%) pedig írásjeleket elhagyni.

Kevesen vannak (8,01%, vö. ISz: 11,62%), akik elmondásuk szerint szándékos vagy hanyag helyesírási hibát vétenek (pl. *facebook, mien, muszály*) a Facebookon. Még kevesebben (7,34%, vö. ISz: 4,88%) használnak személytelen szerkezeteket (pl. *szeretés van, lávcsi van, pihenés van*). Ezekkel ma már inkább hashtagek formájában találkozhatunk (pl. *#szeretesvan, #lavcsivan, #pihenesvan*). A megadott lehetőségek közül ugyanakkor a betűhelyettesítést (pl. *cya, pux, 6alom*) jelölték be a legkevesebben (5,79%, vö. ISz: 6,36%).

A Szerdivel végzett kutatásunk (2016) lényeges eredménye az a megállapítás, hogy az internetes kommunikáció legfőbb pragmatikai ismérve a nyelvi gazdaságosságra és az írásbesség növelésére való törekvés. Az emotikonok, a rövidítések és a tömör forma használata, valamint az ékezetes betűk mellőzése mára széleskörűen elterjedt. Szerdivel az adatközlők több mint 40%-a által használt (és elfogadott) netspecifikus vagy annak vélt nyelvi elemeken alapuló internetes (és sokak által valószínűleg a csetével vagy az azonnali üzenetküldő alkalmazásokéval azonosított) normát „netsztenderdnek” nevezzük (Istók–Szerdi 2016: 71). A Facebook-norma ezzel szemben sokkal összetettebb, a Facebook-üzenőfal mint olyan ugyanis nemcsak a gyors kommunikáció, hanem az önreprezentáció és a naplóírás felülete is.

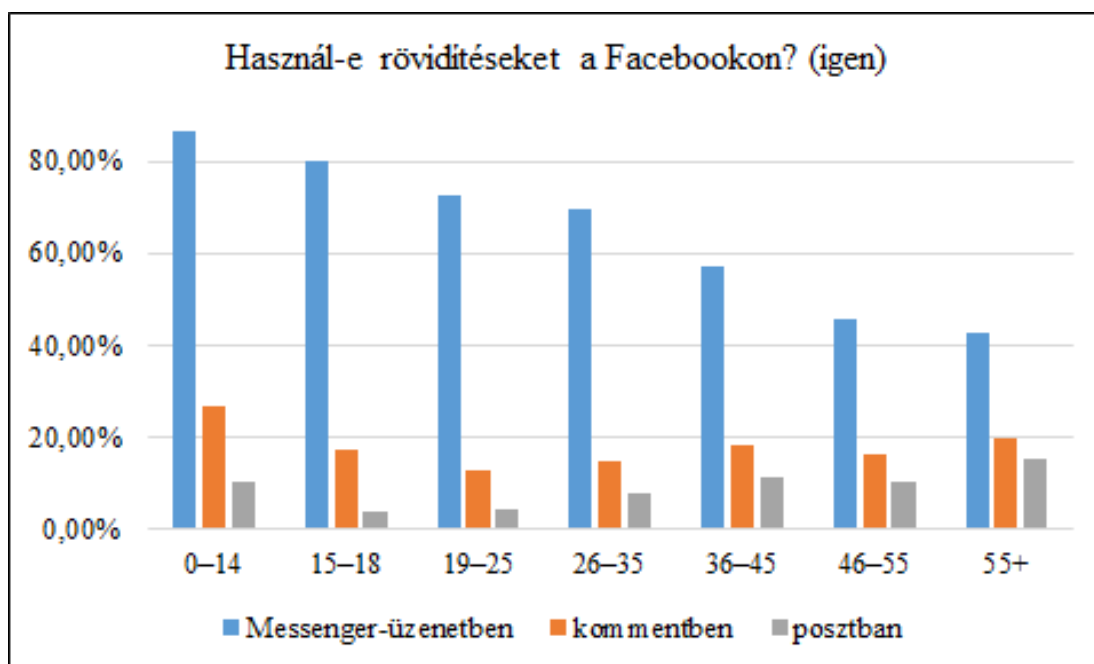
Fok	Használat	„netnorma”, „netsztenderd” (Istók–Szerdi 2016: 66–67)	„Facebook-norma”, „Facebook-sztenderd” (posztok és kommentek)
1.	40% felett	emotikonok, rövid és tömör forma, ékezetes betűk hiánya, rövidítések, írásjelhalmozás	emotikonok (–), általános tegeződés (↑↑), laza megformálás (↑), rövid és tömör forma (–), angol szavak (↑)
2.	25% felett	betűsokszorozás, kisbetűs írásmód, angol szavak, szleng, laza megformálás, kiemelés nagybetűvel	kiemelés nagybetűvel (–), ékezetes betűk hiánya (↓), írásjelhalmozás (↓), betűsokszorozás (–), írásjelek elhagyása (↑), rövidítések (↓), kisbetűs írásmód (–)
3.	25% alatt	általános tegeződés, fonetikus írásmód, trágár kifejezések, írásjelek elhagyása, szándékos vagy hanyag helyesírási hibák, betűhelyettesítés, személytelen szerkezetek	trágár kifejezések (–), szleng (↓), fonetikus írásmód (–), szándékos vagy hanyag helyesírási hibák (–), személytelen szerkezetek (–), betűhelyettesítés (–)

4. táblázat. „Netsztenderd” és „Facebook-sztenderd”

5.4.6. Rövidítéshasználát

Az alábbi grafikon (9. ábra) egyrészt azt szemlélteti, hogy minél „nyilvánosabb” egy online kommunikációs műfaj, annál kevesebb rövidítés jellemzi azt. Posztban a válaszadók 5,97%-a, kommentben a 15,04%-uk, Messenger-üzenetben pedig a 70,91%-uk használ rövidítéseket (pl. *pill*, *LOL*, *7vége*). A valóságban ezek az értékek határozottan magasabbak lehetnek (ezt a későbbiekben látni is fogjuk: l. 5. táblázat), hiszen a példák között nem utalhattam a rövidítések valamennyi típusára. A grafikonból másrészt az is kiovasható, hogy minél idősebb egy adatközlő, annál kisebb eséllyel használ rövidítést a Messenger-üzeneteiben. A csökkenés a legfiatalabb (0–14) korcsoporttól a legidősebbig (55+) tart: 86,76 % > 79,94% > 72,53% > 69,56% > 56,96% > 45,45% > 42,42%. Ugyanez a tendencia nem érvényes a posztokra és a kommentekre, ezekben ugyanis a legfiatalabb és a legidősebb korcsoport tagjai rövidítenek a legnagyobb arányban (posztban: 10,29% és 15,15%; kommentben: 26,47% és 19,70%). A felhasználók életkora és a nyilvános Facebook-szövegekben való rövidítéshasználata között azonban nehéz bármiféle összefüggést is találni, hiszen egyrészt a korcsoportok rövidítéshasználata között alacsonyak (legfeljebb 13,91%-osak) az eltérések, másrészt a műfaj pragmatikai szempontú megközelíthetősége rendkívül sokrétű (pl. gyors kommunikáció, önreprezentáció, naplóírás).

A grafikonról az is leolvasható, hogy az életkor növekedésével párhuzamosan csökken az egyes szövegműfajokra jellemző rövidítéshasználát közötti különbség. Míg a 0–14 évesek posztbeli és Messenger-üzenetbeli rövidítéshasználata között 76,47%-os az eltérés, az 55 év felettiekénél ez a szám már csak 27,27%. A csökkenő tendencia ezúttal is a legfiatalabb (0–14) korosztálytól a legidősebbig (55+) terjed: 79,47% > 76,25% > 68,34% > 61,81% > 45,66% > 35,45% > 27,27%. Ez az összefüggés részben igazolja azon hipotézisemet, hogy az idősebbek azonos/hasonló módon használják a Facebook különböző szövegműfajait.

9. ábra. A rövidítéshasználát és a kommunikációs forma, valamint az életkor összefüggése

Használja-e rendszeresen a rövidítések alábbi típusait a Facebook-posztjaiban vagy kommentjeiben?		Istók–Szerdi 2016: 68 (N=1557)	2018 (N=2833)	Eltérés
A rövidítés típusai (Veszelszki 2010, 2013b, 2013c, 2013d alapján néhány módosítással és kiegészítéssel)		„internetes nyelvhasználat”	„Facebook-nyelvhasználat” (posztok és/vagy kommentek)	2016 – 2018
1.	szócsonkítás/szóvég elhagyása	43,74%	29,30%	-14,44%
2.	lazítás: fúzió/egybeolvadás	42,32%	29,86%	-12,46%
3.	szóösszerántás	34,87%	25,94%	-8,93%
4.	szóhelyettesítés számmal	33,59%	13,55%	-20,04%
5.	kezdőbetűvel rövidítés	33,01%	26,86%	-6,15%
6.	netspecifikus betűszók	28,77%	34,31%	+5,54%
7.	szókapcsolatok rövidítése kezdőbetűvel	23,06%	4,34%	-18,72%
8.	betű- vagy szóhelyettesítés szimbólummal	11,95%	15,85%	+3,9%
9.	magánhangzók elhagyása	7,39%	12,18%	+4,79%
10.	hiátustöltőnek érzett j/ly elhagyása	5,52%	1,52%	-4,00%
11.	a magánhangzó kiejtésének nagybetűvel jelölése	1,93%	1,31%	-0,62%

5. táblázat. Az általános „netnyelv” és a Facebook-nyelvhasználat rövidítéstípusai
(vö. Istók–Szerdi 2016: 68)

Az eredményekből kiderül, hogy a Facebook nyilvános műfajainak legnépszerűbb – a válaszadók több mint egyharmada (34,31%-a) által használt – rövidítéstípusa a betűszóalkotás (pl. *OMG* < ang. *Oh My God* ’Ó, Istenem!’; *LOL* < ang. *Laughing Out Loud* ’hangosan felnevet’; *WTF* < ang. *What The Fuck?* ’Mi a f**z?’). Veszelszki a tipikusan interneten terjedő betűszókat netspecifikus akronimáknak nevezi (2013b: 260). A legtöbb ilyen mozaikszó az angol nyelvből kerül a magyarba (vö. Istók–Szerdi 2016: 69).

Az adatközlők csaknem egyharmada (29,30%-a) használ szóvégelhagyást a Facebookon (pl. *pill* < *pillanat*; *am* < *akkor*; *akk* < *akkor*). A rövidítések ezen típusát Lengyel Klára (2000: 343) szórövidülésnek, Ladányi Mária (2007: 65) csonkításnak, Lanstyák István (2009: 86, 96) pedig csonkulásnak nevezi. Lanstyák a magyar beszélt nyelv egyik sajátosságaként – a könnyebb kiejtést, a beszélő érdekeit szolgáló lazításos jelenségek, a teljes törlés (a fonémaelmaradás) egyik gyakran előforduló fajtájaként – tekint a csonkulásra, vagyis az egynél több beszédhang elhagyására (2009: 63–104). A Lanstyák-féle koncepció, illetve terminushasználat azért is lehet érdekes a netnyelvészet számára, mert vizsgálatának tárgya,

az internetes nyelvhasználat számos jellemzőjét tekintve a beszélt nyelvhez közelít (vö. Bódi 2004a, 2004b; Érsok 2006; Istók–Szerdi 2016: 68).

A fúziót/egybeolvadást (pl. *nemtom* < *nem tudom*; *asszem* < *azt hiszem*; *lécci* < *légy szíves*) ugyancsak a kitöltők egyharmada (29,86%-a) használja posztjaiban és/vagy kommentjeiben. „Fúzióról akkor beszélünk, ha egy szó egybeolvad egy másikkal, azaz a beszélő önálló szóképzleti egységként kezeli” (Lanstyák 2009: 97). Veszelszki (2013b, 2013c, 2013d) a *nemtom* kifejezést a szóösszerántás, az *asszem* és a *lécci* szavakat pedig a fonetikus írás csoportjába sorolja (2013b: 260–261). Szerdivel e ponton azért tekintünk el mégis Veszelszki terminushasználatától, mert a Lanstyák (2009) által használt műszó jobban érzékelteti, hogy az adott művelet nem egy, hanem két szóalakot érint (vö. Istók–Szerdi 2016: 69).

A válaszadók egynegyede (25,94%-a) használja a Veszelszki (2013d: 190–191) által szóösszerántásnak nevezett műveletet (pl. *vagyok* > *vok*; *szerintem* > *sztem*; *valami* > *vmi*). A megnevezés ugyanakkor könnyen összetéveszthető a Lengyel (2000: 346) által szintén szóösszerántásnak nevezett szóalkotási móddal, illetve a fentebb tárgyalt fúzióval/egybeolvadással. Az előbbi úgy különböztethető meg az utóbbi kettőtől, hogy az nem két szóalak összerántását vagy fúzióját, hanem csupán egyetlen szó közepének a kiesését (Veszelszki 2013d: 190) jelöli (vö. Istók–Szerdi 2016: 69).

A kitöltők 26,86%-a rövidít kezdőbetűvel posztjaiban és/vagy kommentjeiben. Veszelszki (2013d: 194) a kezdőbetűre redukált szóalakokat Crystal (2008: 181) *initialism* terminusa nyomán inicializmusoknak nevezi. A rövidítés ezen fajtájára akár a betűszóalkotás egy rendhagyó eseteként is tekinthetünk, hiszen a hagyományos betűszóalkotástól mindössze abban tér el, hogy nem több, hanem csak egyetlen szó kezdőbetűre való redukálásáról van szó. Kezdőbetűvel a felhasználók főként a kötőszókat (pl. *h* < *hogy*; *m* < *mert*; *v* < *vagy*) és a köszönéseket, illetve elköszönéseket rövidítik (pl. *sz* < *szia*; *cs* < *cső*; *p* < *puszi*) (vö. Istók–Szerdi 2016: 69).

A válaszadók 15,85%-a használ szimbólummal (pl. *+megbeszéljük* < *megbeszéljük*; *k*va* < *kurva*; *Kati + Peti* < *Kati és Peti*), 13,55%-uk pedig számmal való betű-, illetve szóhelyettesítést a Facebookon (pl. *mind1* < *mindegy*; *5let* < *ötlet*; *7vége* < *hétvége*). Veszelszki (2013d: 195–196) ez utóbbi jelenség – az eltérő írásmódú, de azonos hangzású kifejezések – megnevezésére a számhomofónia terminust alkalmazza (vö. Istók–Szerdi 2016: 69).

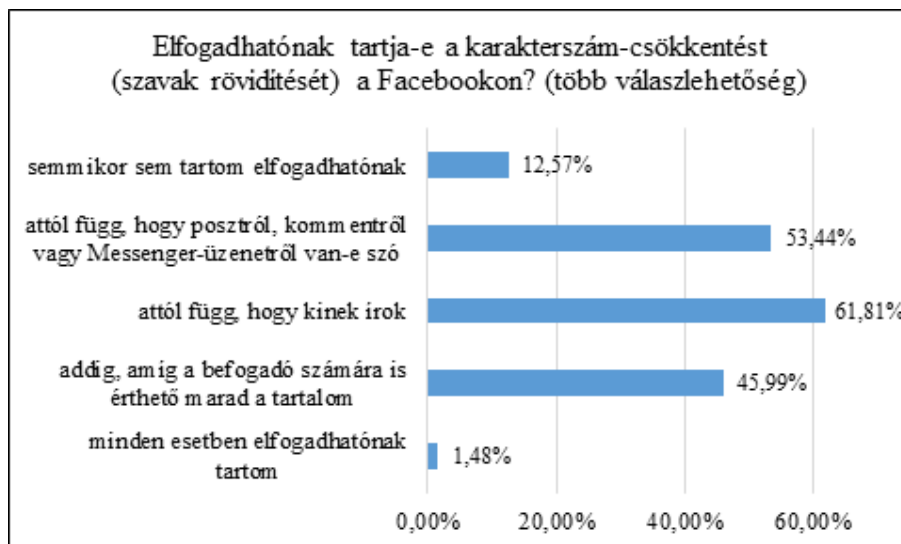
Az adatközlők 12,18%-a jelölte be a magánhangzó-elhagyást (pl. *sry* < ang. *sorry* ’bocsánat’; *px* < *puxi* < *puszi*; *k* < *ok*). Veszelszki (2013d: 195) a rövidítésnek ezt a fajtáját arab vagy héber típusú írásnak nevezi.

A mozaikszó-alkotás egyik rendhagyó típusa a szókapcsolatok kezdőbetűkkel való rövidítése (pl. *hv?* < *hogy vagy?*; *nb* < *nem baj*; *sb* < *semmi baj*). Laczkó (2010: 356) fenti „körülírása” mellett használhatók még Veszelszki megnevezései is: sűrített jelentéstartalmú betűszók (2013d: 194) vagy magyar betűszószerű rövidítések (2013e: 440). A főként sms-re és Messengerre jellemző kifejezéseket azonban posztban és/vagy kommentben a válaszadók csupán 4,34%-a használja rendszeresen (vö. Istók–Szerdi 2016: 69).

Rendkívül ritka – az adatközlők kevesebb mint 2%-a (1,52%-a, valamint 1,31%-a) által használt – a hiátustöltőnek érzett *j/ly* elhagyása (pl. *mien* < *milyen*; *meik* < *meyik*; *hüe* < *hülye*) és a magánhangzó kiejtésének nagybetűvel jelölése (pl. *Mléxel* < *emlékszel*; *Mber* < *ember*; *jó ST-t* < *jó estét*) (vö. Istók–Szerdi 2016: 69).

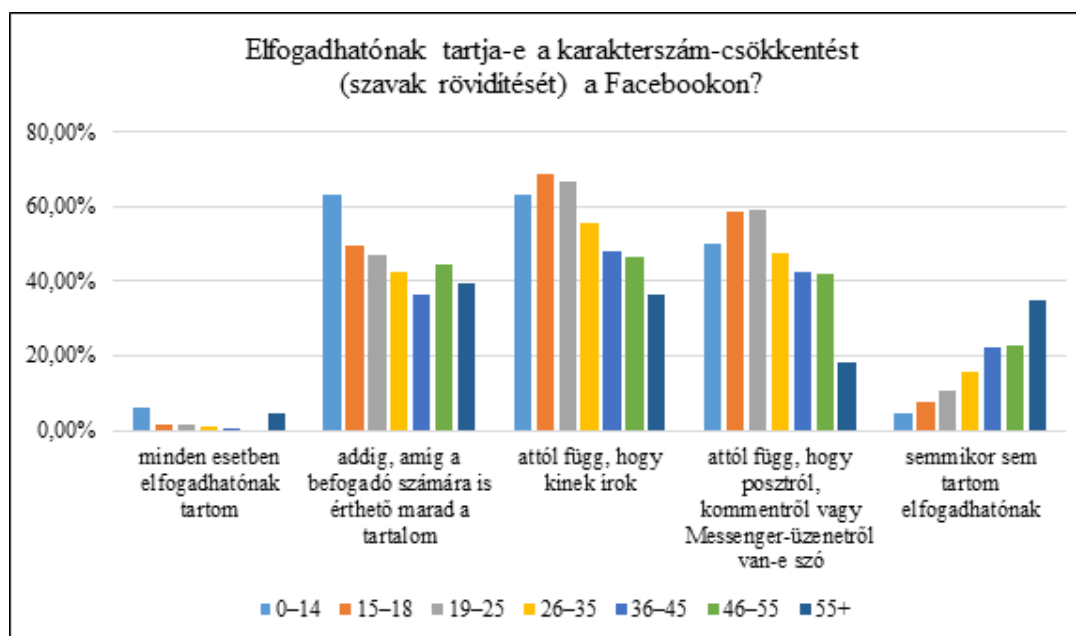
Az alábbi grafikon (10. ábra) azt szemlélteti, hogy a karakterszám-csökkentő megoldások elfogadását különböző pragmatikai szempontok befolyásolják. Az adatközlők csaknem kétharmada (61,81%-a) a kommunikációs partner személye alapján ítéli meg a rövidítés-használat adekvátságát: pl. míg az osztálytársának a kisdíák bátrabban ír *üzit*, addig a tanárának vagy a szomszédban lakó idős bácsinak már inkább *üzenetet* küld. A kitöltők több

mint felét (53,44%-át) a kommunikációs műfaj típusa is befolyásolja a rövidítéshasználattal megítélésében: pl. a kvázi-szinkron Messenger-üzenetek sokkal jobban „megtűrik” (már-már „igénylik”) a rövidítéseket a nyilvános bejegyzésekkel szemben (vö. 9. ábra). Az adatközlők csaknem fele (45,99%-a) gondolja úgy, hogy a felhasználónak csak annyira szabad lerövidítenie egy szóalakot, amennyire az még dekódolható marad a befogadó számára: fontos tehát, hogy a redukált forma ne akadályozza a megértési folyamatot. Jóval kevesebben vannak azok, akik minden esetben (1,48%) vagy semmikor sem (12,57%) tartják elfogadhatónak a karakterszám-csökkentést.

10. ábra. A karakterszám-csökkentés elfogadásának feltételei

Az alábbi grafikon (11. ábra) a rövidítéshasználattal megítélésének és az életkornak az összefüggését mutatja. Általában érvényes a tendencia, hogy minél fiatalabb egy felhasználó, annál nagyobb eséllyel közelíti meg a karakterszám-csökkentést funkcionális szempontból. Érdekes például megfigyelni, hogy míg az általános vagy középiskolás diákokoknak a fele-kétharmada (50-70%-a), addig az 55 év felettieknek csak az egy- vagy kétöde (20-40%-a) ítéli meg a kommunikációs partner személye, a kommunikációs műfaj típusa vagy a formai redukció értelmezhetőségének határa alapján a rövidítéshasználatot. Minél idősebb egy adatközlő, annál nagyobb valószínűséggel tartja az egyes funkcionális szempontoktól függetlenül is elfogadhatatlannak a karakterszám-csökkentést. E növekedés a legfiatalabb (0–14) korcsoporttól a legidősebbig (55+) tart: 4,41% < 7,38% < 10,39% < 15,50% < 22,17% < 22,73% < 34,85%.

11. ábra. A karakterszám-csökkentés elfogadása és az életkor összefüggése

A Facebookon használt rövidítések listájának közzétételét a munka terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé (erre egy későbbi tanulmányomban kerülhet sor). A válaszadóim által leggyakrabban megnevezett rövidítések ugyanakkor többé-kevésbé azonosak a zárójelben feltüntetett példákkal és a Veszelszki által 2010-ben felállított korpusz leggyakoribb rövidítéseivel (l. Veszelszki 2017: 289–306).

5.4.7. Frappáns, humoros és gúnyos kifejezések használata

Az adatközlők mindössze 5,72%-a használ frappáns, humoros vagy gúnyos kifejezéseket (a hatáskeltőkről l. Istók 2017: 170–171) Facebook-bejegyzéseiben (pl. *facérbúk* < Facebook; *láma* < ang. *lame* 'béna'; *boldOGság* < *boldogság* + ang. *dog* 'kutya'). Néhány adatközlő az általa leggyakrabban használt példákat is megnevezte, ezek közül megközelítőleg ötven értékelhető. A frappáns, humoros vagy gúnyos kifejezések többsége szándékos szóferdítéssel vagy szóértelmesítéssel keletkezik (l. Lengyel 2000: 347–348), de a nagybetűvel való kiemelés (a kvázi-poliszémikus szimbólumjátékról l. Szerdi 2017b: 109–110), a betűjáték és a szó szerinti fordítás is lehet a kívánt hatást kiváltó szókinszbővítés egyik módja. A legtöbb példa a közösségi médiához, annak oldalaihoz vagy alkalmazásaihoz köthető (pl. Facebook, Messenger, YouTube, Google).

Szókinszbővítési (szóalkotási) mód

Példák (forrásszó, előfordulás)

- szándékos szóferdítés/szóértelmesítés

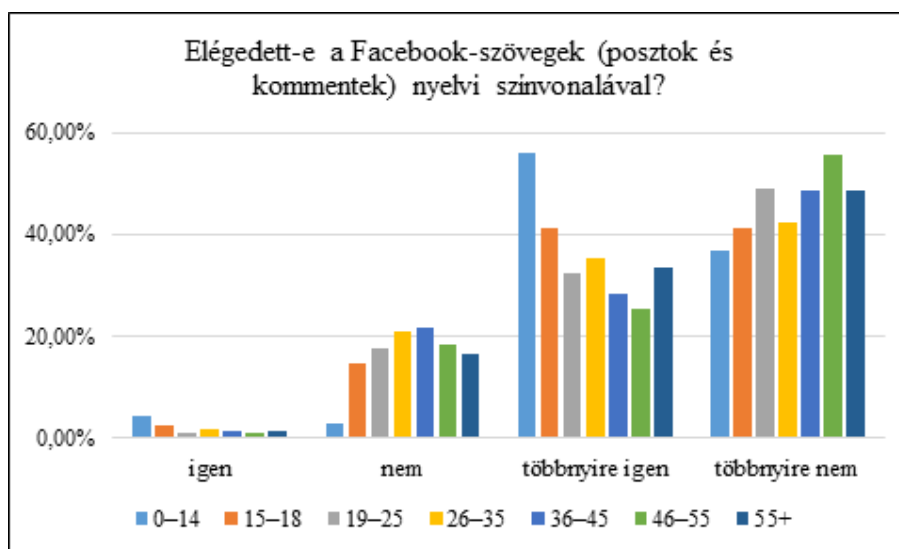
faszbúk (Facebook, 7); *fácse* (4); *frászbúk* (3); *gugli* (Google, 3); *bódottá* (*boldogság*, 2); *falsbúk*; *facebukli*; *fésztyúk*; *fuckbuk* (ang. *fuck* 'baszás'); *Fácselebuk*; *FBI* (Facebook + FBI 'Szövetségi Nyomozó Iroda' ~ a Facebookon való keresés); *ringyóz* (Windows); *Cukiberger* (Zuckerberg 'a Facebook alapítója'); *Cukibácsi* (Zuckerberg + bácsi); *cukker-bukker* (Zuckerberg); *Vashenger* (Messenger); *pontyosan* (pontosan); *vizsgaidősuck* (*vizsgaidőszak* +

	ang. <i>suck</i> 'szívás')
2. kiemelés nagybetűvel	HATEfő (ang. <i>hate</i> 'utál' + <i>hétfő</i> ~ kezdődik a munka vagy az iskola, 2); MAGány; emLÉK; tekinTETŰ; Motoros SzezON; hétVÉGe
3. betűjáték	MMMMMMMM (mindenem); M (egyetlenem)
4. szó szerinti fordítás	TeCső (ang. <i>YouTube</i> , 2); arckönyv (ang. <i>Facebook</i> , 2); po-fakönyv (ang. <i>Facebook</i> , 2)

6. táblázat. Az adatközlők által megnevezett frappáns, humoros, gúnyos kifejezések

5.4.8. Facebook-szövegek és posztok nyelvi színvonala (Mi számít normaszegésnek?)

A Facebook-szövegek (posztok és kommentek) nyelvi színvonalával a válaszadók 17,51%-a egyáltalán nem, 45,99%-a pedig többnyire nem elégedett. Mindössze 1,66%-uk elégedett maradéktalanul, 38,84%-uk pedig többnyire. Az alábbi grafikon (12. ábra) az elégedettség és az életkor összefüggését mutatja. A 0–14 évesek a legelégedettebb (igen: 4,41%; többnyire igen: 55,88%), a 46–55 évesek pedig a legkevésbé elégedett korcsoport (igen: 0,91%; többnyire igen: 25,45%).

12. ábra. A Facebook-szövegek nyelvi színvonalával való elégedettség és az életkor összefüggése (vö. Bódi 2004a: 189–190)

A Facebook-szövegek nyelvi színvonalával (többnyire) elégedett adatközlők nagyobb része szerint a tartalom a fontos, nem pedig a forma: *Sokkal inkább érdekel a tartalom mintsem ,hogy nyelvtan náciskodjak; lényeg a mondanivaló; Altalában ertheto.* Az egyik adatközlő a netspecifikus vagy annak vélt rövidítések előnyére mutat rá: *a rövidítések egyébként hasznosak rohanó világunkban.* A legtöbben mégis a Facebook szabadelvűségére és sokszínűségére hívják fel a figyelmet: *A Facebook egy szabad, kötetlen platform, nem kíván különösebb formai igényességet; Kulonbozo kulturaju, iskolazottsagu, gondolkodasu emberek gyulekezete. Tragarsagon kivul mas nem zavar.; Mindenki ugy fejezi ki magat ahogy akarja :); A Facebook nem egy intellektuális nyelvészeti platform, ahol a helyesírással kell foglalkozni.; A hétköznapi stílus, nyelvhasználat nem szükségszerű, hogy irodalmi legyen.* Mások azért tartják elfogadhatónak a sokak által megbélyegzett formákat, mert szerintük azok

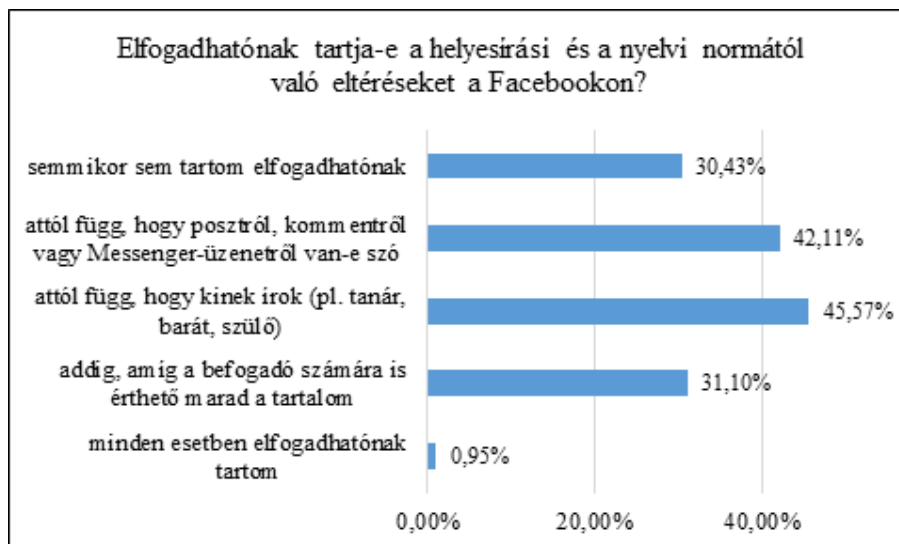
a „Facebook-norma” részét képezik: *a facebook sajátosságait elfogadom; A többség csupán olyan mértékben használja a Facebookon jellemző sajátosságokat, eltéréseket, amelyek még nem teszik érthetlenné a szöveget.* Többen azonban csak azért elégedettek a közösségi oldal nyelvi színvonalával, mert olyan Facebook-ismerőseik vannak, akik elmondásuk szerint helyesen írnak és kevés rövidítést használnak: *Leginkább olyan ismerőseim vannak, akik tudnak helyesen írni.; Ismerőseim nagyja, inkább csak üzenetben rövidít.* Vannak olyanok is, akik a „nyelvi színvonal” alapján döntenek egy-egy poszt vagy komment elolvasása mellett: *Csak színvonalas írásokat olvasok el. Az alpári stílusban írt, helyesírási hibákkal tűzdelt posztokra, kommentekre nem fordítok időt.; Amikor egy mondaton belül több rövidítés van és sok helyesírási hiba, azt a szöveget nem is szoktam elolvasni, egy idő után megunom.*

A Facebook-szövegek (posztok és kommentek) nyelvhasználatával (többszövegre) nem elégedett adatközlők jelentős része félti a magyar nyelvet a romlástól: *Romlik a magyar nyelv ez elkeserítő; Egyre igénytelenebb lesz a nyelvhasználat.; A nyelvnek adjuk meg a méltóságát.; alig van már helyesen író ember; felesleges angol kifejezést használnak, pedig még angolul sem tudnak sokan közülük igazából.* Sokak szerint a redukált vagy szimbolikus nyelvi forma a tartalom rovására megy: *Nem szeretem, hogy némelyik posztot meg kell fejteni ahhoz, hogy értelmezni lehessen.; Egy szintig elfogadhatóak a rövidítések, de már túlzásba viszi a mai tini generáció. Sokszor alig értem mit írnak.; Gyakorlatilag sokan csak írnak, ahogy és amit. Privát üzenetben bizonyos közegben még el tudom fogadni. De ha nyilvánosan formálunk véleményt, illik megtisztelni a „publikumot”, hogy mindenki értelmezhesse kódok megfejtése nélkül; Sokszor olvashatatlanok a kommentek a hanyagság miatt.*

Vannak olyanok, akik elfogadják a mára konvencionalizálódott rövidítéseket, a nyelvi tudatlanságból fakadó, általában helyesírási hibákat (pl. az igeekötő és az ige különírását) viszont nem: *az embereknek gyalazatos a helyesírása, nem a rövidítés/gazdaságosság zavar, hanem a tudatlanság, pl igeekötő különírása, összetett szavak hibás leírása; Egyre több embernél látom az igeekötők helytelen használatát... nem vagyok nyelvten náci, de mikor sorra jönnek egymás után a külön írt szavak (pl. el mentem vagy ki ment), akkor az már erősen szúrka a szememet. Mostanában egyre több kommentet olvasok, és tényleg csak ezeket lehet látni egymás után, mintha egymástól tanulták volna ezt az „új” nyelvtani alakot.; Rengeteg olyan helyesírási hiba van, így terjed el a helytelen formája, és senki nem javítja ki ezeket. Pl. igeekötő és ige külön írása. A trágár és a szlengszavak terjedéséről a következőképp fogalmaz az egyik válaszadó: Általános érvényű manapság, hogy teljesen elfogadott, ha valaki nem ír helyesen, érthetetlen, „menőnek” tartott kifejezéseket használ, illetve indokolatlanul trágár, a bazdmeg, a kurva és a faszom már köztiszónak számít. A cukcsi, édíbédi vagy túl gengszter, repper madakafa szövegektől meg egyenesen falra tudnék mászni. Számos adatközlő szerint a sok igénytelen Facebook-szöveg (mint irányadó minta) rossz hatással lehet a fiatalok nyelvhasználatára: Véleményem szerint azzal, hogy az egyre fiatalabb generáció (10 év körüliek) - akiknek még nincs teljesen kifejlődve szókincsük és nem ismerik a helyesírási szabályokat - is hozzájut a Facebookhoz, kevésbé lesz hatékony a helyesírásra való nevelésük.; Az ifjabb generáció a mindennapokban ezt a nyelvezetet használja, s félé, előbb-utóbb ez teljesen beidegződik, helyesírásunk rovására megy.; Mert a fiatalok csak ezt a nyelvezetet ismerik, nem tudnak különbséget tenni helyes és helytelen forma között.; Az a baj, hogy sokan nem olvasnak semmi mást a Facebookon kívül, így csak ezt a nyelvi regisztert ismerik, és csak ebben szeretnék nyelvi jártasságot.; Borzalmasan butító és az embereket hozzászoktatja a helyesírási hibákhoz.; Mert egy hivatalos iratot nem tudnak megírni helyesen.*

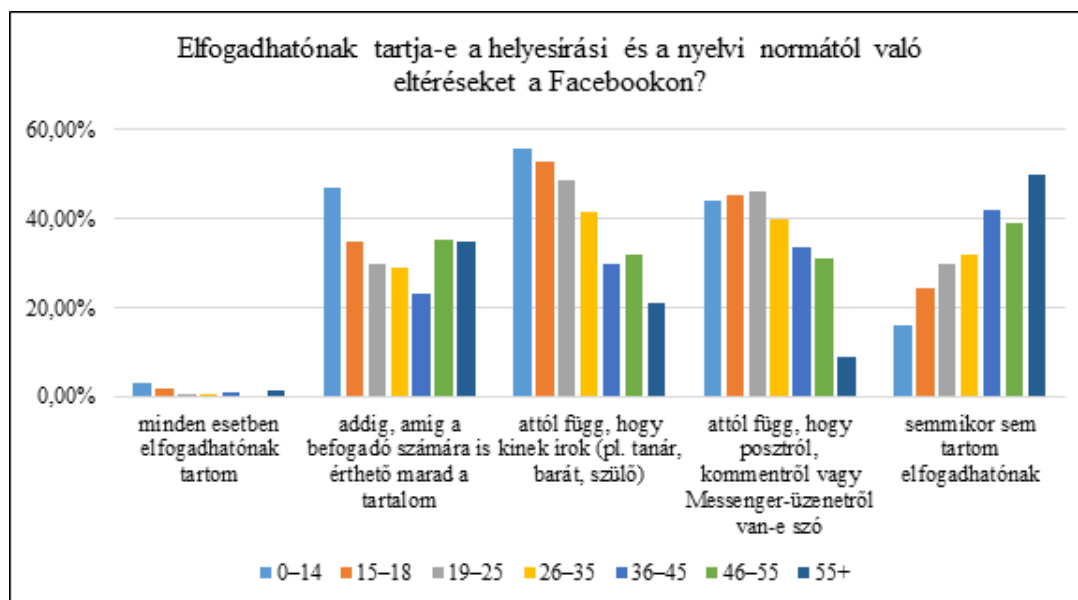
Az alábbi grafikon (13. ábra) azt szemlélteti, hogy az adatközlők, hogyan ítélik meg a helyesírási és a nyelvi normától való eltéréseket a Facebookon. A kitöltők csaknem egyharmada (30,43%-a) semmilyen esetben sem tartja elfogadhatónak a kodifikált norma megsérté-

sét. A legtöbben különböző pragmatikai megfontolásokhoz kötik a probléma megítélését. A befogadók megközelítőleg egyharmada (31,10%-a) elfogadhatónak tartja a normaszegést, ha az nem megy a szöveg értelmezhetőségének a rovására. Még többen vannak (42,11%), akik szerint egyes műfajok „elbírják” (pl. a Messenger-üzenet), mások viszont már nem (vagy csak kevésbé) a normasértést (pl. poszt). Csaknem az adatközlők felét a kommunikációs partner személye (pl. tanár, barát, szülő) is befolyásolhatja a szubstandard helyesírási és nyelvi formák megítélésében. Az adatközlők nem egész 1%-a (0,95%-a) körülményektől függetlenül is elfogadó a normaszegőkkel szemben.

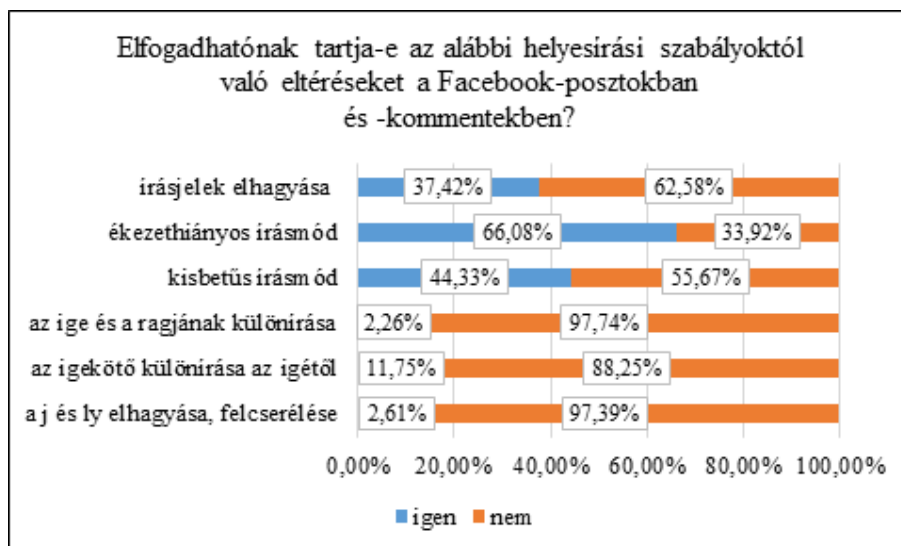
13. ábra. A helyesírási és nyelvi normától való eltérések elfogadásának feltételei

Az alábbi grafikon (14. ábra) a normaszegés elfogadásának és az életkornak az összefüggését mutatja. Általában érvényes, hogy minél idősebb egy felhasználó, annál kisebb eséllyel elfogadó a normaszegéssel szemben, és minél fiatalabb, annál nagyobb valószínűséggel köti pragmatikai megfontolásokhoz a normasértés megítélését. A 0–14 évesek 44,12%-a a műfaj típusa, 47,06%-a az értelmezhetőség határa, 55,88%-a pedig a kommunikációs partner személye alapján dönti el, hogy elfogadható-e számára a normaszegés. Az 55 év felettieknek csak a 10–35%-a (9,09%-a, 34,85%-a, 21,21%-a) köti a normasértés megítélését ugyanezekhez a feltételekhez. Míg a legfiatalabbaknak csak a 16,18%-a, addig a legidősebbeknek a fele (50,00%-a) utasítja el határozottan a normasértést.

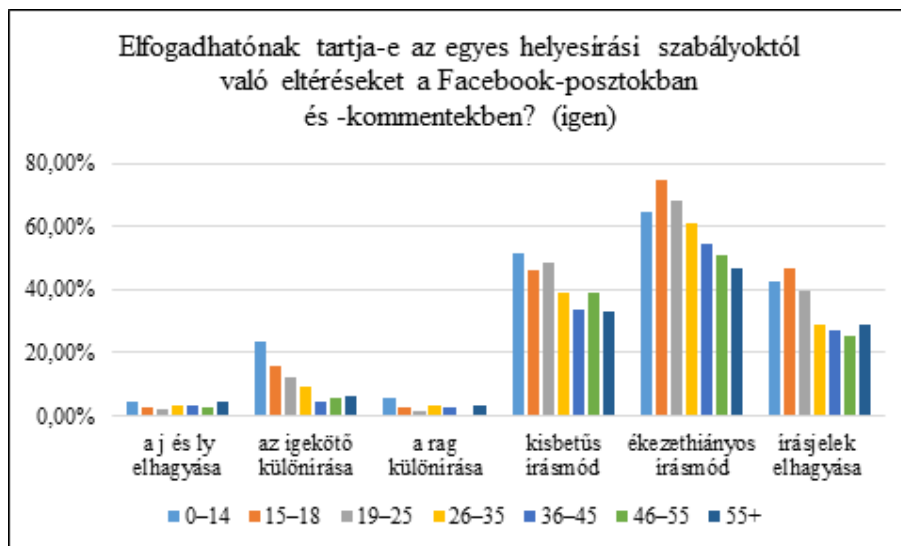
14. ábra. A normaszegés elfogadásának és az életkornak az összefüggése
 (vö. Szerdi 2017a: 155–156)

Az alábbi grafikon (15. ábra) a normaszegés típusa alapján (az egyes típusokról l. Szerdi 2017a: 155–156) szemlélteti a helyesírási szabályoktól való eltérések megítélését a nyilvános Facebook-szövegekben. A megadott hibatípusok közül az ékezhelyi írásmód (pl. *számítogép; hozzászolás; idovonal*) az egyetlen olyan „vétség”, amelyet az adatközlők többsége (kétharmada) a posztokban és a kommentekben is elfogadhatónak tart. A mondatközi és -végi írásjelek elhagyását (pl. *ne facebookozz csetelj egész nap*) a kitöltők több mint egyharmada (37,42%-a), a kisebbségi írásmódot pedig a 44,33%-a „tűri meg”. Rendkívül elutasítóak ugyanakkor a válaszadók az igekező és az ige különírásával (pl. *meg csinál; el megy; fel tölt*), a *j* és a *ly* elhagyásával vagy felcserélésével (pl. *ien; mien; hejes*), valamint az ige és a ragjának különírásával szemben (pl. *vagy tok; keres nek; ír nak*): az első hibatípust a kitöltők 11,75%-a, a másodikat a 2,61%-uk, a harmadikat pedig csupán a 2,26%-uk akceptálja.

15. ábra. A helyesírási szabályoktól való eltérések megítélése a „vétség” típusa alapján (az egyes típusok Szerdi 2017a: 155–156 alapján)

Az alábbi grafikon (16. ábra) a kodifikált helyesírási normától való eltérések típusok szerinti elfogadásának és az életkornak az összefüggését mutatja. Általában itt is érvényes, hogy a fiatalabb korcsoportok elfogadóbbak a normaszegéssel szemben. A *j* és *ly* elhagyását, felcserélését, valamint a *rag* és az *igekötő* különírását valamennyi korosztály határozottan elutasítja (a legmagasabb és legalacsonyabb érték közötti különbség¹⁷: 2,71%, illetve 5,88%). Szembetűnő ugyanakkor az eltérés az *igekötő* és az *ige* különírásának (max. diff.: 19,18%), a *kisbetűs* írásmódnak (max. diff.: 18,14%), az *ékezethiányos* írásmódnak (max. diff.: 27,99%) és az *írásjelek* elhagyásának (max. diff.: 21,42%) az elfogadásában. Ennek oka, hogy az idősebb korcsoportok kevésbé akceptálják a helyesírási vétséget, mint a fiatalabb generációk.

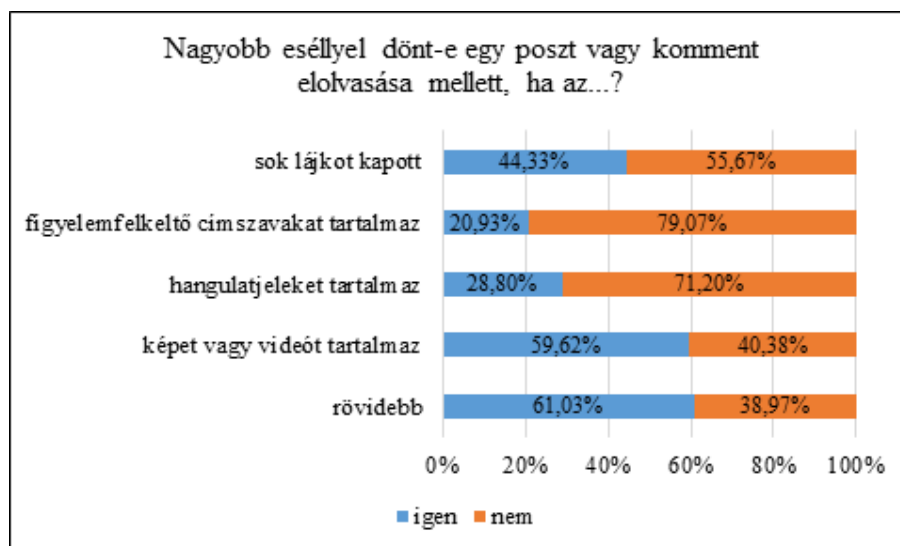
16. ábra. A helyesírási szabályoktól való eltérések „vétség” típusa szerinti megítélésének és az életkornak az összefüggése (az egyes típusok Szerdi 2017a: 155–156 alapján)

¹⁷ A továbbiakban: max. diff. 'a két szélsőérték közötti maximális differencia'.

5.4.9. Olvasási stratégiák a Facebookon

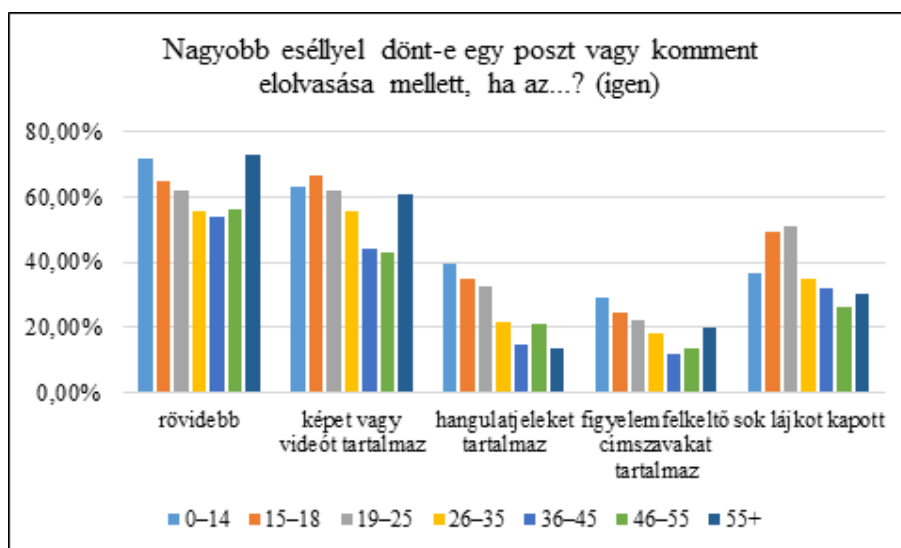
A digitális – görgető, ugráló vagy kereső – (nem lineáris) olvasó az interneten megjelenő nagyfokú, sokszor átláthatatlan információmennyiség hatására, illetve a számára releváns adatok gyors megtalálására újfajta, a digitális közeghez alkalmazkodó olvasási stratégiákat alakít ki (vö. Bódi 2005: 204; Nielsen 1997; Nielsen–Morkes 1997; Nielsen–Tahir 2002: 98–131).

Az adatközlők csaknem kétharmada (61,03%-a) nagyobb eséllyel olvas el egy kommentet vagy posztot, ha az nem túl hosszú. Megközelítőleg ugyanennyien (59,62%) döntenek nagyobb valószínűséggel a képet vagy videót tartalmazó szöveg elolvasása mellett. A kitöltők 44,33%-a metainformációként kezeli, ha egy szöveg sok lájkot kapott (vagyis: feltehetően érdemes elolvasni). A hangulatjelek mint a szöveget tagoló figyelemirányító „fogódzók” csak a válaszadók 28,80%-át befolyásolják egy poszt vagy komment elolvasásában. E szempontból a figyelemfelkeltő címszavakat tartalmazó szövegek (pl. *Hihetetlen!; Brutális!; Elképesztő!*) csupán a kitöltők egyötödére (20,93%-ára) vannak hatással (17. ábra).

17. ábra. Olvasási stratégiák a Facebookon

Az alábbi grafikon (18. ábra) a facebookos olvasási stratégiáknak és az életkornak az összefüggését mutatja. Általában megfigyelhető az a tendencia, hogy a fiatalabb korcsoportok nagyobb eséllyel használják a digitális kommunikációra jellemző olvasási stratégiákat, vagyis válnak ún. újfajta olvasóvá. Nem egyértelmű ugyanakkor, hogy az 55 év felettiek miért alkalmazzák mégis nagyobb arányban a megadott módszereket, mint a náluk eggyel-hárommal fiatalabb korcsoport. Elképzelhető például, hogy a nyugdíjasok több időt töltenek a Facebookon a náluk fiatalabb, dolgozó korosztálynál (vö. 2. ábra), így pedig nagyobb eséllyel sajátíthatják el az újfajta olvasási módot.

18. ábra. A facebookos olvasási stratégiák és az életkor összefüggése

6. EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás során valamennyi hipotézisem beigazolódott.

(H1) Nyelvhasználatbeli különbség van a Facebook privát és nyilvános kommunikációs műfajai között. Míg a Messenger-üzenetek nyelvi-formai minőségére kevésbé, addig a posztok és a kommentek színvonalára sokkal jobban ügyelnek a felhasználók. Mindez a kommunikációs műfajok funkcionális különbözőségével magyarázható: míg a Messengerre elsősorban a gyors üzenetváltás (a jelentés a fontosabb a formával szemben), addig a posztra és a kommentre (de különösen az előbbire) az énreprezentáció felületeként (is) tekintenek a felhasználók (a jelentés és a forma egyaránt fontos).

(H2) A közösségi oldal nyilvános kommunikációs műfajaiban a legtöbben normakövető(bb)ek, hiszen el akarják kerülni a megbélyegzést, a közvetíteni kívánt énkép ezzel járó negatív megítélését. Ez az oka annak, hogy a felhasználók általában kevesebb rövidítést, szlengszót, helyesírási hibát vagy elütést engednek meg maguknak egy posztban vagy kommentben, mint egy Messenger-üzenetben. Az adatközlők válaszaiból az is kiderült, hogy a legtöbbször ők maguk is negatívan ítélik meg az igénytelenül író Facebook-felhasználókat, de akadnak olyanok is, akiket a felbukkanó helyesírási hibák és a nehezen vagy nem értelmezhető rövidítések még az adott poszt vagy bejegyzés elolvasásától is eltántorítanak.

(H3) A kutatásból kiderült, hogy minél idősebb egy adatközlő, annál kisebb eséllyel akceptálja a normaszegést. Ennek eredménye, hogy az idősebbek, különösen az 55 év felettiek általában műfajtól függetlenül is ragaszkodnak az igényes nyelvhasználathoz, vagyis „nagyon hasonló módon” használják a Facebook egyes kommunikációs formáit. A funkcionális műfajmegkülönböztetés elsősorban a fiatalabb korcsoportokra jellemző.

(H4) A felhasználók kétharmada valós és virtuális billentyűzettel rendelkező eszközről is használja a Facebookot. Míg kommentet és posztot az adatközlők több mint 70%-a ugyanúgy, addig Messenger-üzenetet már több mint a fele másképpen ír egy érintőképernyős (pl. okostelefon, tablet), mint egy valós billentyűzettel rendelkező eszközről (pl. notebook, asztali számítógép). A virtuális billentyűzettel való másképpen írás (elütések, ékezetek nélküli írásmód, írásjelek elhagyása, rövidítés- és emojihasználat) a képernyő kisebb méretével, az apró

karakterek egymáshoz való közeli elhelyezkedésével (ti. az elütésveszély növekedésével) és az írásidő csökkentésére való törekvéssel magyarázható.

Az eredményekből következik, hogy nincs egységes „Facebook-nyelv”, hiszen a felhasználók általában a kommunikációs műfaj típusa alapján döntenek arról, hogy milyen nyelvi formákat használjanak egy-egy szövegben. Bár az adatközlőim több mint fele azon a véleményen van, hogy létezik sajátos Facebook-nyelvezet, a legtöbben ezt a cset vagy az azonnali üzenetküldő alkalmazások (pl. Facebook Messenger, Skype, ICQ) netspecifikus vagy annak vélt nyelvi elemeivel azonosítják. A „Facebook-nyelv” ernyőterminusként, a közösségi oldalon rendelkezésre álló kommunikációs műfajokat felölelő fogalomként való használatát ugyanakkor továbbra is elfogadhatónak tartom.

SZAKIRODALOM

1. Balázs Géza 2005. Az internetkorszak kommunikációja. In Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*. Gondolat – Infonia, Budapest. 25–57.
2. Balázs Géza 2013. Bevezető a FB-nyelvészethez. In Uő (szerk.): *Facebook-nyelvészet. E-Nyelv Magazin*, 5. évf. 3. sz. <http://e-nyelvmagazin.hu/2013/09/10/bevezeto-a-fb-nyelveszethez/> [2018. 07. 29.]
3. Balázs Géza (szerk.) 2013. *Facebook-nyelvészet. E-Nyelv Magazin*, 5. évf. 3. sz. <http://e-nyelvmagazin.hu/lapszam/?sz=fbnyelveszet> [2018. 07. 29.]
4. Bódi Zoltán 2004a. *A világháló nyelve. Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
5. Bódi Zoltán 2004b. Az írás és a beszéd viszonya az internetes interakcióban. *Magyar Nyelvőr*, 128. évf. 3. sz. 286–294.
6. Bódi Zoltán 2005. Szimbolikus írásbeliség az internetes interakcióban. In Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*. Gondolat/Infonia, Budapest. 195–212.
7. Crystal, David 2008. *Txtng. The gr8 db8*. Oxford University Press, Oxford.
8. Dénes Ágota 2012. Netm@gy@r a Facebook üzenőfalán. *E-Nyelv Magazin*. <http://e-nyelvmagazin.hu/2012/03/20/netgyr-a-facebook-uzenofalan/> [2018. 07. 29.]
9. Dürscheid, Christa 2002. *Einführung in die Schriftlinguistik. Studienbücher zur Linguistik*. Westdeutscher Verlag, Wiesbaden.
10. Érsok Nikolett Ágnes 2004. Sömös, sumus, írj vissza. *Magyar Nyelvőr*. 129. évf. 1. sz. 294–313.
11. Érsok Nikolett Ágnes 2006. Szóbeliség és/vagy írásbeliség. *Magyar Nyelvőr*, 130. évf. 2. sz. 165–176.
12. Havasi Tamás 2009. Az internet szerepe a fiatalok identitásának alakításában. *Új Pedagógiai Szemle*, 59. évf. 5–6. sz. 74–87.
13. Istók Béla 2017. A ritkább szóalkotási módok státusának újraértékelése. In Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs (szerk.): *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Selye János Egyetem, Komárom. 167–180.
14. Istók Béla 2018a. *A Facebook-kommunikáció formai és jelentésbeli sajátosságai. Egy internetes gyakorlóközösség nyelvhasználata*. Selye János Egyetem, Komárom. Doktori értekezés.

15. Istók Béla 2018b. Penaldo, Missi & Co. Futballszleng és szóalkotás az interneten. *Filologia*, 9. évf. 1–2. sz. 39–74.
16. Istók Béla – Szerdi Ilona 2016. Az internetes nyelvhasználat napjainkban: di(gi)glosszia, minimalektus, netsztenderd? In Juhász György et al. (szerk.): *A Selye János Egyetem 2016-os Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete*. Selye János Egyetem, Komárom. 58–74.
17. Koch, Peter – Oesterreicher, Wulf 1994. Schriftlichkeit und Sprache. In Günther, Hartmut – Ludwig, Otto (Hg.): *Schrift und Schriftlichkeit. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*, 1. Halbband. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 587–604.
18. Kőházi Mária 2009. Virtuális önreprezentáció kamaszkorban. *Új Pedagógiai Szemle*, 59. évf. 5–6. sz. 93–96.
19. Laczkó Mária 2010. „Kivi vok, mien 5let muxik” – Az SMS-ek rövidítéseinek megértéséről. *Magyar Nyelvőr*, 134. évf. 3. sz. 355–369.
20. Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
21. Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. STIMUL, Pozsony.
22. Lengyel Klára 2000. A ritkább szóalkotási módok. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 341–350.
23. Nielsen, Jakob 1997. How Users Read on the Web. *Nielsen Norman Group. Writing for the Web*. <https://www.nngroup.com/articles/how-users-read-on-the-web/> [2018. 07. 29.]
24. Nielsen, Jakob – Morkes, John 1997. Concise, SCANNABLE, and Objective: How to Write for the Web. *Nielsen Norman Group. Writing for the Web*. <https://www.nngroup.com/articles/concise-scannable-and-objective-how-to-write-for-the-web/> [2018. 07. 29.]
25. Nielsen, Jakob – Tahir, Marie 2002. *Homepage Usability. 50 Websites Deconstructed*. New Riders Publishing, Indianapolis.
26. Surowiecki, James 2004. *The Wisdom of Crowds. Why the Many Are Smarter Than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies and Nations*. Doubleday, New York.
27. Szerdi Ilona 2017a. Helyesírás-tanítás digitális szövegekkel. In Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs (szerk.): *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai Kutatócsoport VII. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Selye János Egyetem, Komárom. 151–166.
28. Szerdi Ilona 2017b. A lexikális jelentésviszonyok élményközpontú tanítása multimediális szövegekkel. *Jelentés és nyelvhasználat*, 4. évf. 101–118.
29. Szűts Zoltán 2012. A web 2.0 kommunikációelméleti kérdései. *Új jel-kép: kommunikáció, közvélemény, média*. 1. évf. 1–4. sz. http://communicatio.hu/jelkep/2012/1_4/szuts_zoltan.htm [2018. 07. 29.]
30. Szűts Zoltán 2013. Az „én nyilvánossága” a Facebookon. In Balázs Géza (szerk.): *Facebook-nyelvészet. E-Nyelv Magazin*, 5. évf. 3. sz. <http://e-nyelvmagazin.hu/2013/09/10/az-en-nyilvanossaga-a-facebookon/> [2018. 07. 29.]
31. Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. Arnold, London – New York – Sidney – Auckland.
32. Veszelszki Ágnes 2010. *Digilektus a lektusok rendszerében*. Dr. Veszelszki Ágnes honlapja. http://www.veszelszki.hu/images/honlap/Digilektus_a_lektusok_rendszerben_VESZELSZKI.pdf [2018. 07. 29.]

33. Veszelszki Ágnes 2013a. Énreprezentáció. In Balázs Géza (szerk.): *Facebook-nyelvészet. E-Nyelv Magazin*, 5. évf. 3. sz. <http://e-nyelvmagazin.hu/2013/09/10/enreprezentacio/> [2018. 07. 29.]
34. Veszelszki Ágnes 2013b. A digilektus hatása az írásbeli és a szóbeli kommunikációra egy kérdőíves vizsgálat alapján. *Magyar Nyelvőr*, 137. évf. 3. sz. 248–274.
35. Veszelszki Ágnes 2013c. Az infokommunikációs technológia hatása a nyelvre. In Ollé János (szerk.): *V. Oktatás-informatikai konferencia. Tanulmánykötet*. Budapest, ELTE PPK. 288–298.
36. Veszelszki Ágnes 2013d. Digilektus és netszótár. In *Irodalomismeret*. 2013/1. sz. 184–197.
37. Veszelszki Ágnes 2013e. A digilektus hatása a dialóguslevelekre. *Magyar Nyelv*, 109. évf. 4. sz. 435–447.
38. Veszelszki Ágnes 2016. A netnyelvészet terminológiai és kronológiai áttekintése. In Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről, 2010–2015*. Inter Kft., Budapest. 56–73.
39. Veszelszki Ágnes 2017. *Netnyelvészet. Bevezetés az internet nyelvhasználatába*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

W1 = <http://info.cern.ch/> [2018. 07. 29.]

W2 = http://www.fsz.bme.hu/www/other_h.html [2018. 07. 29.]

W3 = <https://www.slideshare.net/wearesocial/digital-in-2018-global-overview-86860338?ref=https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018> [2018. 07. 29.]

W4 = <https://www.slideshare.net/wearesocial/digital-in-2018-in-eastern-europe-part-1-west-86864848> [2018. 07. 29.]

MELLÉKLET (KÉRDŐÍV)

** kötelezően megválaszolendő kérdések*

Neme

- ☐ Nő
- ☐ Férfi

Kora (vö. Bódi 2004a)

- ☐ 0–14
- ☐ 15–18
- ☐ 19–25
- ☐ 26–35
- ☐ 36–45
- ☐ 46–55
- ☐ 55+

1. Mennyi időt tölt naponta a Facebookon?* (vö. Veszelszki 2017: 189)

- ☐ kevesebb mint 1 órát
- ☐ 1-3 órát
- ☐ 4-6 órát
- ☐ 7-9 órát
- ☐ 10-12 órát
- ☐ több mint 12 órát

2. Milyen eszközről szokott facebookozni?*

- ☐ csak billentyűzettel rendelkező eszközről (pl. notebook, asztali számítógép)
- ☐ csak érintőképernyős eszközről (pl. okostelefon, tablet)
- ☐ is-is (billentyűzettel rendelkező eszközről és érintőképernyős eszközről egyaránt)

3. Ugyanúgy ír-e érintőképernyős eszközről (pl. mobiltelefonról), mint billentyűzettel rendelkező eszközről (pl. számítógépről)? (pl. gyorsaság, elütések, korrekció)

	igen, ugyanúgy írok	nem, másképpen írok
Facebook-posztot	☐	☐
Facebook-kommentet	☐	☐
Messenger-üzenetet	☐	☐

Az érintőképernyős eszközön való „másképpen írás” okai:

4. Van-e Ön szerint sajátos nyelvezete a Facebooknak (a posztoknak és kommenteknek)?*

- ☐ igen, van
- ☐ nem, nincs

Ha igen, miben látja a Facebook „sajátos nyelvezetét”?

5. Másképpen ír-e meg egy posztot, kommentet, mint egy Messenger-üzenetet?*

- igen, másképpen (pl. a Messengeren több rövidítést, hangulatjelet használok)
- nem, ugyanúgy

Ha igen, miben nyilvánul meg Önnél a posztolás, a kommentelés és a Messenger-üzenetváltás közötti különbség?

6. Milyen gyakran használja az egyes kommunikációs formákat a Facebookon?* (vö. Veszelszki 2017: 193)

	naponta többször	naponta egyszer	hetente többször	hetente egyszer	ritkábban mint he- tente	soha
üzenetküldés Messengeren	☐	☐	☐	☐	☐	☐
posztolás és megosztás	☐	☐	☐	☐	☐	☐
kommentelés	☐	☐	☐	☐	☐	☐
reakciógombok (pl. lájkok) használata	☐	☐	☐	☐	☐	☐
sztori (történe- tek: 24 órán át látható fényké- pek vagy vide- ók)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

7. Használja-e rendszeresen az alábbiakat a Facebook-posztjaiban és -kommentjeiben?*
 (vö. Bódi 2004a: 190–211; Istók–Szerdi 2016: 66–67)

	igen, használom	nem, nem használom
emotikonok (szmájlik)	☐	☐
rövid és tömör forma	☐	☐
	☐	☐

az ékezetes betűk hiánya (pl.
szamitogep, hozzaszolas, idovonal)

rövidítések (pl. *sztem, vok, h*)

írásjelhalmozás (pl. *!!!!, ?????,*)

hangzóhalmozás/betűsokszorozás
 (pl. *mikooooor, holnaaaaap, teeeee*)

kisbetűs írásmód (pl. *a facebook*
tulajdonosa mark zuckerberg)

angol szavak (pl. *no comment, I love*
You, party)

szleng (pl. *lával, műxik, beregizik*)

laza megformálás

kiemelés nagybetűvel (pl. *FIGYELJ*
IDE!, SZERETLEK, NEM!)

általános tegeződés

fonetikus írásmód (pl. *fészbúk,*
szkáj, ájem)

trágár kifejezések

írásjelek elhagyása

szándékos vagy hanyag helyesírási
 hibák (pl. *facebook, mien, muszály*)

betűhelyettesítés (pl. *cya, pux,*

Galom)

személytelen szerkezetek (pl. szere-
tés van, lávcsi van)

☐

☐

8. Használ-e rövidítéseket (pl. *pill*, *LOL*, *7vége*) a Facebookon?*

	igen, használlok	nem, nem használlok
Facebook-posztot	☐	☐
Facebook-kommentet	☐	☐
Messenger-üzenetet	☐	☐

9. Használja-e rendszeresen a rövidítések alábbi típusait a Facebook-posztjaiban vagy -kommentjeiben?* (vö. Veszelszki 2010, 2013b, 2013c, 2013d; Istók–Szerdi 2016: 68)

	használok	nem használok
szócsonkítás/a szóvég elhagyása (pl. <i>pill</i> , <i>am</i> , <i>akk</i>)	☐	☐
fúzió/egybeolvadás (pl. <i>nemtom</i> , <i>asszem</i> , <i>lécci</i>)	☐	☐
szóösszerántás (pl. <i>vok</i> , <i>sztem</i> , <i>vmi</i>)	☐	☐
szóhelyettesítés számmal (pl. <i>mind1</i> , <i>5let</i> , <i>7vége</i>)	☐	☐
kezdőbetűvel rövidítés (pl. <i>hogy</i> > <i>h</i> , <i>mert</i> > <i>m</i> , <i>vagy</i> > <i>v</i>)	☐	☐
netspecifikus betűszók (pl. <i>OMG</i> , <i>LOL</i> , <i>WTF</i>)	☐	☐
szókapcsolatok rövidítése kezdőbetűvel (pl. <i>hogy</i> > <i>hv?</i> , <i>nem baj</i> > <i>nb</i> , <i>semmi baj</i> > <i>sb</i>)	☐	☐
betű- vagy szóhelyettesítés szimbólummal (pl. <i>+beszéljük</i> , <i>k*va</i> , <i>Kati</i> + <i>Peti</i>)	☐	☐
magánhangzók elhagyása (pl. <i>sry</i> , <i>px</i> , <i>k</i>)	☐	☐

hiátustöltőnek érzett *j/ly* elhagyása (pl. *mien, meik, hűe*)

☐

☐

a magánhangzó kiejtésének nagybetűvel jelölése (pl. *Mléxel, Mber, jó ST-t*)

☐

☐

Milyen rövidítéseket használ leggyakrabban a Facebook-hozzászólásaiban? Soroljon fel néhány példát!

10. Elfogadhatónak tartja-e a karakterszám-csökkentést (szavak rövidítését) a Facebookon? (több válaszlehetőség)*

- ☐ igen, minden esetben elfogadhatónak tartom
- ☐ igen, de csak addig, amíg a befogadó számára is érthető marad a tartalom
- ☐ attól függ, hogy kinek írok (pl. tanár, barát, szülő)
- ☐ attól függ, hogy posztról, kommentről vagy Messenger-üzenetről van-e szó
- ☐ nem, semmikor sem tartom elfogadhatónak

11. Használ-e frappáns, humoros vagy gúnyos kifejezéseket a Facebook-bejegyzéseiben (pl. *facérbúk* < *Facebook*; *láma* < *lame* 'béna'; *bolDOGSág* < *boldogság* + *dog* 'kutya')?*

- ☐ igen
- ☐ nem

Ha igen, milyen (az előző kérdésben felsorolt példákhoz hasonló) frappáns, humoros vagy gúnyos kifejezéseket használ a Facebook-bejegyzéseiben? Soroljon fel néhány példát!

12. Elégedett-e a Facebook-szövegek (posztok és kommentek) nyelvi színvonalával?*

- ☐ igen
- ☐ többnyire igen
- ☐ többnyire nem
- ☐ nem

Válaszát, kérem, indokolja meg!

13. Elfogadhatónak tartja-e a helyesírási és a nyelvi normától való eltéréseket a Facebookon? (több válaszlehetőség)*

- ☐ igen, minden esetben elfogadhatónak tartom
- ☐ igen, de csak ha a befogadó számára is érthető marad a tartalom
- ☐ attól függ, hogy kinek írok (pl. tanár, barát, szülő)
- ☐ attól függ, hogy posztról, kommentről vagy Messenger-üzenetről van-e szó
- ☐ nem, semmikor sem tartom elfogadhatónak

14. Elfogadhatónak tartja-e a következő helyesírási szabályoktól való eltéréseket a Facebook-posztokban és -kommentekben?* (vö. Szerdi 2017: 155)

	igen	nem
a <i>j</i> és <i>ly</i> elhagyása, felcserélése (pl. <i>ien</i> , <i>mien</i> , <i>hejes</i>)	☐	☐
az igekötő különírása az igétől (pl. <i>meg csinál</i> , <i>el megy</i> , <i>fel tölt</i>)	☐	☐
az ige és a ragjának különírása (pl. <i>vagy tok</i> , <i>keres nek</i> , <i>ír nak</i>)	☐	☐
kisbetűs írásmód (pl. <i>a facebook tulajdonosa mark zuckerberg</i>)	☐	☐
ékezethiányos írásmód (pl. <i>szamitogep</i> , <i>hozzaszolas</i> , <i>idovonal</i>)	☐	☐
mondatközi és -végi írásjelek elhagyása (pl. <i>ne facebookozz csetelj egész nap</i>)	☐	☐

15. Nagyobb eséllyel dönt-e egy poszt vagy komment elolvasása mellett, ha az...?*

	igen	nem
...rövidebb	☐	☐
...képet vagy videót tartalmaz	☐	☐
...hangulatjeleket tartalmaz	☐	☐
...figyelemfelkeltő címszavakat tartalmaz (pl. <i>HIHE-TETLEN!</i> , <i>ELKÉPESZTŐ!</i> , <i>MEGDÖBBENTŐ!</i>)	☐	☐
...sok lájkot kapott	☐	☐

TÁJFILOZÓFIAI VONATKOZÁSOK HAMVAS BÉLA ÍRÁSAIBAN

Anikó KURUCZ¹

ABSTRACT

Béla Hamvas (1897-1968) was a Hungarian writer, philosopher and essayist. Furthermore, he translated from Greek, Hebrew and Sanskrit, and he wrote commentaries on ancient texts. In the essay genre which stands between literature and philosophy, he found his own form of expression. As the “sense of place” is one of his main themes, Hamvas gives attention to the human relation to place. This paper aims to examine the aspects of hermeneutic landscape philosophy in his essays and it also attempts to outline the structural principles that govern Hamvas’s essayistic thinking about place and landscape.

KEYWORDS

hermeneutic landscape philosophy, sense of place, essayistic thinking, Heidegger

BEVEZETÉS

Az együttgondolkodás iránti nemszűnő igény éppúgy megmutatkozik Hamvas Béla tereinek s tájainak világában, mint ahogy alkotói létformájának a különállás és a szakramentális elszegődés szükségszerűen érlelt magánya is mindvégig részét képezte. A kötetcímekben is megjelenő hamvasi topográfia éppen a rejtőzködés/száműzetés és az érintettség/érinthezőség dimenziójában jelöli ki a szubjektum ontológiai pozícióit, változatos diszkurzív rendekben megvalósuló sajátos topológiát (liget-helyet, sziget-helyet, méhes-helyet) teremtve egyúttal. Hangot választ írásaihoz, a szüntelenül alakuló alanyiség poétikájához. A „speak easy” égszínkéek taonyelvét [1] *A bor filozófiájához*, a logosz-entuziazmus hangját a *Silentium*hoz, aforisztikus megszólalást a méhes-beszélgetésekhez, imádságos liget-hangot a fűszeres levegővel élvezhető *Babérliget*könyvhöz. [2]

Az egybegyűjtés metaforikus terei pedig a gyűjtemény (*Anthologia humana*), a csarnok (*Az ősök nagy csarnoka*), a műhely (az Egyetemi Nyomda általa szerkesztett sorozata), s az így kijelölt határok között a tájékozódás különleges erőterében a párbeszéd nem-lezáruló eseménye valósul.

Hamvas belső emigrációja mondhatni szigettől szigetig, a Kerényi Károllyal közösen alapított, rövidéletű Sziget-folyóirattól a *Patmoszig*, utolsó könyvéig tartott. A Sziget- antológia beköszöntő írásában, Kerényi Károly manifestum-szerű előszavában a magyar szellemtudomány megteremtésére irányuló új episztemológiájú ókortudományi modell metaforájaként a szigetet korántsem az *elvonulás* vagy *visszavonulás*, hanem a *betörés* pontjaként jelöli meg.[3] Így a sziget metaforikája önidentifikációs bázisként a természetszerűen felidézett izoláció, különállás jelentésképzetei mellett arra a műhelyt működésbe hozó és elevenen tartó térre utal, amely egy valódi szellemi közösség közegeként funkcionálhat.²

¹ Mgr. Kurucz Anikó, Selye János Egyetem, Komárom, email-cím: kuruczkovacsaniko@gmail.com

² A Kerényi-kutatók és Hamvas-monográfusok eltérő Sziget-értelmezéseitől függetlenül - melyek elsősorban a sziget személyközi hálózatának hierarchiájáról, Kerényi és Hamvas eltérő tudománykonceptióiról számolnak be - a Sziget történetét, az indulást elbeszélő szövegek, Kerényi levelezése, Hamvas Hüperiónja találkoznak az

A közös vállalkozás szigeti közösségén túl is találkozhatunk az elvonulás képeivel, hiszen az apokalipszis jelentésköréit megelevenítő *Patmosz* mellett a szintén bibliai allúziót előhívó *Szarepta* című esszégyűjteménye is mintha az exiliumot tudatosan tematizáló szemléletet erősítené.³ Írásaiban a szubjektum önmeghatározási kísérlete különböző toposzokat mozgósít: hol a nevezetes névtelenség intim végtelensége, a közvetlen átélés, a létből részesülés ontologikus-ontikus meghatározottsága vagy a jelenlét legfelső fokaként értett, az egészre nyíló kilátás távlatot teremtő gyűjtőhelyeként értett szubjektivitás, másutt pedig az interperszonalitás terében, a másiknak és a másikon való felnyílás aktusaként létrejövő személyesség képei jelenítik meg e pozíciókat. A *szigetek* között a *liget* (*A babérligetkönyv*) és a *méhes* vagy *kert* (*Unicornis*) levegősebb, széljárta terei oldották a hüperiói magányt, s váltak ressentiment-börtönök helyett átvilágított rejtekekké.⁴

Bár egységes tájkonceptiót vagy térpoétikát nem dolgozott ki Hamvas (ez nem is volt szándéka természetesen), a választott⁵ és jelen tanulmányban vizsgált szöveghelyek tájfilozófiai vonatkozásai a tájhoz, illetve helyhez tartozásnak egy olyan poétikus-bölcseleti szemléletét körvonalazzák, amely a *religiozitás*, a *participáció*, az *epifánia* fogalmaival megközelíthetővé válik.

Hüperión kertje, ligete

A hüperiói hang titáni természetének felfejtésekor Szántó F. István egyfelől rámutatott arra [4], hogy a sokszólamúságot implikáló textúra hölderlini mítosz-világot és Nietzsche *Zarathustrá*ját idéző léte, e hagyomány megmozgatása már önmagában megkérdőjelezi a „hipertrofikus énben” romantikus költőszerepet láttató, értelmező meggondolásokat, másfelől világossá tette, hogy a biografikus én evidens, kódszerű és homogenizáló ráolvasása a mű elbeszélőjére–bármennyire is kínálja magát erre a dikció–az olvasatok kibontakozását ellehetetlenítő művelet.

A magyar *Hüperión* irodalmi-filozófiai hagyománnyal való összenövése nem pusztán az irodalmi imitáció értelmében, hanem az élő hagyományfolyamatra való eleven–nem a Bildung klasszika-filológiájának eszményében történő–rákérdezés ösztönös szándékával történik, s a szerepek megválasztása ebben a hagyománytörténetben természetesen sosem indokolatlan és esetleges. Heidegger a dilemmára, hogy vajon Hölderlin a filológusoké vagy a filozófusoké-e inkább, azt mondja: „[...] nem az kíván tisztázást, hogy közülünk kire is tartozna Hölderlin, hanem egyedül az, hogy a jelen világkorszakban képesek vagyunk-e arra, hogy Hölderlin költeményéhez tartozzunk.” [5] Ezt az *odatartozást* hordozza és jeleníti meg explicite is a magyar hüperiói táj.⁶

A levegő olyan, mintha kristály arany szemekből állna, és minden szem külön-külön csillogna a langyos nap sugaraiban olyan földöntúli ragyogással és mégis oly szelíden, hangtalan sziporkázis enyhe tündöklésében, hogy szemem elbágyadtan csak félig mer kinyílni, ahogy az ember félig lehunyja szemét a viselhetetlen előtt. [6]

alapítást sürgető szándékaikban. Bár Kerényi esetében inkább a magyar szellemtudomány megújítását szolgáló műhelymunka szükségességének, míg Hamvasnál egy szakrális közösség létrehozásának felismeréséről van szó.

³ János apostolt *Patmosz* szigetére száműzték és itt írta a *Jelenések Könyvét*, *Szarepta* pedig izraeli kisváros volt, ahol Illés próféta rejtőzött el üldöztetései idején. Vö.: Királyok I. Könyve 17, 8–24. és Lukács evangéliuma 4, 26.

⁴ A ressentiment-érzést felismerni véli saját hajtőerőinek eredőjénél is, így egy erőteljes önkritikai aspektust sem tesz zárójelbe Hamvas az *átvilágítás* és a *felnyílás* műveleteinek elemzésekor.

⁵ A választás a szövegek tekintetében korántsem a teljesség igényével történt, hiszen a dolgozat terjedelmi korlátai nem tették ezt lehetővé. A *Fák*, a *Bakony* és *Az öt génusz* stb. ilyen szempontú, alaposabb elemzése remélhetőleg egy soron következő, nagyobb lélegzetvételű tanulmányban komplexebb képet mutat majd.

⁶ Szántó F. István Hölderlin *Kunstnaturját* idézi A magyar *Hüperión* elbeszélője

Majd ugyanitt később: „[...] s e tündöklő arany napokban, itt, ezen az édes, érett, langyos öszön ragyog az éjszínű fekete drágakő, magányom sötéten tündöklő haláltisztasága.” [7]

Hamvas *Hüperió*njának tájrészeiben, ahol a személy tájban-levése, tájhoz tartozása – legtöbbször a levelek nyitányaként, felütéseként- megjelenítődik, a prózai megszólalás szinte kivétel nélkül érezhetően feszes ritmusú, verset idéző nyelvbe hajlik át. Mintha a levegővé-telhez igazodva váltakoznának a hosszabb-rövidebb sorok, de azt is mondhatjuk, hogy éppen fordítva, mert a szöveg sajátos artikulációs ritmusa „írja elő” a légzés (az olvasó légzésének) nyugodt, oldott tempóját. A lírai lendülettől dinamikus megszólalás hordozza ezt a tájat. A megidézett és közelebből azonosíthatatlan táj állandó elemei a kút, a tej, a forrás, a víz, a madár (fácánkakasok rikoltozása, mátyásmadarak, rigók éneke), a ház tornáca, ahonnan kilátás nyílik a völgyre *le*; az itt végzett cselekvés pedig – mely a gondolat közreadását kíséri, illetve ami színrevitelét táplálja és elindítja – az a kert művelése.

A Hüperió n gondjaira bízott, gondoskodással kísért kert metamorfózisa, a föld adakozása (mag a földben, érő-érlelődő növények) mutatja az idő múlását, az évszakok váltakozását; a kert színeváltozása lesz a temporalitás irányjelzője. Nemcsak a saját kert képe kíséri Hüperió nt, egyik levelében ugyanis a (magyar) nép sorsát is kert-életnek nevezi: „[...]liget az egész ország. Kertben élünk.” [8] A kert-szimbólum jól ismert kulturális-művelődéstörténeti értelmezéseinek gazdagon rétegzett hagyománya a szakrális kerttől (Édenkert) és a Biblia kert-helyeitől (Getszemáné), a Heszperidák kertjén, a középkori kolostori kerteken, a népdalok-népmesék (szerelem)kertjén át egészen Pannónia virágos kertjéig ível. Bár Hüperió n e metafora kapcsán a mitologikus-mitikus értelmet jelöli meg a jelentéstulajdonítás alapjául, azaz elíziumi kertről beszél, az „Ah, hol vagy, magyarok tündöklő csillaga” kezdetű Szent István királyról szóló magyar katolikus népének⁷ *árvakertje* is megidéződhet itt. E metafora mellett pedig az antik allúziókat előhívó liget (Lúkeiosz) a kert zártságot is magában foglaló természetét a helyé vált tér jóleső tágasságával bővíti.

A Hüperió nban a tájhoz való elemi odatartozás nem az átszellemített és így esztétizált természettel megteremtett problémátlan egyensúly harmóniáját jelenti, azaz az emberire fordított, emberhez illesztett táj nem kellék, tárgy vagy alkalom az ún. szellemi kibontakoztatásához, és nem háttere, analógiás tükre a szubjektum épülésének. Ez a dolgokkal való közvetlenség, érzékiség (például: „az ember bőr alattija ujjong,” [9] „Átfúj rajtam a szél,” [10] „Folyékony nap vagyok” [11] stb.) nem egy panteisztikus jellegű feloldódás a körülvevő világban, hanem sokkal inkább az a fajta misztikus *participáció*, részesülés, amire Hamvas maga is hivatkozik D. H. Lawrence kapcsán és Lévy-Bruhl nyomán. [12] Ez nem irracionális tájakra emelt valóságvonatkozást jelent, hanem a jelenlét hatványozott és intenzív megtapasztalását.

Dohányom füstje békésen száll a lomb között, nesztelen mozgás, mint a felhők vonulása, melodikusan elolvad a levegőben, elolvadok én is az álomban [...] Érzem, hogy mindenem kívül van, kívül a fában, az égen, a házamban, a kertben. Nincs lelke. Szabad vagyok, nincs akarat, cél. Átfúj rajtam a szél, átsüt a fény, átsugárzik a meleg és az erdőillat. Nincs bennem semmi ellenállás. [13]

Vagy így szól az *Arany napokban*:

Kimegyek a kertek közé, hogy teleigyam magam az érettség illatával [...] De kimegyek azért is, mert a mulandóságnak e bűvös napjaiban, inkább, mint a friss áprilisban, a lángoló júniusban, közvetlenül át tudok élni valamit: az élet megdicsőülését. [...] A megdicsőülés aurája fénylik az érett föld körül. S ebben a világföldről tündöklésben [...] ebben a megnyugodott szépségben minden alkalommal megérik belül is valamilyen rejtélyes gyümölcs. Vala-

⁷ Ez a katolikusok között népszerű néphimnusz a Dóry kéziratos Énekeskönyv átiratában maradt fenn.

hányszor az arany napok elkövetkeznek, én elindulok, hogy létükben részesüljek, mindig kapok valamilyen belátást. [14]

Ennek szoros szubjektumfilozófiai vonatkozásait taglalva *Májá* című esszéjében Hamvas az *ek-sztaszisz* és *sub-iacio* aktusaiban folytonosan teremtdőként írja le az ént, aki az önmagán kívül levő létben, a megszólíthatóságra való állandó lehetőségben s egyúttal a másinak, a világnak, a megszokhatatlan idegen(ség)nek való ki-tettségekben formálódik.

Az ember (a lény) ebben a szüntelen alávetésben él. Aláveti magát a tápláléknak, a szemnek, a hangnak, az értelemnek, a látványoknak, a szavaknak, s ebben az alávetésben válik szubjektummá. [15]

illetve:

Minden bezárt ajtó lényem üresen hagyott helye, - a nemlét gödre, a semmi, a folt, a senki, az úr. Aki önmagát lezárja és magára marad, az a kihalt tér, a sivatag. [16]

Tehát a kintlevőség és alávetettség e szakrificiális aktusában, ebben az interszubjektív történésben számolódhat fel, népesülhet be a *nemlét gödre*, a *sivatag*, a *kihalt tér*, azaz nem a karteziánus ego világot s tájat előállító, a maga képére formáló és tárgyiasító tevékenységében határolódik el a szubjektivitás, hanem a megnyílásnak és részesülésnek abban az aktusában, olyan primordiális ontológiai irányban, mely engedi, hogy átsugározzák és áthassák a dolgok. A megmutatkozni engedés a dolgokkal fenntartott kapcsolatra, bizonyos kontinuitásra és átjárhatóságra, a lét kimeríthetetlenségére utal, fölülírva az újkori episztemológiai modell relacionális, a szubjektum-objektum pozíciók szembenállásához szoktatott reflexióját.

Hüperión létből részesülését, tájnak és természetnek kinyílását, médiumszerűségét a dehumanizálódás folyamata kíséri a levelek vallomásos öndefiníciójában. Divinális antropológia bontakozik ki itt, s Hüperión istenülése a nyelvvel bírás új dimenzióját is megnyitja. Ez az új dimenzió az emberi szó elvesztésével új nyelvek elsajátítására képes érzékenységet nyit meg. Az éneklő világegyetemben (*koszmosz aoidész*) már nem a közös emberi ének hangján szól Hüperión, mert az „örökké hangzó szó” a tér zúgásában, madarak énekében, bolygók madárnyelvében leli meg irányát, transzponálódik az örökkévalóba. „Hajnalból vagyok, s e hajnal zeng a felkelő napnak.” [17] A napok tüzével, kövek súlyával terhes lét hallgatása, megnevezésnek való ellenállása, a nem-elveszni-tudás biztonsága válik a létezés elemi megtapasztalásának alapjává. A közvetlen átélés e radikális és revelációszerű elkövetkezésének téridejét „az élet delének” nevezte el Hüperión, olyan eseménynek, amikor a megértés létkörébe emelkedett a világ-anyaméh falához való odaforrasztottsága. [18]

Ez a letéphetetlenség, ez az odanőtség, a termékenyítés és termékenyülés állandó dialektikájában, a saját egyedi helyről történő közvetlen érintkezés a többi élővel, végső soron a singularitás és mitikus horizont összefonódása a *religiozítás* valódi értelme Hamvas szerint. A latin *religio* szó etimológiájának értelmezései alapvetően két útvonalat jelölnek ki a szó életének hagyománytörténetében. Derrida is utal erre a két hagyományra. [19] Az egyik a Cicerótól eredeztethető, s egészen Walter F. Otto-ig és Benveniste-ig tartó, a másik Lactantiustól és Tertullianustól Kobberten keresztül Puly Wissowá-ig terjedő értelmezési vonal. A vitatott eredetű *religio* származtatott jelentéseinek egymásnak feszülése a *re-legere* (azaz „összeszedni, egybegyűjteni”) és a *re-ligare* (kötni, visszakötni) alakok töveinek különbségéből ered. Kerényi Károly *Religio Academici* című tanulmányában egyértelműen az előbbi jelentésből indul ki, azaz a *re-legere* Otto-i hagyományához kapcsolódva az „összegyűjteni” többől bontja ki a „részletekbe menő, feszült figyelem” jelentését, amely ráadásul értelmezésében nem más, mint a tudósi életforma lényegi jellemzője, nem feltétlenül a jelenség mögött a lényegét megpillantó heroikus megismerése, hanem inkább a nekilendülés mérlegelő elővigyázatosságáé, a kifinomult figyelemé s a tárgy iránti áhítaté. [20] Hamvas viszont a *re-ligare* tö azonosításá-

ból (Prinzhornra építve) a szó ontológiájának új fényével világítja meg a jelentést, azaz azt a sajátos *visszakötöttséget*, amely a „szellemkaland”, a tudatimmanens szubjektum reflexiók teljesítménye helyett az „elhagyott érzékekhez” való visszahajlást, a görönggyé válás útját, az „új ember mitológiai metamorfózisát” [21] hordozza. Hamvas így talán paradoxnak tűnő, de az előbbiekből következően érthető módon D. H. Lawrence *érzéki* művészetének, rehabilitált testpoétikájának jellemzésekor érkezik el a *religiozitás* eme értelmezési tartományához, s a szó jelentésének későbbi, vallásos vonatkozását is ezzel a megtalált értelemmel köti össze. „Szentnek lenni annyi, mint földnek lenni.” [22]

A hely

„A hely nemcsak az, ahol a dolgok vannak,” [23] hanem „azt is jelenti, hogy ahová valami való.” [24] Hamvas *Az öt génuszban* és *A meloszi sejt ház* c. esszéjében foglalkozik a hely és a tér konceptuális különbségeivel. Az univerzális, egzakt, geometriai térrel szemben az egyedi, konkrét, egyszeri hely úgy áll szemben, mint ahogy a képlet az arccal, fogalom a névvel. Hangsúlyozza, hogy e kettő–tér és hely–magától értetődő módon nem bír külön létmóddal, a hely nem foszthatja le magáról a teret, s a tér nem tüntetheti el önnön valójából a hely nyomát. Nem antagonisztikus ellentét ez, hanem a pólusok inspiráló, oppozicionális feszültségében kimért létezés, szellem és természet, lét és élet principiális eredőinek összetartozása. Hamvas beszél a házról, mint a helyé vált a térről, s a templomról, melynek tere hatványra emeli a helyet. Míg a térnek tudománya, addig a helynek mítosza és költészete, de mindenképpel neve van. Az esemény, történés felidézésének nem egyszerűen emlékezetbe hozó kontextusa a hely vagy a táj, hanem a lét köreibe vonó, a sors pályáit egybegyűjtő szükségszerű odatartozásnak, a benne-létnek, világban-való-létnek, távlat és közelség találkozásának gyűjtőpontja.

Hamvas a hely génuszát sajátos minőségként határozza meg, amely nem merül ki adottságok és környezet együttesében, s ebből adódóan nem is lokalizálható, ellenáll a merev elhatárolhatóságnak. A genialis erők átsugároznak tájba, hegyekbe, erdőbe, városba s végül az emberbe. [25] Ezt az átsugárzást nem valamiféle biológiai determinizmus jegyében gondolja el Hamvas. Amikor a föld és az ember szoros kapcsolatát jellemezve azt mondja, hogy a geológiai alap, a talaj ásványos szerkezete, a szél és nap az életviszonyokon túl a növényeket is befolyásoló tényezők, a növények pedig táplálék formájában az ember közvetlen testiségébe kerülnek, akkor az így megragadott szimbiotikus-organikus létezés helyhez kötöttségét nem a maga kontingenciájában gondolja el, hanem a létező lényének fajsúlyát és gravitációját, sorsát és gyökereinek ismeretét materiális-immateriális összefüggésekbe ágyazva. Hölderlin írja levelében: „A déli emberek atlétikussága, az antik szellem romjaiban, jobban megismertetett a görögök tulajdonképpen mivoltával; megismertem természetüket és bölcsességüket, testüket, azt a módot, ahogyan a maguk klímájában nőttek, és a szabályt, amivel a féktelen génuszt óvták az elem hatalmától.” [26] A hely sajátos érzéki klímája, humán temperatúrát is meghatározó minősége, azaz a hely génusza a mitikus és történeti-antropológiai lényeg megértését elősegítővé, az átélés élményében közvetlenül részesítve a fogalmi megismerés részévé válik.

Teória és táj

Azt írja Hamvas, hogy „mondatokban megvan a nagy természeti jelenségeknek az a tulajdonsága, hogy első megpillantásuk még távolról sem jelenti azt, hogy az ember már látja is őket.” [27] Azaz szó és táj nem kínálkoznak az embernek közvetlenül, ahogy Hamvas mondja, nem foglalkoznak az emberrel, nem tesznek engedményeket neki. Hogy a megpillantás szemrevételező aktusa nem egyenlő a látásnak a világot sajátá-bensővé tevő működésével, az felidézheti a táj/föld heideggeri visszahúzódását. Az erdő, sivatag, tenger nem az élmény és az érte-

lem megképződéséhez illesztett keret csupán, nem áll közvetlenül objektumként az ember rendelkezésére. Adódik azonban a kérdés önkéntelenül is, hogy ugyanakkor nem éppen a megpillantás-megpillantottság aktusában létezik-e a táj s válik a fenomén megragadhatóvá? Legyen az akár Isten pillantása vagy az emberé. Tehát, hogy a megragadó pillantás, majd az azt kiteljesítő látás nemcsak befogadója a körülölelő világnak, de egyúttal feltárója is, a kölcsönösség köztes terében formálódik a létező. A hamvasi mondat az „örök látvány” kimeríthetlenségét, a jelentésre és jelenlétre várakozás mindig más és más módon történő beteljesülését, a jelentés kibontásának lezárhatatlanságát hangsúlyozza. A szemlélő szubjektum nem konstituálja a tájat, a természet jelenségét, hanem engedi, hogy a táj feltáruljon. *Anthologia humana* című művében ugyanilyen értelemben ír Hamvas a meditációs objektumokról. „Szemléletem számára mindenkor kész tárgy, önmagát rendelkezésemre bocsátja, mindazt, amit felőle gondolok, gondosan megőrzi és minden alkalommal új értelmezésben jelenik meg.” [28]

Hamvas több írásában is kedvvel jelöli meg az esszépoétika működési elveként a *theorein* művelését. A *theorein* eredeti, görög jelentéséből („a szent látásban való részesülés”) [29] kiindulva mondja, hogy a *theoria* tevékenységében tárulnak fel a szellem tájékai, a szemlélés állandó és áhítatos tárgyai, a realitás egyfajta akkumulációs pontjai. Bár a hamvasi elgondolásban a világ számba vehetetlen, redukálhatatlan sokszerűsége megengedi „az ahány esszé-annyi világ” koncepcióját, egymásnak ellentmondó vagy akár egymást kioltó elméleteket az esszéista tollából, mindez mégsem szétszóródásban elvesző alkalmi állásfoglalásokat jelent, pusztán annyit, hogy a „fátyollal letakart világ résein” átpillantó esszé nem akarja feloldani az egymásnak feszülő belátásokat a rendszerépítés kedvéért, fenntartja és nem sematizálja a lét sokarcúságát. Bacsó Béla *Az elmélet elmélete* című tanulmányában [30] Hans Jonas nyomán ugyanerre hívja fel a figyelmet, miszerint az önmagát folyton revideáló elmélet végtelensége egyáltalán nem azonos a szemlélt tárgy örök kérdésre méltó, kimeríthetetlen természetéből fakadó végtelenséggel. A *theorein*ben a szemlélődés tárgyaül választott objektum (legyen az tárgy, táj, kép, szó, gondolat) a lét géniuszával való közvetlen érintkezést biztosítja.

Az Aphaia-templom

Heidegger írja *A műalkotás eredetében*: „Egy épület, egy görög templom semmit sem képez le. Ott áll egyszerűen a szakadékos sziklavölgy közepén. Az épület körülfogja az isten alakját, és engedi, hogy az, rejtőzködőn bár, de a nyílt oszlopcsarnokon keresztül kiálljon a szent körzetbe. A templomban Isten a templom által van jelen. [...] Az épület ott állván sziklatalapzatán nyugszik. A mű rajta való nyugvása láthatóvá teszi a szikla robusztus, de semmire sem törő tartóerejének [Tragen] sötét voltát. [...] Abban, ahogyan a szikla magabiztosan az ég felé tör, láthatóvá teszi a levegő láthatatlan terét. A mű rendíthetlensége elkülönül a tengerár hullámaintól, és nyugalma felfedi ennek háborgását.” [31] Heidegger a Münchener gyűjtemény aiginai szobrairól („Aiginéták”) mondja, hogy *ki-állításuk*, múzeumban való elhelyezésük a lényegterükből való kiszakítotttságot és saját világuktól való megfosztottságot jelenti. A műalkotás azonban bizonyos értelemben eredeti helyén is legsajátabb vonatkozásai nélkül áll elénk, amennyiben a múlt időben csak a dolog tárgyléte őrződik meg világa helyett. A mű ahhoz a területhez tartozik, amelyet önmaga megnyit, s ebben a megnyitásban egy világot, egy örökkön nem-tárgyi világot állít fel. A Heidegger által leírt görög templom egyrészt arculatot ad a tájnak, a templom rajzolja meg a teret, teszi láthatóvá a láthatatlant, másrészt megjeleníti az Istent az elrejtőzés-leplezetlenség idézett dinamikájában.

Az Aphaia-templom c. írásában Hamvas is az aiginai hegyen lévő Aphaia-templomról s a benne található istenszoborról gondolkodik, ám Hamvas éppen a kiállított tárgy felől jut el a mű világához s az egész görög táj szelleméhez. Ráadásul nemcsak a templomot és a szobrot

(tehát magát a művet), hanem a tájat (helyet) is az *epifánia* értelmében gondolja el. A hely géniuszát, szentségét s rajta keresztül a templomét és a szoborét is az adja, hogy minden át van itatva az istenivel, a még éppen elviselhető szépséggel. A görög templom és a táj összetartozása nem csak a szemléletben adott és egyedi, véletlenszerű módon összetartozó társulás módján rendeződik egymás mellé, azaz nem a szubjektivitás alakítja a tájat vagy rendezi szemléleti-esztétikai egységbe, hanem maga a táj, a hely tárja fel az istenit, mert „a hely maga is az isten megnyilatkozásának egy formája.” [32] Csejtei Dezsőnek és Juhász Anikónak egy lehetséges heideggeri tájfilozófia alapjait körvonalazó tanulmányában [33] ez a fajta különbségtétel a „produktív metafizika”, azaz az elő-állító, létre-hozó napnyugati gondolkodás és az „ontológiai kreativitás,” azaz a megmutatkozni engedés aktusa között áll fenn.

Hamvas leírásában a görög táj négy állandó eleme: az ég, a tenger, a szikla, a növény sugároz a „dolgok színtelen lángjával” Aigina hegyén is, az Aphaia-templomnál, –s tovább megy Hamvas, mert azt mondja, hogy–a szentély feltárása során megtalált, torzóban maradt sérült női szoborfej „archaikus mosolyában is”. „A tájból nőtt a templom, a templomból a szobor, a szoborból a mosoly, a mosolyon át belátni a szoborba, a szobron át a templomba, a templomon át a tájba, a tájon át meglátni a rettenetést, az emberinél magasabb létet.” [34] A kétirányú mozgás egyidejű pulzálása, a tájból templomon keresztül kinövő mosolyig érés, s a mosoly megnyílásán keresztül újból a tájba érkezés, a perspektíva szűkülése és tágulása ugyanarra az egyöntetűre (lényegire) mutat mindegyik mozzanatban. A szépségről, a megnyílt túlnanról szinte „egyneműen” tanúskodó táj s a belőle szervesen következő minden részlet feladata Heideggerrel szólva: „a nyíltság szabad terét szabaddá tenni s e szabad teret a maga vonatkozásrendszerében berendezni,” [35] méghozzá úgy, hogy az elzárás és megnyitás aktusa, csakúgy, mint a feltárás és elrejtése a jelenlét helyét szabja meg. Hamvas gondolatmenete ezen a ponton is érintkezik a heideggerivel. A táj a rettenetes, az emberenkívüli felé zárt, a másik oldalról pedig megnyitja az oltalom vidékét a szemnek, a kiengesztelődés eseményében jut nyugvópontra az idegennek és az otthonosnak ez a sajátos dialektikája. A gondolat, hogy itt minden ebből a mosolyból készült, a mosoly az anyaga tájnak, szobornak, templomnak, vitathatatlanul a frobeniusi (s közvetetten goethei) kultúrmorfológia alakszemléletének organikus-integratív felfogásától áthatott. Az isteni s az emberi szférát egybekötő, s el is választó szépség epifániája, nyíltan jelenlevősége válik érthetővé ebben az élményben. Gumbrecht is rámutatott arra [36], hogy az epifánia feszültségében a jelentés-összetevő és a jelenlét-összetevő oszcillációja zajlik, a hamvasi megvilágításban pedig a megértés eseménye nem a reflexió holtpontra tartó értelmezésében bomlik ki, hanem a szellem érzékiségével, a szellem „végigtapogatásával” történik. Amint Hölderlin levelének magyarázata kapcsán Heidegger is megjegyzi, hogy az érzékenységben együtt adott „atlétikusság” – ami nem pusztán érzékiség és plasztikusság, hanem testi mértékűvé tett szellemi–, valamint a reflexiók erő képessége a szépség visszagyogtatásának egységes módjai. [37]

Hamvas leírásaiban gyakran találkozni azzal az új törvényű episztemológiai modellel, amely az axiomatikus, mind jobban szeparált fogalmi gondolkodás izmusai fölé a *hangolt lét* megismerő képességének nagyobb potenciálját helyezi.

„Hagyom, hogy a dolgok önmagukat leírják és a valóság sokszólamúságára hangolt érzékenységben úgy vagyok jelen, hogy azokat kellő pillanatban tetten érjem.” [38] Hamvas írásaiban a gyakran felbukkanó *hangoltság* nem a heideggeri *Befindlichkeit*, hanem a Newmantól kölcsönzött *assent* fogalmának sajátos felhasználása, továbbgondolása. A *hangoltság* hamvasi értelmezése sem merül ki a hangulat pszichológiai értelmezésében: olyan, az intuíciónál, az ihletnél és sugallatnál határozottan megkülönböztetett érzékenységet jelöl, ami a létezés magasabb köreinek befogadására alkalmas, ami közvetlenül érintkezik a hely géniuszával is. Mértéket ad. A helyhez való odatartozás, belenövés sosem lehet indifferens, mert az

egzisztenciálisan közömbös megismerés számára nem tárulhat fel a valóság viszonylatgazdagsága. Mert:

Az ember a helyet lényének azzal a mélységével érti meg, hol már nincs változás, ami háttérként messze van és a közvetlen közelben, egyszerre benne van a csillagászati távlat és a megihitség, amikor látja azt, hogy a dolgok élnek és ahol az értelmetlen világ nehéz és zajos terhe ellobban és minden titkok súlya él. [39]

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] HAMVAS Béla: *Levelek 1916-1968*, MEDIO, Budapest, 2011, 192 p, ISBN: 978-963-9240-48-3
- [2] HAMVAS: *Levelek, I.m.*, 67 p.
- [3] KERÉNYI Károly: Tudósoknak való. In: UŐ, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, Magvető, Budapest, 1984, 240-243 p, ISBN: 963 14 0255 X
- [4] SZÁNTÓ F. István: *Hamvas Béla és Hölderlin: Szempontok A magyar Hüperiön olvasásához*. www.jamk.hu/ujforras/index.htm
- [5] HEIDEGGER, Martin: A hölderlini föld és ég. In: UŐ, *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*, ford. SZABÓ Csaba, Latin betűk, Debrecen, 1998, 159-160p, ISBN: 96385845 3X
- [6] HAMVAS Béla: A magyar Hüperiön I/16. In: UŐ, *A magyar Hüperiön I*, MEDIO, Szentendre, 2007, 49 p, ISBN: 963 85693 87
- [7] HAMVAS: *A magyar Hüperiön I, I.m.*, 53 p.
- [8] HAMVAS: *A magyar Hüperiön I.*, 2/9, 110 p.
- [9] HAMVAS: *A magyar Hüperiön I., I.m.*, 30 p.
- [10] HAMVAS: *A magyar Hüperiön I., I.m.*, 31 p.
- [11] HAMVAS: *A magyar Hüperiön I., I.m.*, 53 p.
- [12] HAMVAS Béla: A „sötét nap” költője: David Herbert Lawrence. In: UŐ, *A halhatatlanság híradása: Művészeti írások II.*, MEDIO, Budapest, 2014, 92 p, ISBN: 978-963-9240-51-3
- [13] HAMVAS: *A magyar Hüperiön I., I.m.*, 31 p.
- [14] HAMVAS Béla: Arany napok. In: UŐ, *A babérligetkönyv. Hexakümlion*, MEDIO, Szentendre, 1993, 33-34 p, ISBN: 963 85693 60
- [15] HAMVAS Béla: Májja. In: UŐ, *Arkhai*, MEDIO, Szentendre, 1994, 225 p, ISBN: 963 7918 078
- [16] HAMVAS: *Májja, I.m.*, 222 p.
- [17] HAMVAS: *A magyar Hüperiön I., I.m.*, 129 p.
- [18] HAMVAS: *A magyar Hüperiön I., I.m.*, 103 p.
- [19] DERRIDA Jacques: *Hit és tudás: A „vallás” két forrása a puszták és határain*, ford. BOROS János és ORBÁN Jolán, Brambauer, Pécs, 2006, 56 p, ISBN: 963 86833 17
- [20] KERÉNYI Károly: Religio academici. In: UŐ, *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, Magvető, Budapest, 1984, 324 p, ISBN:
- [21] HAMVAS: *A „sötét nap”... I.m.*, 109 p.
- [22] Uo.
- [23] HAMVAS Béla: Az öt génusz. In: UŐ, *A magyar Hüperiön II.*, MEDIO, Szentendre, 2007, 83 p. ISBN: 963 85693 95
- [24] HAMVAS Béla: A meloszi sejt ház. In: UŐ, *Arkhai, I.m.*, 58 p.
- [25] HAMVAS Béla: *Az öt génusz, I.m.*, 165 p.
- [26] HEIDEGGER: *A hölderlini föld és ég, I.m.*, 165 p.

- [27] HAMVAS: *A magyar Hüperiön I., I.m.*, 145 p.
- [28] HAMVAS Béla: *Anthologia humana*, Életünk Szerkesztősége és a Magyar Írók Szövetsége Nyugat-magyarországi Csoportja, Szombathely, 1990, 18-19 p. ISBN: 963 7918019
- [29] HAMVAS Béla: Imaginárius könyvek. In: UŐ, *A babérligetkönyv. Hexakümlion*, 166 p.
- [30] BACSÓ Béla: Az elmélet elmélete. In: *Jelenkor*, 2007/2, 182 p.
- [31] HEIDEGGER, Martin: A műalkotás eredete. In: UŐ, *Rejtektak*, ford. ÁBRAHÁM Zoltán, BACSÓ Béla, CZEGLÉDI András, KOCZISZKY Éva, PÁLFALUSI ZSOLT, SCHEIN Gábor, Osiris, Budapest, 2006, 31 p, ISBN: 963 389 841 2
- [32] HAMVAS Béla: Az Aphaia-templom, In: UŐ, *Arkhai*, 42 p.
- [33] CSEJTEI Dezső–JUHÁSZ ANIKÓ: Martin Heidegger gondolkodása mint egy lehetséges tájfilozófia alapja. In: *Magyar filozófiai szemle*, 2012/3, 99 p.
- [34] HAMVAS: *Az Aphaia-templom, I.m.*, 53 p.
- [35] HEIDEGGER: *A műalkotás eredete, I.m.*, 34 p.
- [36] GUMBRECHT, Hans, Ulrich: A jelenlét előállítása: Amit a jelentés nem közvetít, Ráció Kiadó, Budapest, 2010, 91-92 p. ISBN: 978-615-5047-03-9
- [37] HEIDEGGER: *A hölderlini föld és ég, I.m.*, 168 p.
- [38] HAMVAS Béla: Szarepta. In: UŐ, *Szarepta. 64-es cikkek*, MEDIO, Szentendre, 2006, 242 p. ISBN: 963 8569352
- [39] HAMVAS: *Az öt génusz, I.m.*, 86 p.

A MENTÁLIS LEXIKON FONETIKAI/FONOLÓGIAI ÉS SZEMANTIKAI HÁLÓZATÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSEI A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA VARIÁNSPÁRJAINAK TÜKRÉBEN

Gábor LŐRINCZ¹

ABSTRACT

In my paper I deal with phonetical/phonological and semantical connections between lexical variants which occur in the dictionary called: *A magyar nyelv szótára*. Lexical variants are those types of language variations which are similar in form; equivalent in denotative, lexical and grammatical meaning, but their pragmatic meanings are different, so they are used in different real life situations and communication. The dictionary mentioned is interesting because it differs from other dictionaries regarding the quantity of variants. It deals with more variants as the rest of the dictionaries. One of the probable explanations of this phenomenon relates with the authors working method that is based on the multilevel construction of the mental lexicon.

KEYWORDS

language variation, lexical variants, phonetical/phonological and semantical connections, mental lexicon

1. BEVEZETÉS

Egy korábbi dolgozatomban (Lőrincz G., 2017) *A magyar nyelv szótárában* (CzF.) megjelenő – más szótárak által nem mindig alakváltozatoknak tekintett – lexikai variánsok/variációs sorok létrejöttének egyik lehetséges okával, a fonetikai/fonológia asszociációval foglalkoztam. Rámutattam, hogy a lexikai variánsok esetében a hangalaki és jelentésbeli asszociáció mindig együtt jelenik meg, azaz a mentális lexikont felépítő egyes hálózatok (jelen esetben a fonetikai/fonológiai és szemantikai) szoros kapcsolatban állnak egymással. Ebben a dolgozatban egy olyan szóasszociációs teszt részeredményeit ismertetem, melynek segítségével azt vizsgálom, hogy az adatközlők nyelvérzéke – amit a nyelvfilozófia találóan intuitív jelentésténynek nevez (vö. Farkas–Kelemen, 2002: 63) – igazolja-e a Czuczor–Fogarasi szerzőpáros, illetve az általuk hivatkozott nyelvészek (pl. Lugossy, illetve Kassai József vagy Ballagi Mór) megállapításait. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a mentális lexikon és a legtöbb papír alapú, illetve elektronikus szótár felépítése nem állítható párhuzamba egymással (alapvető eltéréseikről l. pl. Csépe–Győri–Ragó 2008: 27–8), mivel azonban a CzF. szóanyaga a többi szótárétól eltérően a betűrend mellett hálózatalvűen is szerveződik (vagyis utalórendszere nagyon szerteágazó), ezért alkalmas arra, hogy szervezőelvét összevessük a mentális lexikonban működő folyamatokkal.

2. Elméleti alapvetés

A szóasszociációnak három fajtája ismeretes (vö. Gósy, 2005: 203): 1. szabad szóasszociáció (minden megkötés nélküli vagy válaszadás meghatározott hívószavakra), 2. szűkített asszociáció (meghatározott kategóriájú válasz kérése), 3. nyitott teszt (egy adott kategórián be-

¹ Mgr. Lőrincz Gábor, PhD., Selye János Egyetem, TKK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, lorinczg@uj.sk

lülü – pl. igék vagy főnevek – legtöbb válasz megadása). Mivel dolgozatomban a CzF.-ban megjelenő szavak alaki és jelentésbeli kapcsolatát egyszerre vizsgálom, ezért számomra a 2., szűkített asszociációs teszt a legkézenfekvőbb megoldás.

Ahogy fentebb említettem, a CzF. olyan szavakat is variánsoknak tekint (vagy legalábbis szoros kapcsolatot feltételez közöttük), amelyeket más szótárak nem. Az ilyen szavakat, szó-sorokat két csoportba lehet osztani: 1. azok a szavak (pl. *part/mart*, *kobak/kupak*), amelyek bár hangalakilag és szemantikailag is összefüggnek, etimológiájuk mégis kizárja a közös eredetet (összefüggésük valószínűleg konvergens fejlődés eredménye); 2. azok a szavak, amelyek hangalakja ugyan nagyon hasonló és közös szemantikai jegyeik is vannak, de az etimológiai szótárak vagy nem utalnak kapcsolatukra, vagy elvetik azt (pl. *oszlik/foszlik*, *omlik/romlik/bomlik* stb.). Az utóbbi esetben elképzelhető egyrészt, hogy ezeknek a szavaknak az összefüggése valóban csak a véletlen műve (mint a homonimák esetében), de az is, hogy az etimológiai kutatás még adós kapcsolataik körültekintő feltárásával. A leírtak értelmében ezeket a párokat/sorokat el kellene határolni a variánsoktól és a variativitással szorosan összefüggő jelenségektől, hiszen a variánsok és a belőlük részleges vagy teljes alak- és/vagy jelentéshasadással létrejött párok/sorok etimonja mindig azonos, keletkezésük oka pedig minden esetben alaki és jelentésbeli szétfejlődéssel magyarázható. Jelen dolgozatban mégis a variativitással összefüggő jelenségek közé sorolom ezeket a párokat/sorokat is, hiszen a beszélők tudatában sok más tulajdonsággal ellentétben (pl. szófajiság, toldalékolhatóság stb.) az etimológiai jellemzők nagyrészt nincsenek kódolva (az idegen szavakról a legtöbb beszélő még tudja, hogy nem magyar eredetű, a jövevényszavakról azonban már nem), vagyis nem befolyásolják a különböző eredetű szavak közti szemantikai kapcsolat kialakulását. A kérdés szemléltetésére lássunk egy személyes példát: gimnazistaként meg voltam győződve arról, hogy a *gomba* és a *gomb* szavak metaforikus kapcsolatban állnak egymással, hiszen a gombakalap és a gomb alakja hasonló, de egyetemi tanulmányaim során szembesülnöm kellett azzal, hogy a két szó között nincs sem etimológiai (előbbi szláv jövevényszó, utóbbi pedig bizonytalan – talán hangutánzó-hangfestő (sic!) – eredetű), sem jelentésbeli összefüggés. Ez az elmentmondásosnak tűnő kettősség nagyon hasonló a putmani munkamegosztási modellhez: „Eszerint a szavak alapjelentése, az, hogy mit is jelent például az *elektron*, a köznapi személyek világához, mindannyiunk világához kapcsolódna, míg a szavak »részletesebb jelentése« igazából már csak a szakértőknél jelenlévő jelentés lenne” (Pléh 2013: 82).

A fenti példa megkerülhetetlenné teszi a szinkrón és diakrón nyelvi sík – melyek saussure-i értelemben vett szembeállítására erősen megkérdőjelezhető (vö. Sándor 1998) –, ezáltal pedig a történeti-összehasonlító nyelvészet, illetve a kognitív nyelvészet és a vele szoros kapcsolatban álló pszicholingvisztika szemléletmódjának ütköztetését is. A kérdés részletes kifejtésére most nincs mód, csak utalok rá, hogy a szóasszociáció szempontjából minden olyan jelenség a szinkrón nyelvi síkhoz tartozónak tekintendő, amely egyidejűleg aktivizálódik az adatközlők tudatában, és éppen ezért sorolom jelen dolgozatban a variánsok közé azokat a szópárokat is, amelyeket más körülmények között elhatárolnák tőlük.

A *gomb* ~ *gomba* példa nemcsak azért fontos, mert jól mutatja a mentális lexikonban működő kapcsolódási lehetőségek egyik módját, hanem azért is, mert rávilágít a Czuczor Gergely és Fogarasi János által követett legfontosabb alapelve is: „Az idegen nyelvekből kölcsön vett szók egyenes ágon szintén eresztenek családi rajokat, magyaros képzők által, pl. *czégér* (zeiger), *czégéres*, *czégértelen*, *czégérü*, *czégérez*, *czégérezés* (...); de ezek idegen eredete már onnan is gyanítható, hogy oldalágu rokonaik nincsenek, mennyiben gyökeik alapértelményre nézve más magyar szókkal nem családósíthatók, pl. a *hóstát*, *palájbász*, *formondor*, *igrecz*, ámbár mind elő- mind utótagjokra nézve több magyar gyökhöz, illetőleg képzőkhöz hasonló, de minthogy azokkal értelményi rokonságban nincsenek, idegen

eredetöket legott elárulják, ha nem tudnók is, hogy a *hóstat* = *vorstadt*, a *palajbász* = *bleizweisz*, a *formondor* = *vormund(er)*, az *igrecz* = szláv *igracz*, azaz, játészó, különösen hangszeren játészó, mert *igrati* = játészani” (CzF. I.: 16).

Az előbbi idézet kapcsán azonban két dolgot is tisztázni kell: 1. a szavak egyenes- és oldalági rokonságának fogalmát, 2. ezeknek a fogalmaknak és a variativitáshoz kapcsolódó terminológiának az egyeztetetőségét. „A családi szók egyenes vagy oldalágon rokonok; amazok bizonyos változatlan gyökből vagy törzsből folynak ki, pl. a *rom* gyök*) származékai: *romb*, *romos*, *romtalan*, (...) *romol*, *romlik* *romt* (*ront*), *romgál* (*rongál*), *romcs* (*roncs*), *romgy* (*rongy*), melyekből ismét fióksarjak fakadnak: *rombol*, *rombolás*, *rombolgat*, *romboló*, *rontás*, *rontó*, *rontogat*, *rongálás*, *roncsol*, *roncsos*, *rongyos*, *rongyosodik*, *rongyolódik*, *rongyász* stb. Az oldalági rokonok némi saját jeggyel bírnak, de gyökeik vagy törzseik mind bizonyos alaphangban, mind alaphogalomban egyeznek, pl.

kar, *karika*, *karima*, *karám*, *karing*;

ker, *kerek*, *kerül*, *kerít*, *kereng*, *kerge*;

kor, *korong*, *korcz*, *korlát*;

kör, *körös*, *köröz*, *körny*, *környez*, *körül*;

kur, *kurittol* (*csavarog*, *tekereg*), *kurtula*; melyekben a kerekiség nemét jelentő alaphangok a *k-r*, a fajt különböztetők, *a*, *e*, *o*, *ö*, *u*. Az ily rokon szócsaládok egy szónemzetséget képeznek.

A szónemzetségek ismét rokoníthatók, mennyiben alaphangra és érteményre hasonlóak, péld. a főntebbiekkel azon *g-r*, *gy-r* gyök hanguak, melyek a kerekdedhez hasonló görbe alakra vagy mozgásra vonatkoznak (CzF. I.: 15–16).

Horváth Katalin a következőképpen értelmezi a fentieket: „Az egyenes ági rokon szavak ugyanarra a gyökre vezethetők vissza: Pl. *ker-*, *kerül*, *kerít*, *keres*, *kerge*, *kerget*, *kergül*, *keret*, *kerék*, *kerek*, *kereg*, *kering*, *keringő*, *kerengő* stb. (...) Az oldalági rokonság pedig nem más, mint a gyök szabályos hangváltozások nyomán keletkező alakváltozataiból, s az ezekhez kapcsolódó jelentésváltozatokból megszülető két vagy több variáns” (Horváth 2011: 77–78). Vagyis: az egyenes ági rokonok a gyökök (amelyek a szótár bevezetőjében foglaltak szerint azonosak az abszolút vagy a fiktív tövekkel) továbbképzésével keletkeznek, az oldalági rokonok pedig a gyökök módosulataiból, illetve azok továbbképzéséből. Igen ám, de akkor melyik csoportba sorolandók pl. a magas–mély hangrendi párhuzam esetei, amelyek formailag oldalágiak (mivel a szótó módosul pl. *hab-og/heb-eg*), szemantikai kapcsolatuk azonban egyenes ági (hiszen denotatív jelentéseik azonosak). Azoknak az eseteknek a besorolása is kérdéses, amelyek bizonyos körülmények között (és itt nem csak a szöveggörnyezettől függő aktuális jelentésre kell gondolni) szabadon felcserélhetők, másokban azonban nem: aki kövér, arra mondhatjuk, hogy *gömböc* vagy *gombóc*, de a *gombóc* és a *gömböc* ételnévként nem helyettesítheti egymást. A következő kérdéses pont az azonos szónemzetségbe való tartozás, hiszen pl. a *gurul* és *kerül* alakilag akár oldalági rokonok is lehetnének, de jelentéseikben már csak egy alapvető szemantikai jegy – ti. a körszerű mozgás – azonos. Ugyanez mondható el pl. a *kajmó* és a *horog* szavak fiktív töveiről is, azzal, hogy közös szemantikai jegyük hajlított alakjukra utal. Az is előfordul továbbá, hogy bár a hangalaki hasonlóság egyértelmű, de a közös szemantikai jegy meghatározása bonyolult: pl. *romlik* – *omlik* – *ömlik*, *állvány* – *bálvány*. Végül pedig olyan esetekkel is találkozhatunk, amelyekben mind az alaki, mind pedig a szemantika összetartozás kérdéses: pl. *böfög* – *köhög* – *röfög*, *csomó* – *gumó* (az ilyen jellegű szavak között a CzF. nem feltételez semmilyen kapcsolatot, ezért én sem foglalkozom velük részletesebben).

A továbbiakban következzen a fenti fogalmak egyeztetése a variativitás terminológiájával! A szavak variativitáshoz kapcsolódó alaki és jelentésbeli összetartozásának három típusa van:

az elsőbe a funkcionális elkülönülést mutató variánsok, a másodikba a teljes szóhasadás körébe tartozó önálló lexémák, a harmadikba pedig a részleges alak- és jelentéshasadást mutató alakváltozatok tartoznak. Az első esetben egy poliszém lexéma alakvariánsairól van szó, amelyek denotatív jelentései azonosak, de pragmatikai jelentéseik eltérést mutatnak: *hebeg* – *habog*, *hova* – *hová*. A második esetben önálló lexémák jönnek létre, melyeknél szinkrón nyelvi síkon teljes jelentésselkülönülés figyelhető meg még akkor is, ha nagyfokú alaki hasonlóságot mutatnak: *nevel* – *növel*, *dobban* – *döbben*. A harmadik eset az előbbi kettő közötti átmenet képviseli, ugyanis nehezen dönthető el, hogy már két önálló lexémáról vagy még egy lexéma alakváltozatairól van-e szó: *átnyúl* – *átnyúlik*, *áldoz* – *áldozik* (Lőrincz J., 2009: 103–108). Pusztai Ferenc (2002: 401) ezeknek a fokozatoknak a jobb elhatárolhatósága érdekében a szóhasadozás (*petty/pötty*), a széthasadás (*hinta/hintó*), illetve a szóhasadtság (*csusza/csúszó*) megnevezések használatát javasolja.

Az egyeztetés legkézenfekvőbbnek tűnő módja a következő: 1. egyenes ági rokonok a funkcionális elkülönülést mutató, valamint a részleges alak- és jelentéshasadás stádiumában lévő alakvariánsok, 2. oldalági rokonok a szóhasadás útján keletkezett önálló lexémák, 3. egy szónemzetségbe tartoznak azok a szavak, amelyek az alaki hasonlóság mellett rendelkeznek legalább egy közös (viszonylag jól körülhatárolható) szemantikai jeggyel. Azt is azonnal le kell szögezni azonban, hogy ezeknek a kategóriáknak az elhatárolása sohasem egyértelmű, egyrészt Czuczor és Fogarasi szóhasználata (legközelebbi rokonok, rokonok, alapéreteményük azonos stb.) és „intuíciója”, másrészt pedig az alaki és szemantikai kapcsolatokat feltárni kívánó nyelvész(ek) nyelvérzéke okán (hasonló okokból problematikus a homonímia és poliszémia elhatárolása is). Ezt azért kell hangsúlyoznom már a dolgozat elméleti részében, mert a kérdőívben szereplő példák egy részének besorolása sem egyértelmű.

3. A kutatás

3.1 A próbakérdőív

A végleges hívószólista összeállítása előtt készítettem két, egyenként 2x10 lexémából álló próbakérdőívet. Erre azért volt szükség, mert kíváncsi voltam, hogy milyen mértékben befolyásolná adatközlőim válaszait, ha ugyanahhoz a 10 hívószóhoz először szabadon, majd hangalaki megkötéssel kellene szavakat társítaniuk. Az A próbakérdőívben kétszer ismétlődtek ugyanazok a szavak (*állvány*, *áhit*, *csörtet*, *bőfög*, *pereg*, *gumó*, *bomlik*, *zsibaj*, *vigyorog*, *apad*), vagyis az 1. és 11., a 2. és 12. stb. hívószavak voltak azonosak. Mivel azonban a kitöltendő online kérdőívben egyszerre csak egy kérdés volt látható, így az adatközlők nem sejtették, hogy ugyanazokkal a szavakkal kétféle műveletet is el kell majd végezniük. A B próbakérdőív első 10 kérdése azonos volt az A próbakérdőív első 10 kérdésével, azonban a 11. kérdéstől az első tíz kérdésre várt lehetséges válaszszavak (pl. *bálvány*, *óhajt*, *törtet*, *pőfög*, *forog*, *gubó*, *omlik*, *zsivaj*, *viczorog*, *eped*) valamelyike jelent meg hívószóként. Azért kell hangsúlyoznom, hogy a lehetséges válaszszavak valamelyike, mert a szótár a szócsaládosítás következtében nem csupán szópárok, hanem többelemű szósorok tagjai között is feltételez közelebbi vagy távolabbi rokonságot: pl. *omlik* ~ *bomlik* ~ *romlik* ~ *ömlik*; *telep* ~ *terep* ~ *telek* ~ *talap* ~ *alap* ~ *ülep* ~ *talaj*. A 11. kérdésnél történő váltást azért tartottam fontosnak, mert meg szerettem volna tudni, hogy vajon aktiválják-e a korábban már olvasott (1–10.) hívószavakat a hozzájuk hasonló hangalakú és jelentésű (11–20.) szavak. A 10 hívószó és lehetséges párjaik szemantikai kapcsolatának (variánsok, szóhasadás következtében létrejött önálló lexémák, alakilag hasonló és közös szemantikai jeggyel is rendelkező szavak stb.) pontos meghatározásától most eltekintek, ugyanis a dolgozat szempontjából nem a kapcsolat milyensége, hanem megléte a mérvadó.

A próbakérdőíveket csupán 22 adatközlő töltötte ki, az eredményekből levonható következtetések mégis tanulságosak. Az A próbakérdőív 1–10. kérdéseire adott 110 válaszból – vagyis a megkötés nélküli szabad asszociációkból – 15 fonetikai/fonológiai motivációjú (13,64 %), 16 pedig (14,55 %) egyszerre mutat hangalaki és jelentésbeli összefüggéseket is (újra hangsúlyozni szeretném, hogy dolgozatomban mindig a CzF. anyagában megjelenő összefüggésekből indulok ki, vagyis a kiértékelés során pl. az *áhít* és *ásít*, *óhajt* és *sóhajt* szavakat hangalakilag és szemantikailag is összetartozónak tekintettem). A B próbakérdőív 1–10. kérdéseire adott 110 válaszból – ezek szintén megkötés nélküli szabad asszociációk voltak – 18 fonetikai/fonológiai indíttatású (16,36 %), 16 pedig (14,55 %) hangalaki és jelentésbeli motivációt is mutat egyszerre. Ha összesítjük az első 10 kérdésre adott válaszokat, akkor azt látjuk, hogy a 220 válaszból (mivel az első 10 kérdés mindkét kérdőívben azonos volt) 33 (15 %) esetben mutatkozik hangalaki, 32-ében (14,54 %) pedig hangalaki és jelentésbeli összefüggés is, vagyis a válaszok 29,54 %-a fonetikailag/fonológiai módon motivált.

Az A próbakérdőív 11–20. kérdéseire adott válaszok – ezeknél már megjelent a hangalaki megkötés – 36 esetben (32,73 %) egyeztek meg a CzF.-ban megadott valamelyik lehetőséggel, vagyis mutattak hangalaki és szemantikai összefüggést egyszerre. A B próbakérdőív 11–20. kérdéseire adott válaszokból – itt szintén megjelent a hangalaki megkötés, de az 1–10. kérdések hívószavai elvileg már befolyásolhatták a 11–20. kérdésekre adott feleleteket – 37 (33,64 %) felelt meg az elvárásaimnak. Ez azt jelenti, hogy a befolyásolt és a nem befolyásolt válaszok esetében nem volt számottevő eltérés a hangalakilag és szemantikailag is motivált válaszok számarányának tekintetében. Ha az összes – 220 – válaszból indulunk ki, akkor 73 esetben jelent meg együtt a hangalaki és szemantikai motiváció, ami az 1–10. kérdésekre adott válaszokkal összevetve azt jelenti, hogy a kötött asszociációknál a szemantikai és jelentésbeli motiváltság valamivel több, mint kétszerese a szabad asszociációk esetében megjelenőnek. Ez azt is igazolta, hogy a végleges kérdőívben célszerű a szűkített asszociációs teszt használata, mivel így elkerülhetők azok a válaszok, amelyek fonetikailag/fonológiai módon nem kapcsolódnak az általam kiválasztott hívószavakhoz.

Az A próbakérdőív válaszszávaiból 16 (14,55 %), a B kérdőívéből pedig 20 (18,18 %) esetben vitatható az alaki, illetve a szemantikai kapcsolat (pl. *böfög* → *röfög*, *zsibaj* → *ricsaj*, *bomlik* → *oszlik* stb.) megléte, így ezeket a párokat figyelmen kívül hagytam.

3.2 A végleges kérdőív

A végleges kérdőívekbe az alábbi 49 szópár került: *állvány/bálvány*, *áhít/óhajt*, *andalog/szendereg*, *lompos/lombos*, *batyu/motyó*, *bodor/fodor*, *boglya/máglya*, *böfög/pöfög*, *búb/púp*, *csal/csel*, *pereg/forog*, *gumó/gubó*, *mart/part*, *omlik/bomlik*, *oszlik/foszlik*, *telek/telep*, *vonat/fonal*, *zsibaj/zsivaj*, *dörgöl/dörzsöl*, *pök/köp*, *vigyorog/vicsorog*, *apad/eped*, *arc/orca*, *bajlódik/vajódik*, *bájol/bűvöl*, *bökken/bukkan*, *basa/pasa*, *bicska/bicsak*, *bizseg/pezseg*, *bolyhos/pelyhes*, *kondor/göndör*, *gombóc/gömböc*, *csavar/facsar*, *család/cseléd*, *pörköl/perzsel*, *fakad/pukkad*, *világ/virág*, *cipel/cibál*, *törtet/csörtet*, *csikar/teker*, *csont/tönk*, *zörej/dörej*, *haj/héj*, *karom/köröm*, *kobak/kupak*, *fészek/vacok*, *kever/kavar*, *magok/mekeg*, *kopasz/csupasz*. A szópárok listáját egyrészt úgy állítottam össze, hogy a szótári anyagnak lehetőleg minden részéből kerüljenek ki példák, másrészt pedig úgy, hogy a párok tagjai között különböző fokú legyen az alaki és a jelentésbeli összefüggés (alakváltozatok, szóhasadás útján létrejött önálló lexémák, egy szócsaládba tartozó szavak stb.).

A kérdőív összeállítása közben két hipotézis fogalmazódott meg bennem: 1. Azoknak a pároknak a tagjai, amelyeknek az alaki eltérése minimális (pl. *vigyorog/vicsorog*, *basa/pasa*) könnyebben felidézitek egymást, mint azokéi, amelyek hangalaki távolsága nagyobb (pl. *boglya/máglya*, *pereg/forog*); 2. A legtöbb pár tagjai között a kapcsolat erősen egyirányú (Ko-

vács, 2012: 45), vagyis az egyik szó nagyon gyakran előhívja a másikat, de ez fordítva már nem igaz (pl. *búb* → *púp*, de *púp* → *kúp*).

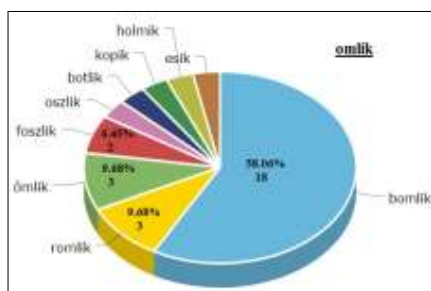
A kérdőíveket 62 adatközlő töltötte ki, mindegyikük magyarországi felsőoktatási intézmény hallgatója. Tisztában vagyok vele, hogy ez a szám nem túl magas, de ahogy a bevezetőben utaltam rá, az alábbi adatok egy nagyobb kutatásnak csak a részeredményeit szemléltetik.

3.3 Kutatási eredmények

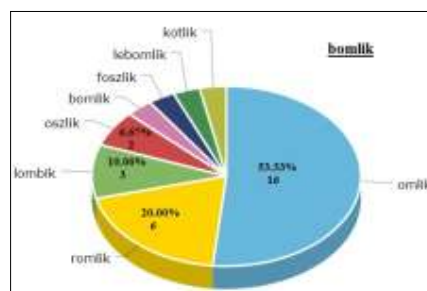
Jelen dolgozatban csak azokat az eredményeket ismertetem, amelyek alátámasztják a CzF.-ban foglalt alaki és szemantikai kapcsolatokat. Mind az *A*, mind a *B* kérdőívben 21 olyan hívószó található, amelyek nagy gyakorisággal (ez az első, a második, illetve a harmadik leggyakoribb válaszszavakat jelenti) idézik fel egymást kölcsönösen. Ez ugyan kevésnek tűnhet, de ha számításba vesszük azokat az eseteket is, amelyekben csak a pár egyik tagja hívja elő a másikat, vagyis az asszociáció erősen egyirányú, akkor további 12 párral kell számolnunk, azaz a 49-ből 33 esetben (ami a kérdések kétharmada) igazolódna a CzF. állításai. Ez azt látszik bizonyítani (az adatközlők nem túl nagy számának ellenére is), hogy a szótár szerzői munkájuk során nem „romantikus megérzéseiket” követték, hanem a mentális lexikon ma már tudományosan bizonyítható többszintű szerveződési elveinek megfelelő módon dolgoztak.

Következzenek először azok a párok, amelyek tagjai úgy idézik fel egymást, hogy válaszciként a pár mindkét eleme a leggyakoribb, azaz az első helyen áll!

Az 1. és a 2. ábra jól mutatja, hogy az *omlik/bomlik* alakok szinte azonos mértékben (18/16) hívják elő egymást, illetve, hogy a szóban forgó párhoz elválaszthatatlanul hozzátartozik a *romlik* ige is, ami egyértelműen alátámasztja a CzF. által jelzett kapcsolatrendszer. Az igeik közös szemantikai jegye a széthullással, széteséssel, megszűnéssel kapcsolatos. A válaszok között mindkét hívószónál megjelennek az *oszlik* és *foszlik* alakok is, amelyek idevágó kapcsolatát a 3., 4. ábránál részletezem. Az *omlik* hívószóra adott harmadik leggyakoribb válasz (amely tulajdonképpen holtversenyben második a *romlik*kal) az *ömlik*: közös szemantikai jegyük a valahonnan valahová tartó gyors helyváltoztatásra utal. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy az *ömlik* alak a *bomlik* esetében egyetlen egyszer sem jelenik meg válaszciként.

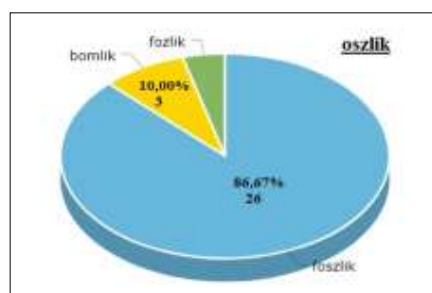
1. ábra: *omlik*

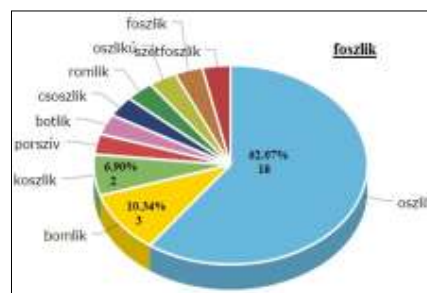
2. ábra: *bomlik*

A 3. és 4. ábra jól szemlélteti, hogy az *oszlik* jóval többször hívja elő a *foszlik*ot, mint fordítva (26/18). Mindkét hívószó esetében második leggyakoribb válaszciként a *bomlik* jelenik meg, ami – az első két ábrához hasonlóan – igazolja, hogy a *bomlik/omlik/romlik* igeik széthullásra utaló szemantikai jegyük révén kapcsolatban állnak az *oszlik/foszlik* igeikkel is. Alaki hasonlóság is megfigyelhető közöttük, ami részben az azonos képzőnek és igei személyragnak köszönhető, ezért kapcsolatuk további részletezésétől eltekintek. Az első pártól eltérően – ahol a válaszszavak mindegyike értelmes volt – itt olyan válaszok is megjelennek, amelyek-

hez nem, vagy csak fenntartásokkal kapcsolható jelentés: *fozlik, oszlikú, csoszlik, koszlik*. Az első három szó esetében talán elírásról lehet szó, a negyedik jelentését (ami azonos a *kopikéval* és ma már egyáltalán nem használatos) pedig éppen a CzF.-ban találjuk meg. A jelentés nélküli válaszszavak megadása a szóasszociációs tesztek során egyáltalán nem ritka (vö. Lengyel 2012: 65–72), és egyértelműen a hangalak elsődlegességével hozható összefüggésbe.

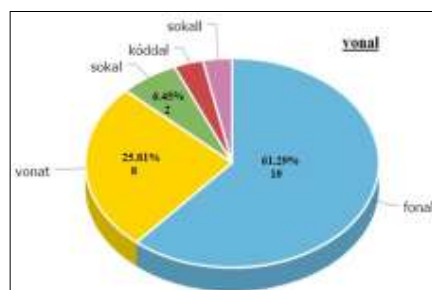

3. ábra: *oszlik*

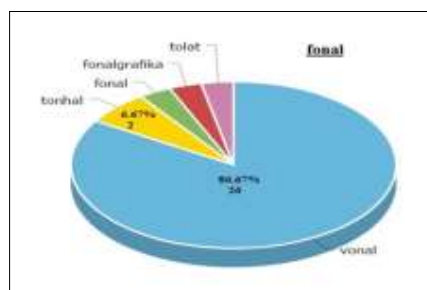

4. ábra: *fozlik*

A *vonal/fonal* szavak is – az *omlik/bomlik* párhoz hasonlóan – szinte azonos mértékben (18/19) hívják elő egymást. A szópár közös szemantikai jegyeiként a hosszúság és vékonyság, illetve a meghatározott irányba való haladás jelölhető meg. Érdekes, hogy régebben mindkét szó (pontosabban a *fonalnak* a *fonál* alakváltozata) egy-egy hosszsmértékegység megnevezéseként is használatos volt, ami valószínűleg nagyban befolyásolta az alakok és jelentések kapcsolatának alakulását.

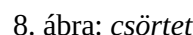
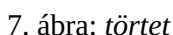

5. ábra: *vonat*

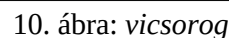
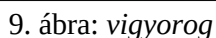

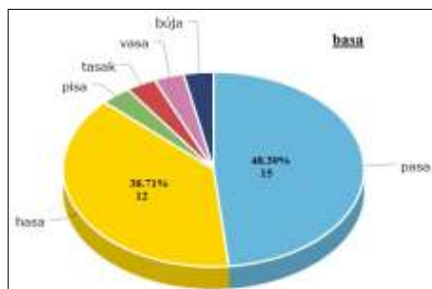
6. ábra: *fonat*

A *törtet/csörtet* igék összefüggése a mindkettőjükhöz kapcsolódó 'vadállatok előrenyomulása' jelentéssel magyarázható. Ez a pár azért érdekes, mert az előbbiekhez képest az egyik tag (*törtet*) asszociatív hatása kétszer erősebb, mint a másiké (13/6). Itt is előfordulnak értelmetlen válaszszavak (*zörtet, zsörtet, körtet, börtet, löktet*), amelyek mindegyike felfogható elírás-ként, de az is elképzelhető, hogy ezeknek az alakoknak a létrejötte a pillanatnyi hangutánzás szándékával magyarázható.

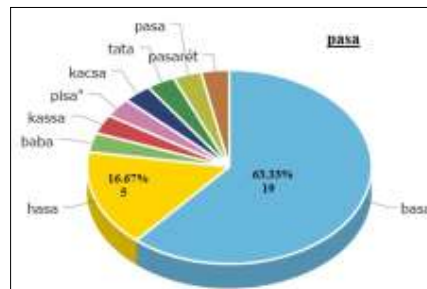

A továbbiakban azoknak az egymást felidéző pároknak a grafikonjai következnek, amelyek etimológiailag is összetartoznak. Az etimológiák kapcsán mindig a Zaicz-féle, illetve az Új magyar etimológiai szótár (a továbbiakban EtSzt., illetve ÚESz.) adataira hivatkozom. Azért nem a TESz.-t tekintem mérvadónak, mert a másik két szótárban az elmúlt néhány évtized felismerései mellett már az etimológiai kutatások legújabb eredményei is megjelennek.

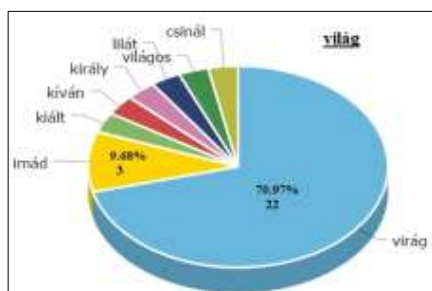

11. ábra: *basa*

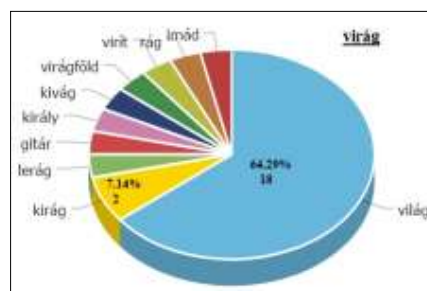

12. ábra: *pasa*

A *világ/virág* szavak – melyek szóhasadás eredményeként jöttek létre – közül az előbbinek erősebb az asszociatív hatása (22/18). Ahogy már említettem, ennek a párnak az esetében is felvetődik a kérdés, vajon befolyásolja-e az anyanyelvoktatás azt, hogy az adatközlők a két szót – az Ómagyar Mária-siralom kapcsán – szorosan összetartozónak ítélik. Míg a *basa* ~ *hasa* szavakkal összefüggésben elmondottak csupán feltételezések (mert nem tudjuk pl., hogy a hangalaki megkötés kritériuma nélkül is ez lett volna-e az eredmény), addig a *világ/virág* párral kapcsolatos adatok összevethetők egy másik, szabad asszociációs teszt eredményeivel: az Agykapocs/Connectyourmind (2008–2014) adatbázisban (az adatbázisról részletesen lásd Kovács, 2013) a szóban forgó szavak 12, illetve 6 esetben idézik fel egymást kölcsönösen. Ez ugyan kevésnek tűnhet, de ha tudjuk, hogy a *világ* hívószóra érkezett 250 válasz közül a *virág* a 21., a *virághoz* tartozó 63 válaszszó közül pedig a *világ* a 10. leggyakoribb, akkor egyértelmű a két szó nagyon erős asszociációs kapcsolata. Úgy gondolom, hogy ez a tény – ha nem is döntő erejűen, de – alátámasztani látszik, hogy az oktatás nemcsak az ember gondolkodását és világképét, hanem a mentális lexikonában kialakuló kapcsolatokat is nagyban befolyásolhatja.

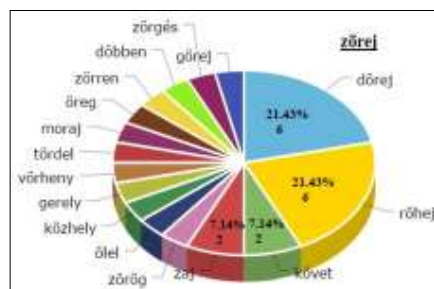

13. ábra: *világ*

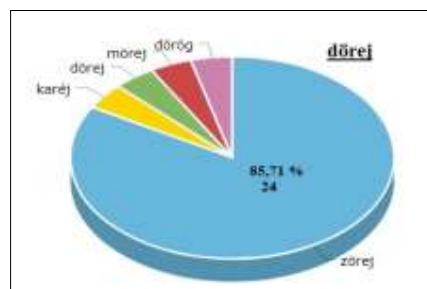

14. ábra: *virág*

A *zörej/dörej* pár mindkét tagja nagyon hasonló hanghatások jelölésére szolgál, ám a *dörej* négyszer több esetben hívja elő párját, mint a *zörej* (16/4). Érdekes, hogy míg a *dörej* hívószóra érkezett válaszok egy kivétellel mind hangutánzó eredetűek, addig a *zörej*hez kapcsolódó válaszoknak hozzávetőlegesen az egyharmada nem az.

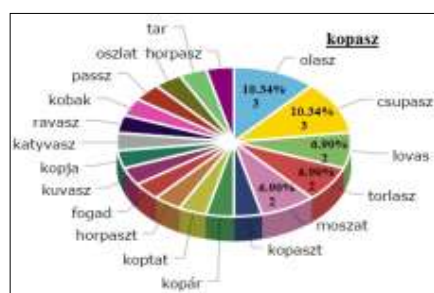

15. ábra: zörej

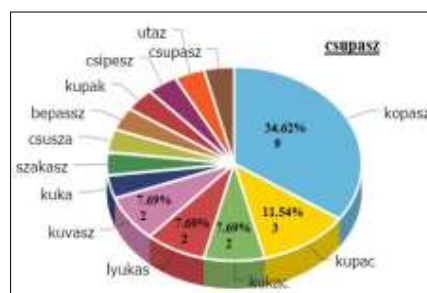

16. ábra: dörej

A *csupasz* szóvegyüléssel keletkezett a *csupa* és a *kopasz* szavakból, és asszociatív hatása háromszor nagyobb, mint párjáié (9/3).

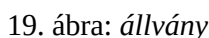

17. ábra: kopasz

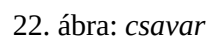
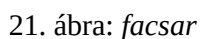
18. ábra: csupasz

Utoljára hagytam azt a párt, amelynek tagjai elvileg nem tartozhatnak a variativitáshoz kapcsolódó jelenségek sorába, mivel etimológiailag nem függnak össze: az *állvány* egy finn-ugor kori szó származéka, a *bálvány* pedig a szlávból származó török eredetű jövevény (sic!). A 20. ábra kapcsán meg kell jegyezni, hogy bár látszólag a *márvány* a leggyakoribb válasz szó, de ha összeadjuk az *állvány*, illetve a helytelen *álvány* alakok számát, akkor azok magasan az első helyre kerülnek, és így a két szó közel azonos arányban idézi fel egymást (14/12). Az *állvány* és a *bálvány* szavak közös szemantikai jegyei viszonylag nehezen határozhatók meg: összefüggésük alapja valószínűleg a mindkettőjükhez kapcsolódó 'tartószerkezet' illetve 'oszlop, szobor' (pl. harangállvány, kapubálvány) jelentés.

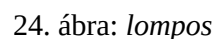
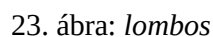

ban a második vagy a harmadik helyen jelenik meg!

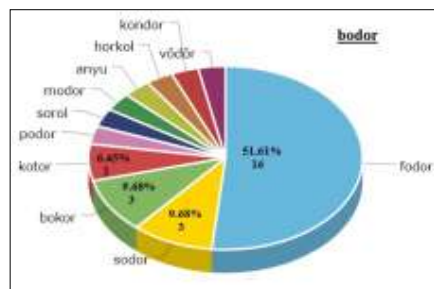
függéseikkel majd a *kavar/kever* párnál foglalkozom.

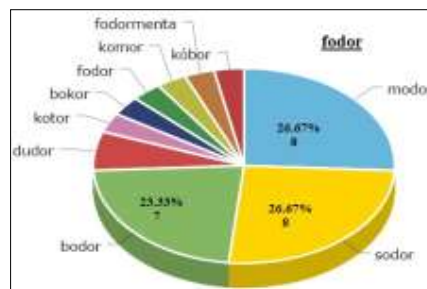
lombos esetében a *lombos* csak a harmadik leggyakoribb válaszszó.

A *fodor/bodor* szavak ugyancsak szóhasadás eredményeként jöttek létre, és az előző párhoz hasonlóan szintén csak az egyik (*bodor*) hívja elő a másikat az első helyen: a pár másik tagja (*fodor*) válaszszóként a második helyre szorul (igaz, csak egy picivel lemaradva az első helyről). Gyakori válaszként mindkét hívószónál megjelenik a *sodor*, ami azért érdekes, mert ennek a szónak a jelentése közel áll a *pödöré*hez, amely bár etimológiailag összefügg a *fodor/bodor* szavakkal, válaszként mégsem jelenik meg egyiküknél sem. A négy szó szoros kapcsolatát – amelyre a CzF. több esetben utal – az is jól mutatja, hogy mindegyik hangutánzó eredetű, illetve igenévszó jellegű.

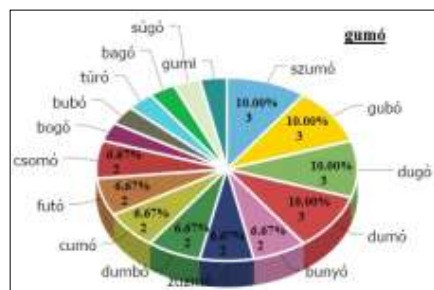

25. ábra: *bodor*

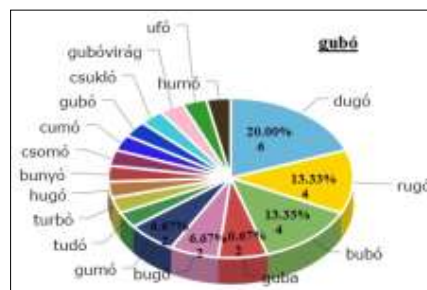

26. ábra: *fodor*

A *gubó/gumó* főnevek eredete is összefügg, bár erre csak közvetett utalásokat találunk az etimológiai szótárakban. Ez a pár azért érdekes, mert a *gumó*hoz tartozó leggyakoribb válaszszó ugyan a *gubó*, de az első helyen osztozik a *szumó*val. A *gumó* ehhez képest csak a *gubó*hoz tartozó harmadik leggyakoribb válasz, de úgy, hogy holtversenyben áll a vele és párjával etimológiailag szintén összefüggő *gubával*, valamint a jelentés nélküli *bugó*val. Az etimológiai szótárak szerint a szóban forgó alakokkal szorosan összefügg a *gümő* (amely válaszszóként egyszer sem jelenik meg), a CzF. szerint pedig a *gomó* és a *gömő* is.

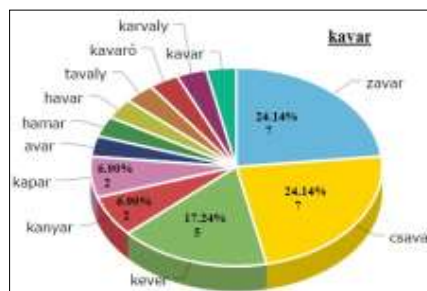

27. ábra: *gumó*

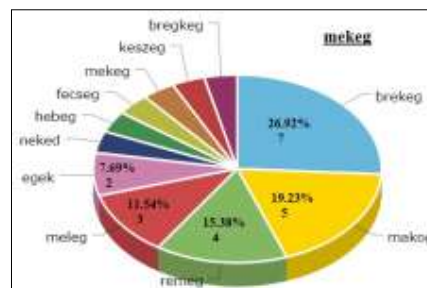

28. ábra: *gubó*

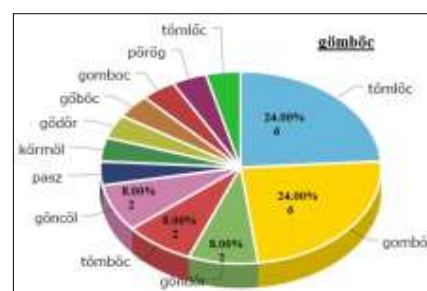
A *kever* a *kavar* magas hangrendű változata, összefüggésük az etimológiai szótárak szerint azonban nem egyértelmű. A *kever*hez tartozó leggyakoribb asszociáció a *kavar*, a *kever* válaszszóként azonban csak a harmadik helyen áll. Érdekes, hogy a *kavar* leggyakrabban a *zavar* és *csavar* igéket hívja elő, ami igazolja az etimológiai szótárak azon állítását, mely szerint a szóban forgó szavak befolyásolták a *kavar* jelentésének alakulását (közös szemantikai jegyük a forgó mozgás előidézésére vonatkozik). A négy szó kapcsolatára természetesen a CzF. is felhívja a figyelmet.

30. ábra: *kavar*

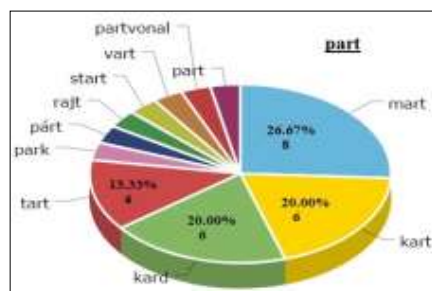
A *magok* és *mekek* is hangutánzó eredetű magas-mély hangrendi megfelelések. A *makog* leggyakrabban a *mekeget* hívja elő (igaz, holtversenyben a *vacoggal*), válaszszóként azonban csak a második helyen áll. Mind az etimológiai szótárak, mind pedig a CzF. megemlíti, hogy a párhoz szorosan kapcsolódik a *vakog* ige is, amely a *makog* hívószónál egy esetben megjelenik válaszszóként. A CzF. ismer továbbá *mökög*, *bakog* és *bekeg* alakokat is.

32. ábra: *mekeg*

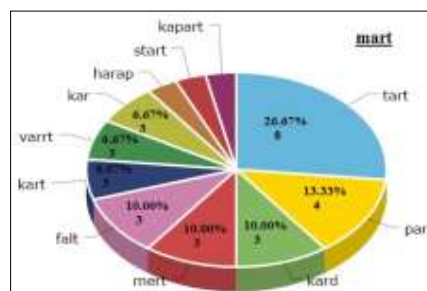
Az etimológiaiilag összetartozó alakok közül az utolsó kettő a *gombóc* és a *gömböc*. A *gömböc* a leggyakrabban a *gombóc*-ot hívja elő (igaz, ugyanolyan arányban, mint a *tömlöcöt*), a *gombócra* adott válaszok közül azonban a *pokróc* a leggyakoribb, a *gömböc* pedig csak a második helyen áll (osztva a *bohóccal*, a *kompóttal* és a *gombával*). Érdekes, hogy míg a legtöbb szóhasadás útján létrejött alaknál a CzF. egyértelműen rámutat a kapcsolatra, addig a *gombóc* és *gömböc* összefüggéseire csak áttételes utalás történik a *gom-/göm-* gyökök (fiktív tövek) rokonsága kapcsán.

34. ábra: *qömböc*

Ismét legutoljára maradt az a pár, melynek tagjai között nincs etimológiai kapcsolat, vagyis elvileg nem tartozhatnak a variativitással összefüggő jelenségek sorába, a CzF. mégis alakváltozatokként kezeli őket. A *part* olasz jövevényszó, a *mart* pedig a *mar* igenévi származéka.

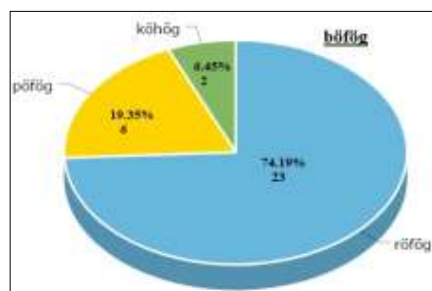

35. ábra: *part*

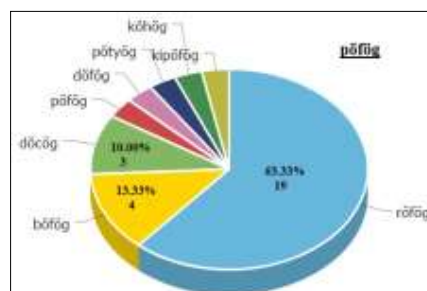

36. ábra: *mart*

A továbbiakban következzenek azok a párok, amelyek tagjai bár felidézik egymást, de válaszsóként mindkettő csak a második vagy harmadik helyre kerül. A *bőfög/pőfög* igék etimológiai összetartozása egyértelmű, ennek ellenére mindkettőjük esetében a *rőfög* a leggyakoribb válaszsó. Bár ez az ige szintén hangutánzó, és csupán egy-egy hangban tér el a vizsgált pár tagjaitól, kapcsolatukra mégsem utalnak sem az etimológiai szótárak, sem pedig a CzF., ugyanis nagyfokú alaki hasonlóságuk ellenére nincs közös szemantikai jegyük. A *kőhög* ige a *bőfög* esetében a harmadik, a *pőfög*ében a negyedik leggyakoribb válasz, velük való viszonya azonban mind alaki (azonos magánhangzók és gyakorító képző), mind pedig szemantikai oldalról (a hangutánzás ténye) megkérdőjelezhető.

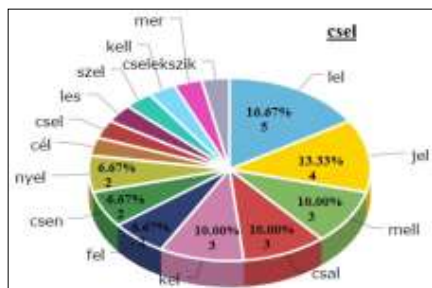

37. ábra: *bőfög*

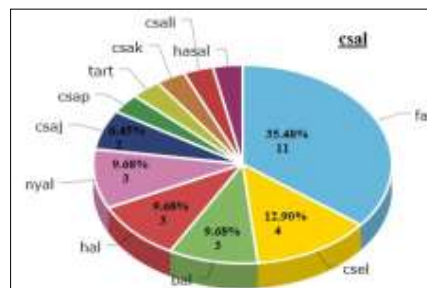

38. ábra: *pőfög*

A *csal/csel* pár tagjai is szóhasadás eredményeképpen jöttek létre egy igenévszói jellegű alapelakból (ezzel magyarázható, hogy ma már az egyik szinte csak igei, a másik pedig névszói jelentésben használatos). A *csel* válaszsóként a második, a *csal* pedig (a *kellel* és a *fellel* együtt) a harmadik leggyakoribb.

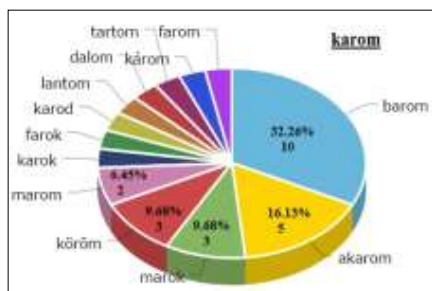

39. ábra: csel

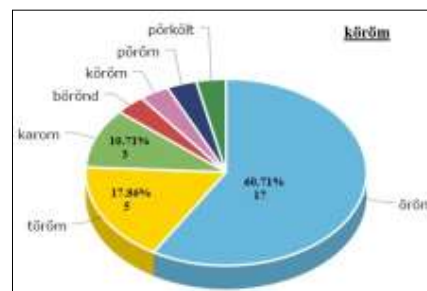

40. ábra: csal

Az ÚESz. szerint a *karom* és *köröm* összefüggése aligha valószínű, a CzF. azonban alakváltozatokként kezeli őket. Válaszszóként mind a *karom*, mind a *köröm* a harmadik leggyakoribb.

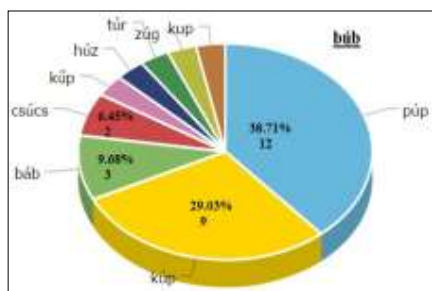
41. ábra: karom

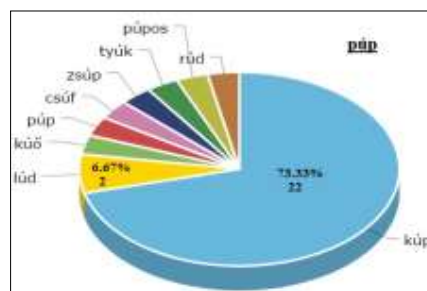
42. ábra: köröm

Végül következzenek azok a párok, amelyeknek az asszociatív hatása nem kölcsönös, azaz csak az egyik hívja elő a másikat. Ezeknél a pároknál is csak a gyakori asszociációkat veszem figyelembe, vagyis azokat, amelyek legalább két adatközlőnél megjelennek.

A *búb* leggyakrabban a *púp*ot hívja elő, válaszszóként azonban nem jelenik meg. A második helyen a *kúp* áll, ami azért érdekes, mert egyben ez a *púphoz* kapcsolódó legerősebb asszociáció is. Bár az etimológiai szótárak alapján a *kúp* szláv jövevényszó, vagyis nem áll kapcsolatban a szóhasadással létrejött *búb/púp* párral, a CzF. és a felmérés adatai szerint a három alak mégis szorosan összetartozik.

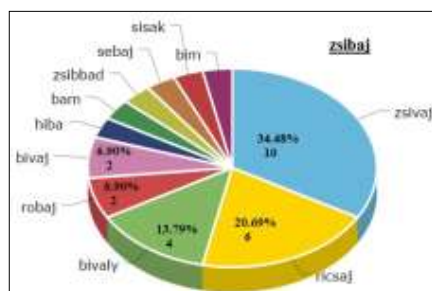

43. ábra: búb

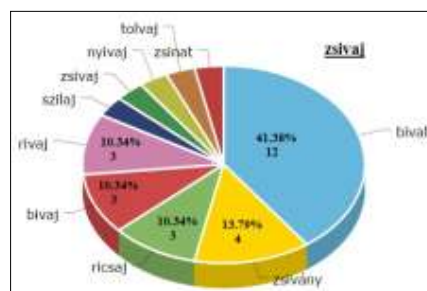

44. ábra: púp

A *zsibajra* (ilyen szót az etimológia szótárakban nem találunk) legtöbbször adott válaszszó a *zsivaj*, utóbbi azonban egy adatközlőnek sem jutott eszébe az előzővel kapcsolatban. Mindkét hívószónál gyakori válaszként jelenik meg a *ricsaj* alak, amely csak annyiban kapcsolódik hozzájuk, hogy szintén hangutánzó és azonos képzésű.

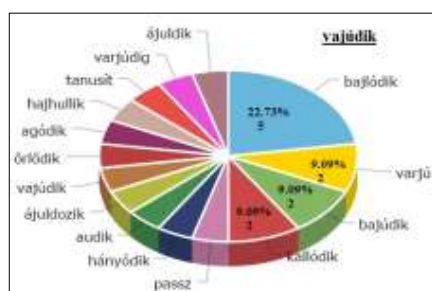

45. ábra: *zsibaj*

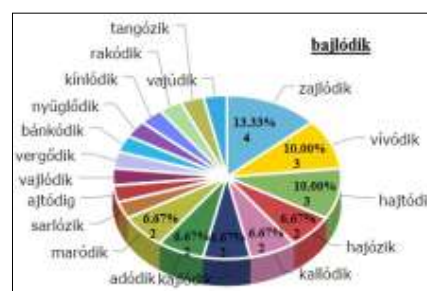

46. ábra: *zsivaj*

A *vajúdik/bajlódik* alakok az etimológiai szótárak adatai alapján nem tartoznak a variativitással kapcsolatban álló jelenségek közé, ugyanis az első hangutánzó eredetű, a második pedig szláv jövevénny. Említés esik azonban egy köztes *vajlódik* alakról (ezt a CzF. is ismeri), amely a *vajúdik*-ból a rokon értelmű *bajlódik* hatására jött létre.

47. ábra: *vajúdik*

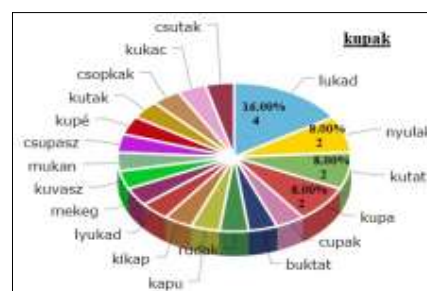

48. ábra: *bajlódik*

A *kobak/kupak* szavak között ugyancsak nincs etimológiai összefüggés, mivel az első török jövevénny, a második pedig egy szláv töből képzett kicsinyítő képzős alak. A nyelvérzék mégis összetartónak érzi őket, hiszen a *kupaktanács* összetételben az előtag 'fej' jelentésű. A *kupak*-nál válaszként megjelenik a *kupa*, ami azért érdekes, mert ennek a szónak is van 'fej' jelentése pl. a *kupán vág* állandósult kapcsolatban.

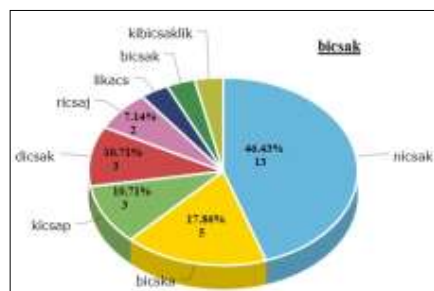

49. ábra: *kobak*

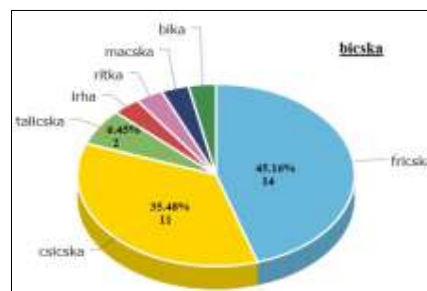

50. ábra: *kupak*

A *bicsak/bicska* alakok azért érdekesek, mert mindkettő vitatott eredetű: az utóbbi tag vagy belső fejlemény, amely az előbbiből hangátvetés útján jött létre, vagy török jövevényszó, az előbbi pedig vagy olasz, vagy török átvétel. A *bicsak*hoz tartozó második leggyakoribb válaszszó a *bicska*, amely azonban egyetlen egyszer sem idézi fel párját. A *bicsak* hívószónál válaszként megjelenik a *kibicsaklik* ige is, amelynek a vizsgált párral való kapcsolatát az EtSzt. még helyteleníti, az ÚESz. azonban már meg sem említi.

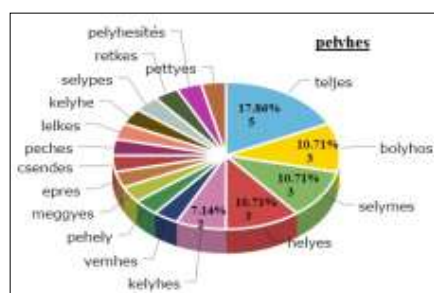

51. ábra: *bicsak*

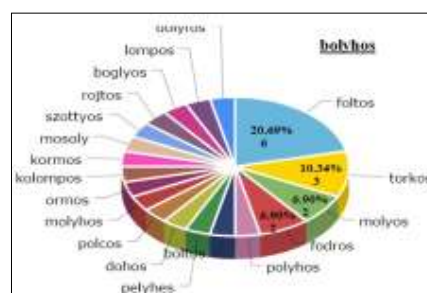

52. ábra: *bicska*

A *pehely/bolyhos* szópár tagjainak viszonya szintén nagyon érdekes, ugyanis etimológiai összetartozásukra csak közvetett utalást találunk a mindkettőjükkel kapcsolatban álló *moholy* alaknál: a *moholy* szóhasadással keletkezett a *bolyhból* (amelynek eredeti változata a *boholy*), jelentése pedig azonos a *pehelyével*. A kiinduló pár tagjai (és természetesen a *molyhos* is) képzett alakok. A *pehely* hívószóra adott második leggyakoribb válasz a *bolyhos*, a *bolyhos* azonban csak egyszer hívja elő párját válaszsóként, és ugyanilyen arányban idézi fel a *polyhos* (amely talán a *pehely* mély hangrendű párjának tekinthető) és *molyhos* alakokat is.

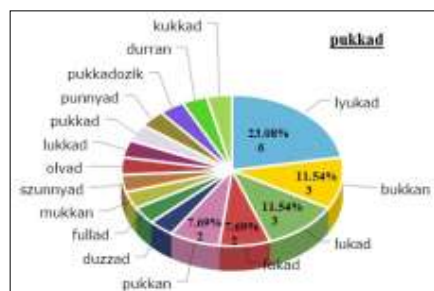

53. ábra: *pehely*

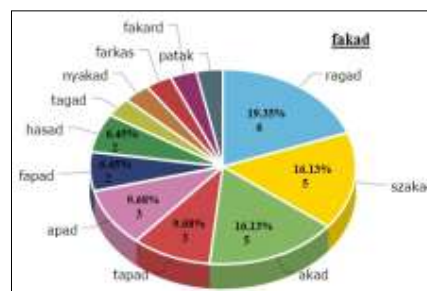

54. ábra: *bolyhos*

A *pukkad/fakad* alakok között az EtSzt. nem feltételez kapcsolatot, az ÚESz.-ben azonban azt olvassuk, hogy a *pukkad* eredetileg a *fakad* típusú hangjelenségek jelölésére szolgált (sic!). A *fakad* a *pukkad* hívószóra adott harmadik leggyakoribb válasz, párját azonban egy esetben sem hívja elő.

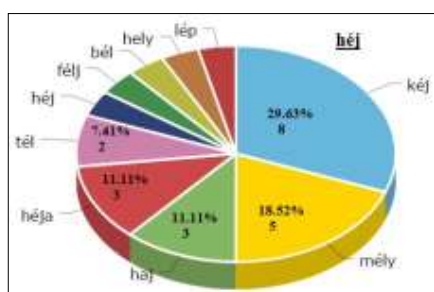

55. ábra: *pukkad*

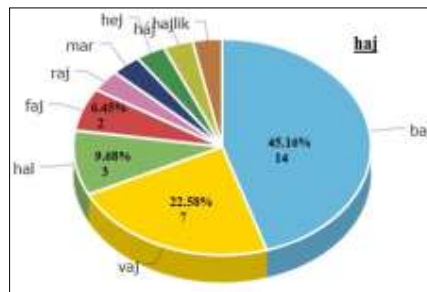

56. ábra: *fakad*

Az etimológiai szótárak a *haj/héj* alakok összefüggésére csak közvetetten utalnak, így adataink alapján elég nehéz megállapítani, milyen kapcsolat is van valójában a két szó között. A *héj*hoz kapcsolódó harmadik leggyakoribb asszociáció a *haj*, a mély hangrendű alak azonban egyszer sem hívja elő magas párját.

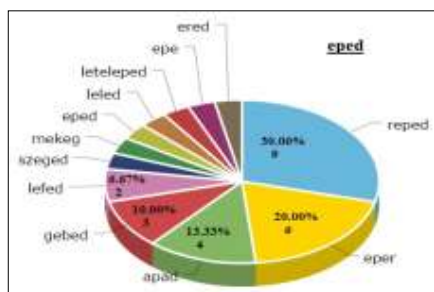

57. ábra: *héj*

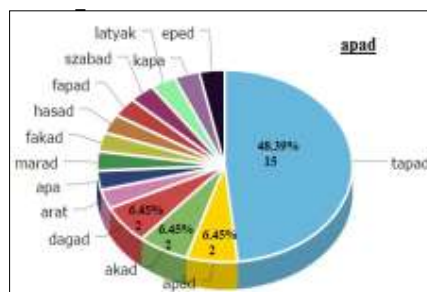

58. ábra: *haj*

Az *apad/eped* alakok összefüggésére az etimológiai szótárak nem utalnak, a két alaknak ennek ellenére van közös szemantikai jegye, amely a valamiben való fogyatkozásra vonatkozik. Az *eped*hez kapcsolódó harmadik leggyakoribb válaszszó az *apad*, utóbbi azonban csak egyszer hívja elő párját.

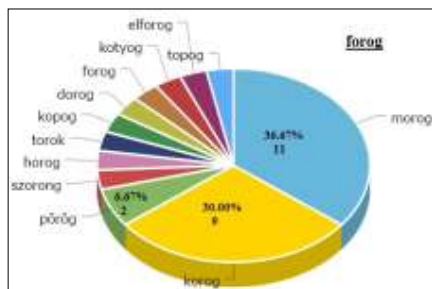
59. ábra: *eped*

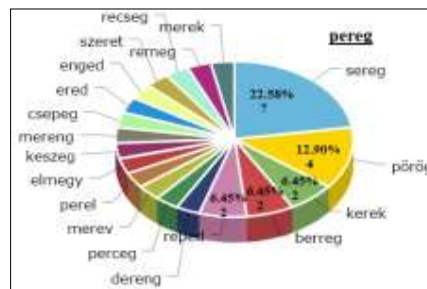
60. ábra: *apad*

A *pereg/forog* alakok között nincs eredetbeli összefüggés, az etimológiai szótárak furcsa módon mégis az utóbbi segítségével magyarázzák az előbbi: a *pereg* a *forogó* tárgyak mozgásának hangját utánozza, vagyis a pár tagjainak közös szemantikai jegye a körkörös mozgásra utal. Ez a pár azért is érdekes, mert a *forog* hívószónál valójában nem a *pereg*, hanem ajakke-

rekítéses párja, a *pörög* jelenik meg harmadik leggyakoribb válaszként, és ezt az alakot maga a *pereg* is a második helyen hívja elő.

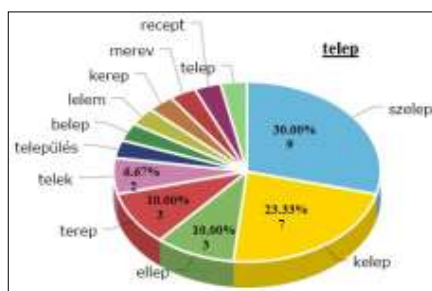

61. ábra: *forog*

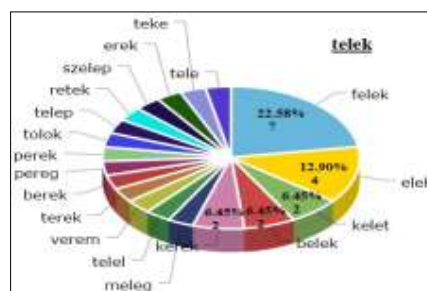

62. ábra: *pereg*

Az utolsó előtti vizsgált pár a *telep/telek*. A pár tagjai között az etimológiai szótárak szerint csupán analógiás kapcsolat van, ugyanis utóbbi valószínűleg befolyásolta az előbbi *telepedik* igéből való létrejöttét. A párhoz a CzF. és jelen felmérés szerint is szorosan kapcsolódik a *terep* alak, amelyet az etimológiai szótárak szintén nem hoznak összefüggésbe az előző két lexémával. A *telek* a *terep* szót nem idézi fel, azonban a *telep* hívószóra adott válaszok sorában a *terep* megelőzi a *telek* alakot.

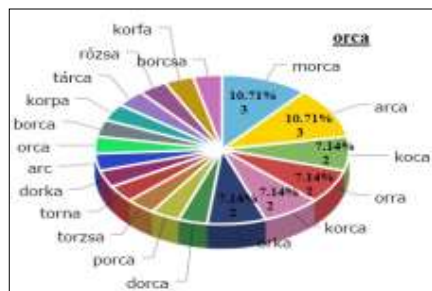

63. ábra: *telep*

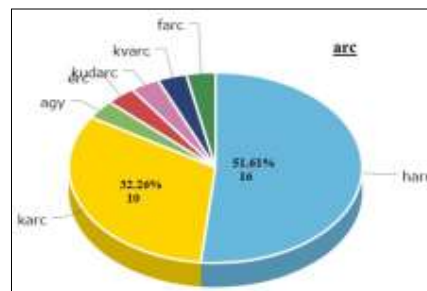

64. ábra: *telek*

A legutolsó szópár az *arc/orca*. Azért ezt a párt hagytam a dolgozat végére, mert csak közvetett módon kapcsolódik az előbbiekhöz, ugyanis az *orca* hívószóra adott leggyakoribb válasz nem az *arc*, hanem annak E/3. személyű birtokos személyjeles alakja, az *arca*. Az etimológiai szótárak szerint ez az alak a régebbi, amelyből az *arc* úgy keletkezett, hogy a szóvégi *-a* (amit a nyelvérzék birtokos személyjelnek vélt) lekopott. Érdekes, hogy az első helyen az *arca* alakokkal együtt egy értelmetlen hangsor, a *morca* jelenik meg, amely talán a *morci* változata. Az *arc* egyszer sem hívja elő az *orca* változatot.

65. ábra: orca

66. ábra: arc

A dolgozat elején két hipotézist fogalmaztam meg, amelyek közül egyik sem igazolódott, ugyanis: 1. azoknak a pároknak a tagjai, amelyek alaki eltérése minimális nem feltétlenül hívják elő egymást könnyebben, mint azokéi, amelyek hangalaki távolsága nagyobb (l. pl. a *haj/héj*, *apad/eped*, *zsibaj/zsivaj* párokhoz tartozó ábrákat); 2. a kapcsolatok a legtöbb pár tagjai között nem egyirányúak, hiszen 21 esetben kölcsönösen felidézük egymást, 16-ban pedig egyáltalán nem.

BEFEJEZÉS

Dolgozatomban néhány *A magyar nyelv szótára* szerint szorosan összetartozó szópár fonetikai/fonológiai és szemantikai kapcsolatát vizsgáltam egy szóasszociációs kérdőív segítségével. Annak ellenére, hogy a dolgozatban ismertetett eredmények csak egy nagyobb kutatás részeredményei, mégis nagy valószínűséggel állítható, hogy a CzF. szerzői a szókincs egyik alapvető szerveződési elvének az egyidejű hangalaki és jelentésbeli asszociációt tekintették, és ennek fényében szótárukat – korukat jóval megelőzve – a mentális lexikon szerveződési elveit tükrözve szavak összefüggő hálózataként építették fel. Ez nem azt jelenti természetesen, hogy felvetéseik minden esetben és minden szempontból helytállóak, mégis úgy gondolom, hogy megállapításaikat a mentális lexikon felépítését és működését tanulmányozó szakembereknek, illetve az etimológusoknak is nagyobb mértékben kellene figyelembe venniük vizsgálódásaik során.

IRODALOMJEGYZÉK

1. [CzF.] (1862–1874) = *A magyar nyelv szótára I–VI*. Pest: „Athenaeum” Irodalmi és Nyomdai Társulat.
2. [EtSzt.] (2006) = *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
3. [ÚESz.] (2011–) = *Új magyar etimológiai szótár*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
4. [TESz.] (1967–1984) = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
5. CSÉPE, Valéria – GYÖRI, Miklós – RAGÓ, Anett. *Általános pszichológia 1–3. – 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest: Osiris Kiadó. 2008.
6. FARKAS, Katalin – KELEMEN, János. *Nyelvfilozófia*. Budapest: Áron Kiadó. 2002.

7. HORVÁTH, KATALIN. Czuczor és Fogarasi a szócsaládokról – a szavak egyenes ági és oldalági rokonsága. *Életünk* XLIX. évf. 2011/ 3–4. sz. 76–83. p.
8. KOVÁCS, László. A mentális lexikon hálózatai. In: Balázs G. – Kovács L. – Szőke V. (szerk.) *Hálózat kutatás – Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest: Inter – MSZT – BOM – Eötvös. 2012. 43–49. p.
9. KOVÁCS, László. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. 2. átdolgozott, bővített kiadás. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2013.
10. LENGYEL, Zsolt. Fonetikai/fonológiai kapcsolatok a mentális lexikonban (magyar szó-asszociációs kísérletek alapján). In: Navracsics J. – Szabó D. (szerk.): *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban/Mental Procedures in Language Processing*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2012. 65–84. p.
11. LŐRINCZ, Gábor. Fonetikai/fonológiai alapú szóasszociáció és lexikai variativitás
12. *A magyar nyelv szótárában. Alkalmazott Nyelvtudomány* XVII. évf. 2017/2. sz. 1–9.
13. LŐRINCZ, Julianna. *Nyelvi jelentés és variativitás. Szemantikai alapismeretek*. Komárom: Selye János Egyetem. 2009.
14. PLÉH, Csaba. *A lélek és a nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2013.
15. PUSZTAI, Ferenc. Szóhasadás és szóhasítás. In Balázs G. – A. Jászó A. – Koltói Á. (szerk.):
16. *Életető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2002. 400–4. p.
17. SÁNDOR, Klára. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: Sándor K. (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó. 1998. 57–84. p.

A RÉGI MAGYAR IRODALOM FORDÍTÁSI NEHÉZSÉGEI. BALASSI BÁLINT-VERSEK OROSZ FORDÍTÁSBAN

Julianna LŐRINCZ¹

ABSTRACT

The author of the paper deals with questions of translation in Hungarian poetry of antiquity. The reading of literary texts of antiquity is difficult for today's native readers and also for the translator, rewriter of the source texts in the target language. This is because of the grammatical and semantic differences of the typologically different languages and also because of the timeframe: the archaic language and other cultural elements, which are not the same today, are difficult to translate.

The author compares the language-stylistic elements of two Balassi Bálint's texts and their Russian text variants: *When he met Julia, he greeted her thus; Soldiers' song*. She also points out the compensation procedures used by the translator to eliminate the linguistic and cultural asymmetry and make the poems by Bálint Balassi perceptible for the target reader.

KEYWORDS

Literary translation, texts of antiquity, archaic language, cultural elements, comparison

BEVEZETÉS

Az irodalmi szövegek fordítása kapcsán felmerülő kérdések közül a forrás- és célnyelvi szövegek és kultúrák egymáshoz való viszonya fontos helyet foglal el. Ha csak a lefordítandó szöveg felől nézzük a kérdést, a posztmodern irodalomtörténet és az irodalmi fordításokról való gondolkodás szerint a fordítási folyamatban olyan új irodalmi szövegeket kell a fordítónak alkotnia a célnyelven, amelyek a célnyelvi irodalmi és szövegalkotó kánonba illeszkednek be, függetlenül attól, hogy a forrásnyelvi szövegtől sok szempontból eltérnek. Ha a célnyelvi befogadók elfogadják őket a saját irodalmi kánonjukba illeszkedő szövegnek, akkor sikerült szövegek lesznek, és nem avulnak el olyan könnyen, mint azok a fordítások, amelyek ugyan mind tartalmi, mind pedig formai szempontból szorosan követik a forrásnyelvi szöveget, de a célnyelvi kultúrában idegennek hatnak.

Pragmatikai adaptáció, újraírás

A forrás- és célnyelvi szövegek közötti megfeleltetési viszony a posztmodern korra átértékelődött. „Az eredeti és a fordítás közötti kapcsolatot akkor tartjuk egyértelműnek, ha a két szöveg nyelvi makrostruktúrái jelentős részben egybevágnak, fedésbe hozhatók. Ha a két szöveg ugyanazt a történetet meséli el, vagy ugyanazt a gondolatmenetet és érvrendszert követi, az nem feltétlenül fordítás, hanem lehet adaptáció, feldolgozás, vagy – a szöveg önmeghatározásától függően – akár rosszhiszemű plágium is (bár természetesen az önmagát eredetinek állító fordítás is plágium)”. [1] Az irodalmi fordítások megítélésében éppen úgy, mint a forrásnyelvi irodalmi szövegekében, a recepciónak is fontos szerepe van. [2] [3]

Az irodalmi fordítások nagy része, különösen a költői szövegeké, **pragmatikai adaptáció**. A pragmatikai adaptáció másodlagos szövegalkotás, szöveg reprodukció: a forrásnyelvi

¹ Dr. habil. Lőrincz Julianna PhD, Selye János Egyetem, jel2ster@gmail.com

szövegnek a célnyelvi befogadó számára érthető, befogadható szöveg létrehozása, illetve az adaptív folyamat eredményeképpen létrejött célnyelvi szöveg. A pragmatikai adaptáció során a fordító olyan átváltási műveleteket végez, amelyek a nyelvi és kulturális eltérések ellenére lehetővé teszik a forrásnyelvi szöveg üzenetének megértését a célnyelvi befogadó számára. A pragmatikai adaptáció a lefordíthatatlannak ítélt kultúrspecifikus fogalmak átültetésére is gyakran használt módszer. Nevezik **kulturális áthelyezésnek** is, szépirodalmi művek esetében pedig **kulturális átültetésnek**. [4] A pragmatikai adaptáció segíti „az idegen kultúra hozzáférhetőségét.” [5] De az irodalmi szövegek értelmezése, befogadása, különösen a költői szövegeké, koronként és a befogadói értelmezésektől függően is változik.

A pragmatikai adaptáció fogalomra az irodalomtudományi szakirodalomban régebbi korokban a **magyarítás** műsót is alkalmazták. Például a 20. század előtt keletkezett magyar fordításokban az idegen nyelvű irodalmi művek helyszínét, szereplőit gyakran helyezték át magyar környezetbe, így tették befogadhatóvá a célnyelvi kultúra olvasói számára. Az idegen szerzők neveit lefordították magyarra, valamint a magyar nevek sorrendjének megfelelően írták le. Például: Verne Gyula (Jules Verne), May Károly (Karl May) stb. Ma ezeket az elemeket a forrásnyelvi kultúra szerves részeinek, kulturális reáliáknak tekintjük, amelyeket eredeti formájukban kell megőrizni a célnyelvi szövegekben is. A **kulturális reáliák** vagy kulturémák olyan szavak, kifejezések, mondatok, amelyek nem fordíthatók le pontosan a célnyelvre, vagy ha lefordítják őket, különböző fordítói kompenzációs eljárásokat alkalmaznak a fordítók, hogy a célnyelvi befogadók számára érthetővé tegyék őket. [6]

A műfordításról való gondolkodás szakirodalmában számtalan példát találunk arra, hogyan működik a régebbi korok világirodalmi műveinek befogadása, újraértelmezése. Az ókori irodalmak különböző fordításaiban, és a nyugatosok átültetéseiben is sokszor találkozunk pragmatikai adaptációval vagy mai műszóval újraírással. [7] [8] [2]

Az **újraírás** a posztmodern irodalomelmélet fogalma, amelyet az irodalmi-fordításról szóló szakmunkák is átvettek. [2] A forrásnyelvi szöveg újraírásának eredményeképpen létrejött irodalmi szövegnek a célkultúra irodalmi kánonjába kell beilleszkednie, de az újraírás folyamatában létrejött fordítások hatással vannak a forrásnyelvi kultúrára is. Az újraírás során „... a fordító megteremt egy író stílusát, identitását, kulturális utalás- és hivatkozásrendszerét, és hozzárendeli azokat a nyelvi eszközöket, melyekkel egy új kulturális közegben új műként megmutatkozhat. Az átírás mindig választások elé állítja a fordítót, elhelyezi térben és időben is az új szöveget, egy új nyelvi környezet írói között. Az újraírás műveletei eközben nem mellékesek, hiszen egy irodalmi művet csak akkor fogad be a célkultúra, ha annak értékrendje megegyezik a befogadó kultúra alapvető értékrendjével.” [2]

Balassi versei stílusának reneszánsz vonásai

Balassi költészetét sokáig 3 témakörbe sorolták: szerelmes, istenes és vitézi versek. Ez a felfogás tükröződik az általános és középiskolai tankönyvekben és segédkönyvekben is. Azonban koronként más és más tematikájú versek részletesebb elemzése került előtérbe, ahogyan a hivatalos politikai szemléletnek jobban megfelelt. A mai irodalomtörténeti felfogásban ez a szemlélet módosult: „Az utóbbi évtizedekben a hármass osztályozásnak kevesebb figyelmet tulajdonítunk: most nem a vallásos és nem a szerelmes ember, de még csak nem is a vitéz az, aki előttünk áll, hanem sokkal inkább a verseit nagy műgonddal megszerkesztő költő, a magyar szavak első művésze.” [9]

BALASSI Bálint a magyar nyelvű líra első magas szintű képviselője. Verseiben a népköltészet, a kódexirodalom mintái mellett elsősorban a reneszánsz, főként a neolatin mintákat követi, ami különböző stíluseszközök kötelező alkalmazását jelenti:

1. az antik mitológiai motívumok utánzása,

2. tudós utalások,
3. harmónia a versszerkezetben
4. a természetkultusz,
5. eszményítés, amely viszont a harmónia ellenében hat. [10]

Dolgozatomban két látszólag különböző, de tematikailag mégis inkább összetartozó – szerelem, vitézi élet – szöveget, valamint azok orosz szövegváltozatát elemzem a funkcionális stilisztika módszerével. A két vers – *Hogy Júliára talál, így köszöne neki; Egy katonaének* – sok rokonságot mutat. Erre utal az is, hogy a Júlia-szerelem versei és a vitézi életet bemutató vers időben és értékrendben is közel állnak egymáshoz: a reneszánsz eszmény kifejezői, ugyanakkor a szerkesztésmódjuk, a nyelvi kifejezőkészségük is sok közös vonást mutat.

Balassi szerelmi költészete

Balassi a lovagkori költészet szerelmi vallomásait tartotta mintának, amelyben a nő háromféleképpen viszonyulhat az udvarlóhoz:

1. kedveli, ezért elfogadja az udvarlását,
2. nem kedveli, de megtűri mint rabját, akinek kisebb-nagyobb szolgálatait igénybe veszi,
3. gyűlöli, ezért eltaszítja magától. [11]

Balassi szerelmi költészetének nőalakjai valóságos nők voltak ugyan, de a költő a reneszánsz példákat követve eszményítette a konkrét nőalakokat, ismert mitológiai motívumokat vagy egyéni jelentésben használt képeket, alakzatokat felhasználva a bemutatásukra. Versszövegeinek jelentés- és stílusképzésében gyakran használt adjekciós alakzatok a változatlan ismétlések, például az állandó jelzők mint ismétlődő motívumok, a gradáció, valamint a részletezés. SZABÓ Zoltán utal rá, hogy mindegyik imádott nő arcát a rózsza metaforával vagy hasonlattal írja le a költő. Még a jelzők sem igazán egyénítik a stílusát, bár mutatnak némi változatosságot. Pl.: Júlia arca „paradicsomban termett szép új rózsza”, Margarétáé: „jegyez rózsát szép orcája”, Zsuzsanna: arca olyan, mint „a pünkössti rózsza.” [10] A szeretett nő megszólítására Balassi is gyakran használja a humanista szerelmi költészetben általánosan ismert motívumokat: *madár, galamb, virág, rózsza*. De már BALASSI előtt is létezett magyar nyelvű szerelmi költészet: „... a magyar nyelvű vágáns jellegű virágének és a szintén magyar nyelvű petrarkizáló humanista költészet – Balassi pedig e két utóbbinak a folytatója.” [12]

BALASSI költeményeivel kapcsolatban meg kell említenünk az *inventio poetica* fogalmát is. TÓTH Tünde terminus technicusnak tartja a kifejezést, a különböző latin és újlatin mintákban való gyakori és hasonló jellemzőket magába foglaló előfordulása miatt. TÓTH ugyanakkor azt is megemlíti, hogy az újabb BALASSI-elemzők versalkotó, versszervező eljárásként említik az *inventio poeticát*. „... BALASSInál az *inventio poetica* kifejezés szellemes, ötletes szerkesztésen alapuló humanista szellemiségű udvarló verset, bókverset jelent.” [12] A Júlia-versekre is a szellemes udvarló tónus a jellemző.

A következőkben a *Hogy Júliára talál, így köszöne neki* című magyar szöveg és az orosz célnyelvi szövegváltozat jellemző stílusjegyeit vetjük egybe, kiemelve a szimmetrikus és aszimmetrikus fordítói megoldásokat. [13]

A versszöveg versformája a virágénekekre jellemző négyes rímű (aaaa) 7-es és 8-as szótagszámú kétütemű rímszerkezet. Nézzük példaként az első versszakot, amelyben az ütemhátárokat is jelöltem:

*Ez világ sem // kell már nekem
Nálad nélkül, // szép szerelmem,
Ki állasz most // én mellettem,
Egészséggel, // édes lelkem.*

Az orosz szöveget DUBROVKIN fordításában közlöm, mellette a saját nyersfordításomat, hogy az oroszul nem olvasó is követni tudja a forrás- és célnyelvi szöveg közötti azonosságokat és eltéréseket. A BALASSI Bálint összes verseinek orosz fordítását tartalmazó kötet 2006-ban jelent meg Moszkvában. Nyikolaj Ivanovics BALASOV és Andrej MIHAJLOV műfordítók Magyarországon járva már évtizedekkel korábban SÖTÉR István és KLANICZAY Tibor irodalomtörténészekkel megegyeztek abban, hogy megjelentetik Balassi verseit az Orosz Tudományos Akadémia *Литературные памятники* (irodalmi emlékek) című rangos külföldi írók munkáit tartalmazó sorozatában. Jurij GUSZEV, a szövegeket gondozó és a nyersfordításokat, valamint a műfordítások egy részét készítő irodalmár írásában olvashatjuk, hogy bár a fordítások nagy része elkészült, de időközben a szerkesztő meghalt, és a kiadás évtizedekre elhúzódott. [14]

A BALASSI-versek fordítási nehézségeiről Jurij GUSZEV így írt: „A magyar vers, ha mértékes is, nem tartja meg azt a (az oroszok számára alapvető) szabályt, hogy a szavak természetesen hangsúlya egybeessen a versbeli mértékkel, a mérték diktálta ritmussal. Ezért a magyar vers sokszor úgy hangzik (legalábbis az orosz fülnek), mint próza. ... Balassi Bálint verse: szillabikus vers. Ahhoz, hogy élvezhető legyen a mai orosz fülnek, csak egy megoldás volt: modernizálni kellett. Legjobban a jambikus rendszerbe simultak bele a strófái, valamint a trocheusokban is jól hangzanak. Lehet variálni is, mert az orosz költészet mértékrendszere gazdag és változatos, így lehetőségeket ad a szinte megoldhatatlannak látszó feladatok megoldására is. Többek között arra, hogy finom, nem erőltetett archaizálást kölcsönözzön a költeményeknek”. [14]

A forrásnyelvi szöveg formáját valóban adekvátan adja vissza a fordítás, oroszul is jól hangzó versként. Megőrzi a rímeket, a sorok belső tagolását is a kétütemű magyaros verselésnek megfelelően oldotta meg a fordító. A magyar és az orosz szöveg első versszakában jelöltem az ütemet és a sorvégi rímeket.

A két szöveg – az invariáns eredeti és az orosz variáns – között azonban találunk lényeges szemantikai és képszerkezeti eltéréseket is. Az eredeti szöveg himnikus tónusát a fordító ugyan visszaadja oroszul, de egészen más a hangulata, valóban „modern szöveggé” írta át DUBROVKIN az eredeti szöveget. A forrásnyelvi szövegben a költő egy véletlen, talán utolsó találkozásáról van szó Júliával, a nő a költő mellett áll. Az orosz szöveg a találkozás utáni időbe visz bennünket, az eltaszított szerelmesnek a kedvese elvesztése miatt érzett bánatát a fordító egy későbbi stíluskorszakra, a szentimentalizmusra inkább jellemző stílusesszűkösséggel írja le. Ez is egyik jele az aszimmetriának, és valóban a GUSZEV által jelzett modernizáció jele. [14] [15] Ha a nyersfordítás segítségével végigkövetjük a két szöveget, további lényeges eltéréseket is találunk. Ilyen szembevetendő eltérés például a célnyelvi szöveg képszerkezetében az eredetiben nem szereplő hasonlat, a dámszarvasként verő szív.

<i>Без тебя мне // жизнь постыла,</i>	(a)	’Nélküled számomra az élet kihült,
<i>Без тебя // брожу уныло,</i>	(a)	Nélküled csüggedten bolyongok,
<i>Все, что было // сердцу мило,</i>	(a)	Minden, ami a szív(em)nek kedves volt,
<i>Стало тусклым, // как могила.</i>	(a)	Fakó (bágyadt) lett, mint a sír.

<i>Сердце бьется // робкой ланью,</i>	A szív félénk dámszarvasként vergődik,
<i>Обреченное // закланью,</i>	amely áldozatra van kárhoztatva,
<i>Ты вольна // державной дланью</i>	Jogodban áll fenséges tenyérrel
<i>Положить // конец пыланью.</i>	Véget vetni a lobogásnak.’

A forrásnyelvi szövegben a bókoló üdvözlés adjekciós alakzatok sorával, a halmozás alakzatával fejeződik ki:

*Én drágalátos palotám,
Jóillatú piros rózsám,
Gyönyөрű szép kis violám,
Élj sokáig, szép Júliám!*

Érdekes közelebbről megvizsgálni a BALASSI-szöveg metafora-sorozatát: *a jóillatú piros rózsá, a gyönyөрű szép kis viola* halmozott jelző formájú virágmetaforák. Ezek a virágmetaforák már a BALASSI előtti magyar virágénekekben is a szeretett nőnek szóló kedvelt megszólítási formák voltak. BALASSI szinte változatlan formában alkalmazza őket a különböző nőkhez írott verseiben, legfeljebb a jelzőkben különböznek időnként a metaforák. [10]

Az orosz változat egyértelműen újraírás. A fordító nagymértékben eltér az eredetitől – következetesen végigvitt saját stílusesszókókkal –, „oroszosítja”, de legalábbis a keleti kultúrára jellemző képekkel váltja fel az eredetieket: Júliát a szultán palotakertjével azonosítja, a metaforát a palotakert egyik szokásos kellékével, a szökőkút betoldásával részletezi, explicitációs fordítói eljárással kifejti az eredeti implicitabb tartalmat. A magyar virágmetaforákból csak a rózsá maradt meg az orosz szövegben, így több helyen is képtöbbletet hozott létre DUBROVKIN. А дворцовый сад султана 'a szultán palotakertje' metafora kiterjesztésével adjekciós alakzatok sorát alkotta meg a fordító:

<i>Ты – дворцовый // сад султана,</i>	'Те – a szultán palotakertje vagy,
<i>Возносимый // неустанно,</i>	Akire lankadatlanul büszke,
<i>В мире нет // стройнее стана,</i>	Nincs a világon karcsúbb termet,
<i>Роза в шелесте // фонтана!</i>	Rózsá a szökőkút csobogásában.'

Az újraírt stíluskép az eredeti versben nem szereplő török udvart idézi, az így létrejött keleti hangulat ellentétet is alkot a forrásnyelvi szöveg neolatin miliójével.

A következő forrásnyelvi szövegrészben ismét adjekciós alakzatok, szinonimikus ismétlés (szavak, szókapcsolatok, mondatok) és a fokozás eszközeivel fejezi ki a lírai én a Júliának szóló bókók sorozatát.

*Én szívem, lelkem, szerelmem,
Idvez légy én fejedelmem!*

A vers 5. szakaszában a bókók hatását a vallási és lovagi-világi szféra elemei fokozzák: az udvari életből származó üdvözlés, „idvez légy”, valamint a „fejedelmem” megszólítás. [16]

Szerelmeinek jellemzésére BALASSI gyakran alkalmaz csillogó, tündöklő természeti jelenségeket leíró jellegzetes reneszánsz metaforákat is: *csillog, napfény, fényes kristály* stb. [10] Például a következő metaforasorozatban alkalmazott „fényes” azonosító elemek egy komplex metafora részei:

*Feltámada napom fénye,
Szemüldek fekete széne,
Két szemem világos fénye,
Élj, élj életem reménye!*

Az orosz fordításban ezek az adjekciós alakzatok más formában, más tartalommal jelennek meg, a varázslatos keleti képet szövi tovább a fordító, az *ēj cárnője* metafora félelmetesebbé teszi Júliát, a részletezésben allegorikussá, meseszerűvé írja át a fordító az eredeti képet:

<i>Юлия – //царица ночи,</i>	'Júlia – az <i>ēj cárnője</i> ,
<i>Ослепительные // очи,</i>	Vakító szemei,
<i>Очи // гневные жесточе</i>	Haragos szemei kegyetlenebbek

Самых черных // средоточий

A legfeketebb poklok nál'.

GUSZEV véleménye szerint a BALASSI-szövegek és orosz szövegvariánsaik eltérései a magyar és orosz korabeli költészeti hagyományok eltéréseiből adódnak. Amíg a magyar 16. századra a keresztény kultúra, a neolatin reneszánsz hatott, az orosz kultúrára a bizánci kultúra volt hatással, Oroszországban a neolatin reneszánsz hatásnak az irodalomban nyoma sincs.

„... a magyarok a latin kultúra vonzási szférájába tartoztak és következőképpen az olasz, a reneszánsz kultúra szférájába is. Még a XVI. században is, sőt a XVI. században különös erővel orientálódtak a reneszánsz, a neolatin költészet irányába, és ennek Balassi Bálint költészete a legjobb bizonyítéka.

Az orosz szellem fejlődése nagyon el volt vágva a reneszánsz szellemétől. Hacsak nem az építészetről van szó. Akik látták például a Kremlt, azok igazat adnak nekem. Itt a bizánci szellem volt döntő jellegű... [14]

A célnyelvi szövegvariánst tovább követve azt látjuk, hogy BALASSI verszáró bókoló fordulatai elmaradnak a fordításban, mint ahogy elmarad az archaikus igealakok fordítása is.

*Júliámra hogy találék,
Örömben így köszénék,
Térdet fejet neki hajték,
Kin ő csak elmosolyodék.*

*Так твердил я //одичало
Без конца // и без начала,
А она не // отвечала –
Улыбалась // и молчала.*

'Így erősítettem megvadulva
Vég és kezdet nélkül (tkp. szüntelenül),
De ő nem felelt –
Mosolygott és hallgatott.'

Egy katonaének

Balassi *Egy katonaének* (In laudem confiniorum) című versét a vitézi énekek közé sorolja a szakirodalom nagy része. A vers a Júlia-szerelem lezárása után közvetlenül keletkezett, a költő vigasztalódásul fordult az élet más szépségei felé. „Verseinek címetztjei: új nők, a vitézi élet, az első magyar irodalmi társaság. A Katonaének ebben a szövegösszefüggésben igenis a szerelmi dac költeménye. S persze annak is jelentőséget tulajdoníthatunk, hogy a mű fohászszal zárul. Nincs abban semmi furcsa, hogy a 17–18. században számtalan alkalommal adták ki a költő istenes énekeinek sorában!” [9]

Az új értékek ugyanúgy eszményítve jelennek meg a vitézi versben is, mint a Júlia-versekben. Ez a reneszánsz vonások hasonlóságát vagy éppen azonosságát mutatja, és ez, valamint a versszerkezet hasonlósága is összeköti a verseket. „Ma az sem kerüli el a figyelmünket, hogy a vitéz szó egyik jelentése a 16. században 'lovag' volt, a „Vitézek, mi lehet” kezdetű költeményben pedig a lovagi életeszmeny dicséretét látjuk. A lovagi életeszmeny elválaszthatatlan mind a vallástól, mind a szerelemtől. A „salus”-t (üdvösség, egészség), az „amor”-t (szerelem) és a „virtus”-t (vitézség) Dante sem tartotta egymástól egészen független dolgoknak. Az udvari-lovagi líráról írott tanulmányában azt mondta, a költő számára ezek a fő tárgykörök.” [17]

Balassi tudatosan megszerkesztett verse hárompillérű kompozíciót alkot, amely a reneszánsz szimmetriaelvet követi. Az 1., 5. és 9. versszak szövegkohezív erőként, tartópillérként fogják össze a verset.

Az egy katonaének 1. versszaka költői kérdéssel indul, amely a végbeli élet részletező dicséretét tartalmazó körmondat. A 2–4. versszak az első tartalmának részletezése: a vitézi élet szépségei mellett annak keménysége, a csaták, a portyák, az ellenséggel való éjszakai

ütközetek, a csata utáni lenyugvás leírása. A vitézi életnek ezek a szépségei ugyanolyan fontosak voltak a reneszánsz ember számára, mint a szerelem.

Az 5. versszak a tudatosan megszerkesztett vers második pillére, a vitézek erkölcsi magatartásának dicsérete: a vitézek a hazáért vállalják a hősi halált is, ami szintén szervesen illeszkedik a reneszánsz életeszményhez. Az ezt követő részletezésben (6–8. vsz.) a korábbi vidám élet leírása helyett a harc nehézségeit, az élet árnyoldalait mutatja be a lírai én: az éhezést, a szomjúságot, a pusztulást. Jól érzékelhető tartalmi és hangulati ellentét van a két szerkezeti egység, a vidám vitézi élet és a halált is vállaló nehéz élet között.

A költemény 3. pillére a verszárlat, a 9. versszak, amelyben a vitézek hírnevét, dicsőségét méltatja Balassi, s egyben áldást és hadiszerencsét kívánva el is búcsúzik a vitézekről.

A verskompozíciót a költőről elnevezett BALASSI-strófák alkotják. Az egyes versszakok 3 sorból állnak, amelyeknek minden sora belső rímekkel további 3 részre tagolódik. De a 3-as szám az egész versszerkezetben uralkodó: a versszöveg 3-szor 3, azaz 9 versszakból áll. Rímelése magyaros, ütemhangsúlyos. A sorok rímképlete: 6a6a6b, 6c6c7b, 6d6d7b. A számok a szótagszámot, a betűk a rímeket jelzik.

*Vitézek, mi lehet // ez széles föld felett // szebb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor // az sok szép madár szól //, kivel ember ugyan él,
Mező jó illatot, // az ég szép harmatot // ád, ki kedves mindennél.*

Nézzük meg a szöveg stíluseszközeit a különböző szövegszinteken! A vers nyelvezete, szó- és kifejezőképzete nagyobb részben közel áll a mai nyelvhez, de a mai olvasó számára archaikusnak ható elemek is vannak benne. A szöveg archaizmusainak egyik csoportját azok a **fogalmi archaizmusok** alkotják, amelyek a letűnt végvári élet szókincséhez tartoznak. Pl. *vég(vár), lobogós kópia, párduckápa, sisak, forgó, strázsát áll, vagdalkozik, szablya, fejeket szed* stb.

A **jelentésbeli archaizmusokat** azok a szavak, kifejezések, amelyeket a mai olvasók is ismernek, de BALASSI idejében más jelentésben voltak használatosak. Pl.: *vitéz, holott, próbálni, szerezsen* (lő), *riad, megtér* stb.

Az archaizmusok harmadik csoportját a **formai vagy alaki archaizmusok** alkotják, amelyek jelentése BALASSI óta nem vagy csak kis mértékben változott meg, a versben szereplő hangalakjuk a mai sztenderdben nem használatos, esetleg csak nyelvjárásokban fordul elő. Pl. *ez széles föld, az végeknél; ki* (élettelen dologra is), *ád, gyakorta, sebesedik, alattok, éjten éjjel, hadnak, kopiákat, vagyon, fertezvén, oskola, hévség* stb. [18]

A vers képszerkezetére az arányosság jellemző: leíró képek, szóképek és komplex képek vannak a szövegben, amelyeknek a funkciója egyrészt a verspilléreket alkotó versszakok gondolatának érzékelhetővé tétele, másrészt a díszítés. Pl. a 7. versszak három kifejtett, azaz teljes metaforából áll:

*Az nagy széles mező, az szép liget, erdő
sétáló palotájok;
Az útnak lese, kemény harcok helye
tanuló iskolájok;
Csatán való éhség, szomjúság, nagy hévség
s fáradság: mulatások.*

A vers **stílusalakzatai** is változatosak: költői kérdés, felkiáltás, megszólítás, fokozás, részletezés, ellentét stb. „Az utolsó versszakban a megszólítással kezdődő összetett mondat áldást kifejező felszólítás. Ez a felszólítás, valamint szinte az összes versszaknak a felkiáltó jellege, mind-mind az érzelem magas fokáról tanúskodik. És megemlíthetjük azt is, hogy az első sor-

tól az utolsóig a leíró jelleg ellenére valamilyen érzelmi fokozódást érzünk. A csúcs a befejezés. A reneszánsz stílus szabályosságra, arányosságra, harmóniára törekvése nyilvánul meg abban, hogy a paralelizmusok, vagyis a párhuzamos szerkezetek és mondatépítmények végigkísérik valójában az egész verset (ennek különösen szép példája az 5. versszak).” [18]

A vers orosz fordítása

Az orosz BALASSI-kötetben ez az egyik tartalmilag legadekvátabb, az eredetihez közelítő fordítás. Az orosz olvasó számára való megfeleltetés azonban itt is érződik a szóhasználaton, pl. „az sok szép madár” megfelelője LEVANSZKIJ fordításában a *царство птичье* ‘madár-cárság’.

Гей, витязи, ей, ей, на свете нет милей

земли, // чем пограничье!

Дышать привольно там – и рядом по утрам

ликует // царство птичье.

Там небеса хранят // росу и аромат,

родных полей // величье.

’Hej, vitézek, hej, hej, a világon
nincs kedvesebb

föld, mint a határőrvidék.

Szabadon lélegezni ott – és
mellette reggelente

madárcárság ujjong.

Ott az egek harmatot és aromát
őriznek

a hazai mezők nagyságát.’

Az orosz BALASSI-kötetben érvényesülő ún. modernizálás a forrásnyelvi szövegnek nemcsak archaikus nyelvezetét, hanem a prozódiaját is érintette. Az orosz célnyelvi szöveg formailag eltér a forrásnyelvitől. A hárompillérű versszerkezetet a fordító az eredetihez híven visszaadta, de a sorokkal nem boldogult. Ahogyan GUSZEV is megemlítette, a magyar és orosz verselés más prozódiajú, az ütemhangsúlyos verselést nehezen kezelik a fordítók, mert az orosz versbeszéd-hagyománytól idegen. [14] De ennek ellenére észrevehetünk benne szerkezeti harmóniára törekvést, bár kétüteműek a sorok, de belső rímekkel tagoltak, kettős felosztásúak végig az egész versszövegben. A sorvégi rímeket is megőrzi a fordító. Megállapíthatjuk, hogy bár a két nyelv versbeszéd-hagyományai eltérnek, a fordító igyekezett a forrásnyelvi arányos reneszánsz kompozícióhoz hasonlót alkotni.

A szövegvariáns nyelvi eszközeiben, szóhasználatában, képi világában is sok helyen eltér az eredetitől. Ennek oka a kulturális aszimmetriában is keresendő: a vitézi (lovagi) élet nem alakult ki a BALASSI-korabeli orosz kultúrában, más volt az akkori orosz társadalmi berendezkedés, így a katonai élet is.

Az orosz fordítás stíluseszközeit igyekezett a fordító megőrizni. A szójelentés szintjén is sok a hasonlóság, az eltérések részben a két nyelv tipológiailag eltérő szerkezetéből adódó nyelvi kifejezésekben vannak, de az aszimmetria kiegyenlítésére igyekezett a fordító megfelelő szinonim nyelvi eszközöket találni. Példa erre a 3. versszak:

Véres zászlók alatt lobogós kopiát

vitéznek ott viselik,

Roppant sereg előtt távol az sík mezőt

széllyel nyargalják, nézik;

Az párduckápákkal, fényes sisakokkal,

forgókkal szép mindenik.

На копьях блеск зари несут богатыри,

и стяг над ними красный.

’A kopjákon a hajnal ragyogást viszik a
daliák,

és vörös fölöttük a zászló.

<i>Перед войсками мчат, бросая зоркий взгляд на путь прямой и ясный. Всем дан пернатый шлем и плащ из барса – всем, и все они прекрасны.</i>	<i>A csapatok előtt száguldanak, éber tekintetet vetnek az egyenes és világos útra. Mindegyiknek tollas sisakja van és párducköpenye – mindnek és mind gyönyörű.’</i>
--	---

Végül nézzük meg az utolsó, a 9. versszak áldásának és búcsújának orosz fordítási variánsát.

*Ó végbelieknek, ifjú vitézeknek
dicséretes serege!
Kiknek ez világon szerte-szerént vagyon
mindeneknél jó neve;
Mint sok fát gyümölcscsel, sok jó szerencsével
áldjon Isten mezőkbe!*

<i>Вы, юные бойцы, храните, храбрецы, покой родных раздолий. Побед у вас – не счесть, гремит над миром весть о вашей славной доле. Пусть, как плоды ветвям, Господь дарует вам удачу в ратном поле!</i>	<i>’Ti, ifjú harcosok, őrizzétek, bátrak, a honi tájak nyugalmát. A győzelmetek – számlálhatatlan, dörög a világ felett a híre dicső sorsotoknak. Mint az ágaknak gyümölcsöt, adjon az Úr sikert a harcmezőn!’</i>
---	--

Az orosz megszólításban kimarad az eredeti *dicséretes serege* jelzős szerkezet, helyette a *юные бойцы* ’ifjú harcosok’ kifejezést használta a fordító, amely szinonimája az eredetinek. Ugyancsak szinonim szerkezettel fejezi ki a vitézi hírnevet:

<i>Побед у вас – не счесть, гремит над миром весть о вашей славной доле.</i>	<i>A győzelmetek megszámlálhatatlan, dörög a világ felett a híre dicső sorsotoknak.’</i>
--	--

<i>A célnyelvi áldás, a kihagyott nyelvi elemek ellenére, is adekvát a forrásnyelvivel: Пусть, как плоды ветвям, Господь дарует вам удачу в ратном поле!</i>	<i>Mint az ágaknak gyümölcsöt, adjon az Úr sikert a harcmezőn!’</i>
--	---

A nagyobb formai és kisebb tartalmi eltérések ellenére az orosz szöveget az eredeti célnyelvi ekvivalensének tekintjük.

ÖSSZEGZÉS

A régi korok költői diskurzusai is lefordíthatók, ahogyan számtalan kiváló fordítás is bizonyítja ezt. Igaz, hogy sokszor kell engedményeket tenniük a fordítóknak a forrásnyelvi szöveg formájának vagy poétikai üzenetének célnyelvi újraalkotása során. Minden szövegben vannak olyan szövegrészek, amelyek a forrásnyelvi kultúra szerves részei, és ha nincs teljes megfele-

lőjük a célnyelvi kultúrában, nehezen lehet visszaadni őket egy másik kultúrában, de nem lehetetlen vállalkozás.

A sajátosan magyar történelmi reáliák, vagy az egy költő nyelvhasználatára jellemző egyéni kifejezések, vagy éppen a célnyelvben ismeretlen versszerkezet fordítása sokszor állítja nehéz feladat elé a fordítókat. Ilyen nehézség például a BALASSI-strófa szerkezetének, ritmusának, rímelésének oroszra fordítása, amit a második elemzett szöveg is bizonyít.

A fordító gyakran választ olyan stratégiát, amely biztosítja a célnyelvi szövegnek a forrásnyelvi szöveghez való optimális hasonlóságát. Ez egyúttal azonban azt is jelenti, hogy a célnyelvi olvasó feldolgozási erőfeszítése is nő. Ebben az esetben az erőfeszítést ellensúlyozhatja, ha az eredeti szöveghez hasonló hatást ér el a műfordító. [19] KLAUDY Kinga szerint a műfordításokban a fordítók a reáliák és más, a célkultúrában hiányzó elemek átkódolásakor az aszimmetria hipotézisét alkalmazzák. [20]

A vizsgált versszövegek és orosz fordítási variánsuk között sok azonosságot és eltérést is felfedezhetünk. Az orosz célnyelvi BALASSI-szövegvariánsokat pragmatikai adaptációnak tekinthetjük, amelyek azonban nem térnek el olyan mértékben az eredeti szövegektől, hogy ne adnának hihető képet az orosz olvasó-befogadónak Balassi költészetéről. Kultúraközvetítő szerepüket is maradéktalanul betöltik a fordítások.

IRODALOM

- [1] KAPPANYOS, András 2015. *Bajuszbögre lefordíthatatlan. Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*. Budapest: Balassi Kiadó. p. 130. ISBN 978-963-506-972-9
- [2] TOLDI, Éva 2016. *MŰFORDÍTÁS, ÚJRAÍRÁS, RECEPCIÓ*. Annual Review of the Faculty of Philosophy, Novi Sad, Volume XLI-1. pp. 467–480.
- [3] VÁNDOR, Judit 2010. *Adaptáció és újrafordítás*.
<http://doktori.btk.elte.hu/lingv/vandorjudit/tezis.pdf> (Letöltve: 2017. 08. 25.)
- [4] BENŐ, Attila 2011. *A dolgok másik neve*. Ariadne Könyvek. Kolozsvár: KOMP-PRESS Kiadó. p. 138. ISBN: 978-973-1960-28-9
- [5] SZEGEDY-MASZÁK, Mihály 2008. *Megértés, fordítás, kánon*. Pozsony: Kalligram. p. 242. ISBN: 9788081010354
- [6] KLAUDY, Kinga – SIMIGNÉ FENYŐ, Sarolta 2000. *Angol–magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. ISBN: 963190864X
- [7] RÁBA, György 1969. *A szép hűtlenek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- [8] POLGÁR, Anikó 2003. *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*. Pozsony: Kalligram Kiadó. ISBN: 80-7149-557-3
- [9] HORVÁTH, Iván 2007. *Balassi könyve*. In: Szegedy-Maszák Mihály, Jankovits László, ORLOVSZKY Géza (szerk.): *A magyar irodalom története 1*. Budapest: Gondolat Kiadó. p. 262. ISBN 978 963 693 007 3
- [10] SZABÓ, Zoltán 1998. *A magyar szépirodalmi stílus történetének fő irányai*. Budapest: Corvina Egyetemi Könyvtár. pp. 56–62. ISBN 963-13-4523-8
- [11] SZENTMÁRTONI SZABÓ, Géza 2004. „Mint szép ereklével...” In: *Iskolakultúra* 2004/4. sz. 36–49. p. 36.
- [12] TÓTH, Tünde 1998. *Balassi és a neolatin költészet*. PhD-értekezés.
<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/itanulm.htm> (Letöltve: 2018. 07. 18.)
- [13] LŐRINCZ, Julianna 2017. *Szimmetrikus és aszimmetrikus jelenségek a műfordításban*. In: „Érték, minőség és versenyképesség – a 21. század kihívásai” / „Hodnota, kvalita a konkurencie schopnosť – výzvy 21. storočia”. A Selye János Egyetem 2017-es Nemzetközi

- zi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete / Zborník medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho 2017. Selye János Egyetem. Komárom. p. 70–83.
- [14] GUSZEV, Jurij Pavlovics 2007. *Az orosz Balassi*. Közreadja: Dobos Marianne
<http://mkdsz.hu/content/view/5893/209/> (Letöltve: 2018. 07. 15.)
- [15] GUSZEV, Jurij Pavlovics – ГУСЕВ, Юрий Павлович 2006. *Балинт Балашии "Как птица воспарю и в песне воспою..."* Стихи. Переводы с венгерского. Вступление Ю. ГУСЕВА. Иностранная литература 2004, 4.
<http://magazines.russ.ru/inostran/2006/4/bb5.html> (Letöltve: 2018. 07. 21.)
- [16] SZÜCS, Tibor 2005. *Egy Balassi-vers német és olasz nyelvű fordításainak tanulságairól*. In: THL 2005. 2. sz. pp. 5–19.
<http://real.mtak.hu/75096/1/005-019.pdf> (Letöltve: 2017. 10. 17.)
- [17] PIRNÁT, Antal 1996. *Balassi Bálint poétikája*. Budapest: Balassi Kiadó. ISBN: 963-506-085-8
- [18] SZATHMÁRI, István 2004. *Balassi Bálint, a tudatos költő*. Tanulmányrészlet. In: Napút 2004. 06.
http://www.napkut.hu/naput_2004/2004_06/037.htm (Letöltve: 2018. 07. 20.)
- [19] HELTAI, Pál 2008. *Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the Frog c. regényben*. In: Fordítástudomány X. évf., 2. szám. pp. 61–75.
- [20] KLAUDY, Kinga 2015. *A nyelvi és a kulturális aszimmetria hatása a fordításra*. In: GAÁL Zs. (szerk.). *Nyelvészet, művészet, hatalom. Írások Tóth Szergej tiszteletére*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. pp. 177–184. ISSN 1787-1417 (Nyomtatott)

Szépirodalmi források

- BALASSI, Bálint összes verse, hálózati kritikai kiadás (C) 1998
<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/itart.htm> Letöltve: 2018. 07. 21.
- БАЛАШИИ, Балинт 2006. Москва: «Наука». Серия «Литературные памятники» Российской академии наук.

PETŐFI SÁNDOR SZERELMI KÖLTÉSZETE IDEGEN NYELVŰ MŰFORDÍTÁSAINAK TÜKRÉBEN

NÉMETY Alexandra¹

ABSTRACT

This study deals with the functional stylistic analysis of Slovak and English translations of Petőfi Sándor's love poetry. The aim of the work is to examine his poems of love and their published foreign language text variables.

Translatability of poems of our romantic poet meets with slight checks in the literature. His adaptation in Slovak literature was divisive, but his poetry attracted so much the Slovaks that in the last third of the last century the journals were often conveyed the translations of his poems. As regards the English translations according György Gömöri [3] it is not worth experimenting with their, because the connotation can easily be missed in the target language variant and last but not least for its unifacial approach will be not accepted [3, 5]. Martinkó, however, contradicts Gömöri's insights, which may be correct if we explicitly examine the English poetic tradition, since English-language translations are a transition between metaphor and adaptation [6]. This is especially true for – intertextualization follower – translations of our days, when in transposition of the semantic and pragmatic meaning of the source text into the target text may lost the communicative equivalence. However, realistic and objective images about the foreign-language variants of the Petőfi poems would be able to obtain if we would perform a contrastive analysis of almost all text variables. This paper also contributes to the birth of such a comprehensive work.

KEYWORDS

Petőfi Sándor, love poetry, translations, Slovak, English, text variables, source language, target language

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány Petőfi Sándor *szerelmi költészete* szlovák és angol fordításainak funkcionális stilisztikai elemzésével foglalkozik. A munka célja a szerelem jegyében született versek és azok idegen nyelven megjelent szövegvariánsainak vizsgálata.

Romantikus költők műveinek fordíthatóságáról megoszlanak a vélemények a szakirodalomban. A szlovák irodalomban történő adaptálása megosztó volt, ám költészete mégis olyanira vonzotta a szlovákokat, hogy a múlt század utolsó harmadában gyakran közölték verseinek fordításait a folyóiratok. Az angol nyelvű fordításokkal Gömöri György szerint nem érdemes kísérletezni, mert a konnotáció könnyen elveszhet a célnyelvi variánsban, s nem utolsósorban egysíkú szemléletmódja miatt nem talál fogadtatásra [3, idézi 5]. Martinkó viszont cáfolja Gömöri meglátásait, melyek helytállóak lehetnek, amennyiben kimondottan az angol versbeszéd-hagyományt vesszük szemügyre, hiszen az angol nyelvű fordítások átmenetet képeznek a metafrázis és az adaptáció között [6]. Különösképp igaz ez napjaink – intertextualizációt követő – fordításaira, amikor is a forrásnyelvi szöveg szemantikai és prag-

¹ Mgr. Némety Alexandra, Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola, nemetyalexandra@gmail.com

matikai jelentéshálójának célnyelvi szövegbe való transzponálásakor valóban nehezebb a kommunikatív ekvivalenciának való megfeleltetés. Azonban a Petőfi-költemények idegen nyelvű variánsairól csak akkor nyerhetnénk reális és objektív képet, ha szinte minden szövegvariáns kontrasztív elemzését elvégeznénk. E tanulmány is egy ily átfogó jelleggel bíró munka részeként járul hozzá annak megszületéséhez.

PETŐFI SZERELMI KÖLTÉSZETE ÉS MŰFORDÍTÁSA

Petőfi ábrándos ifjúként közeledett múzsáihoz, eszményi fénnel vette őket körül. Álmának, s ezáltal költészetének tárgya a fiatal leány. Benne látta élete jutalmát, lehetséges hitvesét.

Az első nagyobb nyomot Csapó Etelke iránti vonzódása hagyta költészetén, a lány azonban Petőfi szerelmének tudatosulása idejére elhunyt. Ezt egy egész ciklusnyi búsuló, önmarcangoló költeményben énekelte meg. Fájdalmának enyhülését követően Mednyánszky Berta iránti szerelmének változatos hangjait hallatja a *Szerelem gyöngyei* c. ciklusában. „A költő eleinte sokat ábrándozott új eszményképéről, álmokat szőtt a családi élet csendes boldogságáról. Költeményeiben a színes képek egész sorozatával festette reményeit“ [6]. A Berta részéről történt elutasítást követően kis ideig nem ír szerelmes verseket, azonban hónapok múlva megismeri Szendrey Júliát, kiben megtalálta az örök hitvestársat. Fejlődésének csúcspontját e költeményekben éri el, szenvedélye s kifejezőereje csodás nyelvezetet alkotva fejeződik ki. Olyan alakzatok s trópusok, metaforák, metonímiák megformálásával teszi komplexsége műveit, mint „Júlia tekintete ráröppenő szelíd galamb, amelynek minden tolla a békesség olajága, érintése lágyabb a selyemnél s a bölcső vánkosságánál; hangjára zöld lombokat bocsátanak a száraz téli fák; (...) egy égbe rontó képzelet tündér leánya Júlia, a legvakmerőbb reményeket megszegyenítő ragyogó valóság, (...), lángsugarú nyár van szívében“ [6].

Ez időtlen költemények végtelen sora tesz bizonyosságot Petőfi és Júlia felemelő, ám mégis borús szerelméről. Valójában egyet kell értenünk Pintér Jenő szavaival, aki ekképp fogalmaz: „Nincs magyar költő, aki a szerelmi líra pompájában, az érzelmek és indulatok áradó hevében, a szenvedély igazságában versenyre kelhetne vele. A forma és hangulat harmóniája, a képek és hasonlatok színekben dúslakodó változatossága, a gondolatok és érzelmek arányos fejlesztése, a kidolgozás drámaisága, a fantázia magas röpte, a nyelv hajlékonysága, a stílus kifejező ereje, a merengés, remény, vágy, keserűség, életöröm, túlárado boldogság és lázas szenvedély hangjának eltalálása felülmúlhatatlanná teszik ezt a szerelmi lírát. Költészetünkben Petőfi a szerelem legművészebb énekese“ [8].

FA LESZEK, HA ...

„A Berta-ciklus legszebb darabja ez, mert immár egyetlen felesleges szó sincs benne: „egy marék tiszta költői kép, mozaikjukat a szerkesztőöszön teszi egésszé” (Illyés Gyula; idézi [2])

Az alábbi költemény a Mednyánszky Bertához írt *Szerelem gyöngyei* ciklus egyik legismertebb darabja, melyet C. F. Bowring *I'll be a tree* angol variánsával vetünk össze.

Szappanos Balázs metamorfózis(vers)ként tartja számon. Ez a megnevezés tulajdonképpen a vers struktúrájára és gondolatmenetére utal, mert sorról sorra új és új alakban, folyton átváltozó képsorokban láttatja önmagát s szerelmét a költő [2]. A viszonylag vidám into-

nálással indító nyolcsoros vers fokozatosan egyre komorabb hangszínbe vált át, amihez a palatális és veláris magánhangzók aránya is hozzájárul. Verstani aspektusból nézve rímes időmértékes verselésű. A kilenc- és tízszótagos strófasorok 4/3/3, 4/3/2 ütemekre oszlanak a népdalokhoz hasonlóan. Műfajilag a népdal és a szerelmi líra szintéziseként határozható meg.

A boldogság, reménység, szerelemvágy és viszonzatlanság, reménytelenség antitézise húzódik végig a versen. Az *én* és az *immáron te* személyre is kiterjesztett átváltozás csak nyomatékosítja a feszülő ellentétet. Bowring adekvátan fordít, megőrizte a versben végigvonuló átváltozást realizáló motívumokat. Az eredeti változatban könnyed metaforák sorakoznak: *fa*, *virág*, *harmat*, *napsugár*. Ezek a népdalokra jellemző, ugyanakkor Petőfi közkedvelt képsimbólumai is. Azzal, hogy a fordító megőrzi az eredeti metaforákat: *tree*, *flowers*, *dew*, *sunbeam* 'fa', *virágok*, *harmat*, *napsugár*, a kommunikatív ekvivalenciának való megfelelést tartja szem előtt. A két variáns grammatikai szerkezetét összevetve egy apróbb módosulás következik be: az angol szöveg többes számú birtokviszonyt alkalmaz a *virág* főnévénél (*flowers* 'virágai'), ill. a *lényink egyesüljenek* szerkezetet a *to be united with you* 'egyesülhessek veled' szerkezetre módosítja.

Petőfi képei az elérhetetlenséget fejezik ki. Érezzük ezt mindannak köszönhetően, hogy „az irreverzibilis időt is visszafordítja. A valóságban – tudjuk – előbb van meg a fa, s csak azután terem virágot, előbb virágnak kell nyílnia, hogy a harmat rátelepedhessen, s előbb száll le a harmat, amit azután a felkelő nap sugarai felszárítanak. Itt minden ellenkező irányú, (...) a kettős metamorfózis egyazon pillanatban megy végbe, ám az egyik mindig előfeltétele a másiknak“ [2].

Az első versszak képeinek gradációja az egyre éteribb objektumokhoz juttat bennünket: *fa* → *virág* → *harmat* → *napsugár*, ami a második strófa *csillagai* között, a *mennyországban* teljeseedik ki. Az érzelmi magasságot szimbolizáló motívumok a fordításszövegben is megfigyelhetők: *heaven*, *star* 'mennyország', *csillag*. A forrásnyelvi *Ha leányka* változatlan ismétlés egyben anafóra is, amelyet a fordító a *my little girl* 'én kislányom' birtokos szerkezettel fordít, s ennek következtében kismértékű szemantikai jelentésmódosulást idéz elő. A strófa zárósoraiban az eddigi lépcsőzetes gradációt hirtelen (mélyre) zuhanó antiklimax bontja meg: a *mennyország–pokol*, a *csillagok ragyogása–kárhozat* antitézise váltja fel [vö. 6]. Az angol fordításban a szemantikailag adekvát, ám kissé redundáns *damned I shall die* 'elátkozva meghalok' határozós szerkezetet toldja be Bowring – bizonyára a feszültségkeltés céljából.

Az eredeti szöveg domináns szövegkohéziós alakzata a gradáció és az antitézis, melyek a fordított szövegvariánsban adekvát módon realizálódnak, megőrizve az eredeti szöveg mind szemantikai, mind pragmatikai konnotációs hálóját.

Eredeti szövegváltozat:

„*Fa leszek, ha fának vagy virága.*
Ha harmat vagy: én virág leszek.
Harmat leszek, ha te napsugár vagy...
Csak hogy lényink egyesüljenek.
Ha leányka, te vagy a mennyország:
Akkor én csillagá változom.
Ha leányka, te vagy a pokol: (hogy
Egyesüljünk) én elkárhozom.”

C. F. Browring-féle szövegváltozat:

I'll be a tree, if you are its flowers,
Or a flower, if you are the dew;

Nyersfordítás:

'Fa leszek, ha te a virágai vagy,
Vagy virág, ha te a harmat vagy;

*I'll be the dew, if you are the sunbeam,
Only to be united with you.*

harmat leszek, ha te a napsugár vagy,
Csak azért, hogy egyesülhessek veled.

*My little girl, if you are the heaven
I shall be a star above on high;
My little girl, if you are hell-fire,
To unite us, damned I shall die.*

Én kislányom, ha te vagy a mennyország
csillagnak leszek a magasban;
Én kislányom, ha te vagy a pokol tüze,
Hogy egyesüljünk, elátkozva meghalok.'

A népdal mintájára íródott műdalokban állandó sajátosságként van jelen a szó vagy szókapcsolat formájában ismétlődő gondolatpárhuzam. A *Fa leszek, ha* a szóismétléses gondolatpárhuzam megvalósításának ékes példája [vö. 11]. Pintér Jenő (1933) két strófa izzó és mégis eszményi szerelmi vallomásként jellemzi [8]. A költő fantáziájában a földi élettől elrugaszkodva egészen a páros üdvösségig, az egyesülésig jut el, mígnem szinte epigrammatikus csattanóval, egy meghökkentő befejezéssel a mennyországból mélyre zuhanva a poklot is vállalja. Ezzel akarja bizonyítani áldozatkészségét, a lányért való mindent vállalását.

A NÉGYÖKRÖS SZEKÉR

Petőfi szerelmi költészetének következő kontrasztív stilisztikai módszerrel vizsgált költeménye *A négyökrös szekér*, melyet ezúton két, szlovák és angol nyelvű szövegvariánsával is összehasonlítunk. A szlovák fordítást Ján Smrek: *Voz s volským štvoráprahom* címen, az angol fordítást Ila Egon: *The Cart with Four Oxen* címen végezte el.

Petőfi Sándor eme verse egy viszonylag rövid idő alatt lejátszódó, ám nagyon hangulatos jelenetet mond el. A mű mondanivalója az az érzelem, melyet a költő e vers történetében megfogalmaz. Ha magunk elé képzeljük a jelenetet...a körülményeskedően közvetlen megszólításnak (már-már suta magyarázkodásnak), a bonyolult versmondatok és változatlan ismétlések kopogásának köszönhetően kétféle mozgás játszódik le a műben. Az egyik lassú, komótos, szinte földhözragadt: a ballagó ökrök mozgását vontatottnak érezzük, míg a másik egy szerelemre lobbanó férfi sebes, villámgyors, a csillagokig hatoló gondolata. A vers ugyanakkor nemcsak mozgást, de meghitt, nyugalmi, idilli állapotot is éreztet. A bizonytalan jövő gondolata némi tragikumot sejtet, ám ez mit sem változtat a költemény boldog hangulatán. A vers a lírai műfajokat meghazudtoló módon meséli el e tömör történetet, csupán a dallam, a ritmus, a hangulat és a rímek éreztetik, hogy verset olvasunk [10].

Szegő János szerint: „Alighanem így kell tökéletes arányérzéssel, realizmussal és metafizikával, humorral és intimitással egyetlen történetet elmesélni, és ami még ennél is fontosabb: így kell megélni, és a Másikkal megosztani legott azt a mindig újszerű, boldogságával sokkoló, egyszerűségével elszomorító létezés tapasztalatot, hogy az adott pillanat, a ragyogó jelen a fény sebességénél is gyorsabban lesz emlék és varázslat“ [10].

Verstani szempontból vizsgálva a művet asszonáncokat figyelhetünk meg a sorok végén. A költemény ritmusa viszont ennél bonyolultabb, mivel az alapmetrumot az ötös és hatodfeles jambusi sorok váltakozása adja, ahová néha a trocheusi láb is belép (a föld és ég között sziporkázó részek jambikusak, míg a táj- és ábrándozást megfestő, valamint refrénben lassú részeknél a trocheusok uralkodnak) [10]. A vers négy, egyenként nyolcsoros strófából áll. A célnyelvi szövegvariánsok közül egyiknek sem sikerült az eredeti rímképlet megőrzése, azonban a strófasorok szótagszámai megegyeznek.

Petőfi egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy ellentétekben fogalmaz. Ez az antitézis a kettősséggel társulva végigfut a vers kezdőszakaszán is: a megfestendő szemléletben ott lapul

a városias haladás igénye és a falu felemelésének vágya is. A játékosan induló sorokkal szemben áll az egyhangú bandukolás. A hirtelen egymásnak feszülő ellentét következtében tehát nemcsak szemléletváltás következik be, de ritmusváltás is. Ezek háttérében a lépegetést jelző anaforaszerű variációs ismétlések állnak (*Szekérre ültek, menének, Szekéren mentek, ökröszekéren, két pár ökör, szekérrel, a négy ökör ballagott*). A szövegépítő alakzatok közül kitüntetett szerepe van a strófazáró, keretes ismétlésként visszatérő refrénnek.

A második strófában hirtelen képváltás következik. A versindító képet a szinesztézia, a perszonifikáció és az antitézissel társuló hasonlat formálja komplex alakzattá. A képváltást ugyanakkor éles hangulatváltás is kíséri. „A költő itt nem annyira a tájat, mint inkább a táj hangulatát örökíti meg: a megszakadt felhőkben vándorló holdat s a kalmár szellőt, amely az édes illatot – mesteri példajaként a képalkotás nyelvi összhangjának – veszi a füvektől” [10]. A második sorral – a *halvány* határozóval, a *járt* igével kifejeződő perszonifikációval és a *megszakadt felhőkben* jelzős szerkezettel – a további történeteket előkészítő érzelmi telítettség is beáll, ill. a harmadik és negyedik sorokkal merész hasonlatot alkot. Ez a hasonlat komorságot visz a derűs, holdfényes jelenetbe: az élet mulandóságára figyelmeztet. A *hold* látványát hasonlattá alakítja (mint bús hölgy). A következő sorok legfőbb szervezőerői a szinesztéziával kiegészülő megszemélyesítés (*halványan járt, kalmár szellő járt, vett...édes illatot*). A refrénként ismétlődő szerkezettel egyben körvonalazódik a költemény egészét jellemző belső ritmus is: a négy cammogó ökör képe egyre inkább kontrasztot alkot. Ennek kapcsán fontos Illyés Gyula meglátása is, miszerint: „A verset az ellentét teszi feledhetetlenné. Amíg fönt, a versben és a szekéren, a legéteiribb érzések vibrálnak, lent a szakaszok végén az ökrök konokan a legvaskosabb magyar valóságban cammognak. A löcsök mellett tündérek ülnek, olyanok, akik ebben a pillanatban alakultak azzá. A föld és a menny találkozása ez, még megkapóbban, mint a János vitézben, mert a varázslat nem a mesében, hanem ott, a borjádi országúton történik” [2; vö. még 4].

„Világos éj volt. A hold fenn vala;
Halványan járt a megszakadt felhőkben,
Miként a bús hölgy, aki férjinek
Sírhalmát keresi a temetőben.
Kalmár szellő járt a szomszéd mezőkön,
S vett a füvektől édes illatot.
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.”

A harmadik strófa az elsővel mutat rokonságot, ismét a földi környezetbe csöppenünk. *A társaságban, a társaságnak többi tagjai* variációs ismétlések az első versszak szereplőinek összességére utal, ugyanakkor beszélgető s énekelgető társaság csupán a természetes környezet, a hangulati háttér szolgáltatója. A *többi* főnévi határozatlan névmás kifejezés pontosan érzékelteti, hogy fokozatosan két emberre szűkül az érzelmvilág [2]. A *valék* archaikus múlt idejű létige Petőfi természetes nyelvhasználatának eleme. Strófabeli elhelyezkedése anadiplozis. A *beszélgetének s énekelgetének* gradációs alakzatot alkotó gyakorító igék a következő sor *ábrándoztam* igéjével antitézist alkotnak. A vers ezen részében ismételtlen a magasba emelkedünk. A *Ne válasszunk magunknak csillagot?* retorikai kérdés egyben szermocináció is, annak is azon ritka fajtája, amikor a képzelt beszéd beszélője megegyezik a főszöveg beszélőjével [9]. Ezt követően a kétsoros refrén által megrajzolt kép szakítja félbe az érzelmi szárnyalást. „Fent és lent, képzelet és valóság találkozása ez. Az átváltás hirtelen kontrasztja mégsem bántó: az ökröszekér itt már maga is része a varázslatnak. Az igavonók kimért moz-

gása nem rúgja szét a csillagok porát: éppen földön járva éreztetik a meglassult idő nyugal-
mát“ [2].

„*A társaságban én is ott valék,
S valék szomszédja épen Erzsikének,
A társaságnak többi tagjai
Beszélgetének s énekelgetének.
Én ábrándoztam s szóltam Erzsikéhez:
„Ne válasszunk magunknak csillagot?”
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.*”

A negyedik versszak kezdő sorai az előző strófa sorpárjainak inverz variációs ismétlését adják, melynek célja az ábrándozás nyomatékosítása („*Ne válasszunk magunknak csillagot?*” / *Szólék én ábrándozva Erzsikéhez.*). Az érzelmi telítettség, a hangulat itt tetőzik, ahol „a refrénben utoljára megjelenő ökrök már azt jelzik, hogy a megállt a kronometrikus idő” [2]. Az elmúlás megzavarja az idillt. Petőfi jövőbe látása s a múlt idők boldog emlékeinek képzete feszül itt egymásnak. A férfi szavai szembe szállnak ezzel a mulandósággal, amikor a múlt időt szeretné megállítani, visszaporgetni Erzsikével [10].

Az alábbiakban vizsgáljuk meg az eredeti és a két idegen nyelvű szövegvariánst. Első olvasásra talán nem is tűnnek eltérő értelemmel bíró műveknek. Természetesen ahhoz, hogy megállapításokat tehessünk, figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy tipológiaiilag eltérő nyelveket vizsgálunk. Ilyen szempontból nézve érthető, ha a szövegek szemantikai szintjén valamelyest eltéréseket vélünk felfedezni. Hiszen – ahogyan Lőrincz Julianna is fogalmaz – „a tipológiaiilag azonos nyelvek esetében sincs teljes egybeesés az egyes szavak szemantikai mezeje között” [5].

A magyar szövegben végigfutó antitézis mind a szlovák, mind az angol szövegben jelen van. A második sor eredeti *regényes dolgok* jelzős szerkezete a szlovák variánsban a *romantika* főnévvel, az angolban a *romantikus dolgok* adekvát kifejezéssel helyettesítődik. Érdekes az egyezés a két fordítás között: mindkét fordító a *romantika* kifejezést alkalmazza, míg ez az eredetiben sehol sem szerepel. A forrásnyelvi anaforaszerű gradációs alakzatot Smrek megőrzi és helyhatározóval bővíti (*do neznáma* ‘az ismeretlenbe’), míg Egon fordításában ez zeugma (a paralell szerkesztett tagmondatot az ismétlés elkerülése végett elhagyja). Egon művelete tulajdonképpen ellipszis is, hiszen az eredeti 4–5. sort egy sorba tömöríti. Ezenkívül a 4. sort a *szekérre támaszkodtak* igei szerkezettel cseréli fel. A szlovák szövegvariáns refrénje adekvát a magyar változattal, míg az angol szövegben a fordító a *wandered on* ‘vándorolt’ igével cseréli fel az eredetit.

Smrek-féle szövegváltozat:

Nie v Pešti stalo sa, čo rozpoviem.
Tam **romantika** taká nie je známa.
(...)
Po tvrdej hradскеj s vozom pomaličky
si štyri volky vykračovali.

Ila Egon: The Cart with Four Oxen

All this did not happen in Budapest -
Things so **romantic** do not happen there.

Nyersfordításom:

‘Nem Pesten történt, amit elmondok.
Ott a **romantika** nem ismeretes.
(...)
A kemény úton a szekérrel lassan
a négy ökör ballagott.’

‘Ez ez egész nem Budapesten történt -
ennyire **romantikus** dolgok nem történnek

ott.

(...)

The four oxen quietly wandered on.

(...)

a négy ökör csendben vándorolt.

A második strófában beálló képvtás mindkét szövegvariánsban érződik. A szinesztézia elmarad, a perszonifikáció azonban megőrződik mindkét változatban. Az angol szöveg az eredeti *hold fent vala* szerkezetet a *pallid moon was shining* 'a sötét hold fénylett' antitézist tartalmazó szerkezetre cseréli. Az eredeti változat következő soraiban egymásnak feszülő hasonlat mindkét verzióba transzponálódik. Némi szemantikai változás az angol fordítás negyedik sorában áll be, ahol a – kissé expresszívabb – *in between tired crowds* 'a fáradt tömeg között' szerkezetet toldja be a fordító. Az utolsó sorok szinesztéziáját, perszonifikációit megőrzik a fordítások. Smrek fordítói módszerének jellegzetes vonása, hogy néha redundáns kifejezéseket told be. Ez történik a *dýchali* 'lélegeztek' igével is. Egon fordításában a *kalmár szellő* jelzője *élénk szellőre* módosul, ami szinesztézia is, ugyanakkor az eredeti vett igét a *stole* 'lopott' inadekvát igével cseréli fel. Az angol fordítás *stolen... and was gone* 'lopott... és elment' gradációs alakzata az eredeti szövegben nem szerepel.

A harmadik strófa fordított variánsai egészükben adekvátak a forrásnyelvi versszakkal, azonban némi szemantikai módosulás megfigyelhető. A szlovák szövegvariáns második sorpárjában inverziót alkalmaz a fordító, melyet a *žartovali* 'viccelgettek' ige betoldásával gradációvá/enumerációvá alakít át. Az angol variánsban viszont ugyanezen sorpár megőrzi az eredeti igei szerkezetet, csupán az *a chansonette* 'egy sanzont' szubsztantívum betoldásával módosítja a jelentést. Az eredeti kérdésalakzat a fordításokban is megmarad, csupán grammatikailag eltérő megoldással (inverz szórend).

Kým ostatní si vyspevovali
a řeči viedli, žartovali kde-tu,

'Míg a többiek énekelgettek
 és beszélgettek, viccelgettek itt-ott'

The other members of the company
Were talking or singing a chansonette.

'A társaság többi tagjai
 beszélgettek vagy énekeltek egy sanzont.'

A negyedik versszak kezdősorainak kérdésalakzata mindkét fordításban megmarad. A második sorok azonban már módosulnak az eredetihez képest: Smrek a *zasnívaný* 'álmodozó' jelzővel cseréli föl az eredeti *ábrándozva* határozót, míg az angol variánsban ezt a *dreaming aloud* 'hangosan ábrándozva' gradációt alkotó határozók helyettesítik és az eredeti *szólék* ige is a *repeated* 'ismételtem' igére változik. E módosítások azonban szemantikailag nem változtatják meg a forrásnyelvi üzenetet. A szöveg a többi részében mindössze egy módosulást tartalmaz: a szlovák verzióban Smrek az eredeti *elszakaszt* igét nyomatékosítás céljából *ažrozdvójí, až oddelí* 'kettéválaszt, elválaszt' igékkel fordítja, mely gradáció, enumeráció és reduplicatio is egyben.

A fentebb említett szövegszervező alakzatok mellett az eredeti szövegváltozatban található igeidőket is erős szövegkohéziós erőként említhetjük meg. A korunk nyelvhasználatában már archaikusnak számító kifejezések a variánsokban nem kerülnek visszaadásra.

MINEK NEVEZZELEK?

A dolgozat további részében Petőfi *Minek nevezzelek?* c. költeményét vetjük egybe egy szlovák és egy angol nyelvű változatával. A szlovák szövegvariánst Pavol Országh-Hviezdoslav: *Čím pomenovať ťa...*, az angol fordítást pedig Edwin Morgan: *What shall I call you?* címmel végezte el.

E költeményt a Júlia-versek egyik legszebb, legkivételesebb verseként tartja számon a szakirodalom. Ferenczi Zoltán felsőes költeménynek, Horváth János pedig a kifejezési próbák nagyszerű halmozásának nevezi. Az ódai szárnyalású vallomás lírai anyagaként a szavakkal ki nem fejezhető szerelem szolgált [vö. 6]. „A *Minek nevezzelek* című versében a költő szerelmének oly fokát érte el, hogy felesége megnevezhetetlenségét már csak metaforák sorával tudja kifejezni” [3].

A *Minek nevezzelek?*, bár első látásra egyszerű versnek tűnik, mégis egy bonyolult érzelm-szövevény megnevezésének keresése. Baróti Dezső szerint már a címben szereplő kérdés is a vers egészét meghatározó bonyolultságot árasztja. Elkezd és befejezi, kinyitja és bezárja a költő az egyes versszakokat, s ezáltal egy szimmetrikusan felépített versváz jön létre, vagy legalábbis annak illúziója, „...az egyes strófák grammatikai struktúrája körmondat, ezek egészében véve nem azt a lehiggadt nyugalmat árasztják felénk, mint a ... hasonló körmondatok. Inkább nyugtalanságot árasztanak, de épp ezzel fokozzák, erősítik mindvégig a vers dinamikáját. A kérdés megismétlése végső soron inkább nyit, mint zár, és arra ösztönzi a vers íróját, hogy az ihlet már bejárt vidékeit elhagyva, annak újabb tartományaiiba lépjen át” [1].

Verstani szempontból vizsgálva² a művet elmondható, hogy szabad, rímtelen formában íródott. Az egyes heterometrikus jambusi strófasorok eltérő szótagszámmal bírnak (4–11). A sorok szótagszámai a strófákban belül is véletlenszerűen váltakoznak, és felépítésük, elrendezésük nem mutat egyenes arányt a vers egészére nézve. Mindössze a reddíciót alkotó első és utolsó sorok szótagszámai egyeznek minden strófában, s tulajdonképpen ez az ismétlődő kérdés a formai struktúrát nyitja és zárja is egyben. A vers szabálytalan és rímtelen szerkesztése a két fordított szövegvariánsban is egyezik.

A költemény címe már önmagában is érdekes tényeket rejt. A két szóból álló rövid kérdőmondatról többet talán nem tudnánk mondani, ha nem jelenne meg a vers további részében még tízszer. Ezt követően ez az egyszerű kérdés, bár nyelvi struktúrája csöppet sem változik, sohasem jelentik majd egészen ugyanazt. Szemantikai és pragmatikai hálójára rásugároznak az általuk keretbe zárt szövegrészek is. Ennek csak alaprétegét közelítjük meg, azt, melyre egyenként javarészt emocionális telítettségű rétegek rakódnak [vö. 1].

Az egyes strófák – mint azt már fentebb említettük – a címadó ismétlő kérdéssel kezdődnek és végződnek. A kérdés alakzata egyben anafóra is. A strófazáró sorokban epiforának is tekinthető alakzat együttesen reddíciót alkot, keretet adva mind a strófáknak, mind a versnek. A kérdés már az első strófában is két, egymástól különböző érzelmi konnotációt kap. Először mintha a merengés alkonyában elhangzó válaszként szólna. A második sorpárban megbújó metafora (*Szép szemeidnek esti csillagát*) által megrajzolt kép (*nézik szemeim*) összekapcsolódása egy másik lény felé való kitárulkozásáról beszél. S bár ez a kép stilisztikai szempontból metafora³, jelölő funkcióját tekintve egyben szinekdoché is (szem – személyi-

² A *Minek nevezzelek?* c. költemény verselését determináló szabad forma az almanach-líra szabályos formájával, de ugyanakkor Petőfi korábbi verselési stílusával szemben is nagyobb nyitottságot, erősebb érzelmi feszültséget, szenvedélyt mutat [vö. 1].

³ „A nő és a csillag képének összehasonlítása, mint sokan tudják, nemcsak az irodalom és a folklór ősrégi örökségéhez tartozik, a hétköznapi nyelvhasználat is lépten-nyomon él vele. Bailly nyomán akár azt is mondhatnánk róla, hogy már nem frissen ható, nem ún. költői, hanem pusztán nyelvészeti, „betemetett”, „kiégett” metafora,

ség). A személy női kilétére ugyanakkor a szem szóképeivel összeolvadó csillag utal. A szlovák szövegvariáns a strófakezdő anaforikus ismétlést nem őrzi meg (*Čím pomenovať ťa* 'Miként nevezni téged'), az angol fordítás azonban e tekintetben ekvivalens. A keretet alkotó reddíció mindkét variánsban azonos módon megtalálható. A forrásnyelvi szövegegység képpel társuló metaforája a szlovák szövegváltozatban adekvát, míg az angol fordításban némi grammatikai módosulást mutat (*ked' o súmraku zádumy / na tvojich oči krásnych večernicu / s obdivom hľadia moje oči* 'ha a merengés alkonyatáról / szép szemeiden az esthajnal csillagot / bámulattal nézik szemeim'; *in that twilight reverie / when my eyes look with wonder / into the: beauty of your eyes* 'abban az alkonyati merengésben / amikor szemeim csodálattal néznek / a szemeid gyönyörűsége közé'). A szövegrész második felében a szeretett nő átpoetizálását megfestő képpel indul, amikor a szemet és a nő személyiségét is jelölő csillag képe a szövegegység középpontjába helyeződik azáltal, hogy ez a kifejezés az eléje tett rövid visszautalással önmaga egy egész sort alkot. A csillag képe önállósul, s már nemcsak a szem, hanem az égitest értelemben is felfogható. A szövegrész kicsengését erősítő dinamikus természeti kép metaforák sorozatával társulva (... *mindenik sugára, / A szerelemnek egy patakja, / Mely lelkem tengerébe foly*) komplex alakzattársulást hoz létre. A metaforasorokban található *sugára, patakja, tengerébe* képek gradációt alkotva kontraszthatást is teremtenek. Hviezdoslav a második szövegrészt szemantikailag adekvát módon adja vissza. Morgan fordítói módszerének jellegzetes vonása az igék halmozása, vagyis az eredeti *folyik* igét a *love streaming and running* 'folyva és futva' gradációs alakzattal fordítja.

A második versszak elején található anaforát egy újabb szerelmi állomás követi. A két sorba sűrített, ám enjambement-t alkalmazó dísztelen s valóságos közlés (*Ha rám röpítet / Tekinteted*) a szeretett nőt immáron a jelenet cselekvő részesévé is teszi. A forrásnyelvi *tekinteted* szubsztantívum a szlovák variánsban a *pozor* 'figyelmed', az angolban a *glance* 'pillantásod' főnevekkel fordítódik, amelyek nem sértik az ekvivalenciát. Költőnk a tekintettel való kacérkodást azonban épp csak felvillantja előttünk, s máris egy eufemisztikus kicsengésű metaforával átpoetizálva a *szelíd galamb* képeivel kapcsolja össze, mely mindkét célnyelvi szövegváltozatban szemantikailag azonos a forrásnyelvivel (*pozor svoj / tú krotkú holubičku* 'minden figyelmed / azt a szelíd galambot'; *by the glance you let fly, / that gentle dove* 'pillantásod által, amelyet elröpítesz / az a gyengéd galamb'). Feltehetőleg nem a *röpítet* igét illetően a madarakra való asszociálás végett történik ez, hanem mert a galamb a mindennapi nyelvhasználatban a szeretett nő, illetve a szerelemmel járó béke szimbóluma. Ezen a ponton utal a következő sor metaforája által kifejezett békességre (*a békeség egy olajága*). A versszak második felében olvasható *érintése oly jó* tagmondattal kifejezett érintést a nő képeivel kapcsoljuk össze. „A kacér tekintettel elkezdett szerelmes enyelgés egyik további mozzanatának szemérmes, és talán nem is teljesen tudatos eufemizmussal megsejtett további mozzanatát érezhetjük bele. De a *bölcső vánkosának* képét is ebbe az erotikus képzetkörbe vonjuk be” [1]. Az *érintés, a lány selyem* és a *bölcső vánkosának* képe a fordításokban egyaránt megőrződik. Minimális grammatikai eltérés az angol fordításban figyelhető meg, amikor Morgan az utolsó előtti sor kijelentését felszólítássá alakítja (*softer than silk or / a cradle pillow!*

amelyen belül a mai olvasó csak pusztá konvencióinak hódolva, automatikusan kapcsolja össze a két nyelvi egységet. (Bailly terminológiájáról magyarul: Hankiss Elemér Az irodalmi kifejezésformák lélektana 1970). Ugyanezt mondhatjuk el a szem és a csillag metaforikus összekapcsolásáról: a hétköznapi nyelvhasználatból ma már ez is erősen kiégett. De az eredeti poézisüket elvesztett, konvencionális kifejezéseknek is lehet sajátos stilisztikai funkciójuk. Ebben az esetben alighanem az, hogy a szeretett nő testi jelenlétére irányítsák a figyelmet, arra a valóságos jelenletre, amelynek egy légiesebb átpoetizálás épp valóságértékét zavarja meg” [1].

‘puhább mint a selyem vagy / egy bölcsőpárna!’. Ez azonban nem változtat a forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai jelentésén.

A harmadik strófa reddícióján belüli szövegrész ismételten egy új fázist, sommás közlést fejez ki. Az előzőben a nő tekintetét, most azonban már a hangját állítja a szövegegység centrumába. A képzeletében felidézett hang variációs ismétlésként jelenik meg a versszak első felében (*hangjaid, e hangok*). A *száraz téli fák* és a *zöld lombok* képe között antitézis van, az antitézis elemei egyúttal a férfierő megújulásának motívumai is. A szövegegység végén megjelenő *csalogány* képe e költeményben nem a maradiság allegóriájaként jelenik meg, hanem a szerelem szimbólumaként. A strófa egészében véve egy hasonlat, hiszen a szeretett nő hangját az említett énekesmadár szerelmes énekéhez hasonlítja. A fordított variánsok teljes mértékben ekvivalensek az eredetivel. A strófa eredetijében szereplő *csalogány* a szlovák változatban adekvát, az angol fordító azonban a *with a nightingale singing* ‘egy éneklő fülemülével’ minőségjelzős szerkezettel váltja fel. Összeségében véve a forrásnyelvi alakzatok a kisebb lexikai módosulások ellenére mind a szlovák, mind az angol szövegváltozatban kimutathatóak és funkciójuk ekvivalens az eredetivel.

A negyedik versszakban az eddigi szem, tekintet és hang érzelmi felidézése után a csók fázisához érünk el, melyet már a strófakezdő anaforát követő *ajkaimhoz, ajkadnak* variációs ismétlés is sejtet. Mégsem csupán az ajkak összeolvadásáról hallunk, hanem a *csók tüzeiben a lélek is összeolvad* a következő sorok képében. E képet hasonlattal bővíti a költő (... *összeolvad lelkünk, /Mint hajnaltól a nappal és az éj*), ami egyben enumeráció is. Az elemzett alakzatok megjelennek a célnyelvi variánsokban is, és a fordítás közben keletkezett módosulások (eredeti *ér* helyett *receive* ‘befogadja’ ige) mellett struktúrájuk, ill. funkciójuk ekvivalens az eredetivel. Az ezt követő sorok anaforát alkotnak (*S eltűn előlem a világ, / Eltűn előlem az idő*). Az anaforát alkotó változatlan ismétlés a szlovákban szó szerint adekvát, az angolban azonban az *and I can no longer see the world, / no longer. see time* ‘és nem látom már a világot, / nem látom az időt’ kijelentő mondatot formáló szerkezet helyettesíti. Az angol szövegváltozat az eredeti *rejtélyes üdvességeit árasztja rám* perszonifikációt is módosítja, az *I drown in mysterious transports of eternity* ‘és én belefulladok az örökkévalóság rejtélyes elragadtatásába’ expresszívebb hatást keltő, gradációs szerkezettel fordítja. A strófa rendkívüli szépségére már Horváth János is felfigyelt. Előbb az elragadtatás oly mértékét látta benne, amelyen túl már nem mehet, majd így folytatja: „S nem tudom; a boldogság állapotának adhatná-e vajon a legmélyebb filozófiai megfogalmazás is igazabb meghatározását, mint e sorok, melyek tér és idő korlátozó tudatát elenyésztetvén, a boldogság érzetét az örökkévalósággal azonosítják...” [1].

Az utolsó strófa elején refrénszerűen ismétlődő kérdés után már nem a szerelmi szövevényt feltáró életképek folytatása következik, hanem a névadás kísérletei kapnak itt helyet. A szerelmi enyelgés már elcsitult, a térbeli és időbeli kifejezéseknek már nincs több szerepük, s nem is véletlen, hogy a bevezető kérdést követően nem találunk⁴ *amikor* jelentésben értelmezendő *ha* kötőszókat. Az említett névmási kötőszó fordítása a szlovákban adekvát (*ked’* ‘ha’), az angolban viszont az elhelyezett *when*-t elsődlegesen az *amikorra* fordítjuk (a nyersfordításban is így szerepel). Az egész szövegrészt a gradáció alakzata szövi át, Baróti megfogalmazásában a kifejezések egymást követő halmozásán alapuló litánia [1]. A mellérendelő mondatok sorozatából álló kifejezésmód a válaszadás lehetőségét nyújtja, s a szavak mögött gondolati tartalom is rejlik. Kedvesét halmozott metaforák segítségével jellemzi: *boldogságomnak édesanyja* (boldogságát a nőtől származtatja), *égberontott képzelet tündér leánya*

⁴ Az angol fordítás első strófájában sem találunk az anaforát követően *ha* határozószót. A fordító nem hagyta el, csupán a harmadik sorba helyezte át.

(nem az egybeírt, a népmesék nőalakjának értelmében, hanem a különírt, irreális, csalfa leány jelzős szerkezetben, mely ellentétben áll az anya reális élményével). A szövegvariánsok megfeleltetését tekintve az alakzatok, a metaforák és egyéb nyelvi stíluselemek csak minimális eltéréseket mutatnak az eredeti szövegrésztől (szl. *blaha môjho sladká mati* 'édes anyám áldása'; *nad jeden svet dražší* 'világnál drágább'; ang. *heaven-scaling* 'mennye-léptékű'; *eagerest* 'leglelkesebb'; *surpassing* 'felülmúló'). A köztük lévő antitézis azonban csak tovább fokozódik a versben, hiszen az eddigi *képzelettel* a *ragyogó valóság* feszül szembe. A valóság a megtalált szerelmet jelenti, *lelkének egyedüli kincsét*. A verszáró sorok *Édes szép ifju hitvesem / Minek nevezzetek?* metaforátlan kifejezések némileg a vers befejezetlenségének érzetét keltik. A szlovák és angol szövegvariáns az utolsó sorokat lexikailag eltérő, de szemantikailag adekvát, halmozott minőségjelzős szerkezettel adják vissza (*premilá moja mlado-žienka krásna, / čím mám tá menovat?* 'én kedves ifjú gyönyörű hitvesem, / minek nevezzetek?'; *my dear young lovely wife, / what shall I call you?* 'én kedves ifjú szeretett feleségem, / minek nevezzetek?'). A versen végigvonuló metaforák, halmozások, antitéziseknek köszönhető tüzes megnyilvánulás lezárása elfogadhatóbb lenne, ha az *Édes szép ifju hitvesem* megnevezést nem követné a változatlan kérdésalakzat, mely továbbra is nyitva hagyja a verset [vö. 1].

BEFEJEZÉS

A dolgozatban Petőfi Sándor szerelmi költeményei szlovák és angol nyelvű szövegvariánsainak funkcionális stilisztikai szempontú elemzését végeztem el. A kontrasztív stilisztikai módszerrel megvizsgált forrásnyelvi, ill. célnyelvi szövegvariánsokról elmondható, hogy azok nem minden esetben ekvivalensek.

A magyar és idegen nyelvű szövegek eltérő nyelvi rendszereken belül születtek, aminek okán alapvetően eltérő prozódiai hagyomány jegyét viselik magukon (eltérő ütemverselés és rímképlet). A variánsok szó- és kifejezőkészlete sem azonos. Míg Petőfi nyelvhasználatára jellemző a ma már archaikusnak ható szóhasználat, addig a szlovák és angol variánsokban ez nem, vagy csak kismértékben lelhető fel. Szemantikai tartalmukat illetően többnyire egyenértékűnek tekinthetők, hiszen – bár a kifejezések nem egyeznek meg minden esetben (a két nyelv eltérő rendszeréből is adódóan) – az információtartalom mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi variánsok esetében azonosnak tekinthető.

A forrásnyelvi szövegvariánsok legfőbb szervező erői az alakzatok, melyeket a fordítók esetenként megőriznek, másutt igyekeznek szemantikailag és pragmatikailag adekvát módon visszaadni. Megállapíthatjuk, hogy a szükséges módosulások mellett az alakzatok funkciója ekvivalens a fordításszövegekben. A célnyelvi variánsokban a forrásnyelvi szövegekhez képest módosított részek kompenzálódtak.

Bár a Petőfi-művek idegen nyelvű fordításai jelen vannak az irodalmi kánonban, úgy vélem, mégsem elégséges mennyiségben. A szlovák fordításokból Smrek és Hviezdoslav egész kötetnyit jelentettek meg, angol nyelvű fordításokat csak elvétve találunk. A klasszikusok életművének fordítása az utóbbi évtizedekben háttérbe szorult, mintha az elmúlt századokban keletkezett fordítások elegendőek lennének két kultúra folyamatos közeledéséhez, párbeszédéhez és a köztük lévő viszony fejlődéséhez. Ehhez viszont olyan poéták életműveinek fordítása lenne szükséges, akik valóban kánonépítő szereppel bírnak a forrásnyelvi irodalomban is. Közéjük tartozik Petőfi is, akinek fordításai és művei fordíthatóságának kérdései nem tekinthetők lezártak és különböző diskurzusok témáit képezik. A Petőfi-életmű tolmácsolása már elkezdődött, de folytatása és befejezése még várat magára.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] BARÓTI Dezső 1976. Minek nevezzetek? In: Pándi Pál (szerk.): *Petőfi állomásai. Versek és elemzések*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 504–524. ISBN 9632702476.
- [2] FRIED István–SZAPPANOS Balázs 1987. *Petőfi-versek elemzése*. Tankönyvkiadó. Budapest. 296. ISBN 9631799352.
- [3] GÖMÖRI György 1990. A magyar vers fordításának lehetőségei más nyelvekre. In: *Nyugatról nézve*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 246–255.
- [4] KULCSÁR Zsuzsanna–KULCSÁR Mónika 2010. *Irodalom tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 2. osztálya számára*. Terra. Bratislava.
- [5] LŐRINCZ Julianna 2006. *Petőfi-versek és műfordításaik alakzatainak kontrasztív vizsgálata*. Az alakzatok világa 19. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 48.
- [6] MARTINKÓ András 1973. Petőfi nyelve kora ízlésének tükrében. In: *Magyar Nyelv* 69. évf. 4. sz. 385–407.
- [7] PETŐFI Sándor: *A négyökrös szekér*. URL: <http://www.nemzetismeret.hu/?id=4.16> [2017. 09. 04.]
- [8] PINTÉR Jenő 1933. *Magyar irodalomtörténet. A magyar irodalom a XIX. század második harmadában*. Tudományos rendszerezés. Hatodik kötet. Budapest. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/6-a-magyar-irodalom-a-xix-szazad-masodik-harmadaban-1C05/petofi-sandor-1E30/> [2018. 03. 14.]
- [9] SÁJTER Laura 2008. Szermocináció. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 528–532. ISBN 9789639902022.
- [10] SZEGŐ János 2011. *A hét verse – Petőfi Sándor: A négyökrös szekér*. Litera – az irodalmi portál. URL: http://www.litera.hu/hirek/a_het_verse_petofi_sandor_a_negyokros_szeker [2017. 09. 03.]
- [11] ZSILKA Tibor 1973. *A stílus hírértéke*. Madách. Bratislava.

MELLÉKLETEK

Petőfi Sándor: Fa leszek, ha

Fa leszek, ha fának vagy virága.
Ha harmat vagy: én virág leszek.
Harmat leszek, ha te napsugár vagy...
Csak hogy lényünk egyesüljenek.

Ha, leányka, te vagy a mennyország:
Akkor én csillaggá változom.
Ha, leányka, te vagy a pokol: (hogyan)
Egyesüljünk) Én elkárhozom

Petőfi Sándor: A négyökrös szekér

Nem Pesten történt, amit hallotok.
Ott ily regényes dolgok nem történnek.
A társaságnak úri tagjai
Szekérre ültek és azon menének.
Szekéren mentek, de ökörszekéren.
Két pár ökör tevé a fogatot.
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.

Világos éj volt. A hold fenn vala;
Halványan járt a megszakadt felhőkben,
Miként a bús hölgy, aki férjinek
Sírhalmaát keresi a temetőben.
Kalmár szellő járt a szomszéd mezőkön,
S vett a füvektől édes illatot.
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.

A társaságban én is ott valék,
S valék szomszédja éppen Erzsikének,
A társaságnak többi tagjai
Beszélgetének s énekelgetének.
Én ábrándoztam s szóltam Erzsikéhez:
„Ne válasszunk magunknak csillagot?”
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.

„Ne válasszunk magunknak csillagot?”
Szólék én ábrándozva Erzsikéhez,
„A csillag vissza fog vezetni majd
A múlt időknek boldog emlékéhez,
Ha elszakaszt a sors egymástul minket.”

C. F. Bowring: I'll be a tree

I'll be a tree, if you are its flowers,
Or a flower, if you are the dew;
I'll be the dew, if you are the sunbeam,
Only to be united with you.

My little girl, if you are the heaven
I shall be a star above on high;
My little girl, if you are hell-fire,
To unite us, damned I shall die.

Ján Smrek: Voz s volským štvorzáprahom

Nie v Pešti stalo sa, čo rozpoviem.
Tam romantika taká nie je známa.
Spoločnosť pánov na voz vysadla
a viezla sa, iba tak, do neznáma.
Bol to však povoz volský, záprah jeho
dva páry volov predstavovali.
Po tvrdej hradskej s vozom pomaličky
si štyri volky vykračovali.

Jasná noc bola. Mesiac hore bol;
prechádzal z drapmi mračien, bledý celý,
jak dáma v smútku, ktorá mohyľu
manžela svojho hľadá na cmenteri.
Kramársky viator v poli nakupoval
sladkú vôňu, ňou trávy dýchali.
Po tvrdej hradskej s vozom pomaličky
si štyri solky vykračovali.

Aj ja som tam v tej spoločnosti bol
a práve Eržiku mal za susedu.
Kým ostatní si vyspevovali
a reči viedli, žartovali kde-tu,
Ja sníval som a Eržike šepol:
„Čo keby sme si hviezdu vybrali?“
Po tvrdej hradskej s vozom pomaličky
si štyri volky vykračovali.

S választottunk magunknak csillagot.
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.
„Čo keby sme si hviezdu vybrali?“
Eržike vravel som ja, zasnívány.

„Hviezda raz späť nás bude uvádzať
do zašlých čias v blaženom spomínaní,
až rozdvojí, až oddelí nás osud.“

A spolu sme si hviezdu vybrali.
Po tvrdej hradskej s vozom pomaličky
si štyri volky vykračovali.

Ila Egon: The Cart with Four Oxen

All this did not happen in Budapest -
Things so romantic do not happen there.
The gentle members of our company
Climbed on the cart, but a cart drawn by oxen,
Two pairs of oxen formed the postilion.
And down the dusty high-road with the ox-cart
The four oxen quietly wandered on.

The night was light. A pallid moon was shining;
Wove in and out from behind tattered clouds,
Like a sad lady seeking in the graveyard
Her husband's grave in between tired crowds.
A mercurial wind came to the meadows
Stole sweet fragrance from grasses, and was gone...
Along the dusty high-road with the ox-cart
The four oxen quietly wandered on.

I myself was in that company, and
I was sitting next to gentle 'Lisabet -
The other members of the company
Were talking or singing a chansonette.
I was lost in dreams and said to 'Lisabet:
"Shall we select a star now for our own?"
Along the dusty high-road with the ox-cart
The four oxen quietly wandered on.

"Shall we select a star now for our own?"
Repeated I, dreaming aloud, to 'Lisabet,
"The star will guide us back in future days
To memories of past-time happiness
If fate should separate us from each other..."
And so we chose a star for our own.
Along the dusty high-road with the ox-cart
The four oxen quietly wandered on.

Petőfi Sándor: Minek nevezzetek?

Minek nevezzetek,
Ha a merengés alkonyában
Szép szemeidnek esti-csillagát
Bámulva nézik szemeim,
Mikéntha most látnák először...
E csillagot,
Amelynek mindenik sugára
A szerelemnek egy patakja,
Mely lelkem tengerébe foly –
Minek nevezzetek?

Minek nevezzetek,
Ha megzendülnek hangjaid,
E hangok, melyeket ha hallanának,
A száraz téli fák,
Zöld lombokat bocsátanának
Azt gondolván,
Hogy itt már a tavasz,
Az ő régen várt megváltójok,
Mert énekel a csalogány –
Minek nevezzetek?

Minek nevezzetek?
Boldogságomnak édesanyja,
Egy égberontott képzelet
Tündérleánya,
Legvakmerőbb reményimet
Megszégyenítő ragyogó valóság,
Lelkemnek egyedüli
De egy világnál többet érő kincse,
Édes szép ifju hitvesem,
Minek nevezzetek?

Minek nevezzetek,
Ha rám röpítéd
Tekinteted,
Ezt a szelíd galambot,
Amelynek minden tolla
A békeség egy olajága,
S amelynek érintése oly jó!
Mert lágyabb a selyemnél
S a bölcső vánkosságánál –
Minek nevezzetek?

Minek nevezzetek,
Ha ajkaimhoz ér
Ajkadnak lángoló rubintköve,
S a csók tűzében összeolvad lelkünk,
Mint hajnaltól a nappal és az éj,
S eltűn előlem a világ,
Eltűn előlem az idő,
S minden rejtélyes üdvességeit
Árasztja rám az örökkévalóság –
Minek nevezzetek?

P. O. Hviezdoslav: Čím pomenovať ťa...

Čím pomenovať ťa,
keď o súmraku zádummy
na tvojich oči krásnych večernicu
s obdivom hladia moje oči,
jak zrelý by ju teraz prvýkrát...
na hviezdu tú,
jejž každý pablesk
je lásky potokom,
čo do duše mi vteká mora —
čím mám ťa menovať?

Edwin Morgan: What shall I call you?

What shall I call you,
in that twilight reverie
when my eyes look with wonder
into the: beauty of your eyes like
the evening star, as if for the first time ...
that star
packed with rays
of love streaming
and running into the sea of my soul-
what shall I call you?

Čím pomenovať ťa,
keď na mňa letkom zašleš
vše pozor svoj
tú krotkú holubičku,
jejž každé pieratko
je olivovou vetvou pokoja,
a ktor'ho dotyk je tak dobrý,
bo nežnejší je od hodvábu
i od vankúša kolísky —
čím mám ťa menovať?

Čím pomenovať ťa,
keď rozzvučia sa tvoje hlasy,
tie hlasy, ktoré nech by počuly
tak suché stromy v zime,
ver' vyhnaly by ihneď ratolesti
v tom domnení,
že tu je jaro už,
ten spasiteľ ich dávno čakaný,
bo vyspevuje sláviček —
Čím mám ťa menovať?

Čím pomenovať ťa,
keď k ústam sa mi primkne
úst tvojich žhavý kameň rubínový,
a v ohni božku duše sa nám stopia,
jak za úsvitu splynú deň i noc,
a zpred očí mi zmizne svet,
čas zmizne zpredo mňa,
a tajomných spás svojich súhrnom
ma zaplaví až večnosť —
čím mám ťa menovať?

Čím pomenovať ťa?
Ty blaha môjho sladká mati,
do neba vtrhlej obraznosti
ty víla-dcéra,
najodvážnejšie moje nádeje
zahanbujúca skvúca skutočnosť,
ty duše mojej jediný,
no nad jeden svet drahší poklade,
premilá moja mlado-žienka krásna,
čím mám ťa menovať?

What shall I call you,
when I am touched
by the glance you let fly,
that gentle dove
with every feather
an olive branch-
its feel is so good,
softer than silk or
a cradle pillow!-
what shall I call you?

What shall I call you,
when your voice rings out,
those sounds (if they could hear them)
that would make the dried-up trees
of winter put out leaves,
imagining .
their tardy redeemer
spring had come
with a nightingale singing-
what shall I call you?

What shall I call you,
when my lips receive
the flaming ruby of yours,
and our souls fuse in the fire of the kiss
like night and day in dawn,
and I can no longer see the world,
no longer. see time,
and I drown in mysterious
transports of eternity-
what shall I call you?

What shall I call you?
mother of my happiness,
magic daughter
of a heaven-scaling imagination,
brilliant reality surpassing
my eagerest hopes,
single treasure of my soul
yet still worth more than a whole world,
my dear young lovely wife,
what shall I call you?

MÄNNLICHE DICHTERINNEN

ÜBER DAS VERHÄLTNIS DER SOZIOKULTURELLEN KONSTRUKTION VON GESCHLECHTSROLLEN UND DER SPRACHIDENTITÄT

ONDER, Csaba¹

ABSTRACT

Die Debatte zwischen Orthologen und Neologen über die Erneuerung der ungarischen Sprache brachte neben der sprachlichen auch kulturelle Unterschiede an den Tag. Das Interessante an dem satirischen Pamphlet, das hier, in der Studie untersucht wird, ist, dass es in der Darstellung der Debatte auch die Frage der sozialen Konstruktion von Geschlecht in Erscheinung treten lässt. Infolgedessen artikuliert sich der sprachliche Unterschied zwischen den Konfliktparteien auch an dem Konflikt der weiblichen und männlichen Rollen. Eine der weiblichen Figuren des Werkes möchte gleich der Männer selbst Dichter(in) werden. Da die Rolle eines Dichters traditionell als eine männliche begriffen ist, quert die junge Frau – nach der Intention des Stücks – mit ihrem Wunsche die Grenzen der soziokulturellen Konstruktion von Geschlechtsrolle, die von Frauen erwartet ist. Mit der Untersuchung des Verhältnisses zwischen der soziokulturellen Konstruktion von Geschlechtsrollen und der sprachlich artikulierten Identität von Subjekten soll diese Fallstudie präsentieren, wie eine „neologe“ Dichterin mit Ambitionen für traditionellen Männerrollen in einem fiktiven, satirischen Pamphlet und wie in einer wahren Geschichte sich zeigt.

KEYWORDS

Sprechidentität, Geschlechterrollen, Schriftstellerinnen, Erneuerung der ungarischen Sprache

EINFÜHRUNG

In Bezug auf das 1824 in Szeged erschienene satirische Pamphlet *Új szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra* [Neuer Geist, oder der Weg der Neuungarn auf den Helikon], das seiner Gattung nach eine Komödie in drei Akten ist, soll die Aufmerksamkeit auf eine der weiblichen Personen gerichtet werden. [1]

Die Hypothese ist, dass der der Neologie gegenüber auftretende Diskurs – der später als orthologisch bezeichnet und mit einem eher pejorativen Inhalt gefüllt wurde – in der vor allem unter Männern entfachten Debatte über die Zukunft der ungarischen Sprache (allgemein bekannt als der Kampf um die Spracherneuerung) den *Feminismus*, das heißt das Vorkommen der femininen, weiblichen Merkmale von und bezüglich Männern mit Absicht und systematisch thematisiert, wenn es um die Neologie geht. [2] Das Besondere an *Újmagyarok* ist, dass es die von der repräsentativen und gedruckten Öffentlichkeit verschlossenen, heute schon fast vergessenen Informationsmeme des orthologischen Diskurses bezüglich der Frage der gesellschaftlichen und biologischen Geschlechter – wie den weiblichen Mann, und besonders die Figur der Frau, die männlichen Rollen auf sich nehmen will – aus der mündlichen und hand-

¹ Dr. habil. Onder Csaba PhD, college professor, Eszterhazy Karoly University, Eger, E-mail: onder.csaba@uni-eszterhazy.hu

schriftlichen Öffentlichkeit an die Oberfläche bringt. Interessant ist es deswegen, weil die sprachlichen Unterschiede als kulturelle Andersartigkeit zu beschreiben sind, die dank der Frauenfigur durch Bildung, Selbstbildung und die Rolle des Schriftstellers erscheint.

Während des Stücks soll man damit im Klaren sein, dass sich hinter der Heldin ein feminisierter Mann verbirgt. Die archetypische Jungfrau der Neologen, die hier Neuungarn genannt werden, ist Jülie, die an Zafyr Czenczi – und dadurch an seinen *Namensgeber*, den Neologen Ferenc Kazinczy erinnert. Sie ist die Heldin des orthologischen Pamphlet *Mondolat*, welches als Metatext dieses Stückes dient. Die Orthologen wollten Ferenc Kazinczy, die Leitfigur der Neologie im Pamphlet *Mondolat* bloßstellen, indem sie ihn auf den Rücken eines Esels setzten und aus seinem Namen einen Frauennamen und eine ganze Frauenfigur (*Zafyr Czenczi*) konstruierten. [3] Damit dürften sie das Ziel verfolgt haben, ihn während der Debatte um die Macht zu schwächen und unglaublich zu machen, indem seine Männlichkeit in Frage gestellt wird. Damit wurde auch der Außenwelt mit einer Art satirischer Kraft gezeigt, auf was für einer gesellschaftlichen Analogie die sprachliche Gemischtheit, die die Verschiedenheit der Neologie ausdrückt, in Bezug auf die Geschlechtsrollen basiert.

Das Wesen der sprachlichen Gemischtheit ist Folgendes: Im Stück ist aus dem Aspekt der Orthologen, die die Reinheit der ungarischen Sprache verteidigen, die ungarische Sprache der Neologen (d. h. der Neuungarn) nicht zu verstehen. In diese Sprache werden (französische) Fremdwörter gemischt, deshalb sind sie (die Neologen) weder Ungarn noch Deutsche noch Slowaken („weder Ungar noch Deutsch und nicht einmal Slowake“). [4] Dementsprechend zeigt sich das Ungar-Sein im Sprechen auf Ungarisch, und Ungarisch kann diejenige Person sprechen, die auf Ungarisch verstanden werden kann. Dieser einfache Aspekt definiert die grundsätzliche sprachliche Unstimmigkeit der Debatter auf der Ebene der Verständlichkeit und des Verstehens.

Die aus der sprachlichen Gemischtheit entstehende *Nichtsheit* ist der Grund, weswegen alle, die die neuungarische Sprache sprechen, aus den Ungarn (als *Nation*) auszugrenzen sind. Die Figuren des Stückes sprechen klar und konsequent über Nation und Ungarisch, was das Definieren des mit der Sprache zusammenhängenden Nationsbegriffs ermöglicht, und die nationale Identität eindeutig mit der sprachlichen Identität verbindet. Der Schriftsteller, der eine entartete, gemischte Sprache spricht, schreibt nicht auf Ungarisch, deshalb gehört er nicht in die Nation der Ungarn. Das ist ein Beispiel für den sprachlich-kulturellen Nationalismus, der all diejenigen ausgrenzt, die Ungarisch nicht oder mit Absicht schlecht sprechen, trotz des Prinzips der Abstammungsgesellschaft (die Adelsnation der Vorfahren zur Zeit der Landnahme) und des Gebietsprinzips (die Staatengemeinschaft). Aus dieser Hinsicht gilt das Stück als ein ausgezeichnetes Beispiel des Vorhandenseins des Paradigmas der Überlieferungsgemeinschaft. [5]

Die Neuungarn sind aber nicht nur in sprachlicher Hinsicht Mischungen, sie kommen auch in Bezug auf die gesellschaftlichen Geschlechtsrollen problematisch vor. Für die Männer sind Weiblichkeit und Homosexualität, für die neologische Frau Maskulinität und Transidentität charakteristisch. Beispiel dafür ist Jülie, einer der Heldinnen des Stückes.

Die neologische Dichterin

Jülie ist also eine „hochgelehrte Jungfrau mit schöner Seele, Poetin, kundig sogar dem Wesen der Sprache, und Neologin“ – so wird sie von einem der nach dem Erreichen des Helikons (also nach der poetischen Unsterblichkeit) strebenden neuungarischen Dichter beschrieben, der sie als Liebhaber und Muse dem Helden, dem jungen neologischen Dichter namens Kortyándli widmet. Die Erfüllung ihrer Liebe wird durch die sprachliche und kulturelle Kompati-

bilität von Mann und Frau gesichert. Ihr Bekanntwerden geschieht trotzdem durch ein *Missverständnis*. Bevor dies zu untersuchen, lohnt es sich, auf Jülie einen Blick zu werfen.

Jülie ist eine der am strukturiertesten vorgestellten Figuren im Stück, die sich anhand ihres selbstenthüllenden Monologes – als mediale Entsprechung des Tagebuches in Dramen – kennen lernen lässt. [6] Sie ist in einen Mann verliebt (in Körtýándli), der davon nicht weiß. Sie darf aber ihre Gefühle aus Sitte (aus Tugend) nicht zeigen. Ihre Liebe ist eine eingebil-detete, vor allem auf Literatur (auf Lektüren) basierende Zuneigung: sie ist nicht in den Mann, sondern in den Liebesgedichte schreibenden Dichter verliebt. Allein in ihrem Zimmer phantasiert sie, verträumt sie und sehnt sie sich, ganz genau gesagt deutet sie und interpretiert sie ihre nächtlichen Träume, bzw. ihre Lektüren, sich selbst sentimentalisch zu verstehen. Jülie liest reflektiert: Klugheit und Abergläubigkeit charakterisieren sie gleichzeitig. Ihre Träume interpretiert sie anhand des ägyptischen Traumbuches [7], sie referenziert die Liebesgedichte des Mannes nicht automatisch: sie weiß, dass es zwischen der gefühligen (subjektiven) Wirklichkeit, die sich aus den Gedichts- und Traumdeutungen konstruieren, und der (objektiven) Wirklichkeit eine prinzipielle Distanz gibt, und dass die Übereinstimmung der Gelesenen mit der Wirklichkeit zum fragwürdigen Ergebnis der Deutungstätigkeit führen kann. Jülie verfügt über die Vorstellungskraft, gewisse Dinge geschehen meistens in ihrem Kopf (in ihrer Phantasie). Sie hat neben den idyllischen, reinen Begehren (süßen Truggebilden) auch sexuelle, auf körperliches Begehren andeutende *gräuliche Gedanken*, die sie aber vor sich selbst unter-sagt. (Jülie verfügt also über die sittlichen Normen, nach denen sie sich richtet. In ihrer Seele schlagen die Gefühle der Liebe, der Schande und der Tugend Wellen. Jülie ist neugierig, sie interessiert sich hauptsächlich dafür, in wen der Mann verliebt sein kann und wer seine Muse sein mag. (Gewiss will sie es sein, aber sie projiziert sich nicht in diese Position, was auf Besonnenheit hindeutet.) Deshalb ist es einer ihrer höchsten Ziele, dies herauszufinden, indem sie die Interpretationen, die anhand der Lektüren und Traumdeutungen entstanden, mit der empirisch erfahrbaren Wirklichkeit in Einklang bringt. Ihre Identität wird von der Dichtkunst beeinflusst. Die neuungarischen literarischen Texte, die sich während des Lesens fetischisieren und ein metonymisches Vergnügen machen, machen Jülie nach dem Schreiben begierig, und damit wird sie aus der passiven rezeptiven Rolle gerückt. [8] Ihre wichtigste Erkenntnis ist, dass sie – beeinflusst wahrscheinlich von der liebebreizenden, schönen Gestalt und leutseligen Höflichkeit des neuungarischen Dichters (als fruchtbarer Akt der Poesie des Mannes) – selbst Dichter, genauer gesagt *Dichterin* wurde – oder wie sie sagt, ohne Selbstironie, mit einem neuungarischen Wort, das bisher nicht existierte: *Poetin*. Man weiß nicht, ob die nach der Wirkung des Mannes aufsteigende Verfasserin auch Werke schrieb, aber die Erscheinung der Autoridentität gegenüber der stereotypisch naiven, sensiblen, lesenden Frauenrolle weist auf eine paradigmatische Wende hin, die Jülie die archetypische Jungfrau von *Mondolat*, Czenczi, radikal übertreffen lässt, weil Letztere – ihrer konventionellen Frauenrolle entsprechend – nur noch die befruchtende Muse und Musterleserin der neologischen (neuungari-schen) Literatur war.

Jülie in Herrenbekleidung

Die Begegnung von Mann und Frau geschieht durch ein Missverständnis. Die Szene stellt die *Austauschbarkeit der gesellschaftlichen Geschlechtsrollen – quasi als Zeichen des sprachlichen Andersseins*. Jülie möchte den Mann im städtischen Maskenball, im Kasino „kennenlernen“, der kann aber das Mädchen im Kostüm (in der Verkleidung) nicht erkennen, weshalb Jülie ihn am nächsten Tag zur Rede stellt: [9]

„JÜLIE. war ich über Euch, Herr Kortyándli halt pikiert, weil Ihr mir gegenüber so **wild** verhieltet.

KORTYÁNDLI Ihr Wort in Ehren, aber so gut belustigte ich mich nicht, obwohl fast alle Anwesenden **nobel** waren, und auch die Masken waren eine Wonne in jener paradiesischen Stunde.

JÜLIE Doch wer mag wohl **die als Offizier verkleidete Dame** gewesen sein, die vor Euch in ihren goldenen und silbernen Epauletten **schwänzelte**?

KORTYÁNDLI. Da sie bis zum Schluss verkleidet war, wusste ich nicht.

JÜLIE ICH war sehr erstaunt, dass Ihr keinen Takt tanztet, obwohl es immer Kontertanz gab. Was noch mehr ist, Ihr ergötztet Euch stets mit der Causerie **mit Bürgermädchen niedrigerer Herkunft**.

KORTYÁNDLI Da sie sehr despektiert waren, und damit sie nicht desperat werden, spornete ich sie ein wenig an.“

Im Maskenball erscheint Jülie als *eine als Offizier verkleidete Dame*, so schwänzelte sie vor dem Mann, der sich aber „wild verhielt“: er nahm von ihr keine Kenntnis, sie erregte seine Aufmerksamkeit nicht, er erkannte Jülie hinter der Maskerade (der Maske) nicht, er hätte selbst nicht einmal an sie erinnert. Außerdem nahm er auch am Gesellschaftstanz nicht teil, er amüsierte lieber „Bürgermädchen niedrigerer Herkunft“ mit seinem Gespräch, damit sie – anhand der Verteidigung des Mannes – nicht desperat werden (damit sie nicht verzweifeln).

Die von Jülie ins Gedächtnis gerufene Szene im Ball – in der eine als sowohl Mann als auch Frau verkleidete Jungfrau umsonst vor einem Mann affektiert – hat eine symbolische, bedeutungsbildende Kraft.

Von den möglichen Bedeutungen sollten jetzt einige skizziert werden, die mit den gesellschaftlichen Geschlechtsrollen im Kontakt stehen können. Die ersten zwei von ihnen sind ganz offenbar. 1. Als verliebte Frau geht Jülie in den Ball, um ihre Gefühle zu prüfen und die Absichten des Mannes auszukundschaften. Ihr Ziel ist es herauszufinden, in wen der Mann verliebt ist. Um ihre jungfräulichen Tugenden und ihr Geheimnis zu behalten, trägt sie eine Maske und Verkleidung, die von ihrem wahren Selbst am weitesten stehen. 2. Als Leserin der neuungarischen Literatur geht Jülie aus Neugier in den städtischen Maskenball, um als empirische Leserin über den empirischen Autor Erfahrungen zu sammeln, und um so auf die Frage auf objektive Weise eine Antwort zu suchen, ob „es möglich ist, ohne Gefühle mit einer so magischer Kraft zu dichten“.

Es ist aber nicht klar, warum Jülie gerade als Offizier verkleidet. Was kann das bedeuten, wenn eine Frau in einem Herrenkleid einen Mann verlocken will?

Eine logische Erklärung der Offizierskleidung ist das Vorhandensein der ehemaligen Bekleidung eines Verwandten (Vater, Großvater). Das Tragen der Offizierskleidung als *Verkleidung* zeigt aber die Devaluation, die *Abwertung* von moralischen Werten, Erinnerungen, Geschichten, usw., das heißt die Jungfrau respektiert die zur Uniform gehörenden Traditionen und so auch ihre männlichen Verwandten nicht. Das erklärt aber die Wahl des Männerkleides trotzdem nicht, sie hätte sich anhand der Logik der Zufälligkeit (die Uniform war zuhanden) auch in eine Frauenkleidung (von einer ihren weiblichen Verwandten, Vorfahren oder ad absurdum Dienerinnen) verkleiden können, die ihr reales Wesen verbirgt. Jülie wählt sich aber aus irgendeinem Grund die Männerkleidung und im bildlichen Sinne die männliche Identität.

Jülie will sich *als Offizier verkleidete Dame* sehen lassen. Ihre Verkleidung ist zweifach: hinter der Maske der Dame in der Offizierskleidung ist Jülie, die Jungfrau. (Die *szépasszony* [et-

wa Dame] erscheint im ungarischen Volksglauben als ambivalentes, mal gutartiges, mal böserartiges übernatürliches Wesen, das sowohl über die Eigenschaften einer Hexe als auch einer Fee verfügen kann. [10] Was denkt Jülie über die Damen? Sind sie verlockende, kokette Frauenpersonen?) Da Jülie vor dem Mann hinter einer Maske schwänzelt, die sowohl die weibliche als auch die männliche Identität ausdrückt, bringt diese auf *Transgender* deutende Duplexität die Hinsichten der sowohl gesellschaftlichen (Gender) als auch biologischen (Sex) Geschlechtsidentität an die Oberfläche.

Die Wahl des Kontextes ist auch bemerkenswert: demzufolge macht die städtische Maskenball die gesellschaftliche Mischung auf legale Weise möglich. Sowohl Adelige (noble Personen) als auch Bürger können anwesend sein. Darauf reflektierte Jülie auch, die sich beklagte, weil der Mann Bürgermädchen niedrigerer Herkunft amüsierte. Der Ort und das Ereignis gelten in der städtischen Kultur emblematisch: hier können Männer und Frauen ihre konventionellen gesellschaftlichen Geschlechtsrollen legal verlassen. Das charakterisiert auch ein kulturelles Paradigma: das der städtischen Kultur. Das Zuhause von Czenczi ist das adelige, ländliche *Herrenhaus*, dessen kulturelle Konventionen ihre Kultur, ihr Verhalten und ihre Reaktionen als Frau bestimmen. In der städtischen Kultur ermöglicht der Maskenball die Vermischung von Frauen und Männern, ihr Kennenlernen an öffentlichem Ort ohne Konventionen. Und es ermöglicht auf legale Weise das Vertauschen von gesellschaftlichen Geschlechtsrollen, die freie Identitätswahl und die folgenlose Darstellung des realen oder latenten sexuellen Andersseins (wie Homosexualität, Transvestismus oder Hermaphroditismus). Der Maskenball repräsentiert die völlige Vermischung der gesellschaftlichen und biologischen Geschlechtsidentitäten. Das ist aber nicht erstaunlich, wie es die gleichgültige Reaktion des Mannes zeigte. Da Jülie vor dem Mann gerne schwänzelte, das heißt: sie wollte ihn verlocken, und da der Mann darauf auf keine Weise reagierte, also verhielt er sich gleichgültig, kommen die sexuellen Aspekte der Szene, besonders die angebliche oder reale sexuelle Orientierung des Mannes, mit Recht zum Vorschein. Laut ihres Dialoges glaubte Jülie, sie sei transparent, also sei die Dame auch unter der Männerkleidung erkennbar, die Jungfrau (das heißt sie selbst) aber nicht. Sie wollte also den Mann als Frau verlocken, und ihre Enttäuschung lässt sich darauf schließen, dass sie von ihrem Erfolg fest überzeugt war. Anhand der Szene hielt Jülie neben der Damenhaftigkeit auch die Betonung der Maskulinität wichtig, deshalb wählte sie die Offizierskleidung. (Die Verkleidungen sind jetzt als Mittel der Verlockung, und nicht als allegorische Attribute der sexuellen Selbstdarstellung von Jülie zu betrachten.) Jülie glaubt an sich nicht, sie will sichergehen und dem Mann sowohl als Mann als auch als Frau gefallen. Das durch die Verkleidungen entstandene Transgender (oder Hermaphroditismus) ist eine Möglichkeit, mit der sie sich für den Mann erregender machen kann, mit der sie den Mann erproben kann. So kann sie seine reale sexuelle Orientierung (hetero-, homo-, oder bisexuell) und letzten Endes auch das prüfen, ob er Gefühle hat, und wenn ja, was für welche. Jülie handelt in diesem Fall wie von den Texten des Mannes inspiriert, ihre Voraussetzungen entstehen aus den Texten des Mannes. Die Gefühligkeit (*delicatesse*) des Mannes kann auf latente Homosexualität andeuten. Ihr Verdacht ist nicht unbegründet, die Neigung zur Gruppenvergewaltigung und zur Homosexualität steht den auf den Helikon steigenden neuungarischen Dichtern nicht fern. Die Aufregung des „Bocks des Nym-Mädchen“ – das heißt des Satyren der Nymphe (bildliche Darstellung auf dem Titelblatt von *Mondolat*) – angesichts der ihm nähernden neuungarischen Männer ist stark doppeldeutig: „BOCK DES NYM-MÄDCHENS. (gerufen werden Gyöngyösi, Révai und Csokonai) Kommt zur Hilfe! Sie wollen dem Helikon und *mir* Gewalt antun.“ [11]

Da die Neuungarn in sprachlicher Hinsicht Mischlinge sind (weder Ungarn noch Deutsche noch Slowaken), wären ihre biologische und sexuelle Gemischtheit sowie ihr Anderssein (ihr

Transgender) nicht so erstaunlich. Jülie kann mit ihrer zweifachen Verkleidung, mit ihren ambivalenten Rollen (Dame und Offizier) ausdrücken, dass sie eine von ihnen ist, was als die Erscheinung der in ihr neu erkannten Identität (die der Dichterin) betrachtet werden kann. In den Verkleidungen, die die gesellschaftlichen Rollen überschreiten und das Anderssein der Jungfrau zeigen, die sich eine von Männern beherrschte kulturelle Rolle wünscht, taucht die „Männlichkeit“ und die „Koketterie“ von Jülie auf: sie will den Männern ähneln, zu ihnen gehören und mit ihnen reisen. Es ist aber eine Frage, wie es der Mann gesehen hat. Was hat er eigentlich gesehen. Anhand der zitierten Szene kann nur festgestellt werden, dass Kortyándli ein heterosexueller Mann ist, der eher Jungfrauen liebhat und die seinem Geschmack in gesellschaftlicher Hinsicht entsprechenden Frauen unterrepräsentiert sind.

Die gebildete Kokotte

Jülie wird auch zum Objekt des kollektiven Urteils der Dichter. Nachdem Kortyándli ihre Liebesbeziehung angekündigt hat („Ich fand Gegenliebe in Jülie, [...] Unsere Gesinnung sympathisieren ganz recht. Gigantischer Triumph übereinander!“), bittet er seine Genossen darum, sich mit ihm zusammen über das Ende des doppelten Elends (des poetischen und des buhlerischen Elend) zu freuen. Die Freunde drücken ihre Freude folgendermaßen aus: [12]

„KABAK. Kortyándli ist so ein Seher, der das nächtliche Labyrinth in tägliche Tempe verwandelt. Seine Leser veranlasst er ihn zu bewundern.

KOLOMPOSI Dass Jülie ihn so sehr verzauberter, finde ich nicht besonders, weil Jülie ist voll **individualistischer Anmut**, gefüllt mit sogenannter **Koketterie**.“

Die erste Reflexion beurteilt die Liebesereignisse aus der Perspektive der *dichterischen* (seherischen) *Wirkung*. Kabak meint, beim Kennenlernen von Mann und Frau ist die Wirkung des Dichters auf den Leser zu beobachten, deren Wesen er in der Fähigkeit der *Konversion* feststellt. Die Verlockung ist der subversive, symbolische Akt des Dichters (das nächtliche Labyrinth verwandelt sich in das tägliche Tempe), Kortyándli verlockt nicht als Mann, sondern als Dichter. Der „gigantische Triumph“ ist nichts Anderes als die Wirkung auf die Frau als Leser, das heißt die Verlockung der lesenden Frau oder der Leserin, in erster Linie als Akt in geistigem Sinne. (Die Verwendung der Plural – seine Leser – deutet im Allgemeinen auf dieses Phänomen hin.)

Der Anführer der Neuungarn, Kolomposi sieht das anders. Er meint, die literarische Verlockung von Jülie sei nicht erstaunlich und nicht das Ergebnis der dichterischen (seherischen) Wirkung: es ist nur möglich, denn sie hat eine große *Individualität* und neigt zur *Koketterie*. Die Folgerungen, die aus seinen die Leserinnen erniedrigenden Aussagen (hinter denen sexuelle und dichterische *Eitelkeit* und *Eifersucht* verborgen sind) gezogen werden können, sehen folgendermaßen aus: 1. Eine poetische Wirkung kann nur auf Männer, also männliche Leser ausgeübt werden. 2. Leserinnen existieren im Grunde genommen nicht, weil auf Frauen im geistlichen Sinne keine Wirkung ausgeübt werden kann. 3. Die in Bezug auf Frauen erscheinende poetische Wirkung ist eine einfache Entzückung, deshalb ist die Verlockung der lesenden Frau nicht möglich, nur die der Frau. 4. Der einzige Typ der möglichen weiblichen Leserinnen ist individualistisch, und neigt zur Prostitution (*Koketterie*). Jülie kann sich aber nicht wegen diesen Tugenden zu den Männern gesellen, die auf den Helikon reisen.

Jülie als Medea

Nachdem Jülie Serkési, der an Muskelkrampf leidet, sich nicht bewegen kann und scheintot ist, massiert hat, wird er lebendig. Die Jungfrau verfügt über magische Kräfte, wie es Serkési formuliert: „ihr wohnt eine Medea, eine magische Kraft inne“ [13]

„SERKÉSI Sie war es, die mich regenerierte, Sie ist ein Medea, ihr wohnt eine magische Kraft inne, mit der sie meine verlorene Gesundheit zurückgab.

KOLOMPOSI Jülies Name sei gesegnet. Sie ist deine Löserin, sie ist die Zurückgeberin unserer verlorenen Hoffnung. Meine Freunde! Dieser Tat soll auf eine süße Myrte ausgelobt werden, damit die Zukunft die supernaturalistische Herzhaftigkeit der schönseeligen Jungfrau sieht.“

Als supernaturalistische Jungfrau ist Jülies höchste Tugend die Zauberei, die den männlichen Körper verjüngt, womit sie unter den Männern Anerkennung findet. Sie bekommt einen neuen Namen (Medea) und eine nützliche Funktion, außerdem wird sie mit einem preisenden Sonett und Epigramm belohnt. Jülie verfügt also über Begabung, über Talent, über eine Art Verwandlungsfähigkeit. Das ist aber nicht die bekannte figürliche Fähigkeit der Dichter. In der „zauberischen“ Massage sind eher die Profanierung der Rolle als Muse und die komische Mythisierung der Jungfrau zu erkennen.

Medea, die Tochter des Königs von Kolchis war die Frau von Iason, dem Anführer der Argonauten, und reiste mit den Männern, um das Goldene Vlies zu erbeuten. Laut einer der Geschichten des Mythos gab Medea Iason eine Zaubersalbe im Tempel von Hekate, mit deren Hilfe er den gefährlichen Drachen zum Schlafen brachte. Medea war eine magische Kraft zugeschrieben, mit der sie durch das Töten von Menschen, durch das Zerteilen und das Kochen von Körpern im Kessel erreichen konnte, dass sie neugeboren werden und sich verjüngen. Die Geschichte der ursprünglich nur schlaun Zauberin des Mythos färbten die Dramatiker mit kochender Eifersucht und mit zur Tragik führenden Leidenschaftlichkeit. [14]

Der neue Beiname von Jülie, Medea, stammt aus dem griechischen Wort *Männlichkeit*: die Jungfrau kann mit dieser Umtaufe, die einer Einweihung gleicht, Einlass in die Gesellschaft von Männern, also der Reisenden, ohne ihre Gleichberechtigung als Dichterin, erhalten. [15] Aufgrund ihrer zugewiesenen Rolle als Individuum, als „unteilbar“ wird sie unter den Männern sofort aufgeteilt. Sowohl im körperlichen als auch in geistlichen Sinne kann sie eine „Identität“ nur durch die gemeinsame Benutzung von den Männern, nur vom Mann und zu einem Mann, im Dienste des Mannes und ihm unterstellt erhalten. Die supernaturalistische Jungfrau kann von keinem Mann enteignet werden, ihre Tugend ist nur hinsichtlich des Nutzens, den die Männer von ihr haben, zu interpretieren. Als Frau kann sie nur in der Funktion der Benutzten Anerkennung finden, als ein von Männern benutztes Medium.

Epilog: Die „Geburt“ einer ungarischen Schriftstellerin

Bei den Satiren wird der Leser mit Recht neugierig, wer wohl bespöttelt wird. Gegenüber den zeitgenössischen Lesern von *Újmagyarok* ist man heute bezüglich der Mutmaßung in bedeutendem Nachteil. Zum Schluss sollte hier ein Fall betont werden, wo unter den bekannten männlichen Repräsentanten der ungarischen Neologie eine Frau namens Krisztina Szemere erscheint, die später unter falschem Name Schriftstellerin wird. Ihre soziokulturelle Anerkennung, die Methoden ihrer Aufnahme und Einweihung, beziehungsweise ihre „Annahme“ als Schriftstellerin kann in Bezug auf das analysierte Stück sogar bekannt vorkommen.

Wie soll die Frau eines ungarischen Schriftstellers sein?

Als Pál Szemere seinen Meister zur Kenntnis gibt, dass er heiraten will, warnt Ferenc Kazinczy ihn als seinen besten Freund und einen seiner besten Schüler, dass er mit Sinn und Gefühl entscheiden soll: [16]

Kazinczy meint, die zukünftige Braut soll vom Dorfe und nicht aus der Stadt stammen, sie soll eine Ungarin und keine Deutsche sein, sie soll nicht zu schön und nicht gelehrt sein, soll

aber vernünftig und mit gebildeter (kultivierter) Seele sein, die Religion betrachtet soll sie indifferent sein und soll lieber das Vieh als Gedichte lesen. Wenn er so eine Frau wählt, kann er als ihr Mann sowohl Philologe als auch Schriftsteller sein, *sonst aber nie*. Als würde Kazinczy seinem Freund von den zwei Archetypen, die aus *Újmagyarok* bekannt wurden, eindeutig die Jungfrau wie Czenczi empfehlen, und nicht die städtische Jungfrau wie Jülie mit ihrer Duldermiene. Szemere scheint den Rat zu beherzigen, er wählt Krisztina Szemere (seine Namensschwester), die von Kazinczy folgendermaßen charakterisiert wird: [17]

„Die Gattin unseres lieben Pali ist von der Seele her ungarisch, spricht aber auf Deutsch, liest auf Französisch, sie ist ein winziges, anständiges und liebes, sehr tüchtiges Mädchen. Pali hatte auch dabei sein Vergnügen, dass er eine Blonde fand und nicht eine Brünette [...] Das Haus ist angesehen, die Frau war eine vorbildliche Gemahlin und gute Mutter: Pali heiratet auch hinsichtlich seines Geldbeutels gut.“

Diese Meinung wird von Kazinczy später befestigt und ergänzt, indem er zu ihren Tugenden auch die elterliche Erziehung und die Selbstbildung zählt: „Er [Szemere] bekam die Tochter einer guten Mutter zur Frau. Das Glück gab ihrer Gemahlin viel Talent, und durch ihre Erziehung und Selbstbildung wurden diese Talente schön kultiviert“. [18]

Mit Krisztina Szemere scheint er eine gute Wahl getroffen zu haben. In Bezug auf sie hat der Bräutigam hat sogar einen besonderen Wunsch an den geistlichen Anführer der Neologie. Pál Szemere bittet Kazinczy eigentlich darum, seine Bewilligung zu geben, damit seine Braut – die dann nach siebenbürgischer Tradition schon beinahe seine Frau ist (*mátka-feleség*) – der Männergesellschaft um Kazinczy, das heißt der „Trias von Pest“ beitreten darf: [19]

Dies macht den Eindruck, als wollte Krisztina statt der von Damen organisierten Gesellschaftsabenden als einzige Frau einem *Männersalon* angehören. [20] Das Wort *Blaustrumpf*, als Bezeichnung für den weiblichen Archetyp, der nach der geistlichen Gesellschaft von Männern sehnt und sich unter die Männer als gleichrangiger Partner mischen will, wird zu dieser Zeit noch nicht verwendet. [21] Obwohl es als Übersetzung des deutschen *Blaustrumpfs* und des englischen *blue stocking* bekannt sein konnte, gab es für dieses Phänomen und für diesen Archetyp einen anderen, pejorativen Ausdruck: *die gelehrte Frau*. Im zitierten Brief von Kazinczy wurde Szemere genau von diesem Archetyp gewarnt. Ihm hat Kazinczy geraten, die zu wählende Jungfrau soll vernünftig, aber nicht gelehrt sein, nur ihre Seele soll gebildet sein, und sie soll eher das Vieh lesen (in Sinne von „zählen“) als Literatur. Die Gelehrtheit gehört nicht zu den Tugenden einer Jungfrau, und die gelehrte Frau als Ehefrau ist eine Konkurrentin, die eine verhängnisvolle Bedrohung darstellt.

Der Name der Schriftstellerin

Kazinczy scheint Krisztina Szemere verkannt zu haben, die vielmehr der in *Újmagyarok* vorkommenden Jülie ähnelt, die sich den auf den Helikon reisenden Männern als Dichterin gesellen will. Krisztina Szemere (1792–1828) begann neben seinem Mann unter dem Pseudonym Vilma Széplaki zu schreiben. Ihre Biografie hat Judit Gulyás erstellt, die in Bezug auf ihre Forschungsarbeit die Schriftstellerinnen betreffenden, typischen Schwierigkeiten aufzählt: 1. Die Quellen dokumentieren grundsätzlich den Lebenslauf und die Tätigkeit von Pál Szemere. 2. Da der Lebenslauf des Ehemannes dokumentiert ist, ist die Frau durch ihren Mann zu sehen. 3. Die Mehrheit der Texte lässt sie aus der Perspektive von anderen sehen, und sie und ihre Taten werden auch aus dieser Perspektive bewertet. 4. Daraus folgt, dass die Verteilung der Informationen, die sich auf das Leben von Krisztina Szemere beziehen, zeitlich sehr uneinheitlich ist: bis 1813, also bis zu ihrem 21-sten Lebensjahr kann man anhand dieser Mate-

rialien kaum etwas über sie finden; die zehn Jahre zwischen 1813 und 1823 sind mit Informationen reichlich versehen – verglichen mit anderen Schriftstellerinnen aus ähnlicher soziokulturellen Gesellschaft. Ihre letzten Lebensjahre sind wieder weniger bekannt. 5. Krisztina Szemere stand – dank ihres Mannes Pál Szemere (1785–1861), der als Ästhet, Kritiker und Dichter fungierte – mit der Mehrheit der Repräsentanten der zeitgenössischen literarischen Elite in Kontakt, „aber dafür, ob diese Literaten in Krisztina Szemere die Dichterin oder nur die Frau von Pál Szemere gesehen haben, habe ich keinen Beweis gefunden“, merkt Gulyás an. [22]

Dieser letzte Satz verrät viel von der Emanzipation von Krisztina Szemere als Schriftstellerin. [23] Jetzt soll nur die Aufnahme hinsichtlich der Namensgebung betont werden. Anfangs gefiel Kazinczy in Bezug auf die neue Braut eines nicht, und zwar ihr Name, genauer der als Kosenamen von Christina / Krisztina verwendete *Kriská*. Deshalb riet Kazinczy, dass Krisztina nach ihrem Mann umbenannt werden soll und sie soll *Paulina* heißen. [24]

Die Aufnahme des Namens des Ehemannes ist nicht erstaunlich – es drückt den neu erworbenen gesellschaftlichen Status und die neue Rolle der Frau aus. Was hier bemerkenswert ist, ist die Absicht der Veränderung des *Vornamens* (das heißt die Absicht der Umtaufe der Frau). Warum ist es notwendig? Wie es Judit Gulyás vermerkt, hier kann der auch auf die Alltage ausbreitende Neoklassizismus von Kazinczy erkannt werden, der einen als der gemeine *Kriská* besser klingenden Namen – in Bezug auf die Bedeutung, auf den guten Klang und auf den kulturellen Kontext – vorschlägt. Daneben ist hinsichtlich der Namensgebung auch der *vermännlichende* Aufnahmeakt des Anführers der Männergesellschaft zu erkennen. Krisztina sollte den Vornamen ihres Mannes, die weibliche Form des lateinischen Paulus bekommen, also wäre eine neue *Identität* mit der Veränderung ihres gesellschaftlichen Status (sie wird zur Frau) verknüpft, die mit dem Vornamen ausgedrückt wird und männlicher, oder weniger weiblich klingt (*Paulina Szemere*). Diese Szene kommt in *Újmagyarok* bekannt vor, wo Kolomposi, der Anführer der Neuungarn, Jülie den Namen Medea (der „Mann“ bedeutet) gibt, nachdem sie in die Gruppe der Männer aufgenommen wurde.

Pál Szemere und / oder Krisztina Szemere gehorchen Kazinczy in diesem Fall nicht, die den Namen des Weiteren mal so, mal so verwendet. Zur Zeit ihres schriftstellerischen Debüts nimmt Krisztina Szemere doch die weibliche Form (*Vilma Képlaki*) des Pseudonyms ihres Mannes (*Vilhelm Képlaki*) auf – mit dieser Namenwahl, die die schriftstellerische Identität ausdrückt, entspricht sie eigentlich der Erwartung von Kazinczy. Hier kann der Meinung von Anna Fábrí zugestimmt werden [25], die die Namenwahl von Krisztina Szemere als eine Geste der Solidarität mit ihrem Mann auffasst, man kann aber nicht außer Acht lassen, dass die weibliche schriftstellerische Identität, die im gewählten Pseudonym den Zusammenhang von Mann und Frau (auf spielerische, romantische, einen moralischen Schutz gewährende Weise) darstellt, ist eigentlich das Ergebnis der Vermännlichung. Die Entstehung, der Freiheit der Schriftstellerin (der Schriftstellerin als Frau) kann nur durch den Mann, durch den (männlichen) Schriftsteller, durch seinen Namen, durch die volle Assimilation an den Mann, unter der Macht des Mannes, mit seiner Gutheißung und Erlaubnis erfolgen – was gegebenenfalls sogar widerrufen werden kann. Sonst was Anderes als Widerruf können die Worte von Ferenc Kölcsey, dem Freund der Familie und dem „äußeren“ Mitglied der ehemaligen Trias verstanden werden, der den nicht lange nach dem Tod von Szemere Krisztina auf die Bitte des Ehemannes verfassten Nekrolog (Vilma) folgendermaßen beginnt: [26]

„Dieser Nekrolog geht diejenigen nicht an, die sie nur daher kannten, weil ihr Name auf winzigen Druckschriften glänzte. Nach Ruhm glühte ihre reine Seele nicht, mit Verfassen beschäftigte sie sich nicht. Ihre kindlichen Werke kamen nur durch die kurze frohe, in der Gesellschaft verbrachte Zeit, durch den manchmal zärtlich entbrennten Mutwillen hervor; die wertete sie aber wenig, an ihrer Veröffentlichung beteiligte sie sich nicht. Es

ist nicht die schriftstellerische Vilma, die Szemere betrauerte, und der diese Zeilen gewidmet sind.“

BIBLIOGRAPHIE

- [1] [NÁTLY, József] *Új szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra*. M. és N. Szegeden, Nyomtat[tatott]. Grün Orbán' betűivel. 1824. [*Neuer Geist, oder der Weg der Neuungarn auf den Helikon*] i.F. *Neuungarn / Újmagyarok*.
- [2] S.: *Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencznek Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos leveleik*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Oct. Hung. 376.
http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_376_o = A magyar nyelvújítás dokumentumai 1810–1830. [Die Dokumente zur Erneuerung der ungarischen Sprache] Red.: DEBRECZENI, Attila. A szövegeket válogatta, az adatokat feldolgozta, a digitalizálást végezte: CZIFRA Mariann. <http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/> Die Geschichte der Manuskripte siehe: CZIFRA, Mariann: *Egy alig ismert paszkvillus: Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferenc és Ruszek József levelezése*. In CZIFRA, Mariann. *Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*. Budapest: Ráció Kiadó, 2013. 59–75. p. ISBN: 978 615 5047 52 7
- [3] S.: [SOMOGYI Gedeon et all.] *Mondolat. Sok Bővitményekkel, és egy Kiegészített Újj-Szótárral együtt. Angyalbőrbe kötve, egy Tűnet-forint – Dicshalom* [Veszprém]. 1813.
- [4] *Neuungarn / Újmagyarok*, Első Act. Első Scén., 8. p.
- [5] S.: S. VARGA, Pál. *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 672 p. ISBN: 9635066120
- [6] *Neuungarn / Újmagyarok*, Másod Act. Heted Scén, 49–50. p. *Júlie (tulajdon szobájában) (Monolog)*
- “Valami különös szerencse várakozik ma reám. – Ma Péntek van, 's éhomra pürrüsszentetem, az éjszaka pedig álmomban egy igen scharmant fiatallal mulattam magamat (Nézi az Almos Könyvet) Az álmom igen jó, a pénteki, pürrüsszentés pedig azt jelenti, hogy e héten meglátom kedves szép Mátkámat. Most pedig az orrom viszket, bizonyosan kedves vendégem lesz. – Óh miként dobog a szívem! telj egész válom titkos szerelemmel. – Szerelem, szégyen, szemérem, mellyek bennem vagynak, felettébb való kínokat okoznak, szeretem Körtányndli Urat; de ő nem tudja, mert a szemérem tiltotta mind eddig hajlandóságomat kinyilatkoztatni. – Az ő bájos deliségének, nyájas udvariságának tulajdonítom azt is, hogy költésznév lettem. – Vajha ő is hason érzéssel viseltetne erántam, én akkor a legboldogabb szüzné volnék. – Ő néki is szerelmesnek kell lenni; mert igen fenn ír a szerelemről. Érzés nélkül olly máguszi erővel lehetetlen költeni. – De valljon ki be, az a kérdés? – Ha más az a boldog, akkor én a legszerencsétlenebb. – Ah szerelem szerelem te léssz orkoszom, vagy mennyországom! pokolnak mondanám, de az nem szép szó – szebb Orkosz mint Kabak Feri Ur mondja. – Már most is néha igen édes képményekkel tölt tele vélt szerelme, néha a legirtózóbb gondolatoknak szülő anyja fejemben. – Melly nyugodt, ki virkorában a szerelemtől nem bántatik.”
- [7] CzF: CZUCZOR Gergely, FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*, I–VI, Pest, 1862-1874.
- [8] Vgl. BARTHES, Roland. *Az olvasásáról*. BABARCZY Eszter fordítása. In. BARTHES, Roland. *A szöveg öröme*. [Die Lust am Text] *Irodalomelméleti írások*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996. 56–66. p.

- [9] Ausz.-T.: O. Cs. *Neuungarn / Újmagyarok*, Másod Act. Nyolczad Scén, 50–51. p.:
“JÜLIE. Bizony tegnap a Cassinóban neheztelék Kortyándli Urra, hogy olly vadon viselé magát erántam.
KORTYÁNDLI Engedély kis Asszony! én nem igen jól múlattam magamat, ámbár majd mind noble személyek voltak a jelenek, és a Maszkok is igen nagy gyönyört szereztek a parádízi órának.
JÜLIE De ugyan kilehetett az a Tisztte öltözött szép asszony, ki a maga sok rojtú arany, s ezüst epauleteit nagy magának tecczéssel mutogatta?
KORTYÁNDLI Mivel ki nem rejtlett végig álrühájából meg nem tudhattam kilegyen.
JÜLIE Igen csudáltam, hogy mindég Contradansz volt, és mégse tánczolt egy taktot is. – A mi több, mindég az alább való polgári lányok Conversatiojokkal distráhálta magát, –
KORTYÁNDLI Mivel önék igen megvoltak vetve, hogy tehát mégis ne deszperáljanak egy kevés ösztönök voltam.”
- [10] Vgl. Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977–1982
- [11] *Neuungarn / Újmagyarok*, Harmad Act. Heted Scén, 74. p. (Ausz.-T.: O. Cs.)
- [12] *Neuungarn / Újmagyarok*, Harmad Act. Első Scén, 58. p. (Ausz.-T.: O. Cs.)
- [13] *Neuungarn / Újmagyarok*, Harmad Act. Másod Scén, 62–63. p.
- [14] Vgl. Szépművészeti Múzeum. Antik gyűjtemény. Hüperion. Artikel *Médeia* von KULIN, Borbála (2005) <http://www2.szepmuveszeti.hu/hyperion/lexikon.php?s=M%C3%A9deia> (Download: 2018. 05.04.)
- [15] Über die Médeia-Themenkreis S.: *Médeia-interpretációk*. Studia Litteraria 2017/1–4. LVI. évfolyam. A lapszám szakmai szerkesztői: D. TÓTH, Judit, BÓDI, Katalin. S. a.: CSEHY Zoltán: *A bölcs, az ördögös, a gyilkos és a szerelmes. Médeia alakja a régi magyar költészetben*. 121–138. p.
- [16] Von Kazinczy Ferenc zu Szemere Pál, Széphalom, 1812. április 19. *Kazinczy Ferencz Összes Művei. Levelezés*. I–XXI. Közzéteszi VÁCHY János. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890–1911. XXIII. 208–210. i. F. : KazLev
- [17] Von Kazinczy Ferenc zu Helmezy Mihály, Széphalom, 1813. augusztus 18. KazLev XI. 27.
- [18] Von Kazinczy Ferenc zu Vida László, Széphalom, 1814. március 16. KazLev XI. 284.
- [19] Von Szemere Pál zu Kazinczy Ferenc, Pest, 1814. január 18. KazLev XI.193.
- [20] S.: FÁBRI, Anna. *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1987, 249–336. p. ISBN 963 14 1073 0
- [21] *Auch ein Wort über den Spitznamen Blaustümfe, welchen die gelehrten Damen in England führen.*= Deutsche Monatschrift, Leipzig, 1799. September bis December. Dritter Band. 191–197. p. Die Blaustümfe in Ungarn: „1837: Különös figyelmet érdemelnek az írónék, kiket az angol blue stocking (kék harisnyának) nevez (MNY. 66:234).” Vgl. TESZ 2. [A magyar nyelv történeti etimológiai-szótára] (1970)
- [22] GULYÁS, Judit. „*Én is élek még édes Ferim*”. *Adalékok egy 19. századi költő, meseíró, Szemere Krisztina életrajzához*. In Mindenes Gyűjtemény II. Artes populares 22. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára. Red. GULYÁS, Judit u. TÓTH, Arnold. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005. 191–248. p. ISSN 0139-4649
- [23] Über die Schriftstellerinnen in Ungarn neuerlich: BALOG, Edit Otila. *Az „okos leány”*. Kéri Katalin: *Női élet, leánynevelés az újkorban (Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 2015.). Alföld, 2017/6. <http://alfoldonline.hu/2017/10/az-okos-leany/> (Download: 2018. 05.04.)
- [24] Vgl.. KazLev XI. 162. p. Von Kazinczy Ferenc zu Döbrentei Gábor, Széphalom, 1813. december 27.

- [25] Vgl. FÁBRI, Anna. *Hungarian Women Writers 1790–1900*. 91. p. In *History of Central European Women's Writing*. Ed. Celie Hawkesworth, Palgrave Macmillan, 2001. 81–109. p. ISBN 978-1-349-41770-4
- [26] Kölcsey Ferenc. *Erkölcsei beszédek és írások*. Red. ONDER, Csaba. Budapest: Universitas Kiadó, 2008. *Vilma*: 15–19. p. Vgl.: 127–129. p. S. a. *Czelesztína*, 20–33. p.; 141–145. p. ISBN 978 963 9671 23 2

KRÁTKE PRÓZY ŠTEFANA DOVÁĽA

Patrik ŠENKÁR¹

ABSTRACT

The contribution points to the viability of the Slovak literature in Romania. It deals with personality and literary works of Štefan Dovál' (1950–2011), who wrote novels and short novels. Objective artistic practices are mentioned in the text, based on the reader's interpretive methods and approaches. The general and specific valid attributes of artistic reflection (including occasional reality) are often mentioned by using specific snippets of originals. These short prose are actually specific works of art in the context of the development of Slovak literature in Romania: by their motives, themes and processing they have brought some novelty into the development of literature, so naturally, to this day they are integral testimonies of artistic endeavors in the Lowland.

KEYWORDS

Štefan Dovál', national existence, Slovaks in Romania, interpretation, continuity

Jedným z charakteristických centier kultúrnych (teda i literárnych) diania Slovákov v Rumunsku je Nadlak. Toho času už aj Ján Sirácky, znalec dolnozemskej kultúrnej histórie, o tom napísal, že v tejto „... veľkej, hoci zmiešanej dedine, ktorá mala i srbské, maďarské, no najmä početné rumunské obyvateľstvo, sa Slováci najlepšie a najdlhšie udržali...“ [1] Dodnes sa to odzrkadľuje aj vo vývine ľudovej i umelej slovesnosti, ktorá je signifikantným zrkadlom určitej kultúrnej vyspelosti toho-ktorého spoločenstva. Môžeme teda súhlasiť s konštatáciou, že „... zápas o čisté slovo ako nástroj, prostriedok pri realizovaní umeleckých zámerov usku-točňujú slovenskí autori v Rumunsku väčšinou dôsledne a presvedčivo.“ [2] Každá odnož literatúry (ak možno vôbec o nej hovoriť) primárne vytvára špecifickú, najsamprv vlastnú, národnú sieť kultúrnych – v našom prípade literárnych – hodnôt. Všeobecne však môžeme vysloviť myšlienku, že pre slovenskú literatúru v Rumunsku „... je od jej začiatkov typické, že sa veľmi intenzívne venuje aj sebaanalýze, zamýšľa sa nad svojím miestom, možnosťami a cieľmi.“ [3] Znakom toho sú aj rôznorodé literárne texty viacerých autorov.

Významným spisovateľom tohto kultúrneho okruhu bol Štefan Dovál', ktorý sa narodil v Nadlaku 11. 12. 1950. Po absolvovaní lýcea v rodisku získal v roku 1974 diplom zo slovenčiny a rumunčiny na Univerzite v Bukurešti a nastúpil na post profesora slovenčiny do gymnázia v Starej Hute na Bihore. Po niekoľkých rokoch sa však presťahoval naspäť do Nadlaku; dlhšiu dobu pracoval aj v nadlackom Dome pionierov. Po revolúcii (1989) sa zamestnal v časopise Naše snahy (ako redaktor, zástupca šéfredaktora aj šéfredaktor). [4]

Po debute v zborníku Variácie 2 (1980) sa podieľal na literárnom a kultúrnom živote Slovákov v Rumunsku. Svoju tvorbu teda uverejňoval vo Variáciách, neskôršie v Našich snahách, v časopise Rovnobežné zrkadlá a inde. [5] Výber z týchto próz neskôr vydal aj vo zväzku s názvom Spontánne stretnutia (2001). Ako publicista sa uviedol aj fejtónmi na kultúrne témy; prekladal zo súčasnej slovenskej literatúry a rumunskej prózy. Po rumunsky vo vlastnom preklade publikoval prózy o. i. v aradskom časopise Arca. V roku 1990 bol zakladajúcim

¹ doc. PaedDr. Patrik Šenkár, PhD. / Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho / Bratislavská cesta 3322, 945 01 Komárno / e-mail: senkarp@uj.sk

členom Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku, v roku 1994 Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku. Od roku 2008 bol predsedom Literárneho spolku Ondreja Štefanku.

Bol členom Zväzu rumunských spisovateľov, čestným členom Spolku slovenských spisovateľov a členom Únie slovenských spisovateľov žijúcich mimo Slovenska. Zomrel 19. 3. 2011 v aradskej nemocnici. Pochovaný je v rodisku.

Z nášho hľadiska je dôležitý jeho osobný prínos k diverzifikovaniu tematiky prozaickej tvorby dolnozemskej Slovákov tým, že vo svojej próze uviedol bihorské a vrchárske prostredie, resp. zameral sa na život mladšej generácie intelektuálov. Je autorom viacerých kníh a zbierok kratších próz: *Návraty* (1984), *Šťastie* (1995), *Šedé dni* (1997), *Tu a inde* (2008), ako aj románových noviel: *Žofine trápenia* (1998), *Zima v záhradách ruží* (1999), *Úsmevy a chmáry* (2009). Pri príležitosti autorovej päťdesiatky vyšli dva výbery: *Spontánne stretnutia* (2001) a *Návraty domov* (2001). V roku 2006 Štefan Dovál uverejnil prózu pre deti a mládež, inšpirovanú svetom zvierat, s názvom *Dydine zážitky*. Posmrtné vyšla kniha jeho krátkych próz s názvom *Ranná rosa* (2011).

Tento spisovateľ „... vníma realitu cez príbeh, ľudskú povahu modeluje cez rozhovor, nevelmi (nie vždy) sa spolieha na opisy, aj prírodu akoby kreslil, maľoval slovami. Jeho próza nepôsobí zastaralo, píše sviežo, šíriac pohodu a pokoj.“ [6] V skutočnosti, vo všeobecnosti „... Dováľovým textom nechýba vnútorný dramatizmus, ibaže sa odohráva skryto, spočíva v akoby podtextovom vykresľovaní atmosféry prostredia, v nezvratnosti niektorých životných situácií, uskutočňuje sa hladkým, i keď nie ľahkým, zladzovaním osobných zážitkov a udalostí pracovného života...“ [7] Prozaický zjav Štefana Dovála „... je vlastne nekonečný pohyb večného života, pozorovaný v kontexte slovenskej dolnozemskej žánrovej rôznorodosti, ale predsa najvernejší próze.“ [8] V jeho próze sa objavuje ten najobyčajnejší človek so svojimi drobnými každodennými starosťami. Postavy sú najčastejšie z dedinského prostredia, majú svoje skromné nároky a najčastejšie sa ocitajú v zamotanej spleti iba čiastočne vyriešených úloh s kritickým pohľadom na neskrášlený obraz jednotlivca, ktorý sa zmieta v citových drámach. Dováľove texty sú často typicky „dolnozemske“; v jeho (prvých) prózach „... sú časté buky, bučiny, brezy, menej jedle, a popri nich aj pestované dreviny, ušľachtilé, ovocné stromy, predovšetkým čerešne a orechy. Jednak autor nimi dokresľuje prostredie deja využívajúc ich referenčnú platnosť, jednak ich využíva sekundárne pri naznačovaní atmosféry, životných pocitov, teda v pláne postáv, v odvíjaní fabuly či v určitých fázach sujetu, v rámci štylistických postupov, prostriedkov umeleckých, ako sú kontrast alebo kontrapunkt.“ [9]

Knižná prvotina Štefana Dovála vyšla vo vydavateľstve Kriterion v Bukurešti s názvom *Návraty*. Obsahuje tri rozsiahlejšie novely, ktoré neskôr autor spolu s prózami Mallory – Weiss a *Žofine trápenia* zaradil aj do zbierky *Návraty domov*, ktorá vyšla vo Vydavateľstve Ivan Krasko (2001) pri príležitosti jeho päťdesiatky.

Prvá próza s názvom *Ján Korytár Medveď* je rozprávaním o živote mladého muža, ktorý by mohol slúžiť ako model bihorského človeka a spôsobu života na začiatku 20. storočia. V poviedke *Polovačka* zasa si autor vytýčil sondovať psychológiu mladej generácie, sledujúc zmeny, ku ktorým vedie vznik novej spoločenskej vrstvy inteligencie. Možnosť návratu je spochybnená v tretej próze s názvom *Lucia* sa vracia: príslušníci mladej inteligencie v horskom (izolovanom) prostredí sa usilujú nájsť spôsob úteku.

Dovál v tejto zbierke podal svedectvo „... o profesijnom realizovaní a uplatnení mladých príslušníkov inteligencie, vyrovnávanie sa s detstvom, tradíciou, problémy generačné a zásah dejín do osudov drobného človeka...“ [10] Pre vývin po slovensky písanej literatúry v Rumunsku je dôležité a pokladané za nówum, že bihorské prostredie „... sa tu objavuje

v rôznych podobách, buď ako existenčný model alebo len ako exteriér, kulisa, na pozadí ktorej sa odrážajú iné zámyery autora.“ [11]

Novela s názvom Ján Korytár Medveď sa odohráva v bihorskom prostredí od roku 1913 po rok 1918. Autor sa zameria na Plopišské hory, ktoré obkolesujú toto hornaté prostredie a každodenný život ľudí pod horami. Postupne zužuje priestor na rodinu Korytárovcov, charakterizuje ich archaický život a lipnutie na zvykoch. Dvor so zvieratami, zvonice, legeľov (pasienok) či cintorín sú styčné body tohto bytia, ktoré dostávajú zmysel práve existenciou syna. Charakter ľudí je tu čistý, akoby horský potok Bystrá, na pozadí vzájomnej pomoci. Janovu zdatnú postavu dopĺňa jeho šikovnosť a pracovitosť. Základnou „problematikou“ Korytárovej rodiny je však staromládenecký spôsob života staršieho syna Jana. Postupne sa však vykryštalizuje jeho vrelý vzťah k Hane; empatickosť (až ústupčivosť) voči iným ľuďom. Autor prízvukuje potrebu občasnej samoty v ľudskom živote, samozrejme, s určitým odstupom. Zaužívané tradície dediny a jej charakter pritom vrcholí poznaním až obavou, že tajné stretnutia s Hanou sa ako klebety roznesú po celej dedine. Sú to však podobne sviatočné chvíle ako nedeľňajšia príprava sviatočných šiat či duší do kostola. Tajné chvíle pri Salajke žičia zblíženiu dvoch mladých, ktorí dbajú o tradície, ale popritom si chcú žiť svoj vlastný život. Tak má zmysel aj symbolický kolobeh novohuťanského vodného mlyna. Vyzdvihuje sa teda ľudská práca tvrdých rúk, ktorá v tomto prostredí je neodbytnou súčasťou samotnej existencie. Vytvára ňou dobu, v ktorej „... málokto chodil na Dolniaky za prácou. Páni sa rozhodli zrúbať okolité lesy a tak dedinčania mali teraz práce habadej... Jano a jeho rovesníci nemuseli chodiť po svete za prácou.“ [12]

Autor vo vzťahu oboch mladých prízvukuje potrebu správneho rozhodovania a výdrže. Z Janovej strany je Hana vysnená osoba, ktorá potrebuje ochranu a silného muža pri sebe, čo jej zarobí chýbajúce peniaze v tomto kopcovitom teréne. Jano teda v určitom slova zmysle pomáha nielen svojej milej, ale aj svojmu mladšiemu bratovi – konkrétnou fyzickou prácou. Dôležité je splnenie daného slova ako nepísaný zákon Bihoru. Ľudská česť, podporená už spomínanou pracovitosťou, je azda najvyššou hodnotou tunajšieho človeka. Autor opisuje každodennú prácu týchto ľudí (mlátenie, žatva, ťažba dreva), ktorá zabezpečuje istý zárobok na horšie časy. Ľudia musia „... zarábať, aby mali všetkého dosť, aby bola hojnosť, spokojnosť a istota.“ [13] Z čitateľského hľadiska je zaujímavý postupný opis duševného stavu mladého Jána Korytára Medveďa, ktorý so svojou ľudskou nedokonalosťou drží uzdu vlastným impulzom, pocitom samoty a neistoty (najmä voči Hane). Autor kontrastívne poukazuje na podmienky a možnosti práce v mestskej fabrike a na dedinskom poli. Pre bihorskeho človeka je však zem živiteľkou a istotou – túto životnú filozofiu a postoj typizuje báčik Jožko, múdry starec: „Ja by som si nenechal pole a zem ani za všetky fabriky. Tí páni raz potrebujú robotníkov, raz nie. A mňa zem potrebuje vždycky.“ [14] Odveká spojitosť sedliaka so zemou v týchto končinách dostáva alegorickú podstatu, ktorú chráni ticho lesa. Kopce však po namáhavej práci tiež vydávajú svoje plody človeku (symbolicky) vo forme bodonošského vína. Ono je symbolom úrodnosti tohto kraja, ktoré dodnes (prenesene) dbá na slovo farára. Prímknutie sa k obyčajom je identifikovateľné aj v obavách samotného Jana o tom, čo by povedal pán farár na ich vzťah s Hanou. Je to teda kraj veriacich, ktorí chudobou cti netratili: znakom toho je aj ich poznanie Biblie a tradícia čítania kníh počas zimy. V tomto kraji je plač znakom slabosti, ktorý si nemôže dovoliť ani jeden silný mladý muž. Janove vnútorné pocity určitej samoty sa stupňujú pri pohľade na mladé (sobášiac sa) páry, počas čoho „... sa niektorí mládenci budú na to usmievať, ale určite nie smiať. Nedovolia si to. Z Medveďa nie. Je on síce pokojný, ale ktože ho vie...“ [15] Romantická predstava o vlastnom manželskom sprievode ešte väčšmi zdôrazňuje človečenskú a ľudskú zmýšľanosť Jana a jeho záruku, oporu a istotu pre Hanu. Postupne sa z ich vzťahu vytráca obava z dedinských klebiet (vyjadrená v

nárečí): „*Nech si myslu čo chcu. Ja... Ty veš, že je to všetko v poriadku. Máme sa radi a to je dost. Čo ťa po ľudoch!*“ [16] Je to znak určitej emancipácie mladej generácie, ktorá si (aj) v tomto prostredí hľadá svoje cesty (a cestičky) seberealizácie. Dôležitým medzníkom príbehu i samotného ľudského osudu mladých sú svadby tých druhých. Chlapské kamarátstva sa menia, prichádza pocit určitej závidosti. Okrem toho sa v Janovej mysli objavuje aj pocit nepokoja, okorenený žiarlivosťou (najmä voči Haniným priateľom mužského pohlavia). Určitou úľavou by bol možno odchod do širšieho sveta, avšak autor zdôrazňuje potrebu a pomoc rodičom, žirným poliam i samotnej Hane. Napriek tomu sa mladý muž odhodláva na cestu za prácou, za hranice rodných kopcov, kde lepšie spozná aj cudzí svet. Jeho cestu zo Starej Huty do Varadína (až Segedína) autor opisuje ako cestu nových zážitkov. Je tu vlastne stretnutie človeka s technikou doby (vlakom). Konfrontuje sa aj všadeprítomná rovina v pozadí sociálneho aspektu (páni na rovine, chudoba na kopcoch). Spoločná práca Jana s chlapmi (podobnými robotníkmi) za sálašom je okamihom nadviazania nových priateľstiev – v jeho prípade tichých, ale pevných. Autor zdôrazňuje tvrdé ťahy tváre a mozoľnaté ruky, ktorými spomínaní chudobní ľudia si dennodenne musia zarobiť na každodenný chlieb. Odchod zo sálaša (maďarskej pusty) je však vyvolaný pocitom absencie niečoho nevysvetliteľného (asi lásky k vzdialenej milej).

V pozadí historických udalostí doby sa v príbehu objavuje aj vojnový motív: Jano odchádza vojenčiť. Jeho výcvik v Békešskej Čabe či Mosonmagyaróvári je akoby začiatkom jeho útrap. Postupne sa dostáva do Lembergu a mesta Lück; neskôr až na front. Autor tu opisuje neľudské podmienky: hlad, smäd, zajatie, horiaci les, vyše dvojtýždňovú cestu vlakom a pod. Konkretizuje, ako do života jednoduchého bihorského chlapca zasahuje 1. svetová vojna. Podobné trápenia museli prežívať aj obyvatelia Starej Huty, ktorí len svojou usilovnosťou vedeli prežiť útrapy. Popritom sa vykryštalizuje Hanin priamy charakter a vernosť Janovi, ktorý sa však v očiach jej rodiny prejaví kritikou práve voči nej: „*Možno zabudne na Jana Medveďa. To by bol pre ňu najväčší zárobok. Bohvie kde sa ten chlap túla ak ešte vôbec žije a táto hľupaňa len na neho čaká, akoby na Hute nebolo aj iných mládencov.*“ [17] Určitá zmena okoliťého sveta kvôli vojne je prítomná aj v živote Huťanov – najmä ich potrebnou prácou v mestskej továrni. Jednotvárný život Hany ako robotníčky je však preťatý jej opätovným návratom domov k poľným prácam potom, ako sa ju neúspešne usilovali získať muži v meste.

Sibírske prostredie vo vojnovom zajatí Jana autor podáva emotívne. Spoločníkom unavených, vyhľadávaných a oslabených ľudí je len silný mráz a ostnatý drôt. Doväť opisuje mnohorakosť osudov týchto ľudí z národnostného aspektu. Je to znak toho, že vojna nikoho neobíde a každý národ si musí z tejto kliatby ukrojiť vlastnú porciu. Zaujímavým momentom je náhodné stretnutie Jana so Sarvašanom Mišom, teda Slovákom, s ktorým sa aspoň vie porozprávať. Kruté podmienky zajateckej drezúry symbolizuje používanie korbáča a neustála prítomnosť ruských dozorcov. Je to svet sirény, vši a zamrznutých šírych pustatín aj veľkej beznádeje. V tomto prostredí Jano iba existuje, často blúzni, ale vidina rodných kopcov a najmä Hany mu dodáva nadmernú silu. Tu ho nájde ruská októbrová revolúcia, teda (určitý) koniec vojny, ktorý symbolizuje otvorená brána zajateckého tábora. Postupne sa dostáva do civilizovaného sveta, v ktorom vlaky chodia spoľahlivo a pravidelne. Túžba po domovine i milej je najsilnejší emotívny pokyn ľudského vnútra Jana, a preto jeho návrat po piatich rokoch do rodnej dediny je dôkaz, že človek musí vydržať útrapy osudu aj veriť v to, že pravda a ľudskosť nadovšetko zvíťazia.

Druhá novela s názvom Poľovačka opisuje život mestského človeka a bývalého horára. Do jeho jednotvárneho života zasiahne pozývaci list od kamaráta na spoločnú poľovačku. Postupne sa dozvedáme o precíznosti starého mládenca Martina Klimenta: „... *bol a zostal pánom z mesta, ktorý síce má svojich rád, ale zostáva predsa mešťanom.*“ [18] Konfrontuje sa tu

dedinský a mestský život, spomienky a perspektívy, minulosť a prítomnosť. Prízvukuje sa ale potreba zodpovednosti voči rodičom i celej rodine. Nový spôsob života (v továrni) stojí v protiklade so životom so statkami, poliami, koňmi, horami. Autor opisuje postupný prerod bývalého dedinčana, ktorý počas svojej návštevy u rodičov „pôjde radšej do čistej“. Pocit určitej prázdnoty v rodnom dome je symbolom identifikovateľného odcudzenia od koreňov vlastného detstva. Život teda prináša príchody a odchody; zostávajú však spomienky, ktoré nepustia – ani Martina z klieťky určitej samoty. Necíti sa doma nikde, duševne je mu zima a nenachádza pocit istoty ani v meste či na dedine. Všade je len hosťom, ktorý niekam cestuje len na určité obdobie. Vidí iba pochmúrne svetlo na konci tunela a určitú zbytočnosť tristokilometrovej vlakovej cesty k „svojim“. Odklon od zaužívaných tradícií dediny je prítomný aj v jeho myšlienkach a pocitoch prázdnoty. Ten je konfrontovaný so spomienkou na vlastné detstvo, keď so svojím kamarátom „... spolu pásli statok a spolu prečesávali okolité zalesnené kopce. Poznali obaja všetky pramene a potôčiky, úbočia zarastené brezinou, kde najmä v letných mesiacoch nachádzali a zbierali hríby. Sledovali tiež lesnú zverinu a vtáctvo. Najmä sokolov.“ [19] Poľovačka s ním je vlastne návratom k spomienkam na minulosť, pri ktorých sa Martin cíti akýsi nesvoj. V súčasnosti je pre dedinčanov záhadou zahalenou rúskom tajomstva, teda nie je taký jasný čitateľný ako vtedy študent nadlackého lýcea: „Čo vlastne vedia o ňom? Je inžinier, pre svoju matku je syn, pre Etelu mešťan a starý mládenec.“ [20] Autor prízvukuje lineárne plynutie času a azda prirodzenú zmenu ľudských postojov a charakterov s odrazom impulzov zo starého i nového prostredia. Prirodzene, sú tu prítomné aj isté výčitky svedomia mladého inžiniera z emocionálneho a sociálneho aspektu. Dedinská minulosť sa v jeho súčasnom svete prezentuje solidaritou aj fyzickou prítomnosťou jazvy na vlastnej ruke. Spomienky na spôsob života v kopcoch autor podáva empaticky. V spomienkach sa vykryštalizujú každodenné chvíle týchto ľudí, spojené s prácou i určitou zábavou (najmä v kartách). Dôležitý je však kladný vzťah k prírode, ktorý je priam zakódovaný v bunkách každého tunajšieho človeka. Premena živej prírody na mŕtvu v očiach Martina svedčí o jeho „vynovenom“ mestskom charaktere, ktorý je charakteristický tým, že „... najradšej by bol bežal, aby sa čím skôr odtiaľ vzdialil. Aby sa vzdialil a bol ďaleko od lesa, od poľovačky, i od mamkinej chorobnej starostlivosti...“ [21] Odchod z dediny a návrat domov (do mesta) je prirodzenou potrebou (mladého) človeka preto, že zvyk je železná košeľa. Človek si však musí uvedomiť, že nemôže utiecť pred vlastným svedomím a nakoniec vždy len spadne späť ako kameň do rodnej zeme. Zeme, pre ktorú sú charakteristické o. i. aj typické lexikálne prostriedky v reči autora, ako napríklad bursa, cipov, gligan, honda, húťale, kruče, kuľha, merinda, patyky, pobečelovať, šafel, švonat, švrľák, toča, verdúnek.

Cesta späť, teda návrat, je centrálnym motívom novely s názvom Lucia sa vracia. Hlavnou hrdinkou je mladá žena, ktorá prichádza do svojho rodiska plná životných skúseností a múdrostí. Je samostatná, ved’ „... boj života bojuje každý. Od narodenia. Lenže vtedy ešte pomáhajú rodičia. A čím je tej pomoci viac, tým je človek nevynachádzavejší, dengľavejší... Ja som asi len ten priemer, ten stred, to ani najlepšie, ani najhoršie, to čo vlastne nik nepotrebuje.“ [22] Dôležité je poznať seba samého, prispôbiť sa svojmu okoliu a smelo sa pozrieť každému do očí. Stretnutie Lucie s rodičmi je opísané na citovej báze: jej príchod je radosťou i úľalosťou; autor prízvukuje potrebnú komunikáciu medzi jednotlivými členmi rodiny. Opäť sa konfrontuje Banát s Bihorom a rôzne charaktery ľudí podľa príkladu mnohorakosti, lebo „... čo by sa stalo, keby sme všetci boli rovnakí? Čo by sa stalo s našimi osobnosťami? Nemyslím na všeobecné princípy v živote, ale na zvláštnosti každého jednotlivca.“ [23] Život teda prináša jednoduché i komplikované, normálne i nenormálne, prirodzené i umelé situácie, ktoré treba riešiť s patričnou rozvážnosťou. Do jednotvárneho života mladej Lucie „na kopcoch“ zasiahne list od chlapca, ktorý v určitom slova zmysle vykoľají jej monotónnu existen-

ciu, keď tvrdí, že „... chvíľami by som chcela niekoho mať a niekomu patriť. Takéto pocity ma prenasledujú tam, hore na kopcoch, keď som sama... som zatúžila pri sebe niekoho mať. Nie- koho, kto by patril iba mne, bol by pri mne, bol by so mnou a bol by môj. Cítiť pri sebe ľudský dych...“ [24] Autor prízvukuje možnosť zmeny životnej situácie, teda prirodzenú kontinuitu vývoja ľudskej spoločnosti. Tá sa konkretizuje vo vývine psychiky, ktorú však často zasiahne šedosť až priemernosť, nakoľko „... vám ľuďom je vtedy najlepšie, keď nemusíte nič rozmýš- ľať a rozhodovať, keď udalosti tečú v starom riečisku každodenných vecí... Človek musí niečo prežiť, musí nazbierať svoju vlastnú skúsenosť.“ [25] Charakter Lucie je z čitateľského aspek- tu prívetivý, sympatický: mladá profesorka je skromná, ústupčivá, reálne kritická. Chýba jej však „svetský aspekt“, teda dravosť do života a neuspokojit' sa s danosťami života. Jej pohľad na svet je celkovo pesimistický, podnecuje jej občasnú bezcieľne potulky po meste či povrchné vnímanie takých výkladov, v ktorých „... nevidela nič zvláštneho, okrem bohatej politic- kej literatúry a niekoľkých kníh beletrie...“ [26] Postupne sa z jej myšlienok čitateľa môžu dozvedieť o radoch i starostiach ľudí z miest, príchody z kopaníc i návraty na ne, teda o hrbolatej ceste príjemnej minulosti, reálnej súčasnosti a neistej budúcnosti. Dôležité sú ži- votné istoty v domčekoch na lazoch, v ktorých sú však korene ľudskej samoty. Lucia však pocity trápenia a trpenia pokladá za osožné, veď „... bez nich by hádam ľudia ani neboli ľuď- mi a nevedeli by si oceniť tie opačné city a preto je pekné, keď niekto vie prežívať trápenie, čo je omnoho ťažšie, ako prežívať nejakú chvíľkovú radosť.“ [27] Život v pridelennej izbe a pracovni je teda ohraničeným mikropriestorom jej ľudského bytia. Nevrlé prostredie sa však stáva prívetivejším práve gradáciou ľudského elementu, t. j. postupným spriatením so su- sedmi či okolím. Jej túžby však vždy symbolicky odtláčajú tieto steny ďalej a tým pomáhajú poznať nielen okolie, ale najmä seba samu. Dôležitá je jej vlastná identifikácia a vyrovnanie sa s danosťami okolia i vlastného osudu. Jej osobnosť, utváraná už od detstva, sa cibí aj v školskej triede, kde Lucia ako profesorka požaduje od svojich žiakov príkladný prístup k práci. Postupne sa však stretáva s neuhmi doby, ktoré hatia jej čistý zámer pomôcť svojim zverencom (povinná práca detí na poli, častý alkoholizmus rodičov, nezaujem úradov a pod.). Vďaka poznaniu tohto celkom odlišného vrchárskeho sveta si uvedomuje istoty vlastného domova. Aj preto robí všetko, aby priniesla svetlo do detských duší a osvietila myseľ ich ro- dičov o potrebe vzdelania. Vidíme tu teda spojitosť tradície so zemou a rozmyšľaním jedno- duchého človeka, resp. prítomnosťou emancipovanej mladej ženy, ktorá „... nevzdá to. Musí sa ešte pokúsiť... zakaždým, pri každej príležitosti... Týchto ľudí niečo k svojim kopcom viaže, to je jasné. Za to ich človek nemôže a nesmie obviňovať. Aj mňa ťahá späť do mesta, do môj- ho rodiska. Ale predsa títo rodičia nesmú zadrhnúť budúcnosť svojich detí v tejto žltokamenis- tej biednej pôde.“ [28] Aj v tomto prostredí si Lucia zachová svoje obyčaje (varí čaj na an- glický spôsob, hrá kanastu s Janom). Je to akoby misia mladej dievčiny v tomto kraji, ktorá sa trochu popáli v dobrom slova zmysle aj ľúbostným plameňom. Do sujetu sa dostáva neistota, vyvolaná pocitom vzájomnej náklonnosti voči nekvalifikovanému učiteľovi. Lucia je teda medzi viacerými mlynskými kameňmi (náznaky muža o svojich citoch, klebety dedinských žien o jej spôsobe života, podávanie podrobných informácií rodine domov). Neustály hlas volania domoviny (na nížinu) aj z dôvodu zlého zdravotného stavu otca sú signálom starostli- vosti. Svet sa teda akoby prevrátil a človek má azda aj ťažšiu úlohu pri prekonávaní samého seba. Autor prízvukuje dôležitosť rozhodnutí v ľudskom živote, ktoré sú však, prirodzene, determinované – objektívnymi – životnými podmienkami. Kruté horské podmienky (častá odtrhnutosť od sveta kvôli počasiu, potrebná donáška potravín, sane ako dopravný prostrie- dok) však potvrdzujú odhodlanosť hlavnej hrdinky vytrvať na svojom poste. To sa však, po- chopiteľne, neskôr otrasie najmä počas vianočného obdobia. Jej cestu domov z hôr počas zimných prázdnin autor opisuje dynamicky: efektne zvitanie, návštevy známych, príbuzných

a pod. Pri stretnutiach sa prízvukuje vďačnosť dieťaťu voči rodičom, jej principiálnosť a solidarita. Je teda potrebné racionálne prežiť život v okruhu svojich najmilších. Súčasný stav spôsobu uponáhľaného života však prináša určité (pochopteľné) psychické a fyzické odcudzenia. Tie sa zhmotňujú vo výpovedi starostlivého rodiča: „... *koľko nocí sme prebdeli nad postieľkou jedného alebo druhého a teraz, keď by ste už mali byť ako-tak v poriadku, rozlietate sa po svete a my s mamou tu zostaneme sami. Zdá sa mi to nespravodlivé a predsa v tomto svete je to niečo bežné, normálne, lebo tak beží tento svet.*“ [29] Obavy rodičov sú však kompenzované racionálnym prístupom dcéry k spôsobu života na kopcoch, kde sa o týchto veciach celkom inak rozmýšľa. Je to teda horský svet dedinských jazyčníkov, v ktorom sa však už objavujú náznaky určitej civilizácie (absencia slamených striech). Aj tu je potrebná spoločnosť – najmä kamaráta ako búľtavej vrby. Toto prostredie je však iba východiskom, dočasným riešením, kde Lucia nemôže donekonečna vo svojej útlej izbe čítať Marcela Prousta. Postupne sa jej charakter cibí, čo je znak osobnostného ľudského vývinu, rozumného odlúčenia od miest a osôb z detstva: „*Mladosť, temperament, povrchnosť, hĺbka rôznorodých citov, určitých a neurčitých, časom sa všetko začalo usmerňovať, vyjasňovať, vyvíjať bežným, normálnym tokom dospelého života.*“ [30]

Autor podáva prirodzený kolobeh života, určité konanie človeka v daných podmienkach a okolnostiach. Prízvukuje potrebu rozhodovať o sebe, potreby obyčajného človeka, ktorý rozmýšľa – teda žije. Ľudský faktor sa do tohto procesu dostáva konštatovaním: „*Život by bol príliš jednoduchý, keby každý človek mal svoj strážny hlások a ten by mu každú chvíľu našepkával, čo a ako má robiť. To je, bohužiaľ, ale aj chvalabohu, nemožné.*“ [31] Základným liekom je človeku čas, ktorý zahojí všetko; atribútom života je normálne a prirodzené správanie, ale „... *vy mladí si myslíte, že ste jedineční a, čo je najhoršie, za každú cenu chcete byť originálni.*“ [32] Dôležitá je však spokojnosť so sebou samým, vytváranie si určitého mikropriestoru ticha – teda určitého úkrytu. Zmyslom života je práca, konkretizovaná v Luciinom osude ako triednej profesorky a veliteľky pionierskeho oddielu. Jej výlet 1. 5. 1977 (v nedeľu) je kulisou na spoznanie svojich zverencov, ktorí „... *sú s prírodou späté, lebo žijú v prírode a skrz prírodu, že o tejto prírode deti vedia omnoho viac ako ona.*“ [33] Komická príhoda s muchotrávkou ešte viac zblíži Luciu s vlastnou triedou, a tak jej pomáha do určitej miery zabudnúť na rôzne životné útrapy. Ku koncu roka sa však po rozhodnutí o potrebných nazbieraných životných skúsenostiach, prirodzene, Lucia vráti do rodiska: „... *navždy opúšťa kopce a týchto ľudí, ktorí ju mali radi a vo všetkom možnom jej pomohli. Veru, takto to v živote chodí... odo dneška to bude inak... opustím túto samotu.*“ [34] Takýto návrat je teda determinovaný v samotnom osude „nížinného“ človeka.

Zaujímavým príbehom s názvom Mallory-Weiss je príhoda autorského subjektu, späta s nemocničným prostredím a povinným zotavovaním. Syndróm Mallory-Weiss je symbol narušiteľa pokojného a monotónneho života rozprávača. Opis nemocničného prostredia, solidárneho personálu i vlastného zoslabeného tela vytvára určitý kolorit (až permanentnú kulisu) okolia. Dôležité je však odhodlanie vyliečiť sa. Jednotlivé výpovede, okorenené kritikou človeka minulej i prítomnej doby, vytvárajú efekt komickosti. Dôležitá je aj trpezlivosť, ktorá sa však postupným sprítomnením pocitu hladu redukuje. Objavuje sa až sarkazmus človeka, keď na „... *intenzívnom oddelení človek mnoho vidí a ešte viac toho počuje... Všetko je presiaknuté vôňou najrôznejších liekov, od ktorých sa prelínajú príjemné vône sestričiek, akoby niečo cudzie a predsa domáce v tom zvláštnom prostredí, kde mnohí kmitajú medzi životom a smrťou.*“ [35] Autor okom kamery podáva obrazy o „zvláštnej kaste“ chirurgov a ortopédov – ich výkony opisuje až s naturalistickým humorom. Podobne vyznie aj príhoda pri skúmaní žalúdka hadicou. Túžba po predpotopnej sanitke, ktorá aj v takom stave zavezie človeka domov, stojí v kontraste s realitou nemocničného (ne)mastného a (ne)slaného jedla. Návrat do

domáceho liečenia je teda očakávaný, nesie však v sebe túžbu človeka po zmene na lepšie časy. Veď každý z nás má nárok vrátiť sa domov – do prostredia, v ktorom sa cíti bezpečne a môže vytvárať na báze pokojného ovzdušia každodenné výtvary svojej ľudskej existencie.

V roku 1995 vydal Štefan Dovál po takmer jedenásťročnej odluke knihu poviedok (lepšie povedané čít) s názvom Šťastie. Námetovo v nej čerpá z dovolenkových zážitkov hlavného hrdinu. Kniha sa skladá z deviatich poviedok. Je to zbierka zábavných oddychových próz, ktoré by sme mohli klasifikovať aj termínom zážitkové. Je to vlastne sled viacerých príbehov, inšpirovaných letnými pobytmi autora na čiernomorskom pobreží (okrem dvoch próz). [36]

Autor hneď v úvode vykreslí čitateľovi typické prostredie rumunského Slováka, jeho pole pôsobnosti. Nezabúda pritom na opis socialistického veľkomesta (poschodové paneláky, rozžeravený asfalt, široký bulvár). Strhujúcim detailom je nervózna nálada jednotlivca, ktorá je determinovaná hľadaním úkrytu pred pretechnizovaným a diktátorským svetom. Motív horúčavy svedčí o tichu, pod ktorým vrie celá spoločnosť. Od opisu spoločnosti autor prechádza k opisu jednotlivca (poslucháč vysokej školy a jeho pocity pred skúškou, resp. prirodzený rešpekt voči staršiemu profesorovi). Potvrdzuje to tvrdenie, že každému je jeho osobný „problém“ najväčší a najdôležitejší. Ako motív zásahu štátnej moci do života jednoduchého človeka svedčí rozhodnutie „štátu“ o vyslaní tohto (spoľahlivého?) poslucháča vysokej školy na vysunuté pracovisko konzulátu na druhom konci republiky. Prízvukuje sa tu služba vlasti a dôležitosť vybranej osoby, takže nazaváži ani motív dlhej cesty z Bukurešti až do Mamáje (okolo 240 km). Počas tejto cesty sa využíva motív strastiplného očakávania nepoznaného (dobrodružstva?) na pozadí opisu až neznesiteľnej horúčavy. Most cez Dunaj je určitou dierézou dvoch svetov: svet domova (poznaného) – svet cudziny (nepoznaného). Kontrast minulého a terajšieho sveta symbolizuje aj prítomnosť poschodových hotelov (príznačné je premenovanie niekdajšieho hotela Carmen Silva na Bukurešť), ktorý je svetom organizovaným, rušným, nepokojným – oproti blízkosti mora (morskej brízy), teda sveta oddychu a pokoja. Ako vôňa domova vyznie pre hlavného hrdinu netypické stretnutie s plzenským chladeným pivom. Svedčí to o snahe autora čitateľov priviesť k tomu, aby si všímali detaily okolo seba. Hlavný hrdina (Marián) nemal v izbe telefón; hneď po príchode k nemu prišiel poručík z milície a pod. Autor na pozadí realistického zobrazenia skutočnosti podáva opis zdĺhavej procedúry prvej úlohy Mariána: musí pomáhať v situácii s mŕtvou Slovenkou. Prirodzené, až cynické konštatovanie miestnych ľudí svedčí o ich rutine: „... *more tiaha do širavy a vyžiada si svoje obete. Každoročne.*“ [37] Je tu prítomný aj didaktický motív autora, ktorý vypovedá o potrebe dobrých medziľudských vzťahov: „*S niektorými ľuďmi si človek rozumie na prvý pohľad, s inými ťažšie alebo vôbec. Možno je to otázka charakteru ...*“ [38] Bezcitnosť či psychickú falošnosť ľudí autor graduje pri priam naturalistickom opise mŕtvych či márnice: „... *nakladené nízke, drevené stoly a na nich nahé, nehybné telá... zkrvavenú hlavu s vypúlenými očami... ruka a noha vytrhnuté z tela... prezeral vnútornosť... zašívaj rozrezané brucho... kyslohorkastý zápach...*“ [39] Je to motív bezradnosti človeka: či už živého (Mariána ako účastníka morbidnej situácie) alebo mŕtveho (na základe jeho stavu). Svoje úlohy si však každý musí plniť – vidíme tu kontrast (opísaných) ligotavých hviezd s každodennou (prímorskou?) realitou (administratíva pri prevoze mŕtveho). Drsný opis fantázie vo forme snov o márnici pridáva na dramatizácii príbehu. Charakter hlavného hrdinu však aj napriek týmto „ťažkostiam“ a zdĺhavosti rumunských úradov zostáva priamy a neoblomný: chce dobre slúžiť svojej vlasti.

Každoročný nával turistov prináša so sebou nové a nové problémy (symbol v podobe silnejúceho vetra od mora stále prináša spršku). Množstvo turistov prinášajú aj preplnené autobusy a trolejbusy na verejných priestranstvách. Priemernosť situácie z pohľadu jednotlivca (Mariána) symbolizujú „menšie vybavovačky“ (napríklad predĺženie platnosti pasov na cestu do

Bulharska a pod.). Tento priam nudný kolobeh naruší akt odcudzenia hmotného majetku z auta jedného turistu. Opäť sa tu stretávame s potrebnou aktivizáciou činností, počas ktorých Marián dostáva (aspoň psychickú) pomoc od svojho dávneho známeho priateľa z lýcea. Autor pripomína čitateľom hrejivosť pocitu nájsť si kamaráta aj ďaleko od domova a potrebu dobre prežiť svoj voľný čas s priateľmi. Hovorí o neprípustnosti hádzať každého do jedného vreca: toto tvrdenie je zvýraznené ukazovacím zámenom: „*Tí Rumuni riadne kradnú.*“ [40] Beznádejnosť situácie (zlé počasie – zlá nálada) autor prekleenie tajomnou dámskou návštevou v izbe Mariána. Pre sviežosť príbehu autor vkladá aj efektný a zaujímavý opis policajnej akcie – dolapenie bandy zlodejov. Preto je potrebné (podľa poviedky) ctiť si česť úradov (vrátili všetky odcudzené veci včas majiteľom) a vážiť si ich razantné kroky (snaha o rýchle a úspešné dokončenie prípadu). Ako didaktický efekt slúži replika kapitána milície (polície): „... *na svoje veci si treba dávať pozor.*“ [41]

V poviedkach je dôležitý prírodný motív ako východisko k ľudskému elementu: čitatelia sa dozvedia o klimatických podmienkach morského pobrežia, čo je základom opisu znechutených, otrávených a nervózných turistov a spotených milicionárov v rovnošatách. Napriek tomu je zrejmá disciplinovanosť (úradné hodiny treba rešpektovať). Nie je to teda ideálne prostredie bezstarostného morského letoviska. Autor to zdôrazňuje opisom akcií vreckových zlodejov. Neúprosne zákony trhu platia tak na jednotlivcov, ako aj na celé spoločenstvo (ak sa odlet lietadla turistov oneskorí, platí sa im vysoká pokuta). Vidíme tu snahu celého systému vyháňať sa medzinárodným „opletačkám“. Súhlas tajnej polície (sekuritate) s návrhom vydať povolenie na odlet turistického lietadla symbolizuje určitú ústretovosť úradov. Nesmieme však zabudnúť na dobovú všadeprítomnosť tajných, ktorá je v diele vyjadrená motívom, že tajná polícia má svoju kanceláriu aj na letisku. Ku konklúzii tejto „ťažšej“ situácie speje priam komický (opätovne sa objavujúci) motív zmiznutia ďalšej mŕtvolky. Vzájomný vzťah muža a ženy je druhoplánovo vytvorený pri stretnutí ženy (sprievodkyne z cestovnej kancelárie Tatratur) s mužom (hlavným hrdinom Mariánom). Ich fyzická (najmä geografická) blízkosť je zvýraznená autorovým odôvodnením mať spoločnú partiu a enumeráciou dobových reálií: dali si koňak v reštaurácii Čierne more a fajčili balík Spartiek. Slúži to na vytvorenie dojmu spolupatričnosti ďaleko od rodného kraja, čitateľovi zase na potvrdenie správnosti kladného postoja k hlavnému hrdinovi. Kasárenský poplach či kolóna áut (niektoré s diplomatickou značkou) je svedectvom dramatického očakávania výkonu štátnej moci voči jednotlivcovi (turistovi). Záver tohto problému je vyriešený symbolickou (i reálnou) pečiatkou ako znakom súhlasu na odlet.

Autor ponúka pohľad na hlavnú turistickú sezónu (ide na plné obrátky, strediská sa hmýria turistami). Slovenskému čitateľovi je toto prostredie známe aj vďaka spomínaným „československým“ reáliám: firmy Tatratur, folklórneho súboru, reštaurácie Pelikán, letnej záhrady Dunaj, čapovaného piva, borovičky, sódočky, pražskej šunky, horkastého Fernetu, starého Trabantu a pod. Opísaná veselá nálada sa napriek tomu kladie do kontrastu s melanchóliou človeka, ktorá je zvýraznená tajuplnosťou nepredvídanej návštevy. Didaktický „diktát“ svedomia ihneď zahlásiť krádež milícii je dokument danej doby. Svedčí o tom aj fakt, že „ako blesk z čistého neba“ je charakterizovaná krádež v izbe turistov, ktorú musí riešiť hlavný hrdina. Dnes už anachronicky až smiešne znie zoznam odcudzených (samých „socialistických“) vecí: z izby ukradli maďarskú salámu, cukríky pre deti, červenú termosku, čierne tranzistorové rádio a pod. V duchu tej doby musí Marián vybavovať potvrdenie pre colnicu a poisťovňu a pod. Postup pri vyšetrovaní je teda opäť motív, ktorý je opísaný dynamicky (aj) vďaka stručným a výstižným replikám. Jednoduchý koniec mikropříbehu (poviedky) je znakom vynaliezavosti až figliarstva turistov (chceli si dať zaplatiť, čo ani nemali ukradnuté). Ako pendant k tomu slúži šikovnosť policajtov (milície), kde sú skúsenejší starší (oproti neskúseným

mladším) a sú vždy o krok vpred ako vynaliezaví turisti. Podstatný je tu teda motív dôvery, ktorý je však značne poškodený: podľa skúsených policajtov nikto nemôže dôverovať nikomu. Je to znak už vyššie spomínanej nedôverčivosti doby a prostredia.

V príbehu je zaujímavo podaná nešťastná nehoda staršej ženy, ktorá si obarila ruku vriacou vodou. Autor pritom zdôrazňuje, ako ľahko sa dá zbabrať letná dovolenka. Prízvukuje potrebnú ohľaduplnosť voči druhým, čo však kontrastuje s netolerantnosťou a nedočkavosťou tejto ženy (sťažovala sa „vyššie“). Čitatelia si teda musia uvedomiť potrebu brániť si svoju česť a byť priamy v živote (ako im dáva za príklad hlavný hrdina). Spôsob života hrdinu však vyúsťuje do akútneho nedostatku času pre seba (pozri prípad Mariána), ktorý sa vždy musí starať o dovolenkárov a o ich všelijaké veci. Oplatí sa spomínaná svedomitosť...?

V príbehu je dôležitý aj motív stretnutia, ktorý predstavuje v živote človeka významný komunikačný rámec. Aj hlavný hrdina sa stretáva s dávnymi známymi (je to náhoda?): pri ruskej vodke spolu spomínajú na časy detské aj študentské. Je tu zdôraznená potreba ľudskej komunikácie. Na osvieženie sujetu pristupuje malý stratený chlapec z hotela, postrehy vystrašenej matky a následné nájdenie pokojného chlapčeka na pláži. Aj pri týchto aktivitách sa v percepcii čitateľa potvrdzuje rôznorodosť úkonov a povinností pracovníka konzulátu. Postup pri hľadaní malého Igorka celkovo dodáva príbehu sviežosť.

Retrospektívne rozprávanie o príbehu mladej dievčiny Jany podáva opis života (aj) slovenskej menšiny v minulosti – radosti i starosti, podmienky i sny. Každodennú prácu si mladí dopĺňajú premietaním filmu pre mládež v kultúrnom dome. Je to znak toho, že obec sa o nich stará. Veselosť, hudobná a tanečná zábava (rytmus, hluk) je príkladom entuziazmu mladých. Oproti tomu stojí každodenná (až šedá) realita v zákulisí: „... *pomáhali sme riaditeľovi zostaviť mesačný plán kultúrnych činností... asi o rok by sme mali mať elektrický prúd.*“ [42] Išlo teda o určitú zaostalosť, ktorá bola determinovaná súdobými celospoločenskými (i politickými) faktormi. Pri dôležitej úlohe pripravovať kultúrne programy sa opäť zdôrazňuje potreba spoločenskej angažovanosti jednotlivca. Kazetový magnetofón („opravdivý japonský“ s nahrávkami Gottových piesní) ako typický doplnok (až symbol) čajových popoludní doby (je, samozrejme, majetkom kultúrneho domu) vnáša do príbehu potrebný nádech nostalgie. Táto konformnosť bola niekedy „porušovaná“ len menšími „odchýlkami“: mladí sa navzájom ponúkali americkými cigaretami. Pri týchto zábavách sa čitatelia druhoplánovo dozvedajú o životných peripetiách (či už fyzických alebo psychických) mladých v socialistickej spoločnosti. Podáva sa tu obraz života mladej dievčiny ako učiteľky na štvortriedke v malej rodnej dedine po skončení pedagogickej fakulty. Autor poukazuje na nevhodné osobné pomery učiteľov: je sama s knihami, musí sa vynásť, preto chodí na nedeľné zábavy, sníva o tanci a cestovaní... Po životnom sklamaní v láske autor opisuje hrdinku Janu veľmi denotatívne, akoby mala „... *smutný pohľad ranenej srny... Uzavrela sa, akoby nenávidela celý svet... utápa... samotu v slzách alebo v nejakom nápoji.*“ [43] Prízvukuje tu clivotu v ľudskom živote: mať niekoho rád a patriť k niekomu aj za cenu (možných) sklamaní. Pri opise charakteru postáv sa používa motív kopca (značí tvrdosť charakteru) ako protiklad nížiny (značí mäkkosť charakteru). Zmenou spomínaného prostredia (v príbehu) dochádza zákonite aj k zmene charakteru človeka; (aj) na úkor toho, že niekedy „... *je dobre, keď je človek sám.*“ [44]

Opisom všedného dňa sa čitateľ dozvedá možno viac o spôsobe života stálych i dočasných obyvateľov prímoria. Zbieranie mušlí ako typická činnosť turistov, auto komunálnych služieb či s minerálnou vodou, Cigánky predávajúce karafiáty – to všetko podáva obraz každodennosti. Veľký rad pred obchodmi (ako typický znak socializmu) tento pocit v čitateľoch len utvrdzuje. Podobne ako v texte spomínaná alúzia na rešických tavičov, ktorí prekročili plán o desať percent. Tento všedný okamih je kompenzovaný nevšednými momentmi šedého života: sledovanie celkom nahej mladej slečny o tri poschodia vyššie, príchod zeleného Mercedesu

su západonemeckej poznávacej značky. Všetky tieto „nuansy“ vnášajú do atmosféry mestečka určitý kolorit. Prízvukuje sa teda mnohorakosť života jednotlivca (turistu či pôvodného obyvateľa), ktorý vytvára mnohorakosť života v mestečku: rôzne typy ľudí, každý človek je iný.

Významnou časťou celého cyklu je poviedka s názvom Šťastie. Hovorí podobne o jednom mužovi (Dávid Drbas), ktorý cíti potrebu ujsť do prírody, do ticha od rodinných a služobných trampôt (pozri paralelu s učiteľkou z predchádzajúcich poviedok). Preto je dobré niekedy sa tešiť (aj) svojej samote. Tento pocit v človeku upevňuje aj malomesto, v ktorom každý každého poznal. Dusivá atmosféra jednotlivca je do určitej miery kompenzovaná humornými príkladmi, napríklad pacienti v Anglicku sa správajú presne opačne, ako im lekári odporúčajú, a dožívajú sa tak vysokého veku; hlavný hrdina si chce nahradiť dcérine a manželkine invektívy ohľadom pitia a pri vstupe do krčmy si to chce pustiť z pásky a pod. Je to aj znak jeho snahy vymaniť sa zo starostí všedných dní.

Na druhej strane si však Drbas (cynicky) uvedomuje, že každý potrebuje mať (skutočného či zištného) blízkeho, teda ľudskú oporu: „*To už raz tak býva. Keď je človek zdravý, každý ho rád vidí, rád sa okolo neho krúti, ale keď je v biede...*“ [45] Táto vypočítavosť je prítomná aj v iných momentoch príbehu: barman sa nesprával voči domácim úctivo – nevidel v nich zisk; vzájomná pomoc je len v prípade, ak ruka ruku umýva a pod.

Dieréza príbehu (aj s vypointovaným očakávaním čitateľa) prichádza vo chvíli, keď Drbas dostáva podozrivý telefonát od neznámych: žiadajú ho, aby sa s nimi stretol a aby si priniesol aj osobné doklady. Tajomný motív dvoch cudzincov vyznieva veľmi efektne (aktovka, kravata) a je gradovaný (aj) opisom miesta stretnutia: „*Celým lokálom plávala nejaká lenivá atmosféra. Ani muchy nepoletúvali.*“ [46] Príprava na samo stretnutie tiež napomáha tejto atmosfére (myšlienky o tom, ako sa má Drbas obliecť): „*Teraz takéto pozvanie bolo nejaké normálne, prirodzené, no pred rokmi, keby ho bol pozval na izbu Rakúšan a bol by ho videl nejaký dobroprajník, z toho by už bol mal opletačky. Časy sa menili.*“ [47] To, že cudzinci (bankári z Banky Reifeisen) vedeli všetko o rodine Drbasa (čo sa stalo po vojne), svedčí o dobrej znalosti situácie. Dedičstvo v kanadskom mestečku (vysoká hotovosť i nehnuteľnosti) vďaka strýkovi, ktorého nikdy nevidel, je detenziou očakávaní. Zdôraznenie bohatstva pociťuje aj samotný čitateľ, ktorý sa spoločne s Drbasom raduje. Je to ozajstné Šťastie... Zaujímavý je pritom motív, že napriek psychickému odcudzeniu chcel hlavný hrdina túto dobrú správu povedať najprv svojej žene („nikomu inému ani muk“) – takže zvíťazilo ratio.

V poviedkach teda vidíme spojenie Slováka s rumunskou entitou, čo je v symbióze s dobovými faktami: spomína sa Bukurešť, Mamája, Mangália, Čierne more, Dobruďská nížina, Konstanca, jazero Siutghiol, hotel Caraiman, major Popescu, kapitán Cristescu, poručík Džordžu, cigareta Clea, fotoaparát Praktika, auto Dácia a pod. Je to teda pohyb na osi výrazových opozícií naše – cudzie či komické – tragické (napríklad nabité linkové autobusy, nudistická pláž, obložené chlebíčky, jedálenský hluk a pod.).

Všetky tieto motívy dávajú poviedkam Štefana Dováľa zvláštnu realistickú tragikomickosť, veď napokon dôležité sú „... *kufre, cestovné tašky, ale najmä veselé hlasy a usmiaté dovolenkové tváre...*“ [48], a strohé poznanie: „*O čom človek nesníva, na to ťažko reaguje a ešte ťažšie chápe.*“ [49]

Ďalšou Dováľovou knihou bola širšie koncipovaná novela s názvom Šedé dni. Celý čas sa v nej problémy točia okolo jedinej myšlienky: vyliečiť sa a opustiť (tento) priestor i čas šedivosti. Autor sa teda spolieha na šedú eminenciu neprítomného priestoru; na empatiu čitateľa, jeho schopnosť doplniť náznaky v obrysoch do uceleného obrazu sveta. Marek okolitý svet vníma, občas ho aj znepokojuje, ale ho prijíma vyrovnané, taký, aký je, podriaďuje sa behu vecí s akousi vnútornou dobrotou alebo neschopnosťou sa búriť.

Centrálным prostredím knihy je budova nemocnice. Autor opisuje prípravy a samotnú cestu k lekárovi i do nemocnice dobroprajnej duše Marka Michalca. Prízvukuje potrebné vykročenie do nového dňa, ktoré vždy prináša nové súvislosti a skúsenosti pre jednotlivca. Autor opisuje bydlisko hlavnej postavy: malomesto pri colnici s typickou kostolnou vežou a kukuričnými lánmi, štvrtkovým trhoviskom so staršími ňaničkami – mesto šunky a klobásy päťdesiat kilometrov od aradskej župnej nemocnice. Dáva do kontrastu Horniakov a Dolniakov, opisuje často neľudské pomery každodennej reality prostredia: všetko sa dá vybaviť iba na župe, ktorá je však prehnane byrokratická, kde neprávosti „... si rýchlo a hlboko zaplpenia korene do každého kúta sociálneho života.“ [50] Paralelne s vonkajšou realitou autor opisuje aj vnútorné pocity hlavného hrdinu: problémy v manželstve s pohľadmi plnými opovrhovania bez súcitu, ktoré sú dozaista príčinou ochorenia (spolu s cigaretami a alkoholom). Vzťah muža a ženy je opísaný ako sopka s temnou a hmlistou náturou. Šedivosť prostredia teda ide ruka v ruke s pochmúrnosťou ľudských vzťahov. Východisko je vlastne v odovzdaní vlastného osudu do rúk Boha. Diagnóza pľúcnej choroby je ohnivko aj hnací motor potrebného stretnutia so svetom lekárov. Základným životným pocitom je tu neprijemnosť kvôli parasolvencii a adekvátnym, avšak neprijemným vyšetreniam. Autor prízvukuje potrebnú vieru v liečbu: kladne hovorí o nádeji, ktorá zomiera posledná. Prostredie je teda rýchle – dynamické v protiklade s pomalým (až statickým) rozprávačom. Jeho myšlienky vyvierajú často zo sociálneho aspektu, ktorý je potvrdením jeho ľudskosti: „*Veru nezamestnanosť. Koľko ľudí zostáva bez práce. Denne chodí po všetkých možných úradoch, ale zatiaľ nenašla nič. Ťažký svet na nás ide. A tá drahota...*“ [51] Popritom sa však vyslovuje aj za chyby jednoduchého človeka, ktorý „... nikdy nie je spokojný. Čo sa dá robiť? Musíme sa uspokojiť. Ved' čo iné nám pozostáva?“ [52] V tomto aspekte sa stretáva spomínané odovzdanie vlastného osudu do rúk Boha a podriadenie sa vôli osudu. Samozrejme, vlastnú chorobu Marek vníma reálne zo spomínaného sociálneho aspektu: „*Každý má svoje trápenie. Každý má svoj kríž, svoje bremeno, ktoré chtiac – nechtiac musí niesť sám. Pár slov poľutovania, súcitu človeka aj pohladia, poľahčia mu, ale nepomôžu.*“ [53] Opis sivej budovy nemocnice, pripomínajúcej väzenské schody, je však len akoby kulisa, podriadená vlastnej snahe o uzdravenie. Preto je dôležité uvedomiť si, že „... nemocnica je nemocnica. Tu nemáte iné starosti, len dávať pozor na seba a netreba zabúdať, že ste pod lekárske dozorom.“ [54] Toto jednotvárne prostredie je však v určitom slova zmysle kompenzované dobrosrdečnosťou mikrospoločnosti v nemocenskej izbe, v ktorej každý vie o každom všetko, lebo v nemocnici „... sa ľudia ľahko zoznamujú bez žiadnych konvenčných slov. Nájdú sa podľa niečoho spoločného...“ [55] Postupne sa vykryštalizujú typické nemocničné zvyky, ale autor uvádza aj časté pohrúženie Marka do myšlienok, ktoré vyúsťujú do nepokoja, nervozity, nedefinovateľného napätia či melanchólie v nálade vonkajšieho šera a vnútornej tiesne. Tento stav ho často ženie až k sarkastickým komentárom, najmä voči svojmu lekárovi: „*Jemu je hej, chodiť v bielom haláte zo salóna do salóna a prijímať úplatky. Ja mám doma aj robotu. Nemôžem si dovoliť takto tu hľiviť.*“ [56] Čitateľský pocit určitej empirie je dozaista identifikovateľný aj pri pestrej palete spoločnosti zvedavých pacientov prežiť čo najlepšie za každú cenu. Tento stav autor vystihuje ako nespokojnosť so všetkým (prílišný zhon, trovy, nervy, ako väzni) a pocitom stále zakódovaného prehrešenia v podvedomí. Do popredia sa dostáva iná hodnota času v pyžame než v realite (vo vonkajšom svete), resp. nepísané práva a povinnosti pacientov; tí sú však často ľahostajne sebaistí. Ich niektoré výroky sú až tragikomické: „*Sám Pán Boh vie, s čím nás tu traktujú. Oni sa robia, že nás liečia, a my sa robíme, že sme už skoro zdraví.*“ [57] Oproti takýmto „výlevom“ však stoja dobre myslené rady lekárov podľa daností chronotopu: „*Hlavne sa musíte vyzbrojiť trpezlivosťou. Ste v nemocnici. Liečenie, dobré stra-*

vovanie, žiadne nervy a námahy. To musíte nechať stranou. Vlastne najlepšie je nechať stranou všetko a poslúchať...” [58]

Po prirodzenom príchode noci však nastáva postupné klesanie do hlbok nekonečnej prázdnoty, v ktorej vládne ticho, tajomnosť, opustenosť, mračenie a nešťastie. Ľudský svet sa teda zužuje na vlastný svet a v pozadí prírody nadobúda univerzálnejšie kontúry. Autor ako východisko z tejto pesimisticky ladenej situácie vidí v prízvukovaní potreby dobrého rodinného zázemia – teda v symbole rodinného domu a vlastnej domácej postele. Myšlienky Mareka na toto prostredie sa zužujú na svet manželky, detí a poznania, že „... sa trápi, ani nie nad svojou nemocou a vlastným postavením, ale trápi ho myšlienka na svoje deti. Ešte šťastie, že sú malé. Veľa z toho nerozumejú, ale podľa rečí, celkom iste cítia, že niečo nie je v poriadku...” [59] Z hľadiska vývinu sujetu i psychologických aspektov jednotlivca je dôležité objavenie kontinuity života z pohľadu vlastného individua: „Dnešný svet sa pohybuje v iných súradniciach. To by si mali uvedomiť aspoň intelektuáli. A najmä my starí. Prešli sme životom, blížime sa ku koncu, ako všetko vo svete má svoj začiatok a svoj koniec.“ [60] Autor teda konfrontuje statický, poriadkumilovný starý svet so svetom dynamickým, informačne presýteným dnešným svetom so stálym pohybom a trmou-vmrou. Tento chaos súčasnosti spôsobuje určité odcudzenie človeka svojim blízkym. V mysli Mareka Michalca sa konkretizuje poznaním, že „... v poslednom čase mali stále menej a menej času na seba. Už ani nepamätal, kedy si oni dvaja (so svojou ženou – pozn. P. Š) sadli a porozprávali sa.“ [61] Postup historického času priniesol do súčasnosti bezohľadnosť spoločenského diania s právom na často až ireálne názory. V tomto svete však človek musí nájsť kamienky vlastného šťastia, veď „Pár dobrých slov a úprimný úsmev sú mnohokrát viac ako lieky.“ [62] Doväľ zdôrazňuje prirodzené nadobúdanie životnej múdrosti vekom, čo adaptuje na pomery súdobého Rumunska (pre štát by bol najlepší kráľ, ľudia sú ešte nasiaknutí komunizmom a pod.). Spomínaná neinformovanosť sa však dostala aj „za zelenú bránu“, teda do vnútorného sveta nemocnice, kde nie je žiaden masovokomunikačný prostriedok. Je to akoby zakonzervovaný svet minulosti, v ktorom sú známosti potrebné na každom kroku. Pred jeho bránami je svet voľného ducha, čistého svedomia a radostí zo stretnutí... Autor však vyslovuje otázku: ktorý svet je vlastne lepší?

Z hľadiska dynamickosti deja sú zaujímavé návštevy v nemocnici (manželka, deti, rodina). Pri týchto dobrých príchodoch a lepších odchodoch autor prízvukuje prirodzenú pacientovu túžbu po tichu a jeho výdrž pri pobyte v tomto prostredí. Pri stretnutiach s najbližšími vždy analyzuje ich duševný svet, na základe toho si však hrdina uvedomuje, že napriek všetkým nedostatkom mu chýba vlastná žena. Je azda prirodzené, že stále túžime po tom, čo vlastne nemáme. Preto musíme konať vždy v záujme dobra, ktoré je základom šťastia človeka i jeho okolia, veď: „Ľudia sme rôzni a práve tá rôznosť robí tento svet takým, aký je, so všetkým šťastím a nešťastím.“ [63] Typizovaný vzťah manželov je vlastne spojením lásky i nelásky, ľahostajnosti aj pocitu spolupatričnosti v symbolickom spoločnom pobyte v šedých kreslách spoločného života bez bozkov a objatí. Autor však zdôrazňuje potrebu poriadku vo svete i v osobnom živote. Prichádza ale horká príchúť, trpkosti z reality v nemocnici i vo svete. Určitú pomocnú ruku mu podávajú Vianoce, keď nastane čas odchodu domov po dlhom čakaní. To čakanie manžela, manželky i detí je kontaminované určitou pretvárkou dospelých – v texte sa v tejto pasáži opisujú obyčaje užšieho i širšieho okolia (bohoslužby v evanjelickom kostole, spev Tichej noci o polnoci z veže kostola, koledy s betlehemcami, kyslá čorba so zemiakmi, komunikatívni Oľtania, rádiostanica Temešvár). Dôležitá je z aspektu staršieho (azda skúsenejšieho človeka) trpezlivosť aj túžba po novom, no s úctou k minulosti. Človek teda cíti aj trpkú príchúť „divných hrušiek s divnou vôňou“, nakoľko „Čas letí, len škoda, že letíme aj my s ním. A ani to veľmi necítíme, len takto, keď zostáva človek sám so svojou starobou.“ [64] Postupné zistenie toho, že v živote manželky prvé miesto patrí deťom a rodičom, je dôvod na

škripanie v ich vzájomnom vzťahu. City sú nemenné, no narušené. Dospelý človek musí včas identifikovať túto zmenu a podrobiť sa jej. Tým vyzdravie jeho duša podobne, ako vyzdravelo telo Mareka Michalca z pľúcnej choroby. Je to znak a potvrdenie ustavičnej lineárnosti života, ktorou „... *sa šedé dni skončili. Začínala ďalšia kapitola života.*“ [65]

Štefan Dovál do svojej knižnej publikácie s názvom Spontánne stretnutia zaradil šesť poviedok. Sú to texty svieže, aktuálne, využívajúce bohatý skúsenostný komplex autora. V poviedke Jano sa sujet odohráva (opäť) v Starej Hute, v župe Bihar, kde mladý absolvent dostal umiestenku od prideľovacej komisie. Postava Bohuš Trnka je vlastne autor Štefan Dovál, niektoré príbehy sa identifikovateľne prekrývajú s jeho životnými peripetiami (miesto začínajúceho učiteľa na Bihore v slovenskej dedine, návšteva kraja ako žiak lýcea s divadelnou skupinou a pod.). V jeho mysli je prítomný dvojaký pocit: tichosť prírody a hluk mládeže. Dostáva teda s diplomom aj pas do života a nových skúseností, ktoré sú azda prirodzenou súčasťou každého absolventa. Autor konfrontuje domáce (nadlacké) prostredie s Bihorom. Je však veľavravné, že „... *pre väčšinou Nadlačanov Bihar neznamenal nič iné ako zaostalý kraj, v ktorom ľudia žijú v horách, a ešte k tomu bohvieako.*“ [66] Z čitateľského hľadiska do určitej miery exoticky vyznie jeho cesta do nového pôsobiska cez Arad, Temešvár, Iași, Oradeu a Alešd. Nové prostredie je však prívetivé aj vďaka tam pôsobiacemu rodákovi. On je vlastne informátorom, vďaka ktorému sa Bohuš i čitateľ dozvedajú o charaktere a spôsobe života v danom prostredí, ktoré je pre „... *nenáročného človeka dobré, ale pravda bez elektrického prúdu, bez vodovodu, asfaltu a iných meštianskych fajnoviek.*“ [67] Postupná socializácia tohto prostredia sa udeje fyzicky i psychicky po kúpe petrolejky, gumených čižiem, lyžiarskych bagančí, ale aj určitým priateľstvom s novými kolegami. Čistá príroda s vysokými bukmi, listnatými bučinami sa však postupne zahmlieva niektorými nekalými obyčajmi ľudí (pokuta či niečo do vrečka – ako to už chodí). Učiteľov životný priestor sa postupne rozširuje na trojuholník školy, príbytku a krčmy. Tá posledná je „informačným strediskom“, dopĺňajúcim pokojné ticho obydli. Súkromný priestor štyroch stien však vyvoláva spomienky na rodný Nadlak. Škola je symbolicky spätá s vodným mlynom, ktorého kolesá sa neúprosne krútia, kým len tečie voda. Zo psychologického aj didaktického hľadiska je dôležité ísť k prameňu svojho charakteru i nového poznania, ktoré, prirodzene, zanechá za sebou stopy detstva, večierky i nadlackých susedov. Pociťovanú tieseň okolo srdca však autor kompenzuje sympatickým prostredím i jednotlivcami, ktorí si doteraz zachovali svoje náboženské zvyky. Je to teda obraz Nadlačana v bihorských horách, podporený poznávaním okolia i seba samého.

Autor v ďalšom texte uvádza odchod rodičov do roboty ako odrazový mostík svojvoľného lietania romantických myšlienok a platonických lások. Návšteva sestrinej kamarátky vyvoláva v mladom chlapcovi práve túto emóciu. Ich svet je však kardinálne odlišný, podobne, ako autorova konfrontácia mestského a dedinského prostredia. Obraz ženskej perfektnosti sa však zhmotňuje iba žiadostivými a beznádejnými pohľadmi, vyúsťujúcimi do žiarlivosti či silného rozbúšenia srdca. Takéto mladícke nerozvážnosti však prinášajú lenivú prázdnotu a príjemnú únavu. Autor tak prízvukuje potrebu ľudskej komunikácie a tento fakt hodnotí ako prirodzenú stanicu ľudskej magistrály.

Podobná životná neistota v určitom okamihu ženie mladého Jana Fábiana, ktorý sa musí rýchlo a bezodkladne dostať do Bukurešti na skúšky. Dovál opisuje jeho mladícku nerozvážnosť, ktorá vedie k narastaniu psychického napätia. Jedinou možnosťou dostaviť sa do cieľa je cesta lietadlom. Janove príhody na aradskom letisku sú podané so sviežim humorom (cestoval by som aj na toalete lietadla). K mladosti však azda neochvejne patrí aj šťastie, vďaka ktorému sa predsa len dostane na palubu. Jeho náhodné stretnutie s bývalým spolužiakom v reštaurácii na letisku dokazuje, že človek v zásade nikdy nie je sám a aj

v najneočakávanejších životných situáciách môže nájsť známu tvár či spriaznenú dušu. Cesta lietadlom je teda symbolická dráha spomienok zo spoločnej minulosti školských liet, pri ktorých sa spomínajú konkrétne miesta mladosti. Po pristátí sa však ono pokojné ľudské spoločenstvo opäť premenilo na urýchlené mravenisko, ktoré sa ponáhľalo, trhlo batožinu z bežiacého pásu a utiekalo čím prv k východu. Postupne sa konfrontuje pokojné prostredie roztratených lazov s čistými prameňmi voči komplikovaným ruchom hlavného mesta s jeho náročným, pulzujúcim životom. Dostať sa z tohto prostredia do tichej izby s kúpeľňou je základ pocitu bezpečia pred večerným veľkomestským smogom či hlučnou rôznorodou spoločnosťou. Voda je taký prameň, ktorá „... zmýja z neho všetky celodenné prekvapenia, emócie a nerváky.“ [68] Bukureštská Trieda víťazstva, letisko Băneasa, reštaurácia Berlín, Námestie univerzity či Dom armády predstavujú tu len akúsi kulisu. Autor opisuje hrdinovu nedostatočnú prípravu na skúšku s patričnými emóciami, determinovanými určitou mladíckou nerozvážnosťou. Komická situácia vlastnej odpovede (resp. odpovede na inú než vytiahnutú tému) vyznie tak, že pre diskurzívneho čitateľa s určitými empíriami vyvoláva až pocit deja vu. Pociť z podarených skúšok však zaostruje potrebu opätovného návratu do tichého horského kraja. Autor prízvukuje určitú determinovanosť každého človeka v danom čase a priestore: „*Tak, priateľ môj, ako vidíš, ja ti mám takýto život. Stály zhon. Nuž ale čo môžeš? Človek akosi žiť musí. No nič. Hlavné je, že sme sa stretli.*“ [69] Autor vyzdvihuje potrebu podobných stretnutí. Sú potrebné, lebo ani prsty nemáme rovnaké, a aj tak vytvárajú pekné a užitočné ruky.

Pocit odcudzenia prostredia v danom mikropriestore je ohnivkom jesennej melanchólie a letargického snenia mladého muža. Do kontrastu sa dáva mládežnícka atmosféra plná veselosti s kvalitnou hudbou v bare proti pocitu osamoteniu či beznádeje. V každom prípade sa však zdôrazňuje potreba zachovať si pokoj a súkromie – teda komunikácia len do určitej miery. Stretnutie s mladou ženou v bare sa však opisuje bez formalít ako opätovné kontakty, ktoré tak či onak konkretizujú psychické vzruchy našich všedných i nevšedných dní.

V jednotlivých príbehoch sa opätovne objavuje prostredie krčmy, teda miesta „múdrych“ debát. Je miestom radostí i starostí, romantiky i reality, ktoré autor podáva najmä z hľadiska komickosti: prirovnáva ju skoro k straníckemu zasadnutiu, kde sa odjakživa viedli rečičky o múdрых starých a hlúpych mladých. Je to aj symbol prirodzeného kolobehu a plynutia ľudského života a neúprosnej zmeny času. Autor však prízvukuje aj nemennosť samotnej úrodnej zeme, ktorá ostala tá istá ako za oných čias. Nezávisle od ľudského veku sa však charakter ľudí pars pro toto vykresľuje napríklad empatickým vzťahom k túlavému psovi. Pomoc je teda potrebná nielen pre ľudí, ale aj pre zvieratá. Starostlivosť o ne je znakom ľudskosti, ktorá je opätovaná postupnou vďačnosťou. Dôležité je teda, že „... psovi netreba priateľstvo nanucovať. Človek ho musí nechať, nech sa sám priblíži k nemu.“ [70] Autor prízvukuje potrebu vlastníctva, ktoré sa konkretizuje novovytvoreným zvieracím kráľovstvom na dvore medzi psom a sliepками. Tento zhon však vyvoláva v človekovi určitú potrebu pokoja, ktorý často nachádza iba pod paplónom s knihou v ruke. Doväľ prízvukuje potrebu čítania, ktoré chápe ako útočisko voči každodennému zhonu. Vzájomné zvykanie na seba so psom je spredmetným zvieracieho elementu, ktorý však potrebuje trpezlivosť z oboch strán. Pre čitateľa azda výchovne znie fakt o systematickej starostlivosti a postupnom zaúčaní psa. Je teda potrebné, aby človek identifikoval hlas, ktorý chce len dobre, aby „... všetko bolo v poriadku, aby bolo tak, ako to má byť.“ [71] Autor teda zdôrazňuje dôležitosť ľudskej spokojnosti, ktorá je však často preťatá nervozitou a stresom. Hovorí o potrebe oddychu – teda zavrieť oči a hlboko si pospať. Na základe toho sa môže jednotlivec pripraviť na ďalšie životné situácie a nástrahy, ktoré ho pri rôznych impulzoch každodennej reality po otvorení očí dozaista čakajú. Človek je človekom preto, aby sa nevzdával a aby si tieto spontánne stretnutia uchoval v jasnej pamäti, keďže samotný život je vlastne pestrou mozaikou týchto stretnutí.

Ďalšia knižná publikácia Štefana Dováľa má názov *Dydine zážitky*. Je to príbeh šikovnej, poslušnej, ale prefikanej a prirodzene zvedavej sučky. Prizmou jej očí autor podáva príbeh pestrého koloritu udalostí vo dvore rodinného domu so zvieratami i ľuďmi. Prízvukuje ich život plný hier a huncútstiev, ale aj potrebu „vážnejších“ vecí (ako napríklad odlúčenie od matky ako prirodzená súčasť dospievania). Časté filozofujúce myšlienky psíka vychádzajú z tejto danosti situácie: „... som sama ani prst. Kdeže je mama? A súrodenci? S kým ja budem šantit? Daromné sú izby a dvory. Bez nich je to pre mňa len prázdnota.“ [72] Dováľ teda vtipným spôsobom (s rešpektom) podáva pohľad na ľudský svet očami psa, ale aj s určitým nepochopením: „Bohvie ako ľudia rozmýšľajú, ale nám nebolo treba rozmýšľať, my sme to cítili, vedeli.“ [73] Je tu vlastne identifikovateľná kritika ľudského sveta a jednotlivca v nej, jeho nevšímavosť, netaktnosť (až sebeckosť), veď „... ktože si všíma psie poznámky? Ľudia o ne nedbajú. Každý ten ľudský jedinec je namyslený, nafúkaný na to vlastné ja.“ [74] Život mladej sučky s menom Dyda je opísaný množstvom komických príhod (napríklad o všade lietajúcom perí na dvore, o obchodnej psej strave, zážitkoch s úhlavným nepriateľom – metlou ako výsledok nezbednosti). Vyzdvihujú sa teda aj psie inštinkty a potreba poznávania vlastného okolia (vôňa trávy, kra, plota, listia; cesta do obchodu s gazdom ako zdroj poznania a nových „psích“ skúseností). Do kontrastu sa kladie (dedičná) bojajlivosť a (osudná) zvedavosť – teda to, čo nesie v sebe ohraničenú slobodu a neustálu potrebu preverovať si všetko v okolí. Postupne sa u sučky vykryštalizuje určitá racionalita, ktorá je východiskom jej kritiky voči svojmu pánovi aj iným zvieratám. Gazda je podľa nej slabý na svoje kráľovstvo: „... ako len títo ľudia rozmýšľajú? Veľmi sebecky. Len sebe robia po vôli. Len sebe a pre seba.“ [75] V podobnom duchu, ale s určitým hanlivým (až pejoratívnym) podtónom sa opisuje nepriateľ číslo jeden – pobeľhica mačka, ktorá sa len promenáduje a nerobí si svoje povinnosti pri chytaní myší. Vo vzťahu k ľuďom je teda sučka kritická, ale z jej výrokov cítiť určitý rešpekt voči pánovi dvora (rešpekt však úplne chýba vo vzťahu k ostatným zvieratám). Autor príkladmi zo zvieracieho sveta prízvukuje potrebu starostlivosti o seba (najmä o vlastnú budúcnosť a blízkych), zvykať si na nové podmienky a povinnosti vo vývine vlastného osudu (symbolicky v tieni mohutnej moruše) a potrebu vynásť sa v nepríjemných situáciách života a nebyť sám. Ako určité obmedzenie bezuzdných konaní sa teda objavuje symbol metly a handry ako zastrešujúcich prostriedkov, resp. fyzická prítomnosť plota ako hranice všelijakých možností. Dôležitá je teda na základe týchto črt ochrana gazdovho majetku proti škodcom prírody, ktorú vykonáva dobrosrdečná sučka (v protiklade s racionalitou človeka, onoho divného tvora bez pochvaly). Najdôležitejšou charakteristikou tohto miesta celého sujetu je pokoj, ktorý je však často okorený dynamickým dejom. Do tohto prúdu situácií autor často vsúva aj intelektuálne myšlienky (napríklad o dôležitosti knihy ako zdroja múdrosti v živote človeka). Dôležité sú aj hry na dvore (s vyvešanou bielizňou, hodeným kolieskom, pohodlnou husou). Tento dynamický, ale často i statický motív sa permanentne komentuje z pohľadu sučky s komickým, sofistikovaným (až „ľudským“) spôsobom. Zaujímavý je príbeh pátrania vo dvore a hrabanie podzemného prechodu do susedovho dvora. Treba si všímať tak aj toho druhého, resp. uznať kolobeh ľudských i zvieracích (psích) povinností počas ročných období. Dyda sa cíti v bezpečí pri gazdovi, avšak kritizuje ho za prílišné lipnutie na televízii. Na druhej strane sa však objavujú aj občasné výchovné tresty pre psíka pre nepochopenie vykonanej skutočnosti. Tie sa opisujú komicky a pridávajú celkové humorné ladenie príbehu (príhoda s ligotavou izbovou rúrou – vysávačom, s blchami a čudným prístrojom postreku proti nim, vojna s gunárom a sliepkami – bez ktorých by bol život určite krajší). Prirodzená zvieracia zvedavosť vrcholí túžbou vyjsť na ulicu (teda von z ohraničeného miesta určitej neslobody), na miesto miliónov nových dobrodružstiev a podstatného cieľa dňa. Je aj tu tak obsiahnutá otázka slobody, ktorá sa interpretuje dosť nevšedne: „On je len vtedy spokojný, keď ja pekne

zostanem vo dvore. To je smiešne. Ved' tí ľudia stále štekajú o slobode. Ale to vraj neplatí pre štvornohých.“ [76] Vo všeobecnosti je spomínaná potreba vzájomného rešpektu človeka so zvieratom, samozrejme, v pozadí komických komentárov sučky (ona je krk a človek je hlava). Prízvukuje sa tak potreba vlastného charakteru, vôle a túžby – teda určitej vyzrelej osobnosti: „*Neposlúchnem ja žiadny rozkaz bez vlastnej vôle. Na to si, gazdik môj, musíš zvyknúť, tak ako aj ja na tvoje muchy.*“ [77] Občasná psia depresia z oplotenia ako väzenia symbolizuje určitú beznádejnosť a bezvýchodiskovosť situácie, ktorá sa často vyrieši aj vďaka životným náhodám. Autor preto zdôrazňuje potrebu existencie menších tajomstiev v živote, potrebu priateľstiev a ťahania za jeden povraz. Je teda potrebné objektívne odhadnúť vlastné možnosti v pozadí binárnej opozície naše – vaše, domáce – cudzie: „*Nebola som na vlastnom území a v cudzom dvore iste platia iné zákony, ako v mojom.*“ [78] Postupne sa však diera v plote ako miesto úniku na ulicu zužuje: centrom sa stáva dvor s rôznymi ľuďmi a zvieratami (gazda, susedia, rodina, sliepky, mačky...). Vytvára sa tým pestrý kolorit (aj) z psieho aspektu, ktorý je príťažlivý pre čitateľov. Oni sú tí, ktorí môžu identifikovať prírodné, prirodzené ego sučky a jej objektívne komentáre o charaktere ľudí, odporozované akoby zvonka. Opis predmetov ľudského sveta (pera, rádia, cigarety) psími očami je konkretizáciou práve takéhoto postoja. Smiešny komentár o zbytočnosti gazdovho čarbania ako spisovateľa trubičkou na papier je určitým vyvrcholením týchto (občas až sarkastických) úvah. Takisto ako v literatúre, aj vo vzťahu gazdu k svojmu miláčikovi je potrebné vytvoriť si osobitý systém znakov na dorozumenie. Ten je predpokladom harmonického vzťahu, ktorý sa však občas zjednoduší zaťatou náturou a tvrdohlavosťou oboch zainteresovaných strán. Nezbedné narábanie s topánkami či roztrhanie koberca na franforce však, pochopiteľne, prináša so sebou Dydin zážitok o treste v podobe (dočasného) vyhnanstva na dvor. Je to vlastne však nepriame rozšírenie životného priestoru a určitá liečba duševnej choroby zviazanej s: „... *ako mohol byť taký tupý, že nepochopil moje súženie medzi tými štyrmi múrmi. Trpela som v tom uzavretom priestore a trpela. Ak sa nemýlim, ľudia tomu vravia klaustrofóbia.*“ [79] Ako pendant k tomu slúži naháňanie kolies bicykla alebo motorky ako určitá forma oddychu a prízvukovanie vlastnej existencie pre okolie. Bicykel je obdivuhodný zázrak, ale motorka je odpudzujúce a smradľavé čudo. Takéto komentovanie je späté aj s pseudosociálnym hodnotením viacerých obyvateľov a ich obydli: „... *som nestretla ani hus, ani sliepku. Z toho som usúdila, že tu asi bývajú takí chudobnejší ľudia. Chudáci. Ale pri celej tej biede, domy mali vysoké, solídne, ba niektoré mali aj veľké brány, že tadiaľ ani vtáčik nemohol vletieť. Ta asi dajakí čudáci, čo sa báli, aby ich svet nevidel. Eh, čo sa dá robiť, aj ľudia sú rôzni.*“ [80] Dav na ulici je však pre psa chaotický. Prízvukuje sa teda na tomto prípade potreba poriadku a existencia „móresu“. Radosť z maličkostí vyviera aj z obdivu snehu ako bielej pokrývky (bezstarostné pobehovanie, hra s gazdom, ktorý si všima psa ako základ pocitu sebaistoty a dôležitosti). Autor tu jemne prízvukuje určitú ľahostajnosť ostatných obyvateľov ulice, ktorí neodhrňajú sneh pred vlastným domom. Kladie do kontrastu vonkajší svet zimy s vnútorným svetom tepla pri čarovnej veci – peci. Prízvukuje potrebu prirodzeného kolobehu života, ktorý sa spredmetňuje najmä Dydiným materstvom. Zdôrazňuje dôstojnosť tohto stavu a opisuje Dydino správanie k potomkom ako vzor aj pre ľudí. Neskôr, keď odvedú mladého psíčka od matky, je to znak opakujúcej sa histórie. Prichádzajú však na dvor (i k susedom) noví kamaráti; teda mladí, ktorých stará sučka Dyda musí naučiť rôznym móresom. Tak sa teda vytvára základný predpoklad spoluexistencie človeka i zviazanej, ich určitý spoločný život, ktorý príkladne uviedol v tomto (milom) prozaickom texte Štefan Dovál.

Dováľovi vyšla aj ďalšia zbierka kratších prozaických textov s názvom *Tu a inde*. Obsahuje deväť starších poviedok (tri sú zaradené do časti *Tu* a šesť do časti *Inde*), ktoré vyšli časopisecky. Tematika zbierky je široká, odporozovaná z bezprostredného života obyčajného člove-

ka, spracovaná humorne. Súhlasíme s konštatovaním, že „*Jeden z najvydarenejších kontraktov v tunajšej literatúre sa vyskytuje v poviedke Štefana Dovála Prípád Jara Konôpku, kde sa ešte aj v priezvisku protagonistu využíva ako onomaziologický zdroj práve nížinný prvok, názov emblematickej plodiny – ,konopy’.*“ [81]

Humorný príbeh o postupnom narastaní nôh päťdesiatročného Miša Chabadu autor vykresľuje s nesmiernym humorom. Komika, ktorá vlastne nepozná žiaden smútok, sa prelína celým príbehom, počas ktorého trpí telo i duša. Komické rady odborníkov i jednoduchých laikov znejú až neuveriteľne, na čitateľa však pôsobia mimoriadne osviežujúco (problémy azda nastali z dôvodu chorej pečene, a preto je potrebné chodiť na dlhé pešie túry). Rozprávačov mužský princíp však dostáva úder, z ktorého ho do určitej miery vyslobodí jeho vlastná žena. Ženské postavy (najmä manželku) Dovál opisuje ako rozhodné bytosti, ktoré sú hnacím motorom manželstva. Spoločná cesta manželov na trh kvôli kúpe nových topánok je tiež popretkávaná smiešnymi situáciami a výpoveďami o dobrom starom svete: „... *tí naši šustri pomreli. A koľko ich bolo. Odišiel starý svet a s ním aj pohodlie a kvalita.*“ [82] Autor opisuje, ako sa Mišo postavil k problému a jeho doslovné galeje za topánkami: raz ich kúpi veľké, raz malé, raz škaredé. Komicky vyznie fakt o tom, že už skoro tri týždne zháňa poriadnu obuv. Dovál pritom prízvukuje pre každého človeka možnú smolu pri takejto záležitosti, keď postupom rokov „... *v živote každého človeka nastanú zmeny.*“ [83] Zdôrazňuje poznanie, že je vždy najlepší prvý nákup, prvé rozhodnutie. Obyčajný človek teda nemá iné východisko, než sa podrobiť osudu a dať sa viesť po tragikomickej ceste života.

Citovo indikované je aj stretnutie (návrat z väzenia) rodiny s manželom a otcom. Tomu sa akoby tešila aj okolitá príroda, charakterizovaná kukuričnými lánmi, ale aj manželka so synom, pre ktorých uplynulých deväť mesiacov potvrdilo poznanie, že azda najdrahšia v živote človeka je jeho sloboda. Radosť z návratu sa spredmetňuje šťastným krikom u Konôpkovcov, kde sa celé susedstvo pozeralo na návratilca ako na nejaké zjavenie. Ich empatia voči Jarovi Konôpkovi je zrejmá: nechajú ho spať a v pokoji sa postupne zotaviť. Prízvukuje sa aj dobrosrdečnosť Boha, ktorú v tomto chronotopu cítiť z prenikajúcich tradícií. Vzlet duše je však zgníavený dobytým a uboleným telom, vyčerpaným desaťdňovou hladovkou. Autor tento jeho čin pokladá za správny a uvádza rôzne denotatívne opisy väzenských okolností: „*Samé výsluchy vo dne, v noci a pred súd ma nechceli zaviesť. Nemali dôkazy...*“ [84] Dedina ako jednotný celok verí očiam „obvineného“ – teda ľudskému elementu, a nie štátnemu aparátu. Dôležitá je osobná skúsenosť, a nie nepodložené slová osočovania. V pozadí toho, že v núdzi pozná priateľov, autor opisuje dobrých ľudí – susedov, ktorí prišli, pomohli, priniesli – teda sa neobrátili chrbtom, ale svojím správaním dokázali, že „*Pán Boh dal aj dobrých ľudí na tento svet.*“ [85] Toto vynútené prepustenie z väzenia na určitý čas je dobrou ponorou do vlastnej psychiky obvineného jednotlivca a konkrétneho hľadania zmiznutia pätnástich vozov pšenice. Dovál prízvukuje potrebu hľadať pravdu, ktorú je schopný nájsť len jednotlivec. Jaro musí napraviť svoju reputáciu, lebo „... *nikomu nedovolí šliapať do jeho ľudskej hrdosti a poctivosti.*“ [86] Bez dokázania viny sa však postupne pred ním zatvárajú dvere pracoviska, milície i strany; obklopuje ho určité nejasno s nevrlými pohľadmi a invektívami. Krutosť štátneho aparátu autor podáva zatknutím bez dôkazov; opisuje svet, v ktorom sa človeku uľaví len po zvrataní. V pozadí materializmu je však prítomný aj idealizmus, viera v lepší osud vďaka Božej pomoci. Kritika komunistov je však silná, ich správanie voči Jarovi Konôpkovi nevysvetliteľné a nepodložené. Kardinálna otázka je teda nájsť si nové zamestnanie s touto nevybuchnutou bombou. Pomocnú ruku mu podá rodina, susedia, ale aj viacerí známi (o. i. bývalý spolužiak). Dlhé chvíle hľadania práce redukujú pocit uznania človeka a sebaúcty. V jeho myšlienkach autor vykresľuje charakter priameho a čestného človeka, ktorého však vždy súži nepodložené obvinenie. Musí sa teda spoliehať na svoje okolie, v ktorom sa objavu-

jú ľudské ruky Novákovcov, Mázikovcov, Ďurišovcov či Lehotskovcov, ale naproti tomu aj bezmenné klebetné jazyky v dedine. Alogickosť štátneho zriadenia sa dotýka aj takéhoto všedného človeka, akým je Jaro Konôpka, ktorý sa z úst riaditeľa podniku (!) dozvedá, že „... zo župy mám nariadenie, aby som nezamestnával kvalifikovaných ľudí, len nádenníkov...“ [87] Vytvára sa akoby sekundárny svet podobný pochmúrnemu jesennému počasiu. Tento novodobý kafkovský Josef K. „... stal sa vyvrheľom spoločnosti. Nikde, nikomu nebol potrebný. Už prestal chodiť za prácou. Vedel, že nemá žiadny význam, lebo jeho prípad poznali v každej stránickej miestnej organizácii.“ [88] Postupne s týmto pocitom narastalo aj občasné domáce napätie, trpkosť a zúfalstvo. V takomto rozpoložení sa vykryštalizuje priamy charakter manželky, ktorá sa stavia empaticky k svojmu mužovi. Rodinné zázemie je teda tiež konfrontované so svetom „inde“, kde sa každý bojí o svoju kožu (najmä) pred stranou. Ako posledná nádej prichádza nápad nájsť si prácu v meste, teda v novom prostredí. Autor opisuje Jarovu cestu do mestskej fabriky ako nervóznú, roztržitú a netrpezlivú snahu získať späť vlastné človečenstvo. Je to vlastne možnosť znovunadobudnúť domáci pokoj a úsmev, zaradiť sa do kolobehu spoločnosti, teda snaha dokázať, že keď „... nie som potrebný doma, na dedine, medzi svojimi, možno budem dobrý v meste medzi cudzími.“ [89] Doväľ opisuje jeho príchod do veľkomesta, ako sa čuduje pulzujúcemu životu podľa poriadku. Ten je základným atribútom spravodlivosti, v ktorú ešte stále verí. V pozadí toho sa zdôrazňuje osudovosť a potreba symbolicky si vyšliapať vlastné kratšie či dlhšie chodníčky života. Pomoc však prichádza nečakane od starého kamaráta – vplyvného muža vo fabrike. Nová práca v meste však predpokladá odtrhnúť sa aj od dedinských koreňov a od zaužívaných obyčají. Po vytriezvení však musí zanechať záhradku, dom, rodinu, známych, sliepočky... Autor odchod Konôpkovcov vykresľuje vyvážene s axiómou, že dobrí ľudia sa všade nájdu, a nie je čert taký čierny, ako ho maľujú. Socializácia manželov s dvoma deťmi v mestskom prostredí sa udeje veľmi rýchlo aj vďaka pridelenému bytu. Ústredné kúrenie a pohodlie nového prostredia však nezakryjú zasnený pohľad plný nostalgie za bývalým svetom... Keď však človek v niečo pevne verí, určite sa mu to musí podariť. Možno, že sa to aj Konôpkovcom podarilo, alebo sa v budúcnosti podarí...

Prapôvodnou spoločníčkou človeka počas jeho života je príroda, ktorá prináša očistu, ale aj varuje a radí. Ľudia v dolnozemských končinách sú s ňou často priam zrastení. Takouto postavičkou je aj Cyro Cífra, čudák s vychudnutou, zhrbenou postavou a nezvyčajne dlhými rukami. Je vlastne kamarátom autorského subjektu, prinášajúc mu komické svetlo do šedých dní. Práve ten podáva jeho osud počas štvormesačnej hospitalizácie s tuberkulózou, ale aj vzájomný priateľský vzťah na báze ľudskosti. Závan záhady okolo Cyra sa graduje poznaním, že býva v cintoríne. Napriek handrám na sebe však má ušľachtilú a priamu dušu. V tom momente sa stretáva s dobrosrdečnosťou rozprávača: spolu pozerajú každú nedeľu americké akčné filmy. Pritom sa dotýka svet intelektuála so svetom prostého, ale nie hlúpeho človeka. Dokazuje to pestrosť ľudských charakterov i samotného života: „Každý deň je iný, veď ani slnko nevychádza z toho istého bodu.“ [90] Doväľ opisuje nadlacie konkrétnosti: rozhodnutie miestnej rady nepúšťať hydinu na ulicu, vynovený dom smútku, mramorový pomník Jana Fraňa, rodiny Sabovcov, Mlynárikovcov, Krajčíkovcov, Lavrincovcov, Sajákovcov... Svet poriadku na cintoríne sa dáva do kontrastu vytvoreným smetiskom za múrmi domov. Aj z toho dôvodu „bydlisko“ Cyra evokuje určitú čistotu a pokoj: „Na cintorínové ticho si dávno zvykol. Roky a roky ho nasával do seba. Bol ním preniknutý... Cintorín. Jeho domov a služba.“ [91] Cyro je vlastne postava miestneho čudáka, ktorého okolie vníma ako prirodzenú súčasť akéhosi folklóru: mladí s ním hrajú karty v cintoríne, starí ho ponúkajú jedlom. V texte sa však objavuje okrem komického efektu sem-tam aj hlboká myšlienka o živote, o potrebe ľudskej komunikácie aj poznanie toho, že „... život a smrť tvoria jeden jediný celok

jestvovania.“ [92] Čitatelia sa postupne dozvedajú aj o miestnych tradíciách (pozemok hneď pri cintoríne s vysadenými zemiakmi), ale aj o nevšednom osude bývalého boxera Cyra, ktorý vďaka svojej profesii precestoval pol sveta. Z onoho širokého poznania si však vytvoril skromné názory a postrehy: „*Strechu nad hlavou mám, potraviny tiež, aj čo obliecť na seba... pokoj. A ten si málokto vie vážiť, hoci to je, hádam, najvýznamnejšie v živote.*“ [93] Zdôrazňuje sa preto najmä nehmotné kamarátstvo a jeho postupné narastanie medzi rozprávačom a Cyrom, pri ktorom aj šedé americké akčné filmy majú inú príchut'. Toto ľudské puto sa však končí smrťou Cyra. Pocity, vyvierajúce z tejto skutočnosti, autor opisuje mimoriadne emotívne, jemne, empaticky. Tak by to malo byť aj pri strate každého ozajstného kamaráta, duševného priateľa...

V časti s názvom *Inde* Dovál' uvádza šesť krátkych, zdanlivo všedných príbehov ako z každodenného života. Nevydarené manželstvo dôstojníka a jeho myšlienky o dvoch „návestníkoch“, ktorí ho prišli doslovne zničiť, vyvoláva pocit antisveta, v ktorom nevládne ani hnev, ani úsmev, ani strach. Tento pocit prázdnoty a bezvýchodiskovosti teda determinuje určité chvíle človeka, ktoré však môžu byť okorené inými, prízemnými činnosťami. Príhoda na spoločnej rybačke kamarátov prináša komické rozprávania o pijanstve, samotárstve, nebojácnosti zúčastnených. Chudobné, smutné a tiesnivé okolie je v kontraste s bohatou riekou, ktorej život ohrozuje práve ľahostajnosť ľudí, veď „... *kohože tak strašne zaujíma čistota rieky a najmä na hranici, keď všetko sa steká do susedov?*“ [94] Dôležité sú empirie o potrebe kamarátstva (teda komunikácie), ale aj meditácie o ľudskej práci (konkretizované o. i. od nepamäti tunajšími vinohradmi). Človek teda potrebuje vyloviť šťuky šťastia, ktoré potom chce rozdať svojim najbližším. Tým svoje všedné dni dozaista okorení dobrosrdečnosťou. Samozrejme, okrem toho sú aj priemerné dni, ktoré sa naplnia službou (čítaním dennej tlače). Dovál' vo svojom texte uvádza „v meste po medzinárodnej ceste“ každodenné radosti i starosti ľudí, resp. nevšedné príhody, typické pre pohraničných obyvateľov (napríklad za trošku benzínu Turkov dar: „zlatý“ prsteň, reči o zrušení colnice a tým vyschnutie prameňov peňazí zo šmelinárskych cigariet pre pohraničných obyvateľov). Samozrejme, títo ľudia sú už zvyknutí na kadejaké huncútstva, takže jednotlivé príhody berú s nadhľadom a humorom. Občas sa však stáva, že „...*človeka vykoľajnia z normálneho, zabehnutého toku života.*“ [95] Domáce prostredie sa vždy dáva do protikladu so zahraničím (Španielsko); teda s druhým, inakším svetom vyasfaltovaných ciest, dobrých služieb, pestrých podnikov, dobrých obchodov a zdvorilých ľudí. Na druhej strane však autor tento pre neho vlastný – domáci priestor pokladá za prirodzený (vo svojich poviedkach často vychádza z kancelárskeho prostredia). Toto pracovné prostredie sa však môže zmeniť na onen pankovčínovský postmoderný svet polárneho motýľa, kde všetci dospeli sú „... *beznohí, ale vyparadení, ani mŕtvi v rakve. Sedeli v okne a pozerali na mňa... Bez slova. Mlŕko.*“ [96] Komunikácia medzi čarovným a reálnym svetom je však nemožná kvôli istému symbolickému múru pri strope izby. Aj preto je teda dôležité hľadať spojencov na zemi, komunikovať s nimi, dávať im nádej aj inštrukciách riadkami, odsekmi, stranami, kapitolami, knihami...

Vydanie knihy je pre intelektuála vždy radostná udalosť. Tento pocit však môže dostať aj trpšiu príchut' v prípade, že onen čitateľ presne vie: kniha, ktorú práve drží vo svojej ruke (ba ju aj číta!), je poslednou pôvodinou autora.

Štefanovi Dovál'ovi vyšla takáto zbierka krátkych próz s názvom *Ranná rosa*. Tvorí ju dvanásť textov (sedem z cyklu *Ranná rosa*, päť z rukopisnej pozostalosti) rôznej tematickej a žánrovej proveniencie: od novely až po črtu. Publikácii to dáva svieži kolorit, presne taký, aký je zrejmy hneď na prvý pohľad aj z vkusného obalu. [97]

Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že kniha je príjemným čítaním, využíva pútavé ja-rozprávania, zrejmu zainteresovanosť rozprávača na sujete a (v neposlednom rade) identifikovateľný dolnozemský spiritus movens.

Hneď z prvého dúšku čítania je zrejmé, že autorov pôvodný cyklus pod názvom Ranná rosa tvorí jednotný celok rozprávania v prítomnosti, kým príbehy z rukopisnej pozostalosti sú viac-menej „potulkami“ po vlastnom experimentovaní (v minulosti, ale i budúcnosti) a hľadaniami kontúr či hraníc textu. Veľká väčšina z nich je však komickým, pozitívne ladeným mikropříbehom „do každého počasia“. Skoro každý text sa odvíja práve z opisu rôznorodosti prírody i počasia.

V príbehoch sa často objavuje prirodzená ľudská potreba zmeny prostredia, teda snaha postáv odcestovať z domáceho pohodlia či od protokolárneho správania (pre Nadlačana do hôr, resp. do lesa). Svedčí to o potrebe nadviazania nových známostí s tým, že protagonista je kultúrny človek, ktorý si aj na dovolenke kúpi literárny týždenník a po nociach mu je spoločníkom dobrá kniha. Podobne je to aj so snahou starať sa o bezbranných, pomôcť im (vysokohorská horáreň poskytne pokoj boľavej duši dievčaťa, ktoré chcelo skočiť do potoka). V tomto mikropříbehu autor využíva čitateľsky príťažlivú mystifikáciu osoby i miesta. Dopieva však k názoru, že jedinu istotu bezpečia má človek len vo vlastnom dome.

Dováľ svoj text „aktualizuje“ spomienkami na súčasné udalosti (situácia v Iraku, vyslanie vojakov do Afriky, hospodárska kríza, uponáhľaný spôsob života), ktoré, azda prirodzene, vyúsťujú do stavu ľudskej apatie (Nadlačanov ani nebude trápiť, keď budú ich hrdou riekou Marušou tiecť škodlivé látky a cez mesto chodiť kamióny s kyselinami). Lokálpatriotizmus autora je možné identifikovať aj na širšej ploche pri uvádzaní špecifického koloritu svojho rodného malomesta. Spomína Starú Hutu, bihorskú obec, kde voľakedy začal pôsobiť ako profesor slovenčiny na tamomšom gymnáziu. Aluzívne sa to do textu „premieta“ vo forme rázovitého dialógu personifikovanej postavy a starej tetušky (ňaňky) o „povestiach“ zašlých čias (ako došli Slováci do týchto končín, aký bol trh v Oradei, čo symbolizujú šindľové strechy niektorých chalúp v Starej Hute, aké boli trhové zvyky v meste v minulosti a pod.). Spomínajú sa aj dávnejšie, ale i súčasné nadlackské tradície, zvyky a obyčaje, ba zvláštnosti, samozrejme, s patričnou literárnou štylizáciou. (Prečo sa pridáva na veľkonočný stôl občas aj fašírka či ovčí syr?) Ťažiskom príbehov je komickosť s dobrým konečným vypointovaním. Kto by sa nesmial na takých „huncútstvach“, ako postava strelí namiesto do vrán len do elektrikáramontéra, či sa zaprisahá, že kúpi petrolejku, lebo často vypínajú prúd, ako zje pažravá mačka veľkonočné mäso, ako sa rozprávajú „ňaňušky“ o príprave čokoládovej glazúry a pod. Dováľ však nevedie svoj text voľne. Občas (aspoň náznakovo) sa viackrát vynorí (či presnejšie povedané mihne) detektívna zápleтка, napríklad prečo hovorí otec synovi na dovolenke, že je vrahom na slobode; ako mohol trafiť brokovnicou poľovník človeka na inej strane poľa, nie tam, kde vystrelil; ako vedela mačka otvoriť dvere s vysokou kľučkou; kto je záhadné nemé dievča pri potoku a pod.). Slúži to však „iba“ na dokreslenie humorných situácií a rýchlo sa stratia v šere udalostí ako Sherlock Holmes so svojou lupou.

Autor v niektorých textoch nechal voľnú uzdu aj svojej fantázii: vo futuristickom príbehu kapitána Arna nahromadil „výmysly svetov“ až po hranicu čitateľskej únosnosti (nástenne hodiny značky Ω z galaxie Valsina, dopravný prostriedok Minidom 3, bicykel z galaxie Rimuch, chata v Xabu, vzduchoparkovisko reštaurácie Kox & Kox, intergalaktická korábná loď Trik, planéta Ofnup, cukríky amr-amr a pod.). Samotný sujet však v sebe skrýva veľké kono-tačné pole: hovorí o reálnych hraniciach zásobovania Zeme potravinami. Motívy týchto mikropříbehov sú však trochu archaické, z doby začiatkov sci-fi literatúry a niektoré sú až prehnane absurdné, „pritiahnuté za vlasy“ (príbeh špionážnej akcie cez intergalaktický videofón, dovoz žuly na Zem vo veľkom objeme kvôli výmene žabíc na cestách a pod.). Aj pri tejto

výstavbe textu je však spojenie komickeho a absurdného: archeologička Amsyla (ako čarodějnice), priateľka kapitána Arna, nevarí, len tká koberce na predhistorických krosnách... Aj tieto „udalosti“ spôsobujú kapitánovi bláznovstvo (predstavuje si, že je pšeničným zrnom). Indukciou si však môžeme domyslieť, že to symbolizuje osiadenosť človeka. Tento pocit podporuje aj (v budúcnosti) prítomný pocit strachu z intergalaktickej vojny a arogancie moci (pre ňu je najlepšie, ak by človek nerobil nič nové, iba vegetoval a nerozmýšľal; na to mu slúži až 185 videostaní zábavných programov).

Za čitateľsky najpríťažlivejšie osobne pokladám tri prózy. Prvá z nich (Štyri roky v Malom Paríži) je zaujímavým príbehom o prvých krokoch bukureštského vysokoškolač-slovakistu Milana Muchu (pravdepodobne Štefana Dováľa), mladého muža z Trstína (t. j. Nadlaku, dobre známeho aj z Dováľovho románu *Úsmevy a chmáry*) v roku 1970. Čitateľ sa z neho dozvie o dobovom rušnom veľkomeste a atmosfére „malého Paríža“, prvé kontakty s vysokoškolským životom, internátom, o zvyklostiach nových kolegov z rôznych kútov republiky. Na ceste životom sa Milan stretáva s rôznymi komickejšími príhodami, napríklad počas cesty do školy zažije zvláštnych spolucestujúcich, ktorých prirovná k rodine, akých si nikto nemôže vybrať, no aj jedni, aj druhí sú od Boha. V druhom zaujímavom príbehu pod názvom *Štvrťok* približuje Dováľ konkrétne obyčaje Nadlaku: vkusne píše o charaktere, zvyklostiach a rozdelení nadlackského trhu (tzv. pľacu); o jeho írečitých predajcoch i kupcoch; o vysádzaní centrálného parku (tzn. ligetu), ktorý je dodnes oázou, či o trhovom hlásnikovi (tzv. bubnášovi). Konštatuje, že svet sa zmenil aj v Nadlaku, ale pľac zostal pľacom, centrom mestského kupčenia a klebiet. A vari to takto má byť. Zaujímavý je aj bravúrne zvládnutý text titulnej prózy (*Ranná rosa*), v ktorom vyniká opis dobrých susedských vzťahov Mateja Doležala a Štefana Gázyho, ich veselých príhod a myšlienok, ktoré sú vždy späté s potrebou uchovávať tradície, s huncútskymi príhodami, notorickými pijanov, ale i tragikomickými scénami (falošná správa o úmrtí starej matere – po jej ozajstnej smrti však opis rýchleho delenia hmotného majetku). Autor zdôrazňuje pocit clivoty po druhom človekovi až po jeho skutočnom odchode. Na tej duševnej i fyzickej ceste je však vždy prítomná ranná rosa, symbol potrebnej očisty človeka.

Jeden môj dobrý priateľ mi s múdrosťou skúseného neraz hovoril: „Vieš, život je koťuha.“ V takých prípadoch, keď tvorivý človek, ktorý by sa ešte mohol kochať z úspechov vlastnej práce, ba popularity, musí odísť z onoho sveta, sa táto sentencia, veru, potvrdzuje. Žiaľ, určite to vedel aj Štefan Dováľ, ktorý svoj „posledný pozemský odkaz“ vo forme tejto zbierky zanechal s patričným nádychom „dolnozemskej zainteresovanosti“, ale i nadhľadu a elegancie svojim verným i novým čitateľom v geograficky čo najširšom zmysle slova. Lebo v tom tkvie podstata profesionálneho bytia spisovateľa...

LITERATÚRA

- [1] SIRÁCKY, J. *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Martin : Matica slovenská v Martine, 1971, s. 194. bez ISBN.
- [2] ANDRUŠKA, P. Cestami literárnej tvorivosti (Poézia a próza Slovákov v Rumunsku). In: *Slovenské pohľady*, roč. 102, 1986, č. 4, s. 84. bez ISSN.
- [3] Tamtiež, s. 84-85.
- [4] Heslovitý text o živote a literárnej tvorbe Štefana Dováľa bližšie pozri v publikáciách: BALÁŽOVÁ, E. – BARTALSKÁ, Ľ. – FAZEKAŠOVÁ, M. – HRONEC, V. – ŠTEFANKO, O. *Slovník slovenských spisovateľov Dolnej zeme*. Bratislava : vyd. ESA, 1994, s. 68. ISBN 80-85684-04-7; ŠTEFANKO, O. (ed.): *Kultúrna a vedecká spoloč-*

- nosť Ivana Krasku 1994 – 2004*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2004, s. 14, 59–62, 66. ISBN 973-8324-66-1; ŠTEFANKO, O. *Pokus o bibliografiu knižných vydání slovenských autorov žijúcich a pôsobiacich na území súčasného Rumunska*. Nadlak : Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku, 1995, s. 25. ISBN 973-97206-0-9; ŠTEFANKO, O. *Poldruhastoročná vydavateľská činnosť nadlacksých Slovákov*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2003, s. 97. ISBN 973-8324-30-5; ŠTEFANKO, O. *Štvrtstoročie s kraskovcami*. Nadlak – Bratislava : Vydavateľstvo Ivan Krasko a Vydavateľstvo ESA, 2002, s. 48, 101, 202, 246. ISBN 973-8324-20-3 (80-85684-29-2); ŠTEFANKO, O. Významné osobnosti krajanského života. In: *O Slovákoch v Rumunsku*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2004, s. 87. ISBN 973-8324-61-0; ZETOCHA, O. *Bibliografia slovenskej literatúry v Rumunsku (1971 – 1980)*. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1999, s. 43. ISBN 973-9292-30-9. Najvýstižnejšie však o tejto problematike bližšie pozri: ANDRUŠKA, P. *Súčasní slovenskí spisovatelia z Rumunska*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009, s. 98–104. ISBN 978-80-8094-483-4, resp. ANOCA, D. M. *Slovenská literatúra v Rumunsku*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2010, s. 106–118. ISBN 978-973-107-060-5.
- [5] Úryvky z literárnej tvorby Štefana Dováľa nájdeme o. i. aj v Antológii slovenskej literatúry. O tom bližšie pozri: DOVÁĽ, Š. Jano. In: KMEŤOVÁ, E. D. – MÓŤOVSKÁ, A. (eds.): *Antológia slovenskej literatúry. Zväzok IV*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2005, s. 537–550. ISBN 973-8324-38-6 (973-8324-68-8), resp. DOVÁĽ, Š. Ján Korytár Medveď. (úryvok) In: KMEŤOVÁ, E. D. – MÓŤOVSKÁ, A. (eds.): *Antológia slovenskej literatúry. Zväzok IV*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2005, s. 551–558. ISBN 973-8324-38-6 (973-8324-68-8).
- [6] ANDRUŠKA, P. *Slovenskí spisovatelia z Rumunska*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009, s. 99. ISBN 978-80-8094-483-4.
- [7] ANDRUŠKA, P. Románová tvorba Štefana Dováľa. In: *Svedectvá slovenskej dolnozemskej prózy*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011, s. 87. ISBN 978-973-107-072-8.
- [8] NACU, M. J. Reflexie z etnického ústrania hľadania domova. In: *Svedectvá slovenskej dolnozemskej prózy*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011, s. 104. ISBN 978-973-107-072-8.
- [9] ANOCA, D. M. Agát – symbol či referencia v našej literatúre. In: *Svedectvá slovenského dolnozemskeho bytia – aspekty zo slovenskej dolnozemskej kultúrnej histórie a kultúrnej antropológie*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012, s. 127. ISBN 978-973-107-083-4.
- [10] ANOCA, D. M. O slovenskej literatúre v Rumunsku ešte raz. In: *Hľadanie sférického priestoru*. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1997, s. 37. ISBN 973-9292-10-0.
- [11] ANOCA, D. M. Kniha (nie)len o bihorských Slovákoch. In: *Hľadanie sférického priestoru*. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1997, s. 127. ISBN 973-9292-10-0, resp. ANOCA, D. M. Návraty. (rec.) In: ANOCA, D. M. – BARBORICÁ, C. – ŠTEFANKO, O. (eds.): *Variácie 8*. Bukurešť : vyd. Kriterion, 1986, s. 226. bez ISBN.
- [12] DOVÁĽ, Š. *Návraty domov*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2001, s. 25. ISBN 973-9292-91-7.
- [13] Tamtiež, s. 50.
- [14] Tamtiež, s. 55.
- [15] Tamtiež, s. 69.

- [16] Tamtiež, s. 74.
- [17] Tamtiež, s. 93.
- [18] Tamtiež, s. 110.
- [19] Tamtiež, s. 121.
- [20] Tamtiež, s. 128.
- [21] Tamtiež, s. 150.
- [22] Tamtiež, s. 153-154.
- [23] Tamtiež, s. 161.
- [24] Tamtiež, s. 167-168.
- [25] Tamtiež, s. 170.
- [26] Tamtiež, s. 173.
- [27] Tamtiež, s. 177.
- [28] Tamtiež, s. 191.
- [29] Tamtiež, s. 215.
- [30] Tamtiež, s. 219.
- [31] Tamtiež, s. 225.
- [32] Tamtiež, s. 227.
- [33] Tamtiež, s. 236.
- [34] Tamtiež, s. 240.
- [35] Tamtiež, s. 250.
- [36] Predmetná časť – analýza Dovál'ovej knihy s názvom Šťastie – bola zverejnená aj v konferenčnom vedeckom zborníku s názvom Mozaika motívov v prozaickej tvorbe Štefana Dovála. O tom bližšie pozri: ŠENKÁR, P. Mozaika motívov v prozaickej tvorbe Štefana Dovála. In: *Veda pre vzdelanie – Vzdelanie pre vedu. Minoritné kultúry, kultúra minorít*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010, s. 99-104. ISBN 978-80-8094-801-6. Jednotlivé poviedky v pôvodine autora však majú názvy: Priamo do kaše, Na svoje veci treba dávať pozor, Keď je koniec dobrý, všetko dobré, Poistné I., Poistné II., Lojzík, Janin prípad, Jeden deň, Šťastie.
- [37] DOVÁL, Š. *Šťastie*. Nadlak : Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku, 1995, s. 12. ISBN 973-97206-9-2.
- [38] Tamtiež, s. 12.
- [39] Tamtiež, s. 13.
- [40] Tamtiež, s. 21.
- [41] Tamtiež, s. 24.
- [42] Tamtiež, s. 53.
- [43] Tamtiež, s. 58.
- [44] Tamtiež, s. 66.
- [45] Tamtiež, s. 72.
- [46] Tamtiež, s. 77.
- [47] Tamtiež, s. 81.
- [48] Tamtiež, s. 90.
- [49] Tamtiež, s. 87.
- [50] DOVÁL, Š. *Šedé dni*. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1997, s. 11. ISBN 973-9292-06-02.
- [51] Tamtiež, s. 17.
- [52] Tamtiež, s. 52.
- [53] Tamtiež, s. 17.
- [54] Tamtiež, s. 98.

- [55] Tamtiež, s. 101.
- [56] Tamtiež, s. 31.
- [57] Tamtiež, s. 40.
- [58] Tamtiež, s. 42-43.
- [59] Tamtiež, s. 45.
- [60] Tamtiež, s. 53.
- [61] Tamtiež, s. 61.
- [62] Tamtiež, s. 57.
- [63] Tamtiež, s. 65.
- [64] Tamtiež, s. 129.
- [65] Tamtiež, s. 133.
- [66] DOVÁL, Š. *Spontánne stretnutia*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2001, s. 10-11. ISBN 973-9292-92-1.
- [67] Tamtiež, s. 15.
- [68] Tamtiež, s. 64.
- [69] Tamtiež, s. 74.
- [70] Tamtiež, s. 114.
- [71] Tamtiež, s. 130.
- [72] DOVÁL, Š. *Dydine zážitky*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2006, s. 14. ISBN 973-8324-83-1.
- [73] Tamtiež, s. 8.
- [74] Tamtiež, s. 39.
- [75] Tamtiež, s. 15.
- [76] Tamtiež, s. 31.
- [77] Tamtiež, s. 32.
- [78] Tamtiež, s. 37.
- [79] Tamtiež, s. 50.
- [80] Tamtiež, s. 54.
- [81] ANOCA, D. M. Nížina ako zdroj inšpirácie pre slovenských autorov v Rumunsku. In: *Slovacica miscellanea*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012, s. 141. ISBN 978-973-107-081-0, resp. ANOCA, D. M. Nížina ako zdroj inšpirácií pre slovenských autorov v Rumunsku. In: *Slováci v zahraničí 28*. Martin : Matica slovenská, 2011, s. 158-166. ISBN 978-80-8128-026-9.
- [82] DOVÁL, Š. *Tu a inde*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2008, s. 14. ISBN 978-973-107-035-3 (978-973-107-037-7).
- [83] Tamtiež, s. 9.
- [84] Tamtiež, s. 28.
- [85] Tamtiež, s. 31.
- [86] Tamtiež, s. 33.
- [87] Tamtiež, s. 44-45.
- [88] Tamtiež, s. 46.
- [89] Tamtiež, s. 52.
- [90] Tamtiež, s. 81.
- [91] Tamtiež, s. 83.
- [92] Tamtiež, s. 86.
- [93] Tamtiež, s. 93-94.
- [94] Tamtiež, s. 110.
- [95] Tamtiež, s. 124-125.

[96] Tamtiež, s. 137.

[97] Predmetnú časť – analýzu Dovál'ovej knihy s názvom Ranná rosa – v apretovanej podobe zverejnili aj Slovenské pohľady. O tom bližšie pozri: ŠENKÁR, P. Ranná rosa. (rec.) In: *Slovenské pohľady*, roč. 4+129, 2013, č. 5, s. 122-124. ISSN 1335-7786.

PRÍLOHY

Obr. č. 1 – Titulné strany zbierok krátkych próz Štefana Dovála (1984-2001)

Obr. č. 2 – Titulné strany zbierok krátkych próz Štefana Dovála (2001-2012)

VÍZNEVEK AZ ALSÓ-IPOLY MENTÉN LEXIKÁLIS-MOFOLÓGIAI JELLEMZŐK

TÖRÖK Tamás¹

ABSTRACT

The different types of rivers and stagnant water like streams, rivers, lakes, marshlands, levees etc. create a specific group known as hydronyms among toponymy. They have a close knit with place-names and with the board names used outside the townships.

Hydronyms are mostly connected with the natural features of water like the colour, the smell and the environment of it, its flora and fauna, the idiosyncrasy of a watercourse and the sound of a swash.

In my presentation I deal with the results of a lexical-morphological analysis. I represent the functions of the parts of the names which appear in the corpus and the relation of semantical functions of different types of lexemes.

KEYWORDS

Toponyms. Hydronyms. Lexical-morphological analysis. Semantical functions.

BEVEZETÉS

Jelen munkámban Alsó-Ipoly mente vízneveinek szerkezeti vizsgálatával foglalkozom. Vizsgálati területem az Ipoly folyásának alsó szakasza, Ipolyságtól a folyó torkolatáig 13 település (Gyerk, Helemba, Ipolybél, Ipolykiskeszi, Ipolypásztó, Ipolyság, Ipolyszakállos, Ipolyvisk, Leléd, Lontó, Pereszlény, Szalka, Szete). Falvaim a történeti Hont vármegye, a mai Szlovákia Lévai (9) és Érsekújvári (4) járásának területén találhatók. A vizsgált területet keletről az Ipoly folyó, nyugatról az Ipolymenti-hátság és a Szekince-patak, délről a Duna határolja. Az itt élő magyar lakosság, mely a legutóbbi népszámlálási adatok (2011) alapján közel 80%-ot tesz ki, a palóc nyelvjárás Ipoly menti nyelvjárástípusát beszéli.

Írásomban az élő (ma használatos) vízneveket vizsgálom. Elemzésemben a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott modellből indulok ki, mely megjelenése óta új alapokra helyezte a földrajzi nevek tipológiai, alaktani és történeti vizsgálatát (HOFFMANN 1993). Célja egy olyan egységes leírási keret megteremtése volt, amely megfelel a korszerű névrendszertani elemzés követelményeinek (HOFFMANN 1993, 4–5). Rendszerében elkülönül a leíró és a történeti megközelítés, így nem keverednek a két módszer eljárásai, fogalmai. Központi szerepben a helynevek leíró, funkcionális szempontú bemutatása, valamint diakrón vizsgálata áll (HOFFMANN 1993, 27).

Leíró elemzésében a helynevek szerkezetét mutatja be. HOFFMANN névszerkezeti elemzésének alapfogalma a névrész, azaz a helynév hangsorának minden olyan egysége, amely a denotátummal kapcsolatban valamilyen szemantikai jegyet kifejez (HOFFMANN 1993, 43). A névrészek névelemekből állnak, amelyeket a névbe tartozó lexémák és a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémák alkotnak (HOFFMANN 1993, 44). A funkcionális névrészeket három szempontból vizsgálja: 1. funkcionális-szemantikai, 2. lexikális-morfológiai, 3. szintaktikai. A funkcionális-szemantikai elemzéskor tulajdonképpen azonosítja azokat a névadási

¹ PaedDr. Török Tamás, PhD. Selye János Egyetem Tanárképző Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, torokt@uj.s.sk.

motívumokat, amelyek a név keletkezésekor szerepet játszottak (HOFFMANN 1993, 43). A névrészeket jelentésük, ill. funkciójuk alapján kategorizálja. A lexikális-morfológiai elemzés a helynevek nyelvi kifejezőeszközeit vizsgálja. A lexémák bemutatását szófaji és jelentésbeli jellemzők alapján végzi el (HOFFMANN 1993, 55). Hogy ne keveredjenek az elemzési szintek a névalkotó szerepű toldalekok kiemelését és vizsgálatát HOFFMANN e helyen végzi. A kétrészes nevek névrészei közti nyelvtani viszonyra a szintagmatikus elemzés világít rá. Ellentmondva az eddigi gyakorlatnak a szerző kijelenti, hogy „[a]lanyi és tárgyas viszony funkcionális névrészeket nem kapcsolhat össze” (HOFFMANN 1993, 60). Jelzős, határozós, mellérendelő és egyéb szerkezetű helyneveket vizsgál.

Névtörténeti (keletkezéstörténeti) elemzésében a névadási normák alakulását követi nyomon. Azt vizsgálja, hogy új földrajzi nevek milyen nyelvi szabályok szerint keletkeznek (HOFFMANN 1993, 67). A községi nyelvtan által kimunkált szóalkotási módokból kiindulva megkülönböztet belső és külső szóalkotást (HOFFMANN 1993, 67–68). Ezek alapján öt keletkezéstörténeti osztályt állít föl: 1. szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek (jelzős, határozós és mellérendelő szerkezetből), 2. morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek (helynévképzővel, névszójelekkel, helyragokkal, névutóval), 3. jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek (jelentéshasadás, -bővülés vagy -szűkülés, metaforikus, metonimikus, ill. indukciós névadás, névköltöztetés), 4. szerkezeti változással alakult nevek (ellipszis, redukció, kiegészülés, bővülés, deetimologizáció, népetimológia), 5. névátvételek.

Lexikális-morfológiai vizsgálat

A lexikális-morfológiai vizsgálat során azokat a nyelvi kifejezőeszközöket kategorizálom, amelyek a nevek szerkezeti felépítésében részt vesznek. Mindezt szófaji és jelentésbeli sajátosságaik bemutatásának segítségével.

Bevezetesként el kell mondanom, hogy helyneveim lexikális-morfológiai vizsgálatánál funkcionális-szemantikai háttérüket is figyelembe vettem. HOFFMANN István véleményét, miszerint a funkció (a kifejezendő tartalom) teremti meg a kifejezés alaki eszközeit (HOFFMANN 1993, 62), Ipoly menti kutatásom is alátámasztja. Elemzésemben megpróbáltam következetes lenni, tehát bizonyos lexikális-morfológiai kategóriáknak tartalmilag (a besorolt helyneveket illetően) egyezniük kellett néhány funkcionális-szemantikai kategóriával. Ha a névrész funkciója a hely megnevezése, mivel „[m]egnevező funkcióban mindig valódi helynév áll” (HOFFMANN 1993, 47), akkor a lexikális elemzésnél nem kerülhet máshova, mint a helynevek, ill. a helynévi származékok kategóriájába (*Bárány-réti-patak*, *Barina*, *Bernyecpatak*). A hely viszonya más helyhez funkció esetében sem jöhet számításba más lexikális kategória, mint a helynévi származékoké (*Hídi-földek*). Kivételt csak a viszonyított helyzetet kifejező névrészek (*Alsó-dűlők*, *Belső-félhold*) alkothatnak, de a vizsgált víznevek nem tartalmaznak ilyen funkciójú névrészeket.

Külön meg kell említenem a csonka határozós szerkezetekből alakult nevek kérdését. Ezek a földrajzi nevek elvesztették alaptagjukat, s ezáltal egyrészessé váltak. A csonka határozós szerkezeteknél a hely fajtájára utaló főtagot általában helyragok (*Sebes víznél*, *Toroknál*) helyettesítik. A típust a helynévi származékok közé soroltam.

Lássuk tehát, milyen eredményt hozott az érintett névanyag lexikális-morfológiai elemzése, melynek során 193 névrészt vizsgáltam!

Köznév

A köznevek közt a földrajzi közneveken kívül azokat a névrészeket vizsgálom, amelyek foglalkozást, címet fejeznek ki, nép-, növény-, állat-, építmény- vagy anyagnevek. A névalkotás szempontjából fontos szófaji kategória, a vizsgált névrészek közt jelentős számban szerepel (57/29,53%).

Földrajzi köznév

„A hely fajtájának megjelölésére bármilyen, általánosabb vagy speciális jelentésű közszót felhasználhatunk. Ezeket gyűjtőnévvel földrajzi köznévként szokás nevezni” (HOFFMANN 1993, 47). Az idézetből is kitűnik, hogy a helynévalkotás szempontjából fontos funkciót töltenek be, a hely fajtáját jelölik.

A földrajzi köznevek a vizsgált korpuszban is fontos szerepet játszanak. A 37 földrajzi köznévi névrész a vizsgált kategória 64,91%-át alkotja (pl. *Apáti-kút*, *Átmetszési-csatorna*, *Érsek-tó*, *Vas-hidak*).

Népnév

A köznevek második csoportja nem nevezhető jelentősnek a vizsgált helynévanyagban, a víznevek szempontjából pedig teljesen érdektelen. Annak ellenére, hogy a terület vegyes lakosságú, az etnikumhoz való tartozás nem motiváló tényező a helynévalkotás szempontjából. A történeti nevek között nem is szerepel népnévi névrész, az élő nevek közül is mindössze két esetben: *Izrael-bánya*, *Szlovákmajor*.

Az *Izrael²/bánya* helynévben a kiemelt névrész a tulajdonos zsidó származására, ill. vallására utal. A *Szlovák/major* név kialakulásában a (cseh)szlovákiai magyarság viharos történetének egy motívuma érhető tetten. Az 1919-es lefoglalási törvény értelmében lefoglalták a 150 hektárnál nagyobb mezőgazdasági birtokokat, melyeket kedvezményes kölcsönlehetőség biztosítása mellett szlovák telepeseknek kínáltak fel. Így próbálta a politikai vezetés az egységes magyar tömböt szlovák telepes falvakkal megbontani. Több helyen azonban csak néhány házat jelentő telepet sikerült kialakítani. Így volt ez a lonti *Szlovákmajor* esetében is.

Amint látjuk, a fenti két, népnevet tartalmazó helynév közül egyik sem vízzel kapcsolatos helyet jelöl, tehát nem víznév.

Foglalkozást, címet jelölő szó

A foglalkozást, címet jelölő köznevek a terület tulajdonosának, használójának foglalkozását, társadalmi helyzetét jelölik. A vizsgált régió vízneveinek körében előfordulásuk alacsony (3/5,26%): *Bán-kút*, *Bán kútja*, *Érsek-tó*.

Növénynév

A területen jellemző növényzet megnevezése kézenfekvő névadási mód egy hely elnevezésekor. Motiválhat a természetes növénytakaró, de a kultúrnövények is szerepet játszhatnak a név keletkezésében. A növényzetre utaló névrészek jelentéstani csoportosítását a funkcionális-szemantikai vizsgálat során végezzük el.

Az víznévanyag köznévi névrészei közül 7 növénynév. A földrajzi köznevekhez képest alacsony az arányuk (12,28%), mégis a köznévi kategória második legnépesebb csoportja, pl. *Kenderáztató*, *Virág-tó*.

² „[A]z öszövétségben Jákob ösatjának a másik neve, de így hívják Isten népét, a szövetség részesét is” (FNESz. 1: 642).

Állatnév

Gyűjtési területemen az állatnevek közel ugyanolyan arányban fordulnak elő, mint a növénynevek. Helyneveimben megjelennek a vadon élő és a háziállatok nevei is. A vizsgált korpusz 3 állatnevetet (5,26%) tartalmaz: **Bak** láza, **Bika**-ér, **Birka**-híd.

Anyagnév

A magyar helynévrendszerben gyakoriak az olyan névrészek, amelyek a hely anyagát nevezik meg. Az Alsó-Ipoly menti víznevek körében azonban alacsony számban fordulnak elő, mindössze 1 névrész sorolható ide (1,75%): **Vas**-hidak.

Építményt jelölő szó

Az élő korpusz nem túl gazdag az építményeket megnevező közneveket tekintve. A 6 ide sorolt köznév a kategória 10,52%-át alkotja (pl. **Lelédi-malom**, **Vas-hidak**).

1. táblázat. A köznévi kategória megoszlása

Földrajzi köznév	37	64,91%
Foglalkozásnév	3	5,26%
Növénynév	7	12,28%
Állatnév	3	5,26%
Anyagnév	1	1,75%
Építménynév	6	10,52%
Összesen	57	100%

A köznévi kategória megoszlását a vizsgált névanyagban az 1. táblázat foglalja össze. A korpusz legnépesebb csoportja a földrajzi köznevek kategóriája. A többi kategória elenyésző számban képviselteti magát a névrészek között.

Helynév(i származék)

A már meglévő névanyag komoly szerepet játszhat újabb nevek keletkezésében. Szerkezeti felépítésével, a megnevezés módjával mintát ad, indukálónak hat. Új helynevekben névrészként való szereplésével pedig még aktívabban részt vesz a névrendszer alakulásában.

Helynévi származékok közt azokat a névrészeket vizsgálom, amelyek önálló névként is szerepelnek a vizsgált névanyagban vagy a korábbi történeti forrásokban fellelhetők (**Csárad** – **Csárad-patak**). Azért helynévi származékokról és nem csupán helynevekről beszélünk, mivel a meglévő névanyag természetesen képzett formában is részt vehet újabb nevek keletkezésében (**Kis/pást** – **Kis-pásti/patak**). Általában a megnevezés, ill. egy másik helyhez való viszony (fekvés, irány, rész-egész viszony) kifejezése a helynévi névrészek funkciója.

A helynévi származékok a vizsgált nevek névrészei között rendkívül fontosak, a köznevektől is népesebb kategóriát alkotnak. Az ide sorolt 79 névrész az egész korpusz 40,93%-át teszi ki.

A helynévi származékok szerkezeti és alaki szempontból hasonló felépítésűek lehetnek, mint az önálló helynevek. Van köztük egyrészes és kétrészes, képzett és képzetlen.

Egyrészes helynév

Egyrészes helynevek önállóan és más helynév részeként is előfordulnak a vizsgált helynevekben. A 45 egyrészes helynév a helynévi származékok 56,96%-át alkotja (pl. **Barina**, **Bernyece-patak**, **Duna** lápa, **Gát** alja, **Holt-Ipoly**, **Ipoly**).

Kétrészes helynév

Korpuszunkban 15 kétrészes helynév található más helynév részeként (18,98%), pl. **Érsek-tó**, **Kis-kút-pást.**

Egyrészes képzett helynév

Amint azt már említettem, a meglévő nevek képzett formában is részévé válhatnak új helyneveknek. Egyrészes képzett helynév a vizsgált névanyagban 8 található (10,12%) pl. **Apáti-kút**, **Lelédi-malom**, **Pereszlényi-patak.**

Kétrészes képzett helynév

11 dűlőnév esetében (13,92%) a helynévi névrész képzett alakban alkot új helynevet (pl. **Bárány-réti-patak**, **Kis-pásti-patak**, **Nagy-homoki-kút**, **Tavak közti-rétek**).

2. táblázat. A helynév(i származék) kategória megoszlása

Egyrészes helynév	45	56,96%
Egyrészes képzett helynév	8	10,12%
Kétrészes helynév	15	18,98%
Kétrészes képzett helynév	11	13,92%
Összesen	79	100%

Személynév

Az eddigi kutatások bebizonyították, hogy a személynevet tartalmazó, személynévből keletkezett földrajzi nevek a magyar helynévrendszer meghatározó elemei. Többen is rámutattak, hogy a személynév milyen módon válhat helynévvé, hogyan kerülhet bele a földrajzi nevek rendszerébe (pl. SZABÓ T. 1940; BENKŐ 1947).

Az egyik legősibb névadási mód a terület pusztja személynévvel való megjelölése, ami a birtokos személyére utal. Az -i képző személynévhez való kapcsolása szintén korai helynév-alkotó mód pl. *Teremi* (vö. BENKŐ 1947, 7). Az -é birtokjel is gyakran járul személynevekhez, amelyek helynévként sajátosságot, birtoklást fejeznek ki.

Az Alsó-Ipoly mentén gyűjtött (mikrotoponímiai) helynévanyag kifejezetten szegény személynévi eredetű helynevekben. Vízneves korpuszom mindössze 24 személynevet tartalmaz (12,43%).

Vizsgálatomban külön csoportosítottam a család- és keresztnéveket.

Családnév

A vizsgált korpuszban a családnévi eredetű névrészek (pl. **Banga-tó**, **Dóna-kút**, **Dóna-patak**, **Hec-kúták**) alkotják a kategória zömét (18/75%).

Keresznév

Vízneveim közül hat (25%) tartalmaz keresztnévi eredetű névrészt (pl. **Bence-patak**, **Juli partja**).

3. táblázat. A személynevek megoszlása

Családnév	18	75%
Keresztnév	6	25%
Összesen	24	100%

Melléknévi jellegű szó

Szófaji sajátosságainak köszönhetően a melléknév a legalkalmasabb egy tereptárgy különböző tulajdonságainak kifejezésére. Segítségével közvetlenül kifejeződik a név valamely sajátossága, gazdagszik jelentéstartalma (BÍRÓ 2002, 133).

Alsó-Ipoly mente víznevei közt sem elhanyagolhatók azok, amelyek melléknévi jellegű névrészt tartalmaznak. Közel sem a legnagyobb kategóriát alkotják, de jelenlétük meghatározó: a 30 itt vizsgált névrész a korpusz 15,54%-át teszi ki.

A kategórián belül külön vizsgáltam a képzetlen, ill. a képzett mellékneveket.

Képzetlen melléknév

A melléknévi kategória felét a képzetlen melléknevek alkotják (16/53,33%), pl. **Hideg-kút**, **Holt-Ipoly**, **Kis-híd**, **Kis-kút**.

Képzett melléknév

Melléknevek nemcsak tőalakban, de képzett formában is részei lehetnek a helyneveknek. A képzett melléknevek kategóriáját 14 (46,66%) névrész alkotja, pl. **Átmetszési-csatorna**, **Egeres-patak**, **Kövecses-tó**.

4. táblázat. A melléknévi kategória megoszlása

Képzetlen melléknév	16	53,33%
Képzett melléknév	14	46,66%
Összesen	30	100%

Szószerkezet

Helynevekben nem ritkaság, hogy névrészként nem egy szó, hanem szószerkezet szerepel. HOFFMANN ISTVÁN határozós; igés, igeneves szerkezeteket; valamint szervetlen szókapcsolatokat különböztet meg (HOFFMANN 1993, 58).

Határozós szerkezet

Az egész vizsgált névanyagban csak egy névrész esetében beszélhetünk határozós szerkezet-ről: *Nagy-oszlás a Szőlők alatt*. Ez azonban nem a víznevek csoportját gyarapítja, mivel szántóföldet jelöl.

Névutós szerkezet

Az egész névanyagban nagyobb arányban, a víznevek esetében csak a 3 esetben találkozunk névutós szerkezettel: *Híd felé*, *Hídon alul*, *Gát fölött*.

ÖSSZEGZÉS

Az összegyűjtött névanyag lexikális-morfológiai vizsgálatának eredményeit összevetve megállapíthatjuk, hogy a funkcionális névrészek túlnyomó többsége helynév vagy köznév. E két kategória megterheltsége nem azonos mértékű. A meglévő névanyag új nevek keletkezésében játszott szerepét mi sem bizonyítja jobban, hogy a funkcionális névrészek többsége helynév. A köznevek magas számát a földrajzi köznevek gyakorisága is magyarázza. Sorrendben a harmadik legnépesebb kategória a mellékneveké, mely 15,54%-os arányával elmarad ugyan az előző két kategóriától, viszont a személynevek csoportjával közel azonos arányban szere-

pelnek a vizsgált korpuszban. A legalacsonyabb számban a szószerkezet lexikális-morfológiai kategória képviselteti magát a névrészek között.

6. táblázat. A vizsgált névrészek lexikális-morfológiai megoszlása

Helynév(i származék)	79	40,93%
Köznév	57	29,53%
Melléknévi jellegű szó	30	15,54%
Személynév	24	12,43%
Szószerkezet	3	1,55%
Összesen	193	100 %

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] BENKŐ Loránd 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei*. MNyTK. 74. sz. Budapest.
- [2] BÍRÓ Ferenc 2002. *Nyelvi-típológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger. /Az Esterházy Károly Főiskola Nyelvtudományi Tanszékének kiadványai, 1./
- [3] FNEsz.: KISS Lajos 1997. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- [4] GYÖRFFY Erzsébet 2008. Az ér, sár és víz földrajzi köznevek Árpád-kori folyóvízneveinkben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 121–133.
- [5] GYÖRFFY Erzsébet 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. /A Magyar Névtárház Kiadványai, 20./
- [6] HOFFMANN István 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen. /A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai, 61./
- [7] HOFFMANN István 2003. Patak. In HAJDÚ Mihály–KESZLER Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, 664–673. p.
- [8] KISS Lajos 2000. *Az új európai víznév kutatás. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- [9] KISS Magdaléna 2012. A Körösök magyar vízneveinek funkcionális-szemantikai elemzése. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 81–99.
- [10] KOCÁN Béla 2009. A folyóvíznevek típusai és változásai Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori névanyagában. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 115–130.
- [11] PÓCZOS Rita 2004. A Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegei. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 105–128.
- [12] Szabó T. Attila 1940. A személynevek helyneveinkben. *MNny*. 2: 81–123.
- [13] Vörös Ottó 1999. *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. Budapest. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 211./

A WEIRD FICTION TÉRNYERÉSE A KORTÁRS MAGYAR SPEKULATÍV FIKCIÓS IRODALOMBAN

Barbara VIDA¹

ABSTRACT

The paper reflects on how the literary style weird fiction is gaining attention through the works of contemporary Hungarian speculative fiction. It covers the sub-genre New Weird which is intrinsically connected to the author Jeff VanderMeer. The paper discusses the Hungarian representatives of New Weird, mostly focusing on Attila Veres's short stories and his novel *Odakint Sötétebb* (*It is Darker Outside*). Thus, by the aforementioned Hungarian works, the paper intends to draw attention to the blending of genres, more specifically, the blending of genre and literature, as well as the hybridity and literary syncretism which are the result of the dissolving borders between genres.

KEYWORDS

weird fiction, speculative fiction, New Weird, hybridity, literary syncretism.

BEVEZETŐ

Jelen dolgozat a kortárs magyar spekulatív fikciós művek révén reflektál a weird fiction irodalmi stílus hazai térnyerésére. Kitér a Jeff VanderMeer névvel fémjelzett New Weird irányzatra, majd hazai képviselőinek munkásságát, főként Veres Attila *Odakint sötétebb* című regényét és novelláit veszi górcső alá. A tanulmány továbbá a műfajkeveredés, pontosabban a zsáner- és szépirodalom keveredéséből, valamint azok határainak feloldódásából létrejövő hibriditásra és irodalmi szinkretizmusra kívánja felhívni a figyelmet a már említett magyar szerzők művei által.

A weird irodalom történeti áttekintése

A hazai spekulatív fikciós irodalom kétségkívül virágzó korszakát éli. A tisztán zsáner művek mellett azonban egyre több olyan opussal is találkozunk, melyek a fantasztikus irodalom jegyeit magukon viselve, a különböző alműfajoktól mégis elrugaszkodva hívják fel magukra a figyelmet, mintegy kitörve ezzel a megszokott komfortzónából, elindulva egy új, izgalmasnak ígérkező úton. A szelek most is nyugatról fújnak, ahol már több évtizede, amikor is Tolkien és a fantasy világsikere után megindult egyfajta „ellenforradalom“, sorra jelentek meg az új irányzatok, mint például a New Wave, a weird fiction, a slipstream, majd pedig a New Weird, mely a weird fictionnel együtt már nevében is utal valami másra, eltérőre, furcsára. Ezek az irányzatok túlmutatnak a „tisztá műfajokon“, és az azok keveredéséből adódó hibriditáson alapszanak. Ahogy a weird szócska maga is furcsát jelent, úgy ezeket a regényeket is efelől a szócska felől érdemes a leginkább megközelíteni. A világok működése, a nyugtalanító hangulat – mely a legtöbb esetben a Lovecraft névvel fémjelzett kozmikus horrorhoz/félelemhez társítható –, a karakterek megszokottól eltérő gondolkodásmódja, érzései mind a regény „furcsaságaiként“, s egyúttal a weird irányzat jegyeiként ragadhatók meg.

¹ Mgr. Vida Barbara, a Selye János Egyetem doktorandusza; barbi.vida@gmail.com

Felmerül a kérdés, mi különbség rejlik a „két weird“ között, szükséges-e hazai fronton különbséget tennünk, vagy megelégedhetünk pusztán a „weird irodalom“ megnevezéssel?

A weird fiction a *Weird Tales* magazinhoz, valamint Lovecraft és társai nevéhez köthető, és a ponyvairodalom fénykorában teljesedett ki. Jeff VanderMeer a *The New Weird: "It's Alive?"* című tanulmányában a weird fictionre a New Weird előzményeként hivatkozik, mely később beolvadt a modern horror műfajába. Az „Old“ Weird formát VanderMeer szinonimaként használja a weird fictionnel, így e kettő fogalom között nincs különbség. Két impulzust jelöl meg, ami elválasztja egymástól viszont az „öreg“ és „új“ weird irodalmat. Az egyik a már említett New Wave irányzat, mely az 1960-as évekre datálható, műfajkeveréssel, a magas és alacsony irodalom és a művészet vegyítésével kísérletezett, mindezt pedig főként a politika szempontjából megközelítve. Ezen kívül egyik legjellegzetesebb ismérve volt a sci-fi és fantasy közti határ elmosása, s ezáltal az ún. „scifantasy“ művek létrehozása.² A másik impulzust többek között Clive Barker *Books of Blood* című könyvéhez köti, melyben a Lovecraft-féle látomásos horror és az ismeretlentől való félelem (később mint transzgresszív horror) kerül előtérbe, mely szövegek sajátossága a groteszk kiélezése, különböző szörnyek szerepeltetése, a folyamatos félelem ijesztgetés nélküli, hangulat szintjén való fenntartása, melyek aztán a New Weird fő ismertetőjegyeivé váltak [1].

Bizonyos értelemben az Old Weird egyidejű megértése, elfogadása és elutasítása ösztönzésül szolgált a New Wave és a New Horror elkülönülésének, melyből aztán hasonló folyamat útján különült el a New Weird, átformálva és kibővítve az előzőek repertoárját, mind a jegyek, mind pedig a szimbólumok terén. Az első regény, amely egyértelműen ebbe az irányzatba sorolható, China Miéville *Perdido pályaudvara*, mely eredeti nyelven 2000-ben, magyarul 2005-ben jelent meg [2]. Miéville műve főként abban különbözött az elődökétől, hogy bár a tolkien fantasytól eltért, az epikus vonalat meghagyta, ezen kívül regényében – és későbbi írásaiban (Terry Pratchethez vagy Philip Pullmannhoz hasonlóan) egyaránt – nyíltan politizált, szociális és vallási kérdésekre reagált a fantasy (alternatív vagy paralell) világokon keresztül, mindezt az analógia, a szatíra és az allegória segítségével, ezáltal létrehozva szövegeinek metaforikus olvasatát. A metaforikus olvasat egyrészt nevelő cézzel bír, görbe tükröt tart a mi világunk elé, s arra törekszik, hogy ezáltal befolyással bírjon vagy hatással legyen a pozitív irányba való alakulásra [3]. Miéville és társai szövegeikkel egyensúlyt teremtettek a populáris, látomásos és szürreális hatások között, ezáltal nagyobb célközönséget szólítva meg, valamint lefektetve a New Weird irodalmi irányzat alapköveit.

Nem sokkal a *Perdido pályaudvar* megjelenése után, 2003-ban M. John Harrison tette fel a kulcsfontosságú kérdést: „A New Weird. Ki műveli? Mi ez? Létezik egyáltalán?” [4]. A fogalom meghatározásának bizonytalansága okán több kritikus és író jobbnak látta elhárítólódni a kifejezéstől, ennek ellenére a terminus a mai napig használatos, sőt, egyre nagyobb figyelmet követel magának. Harrison kérdéseire, melyeket nyilvános felületen tett közzé, rengeteg válasz érkezett, ezzel is bizonyítva az igényt a fogalom pontos kibontására és kikristályosítására a használhatóság érdekében³. A terminus applikálódása azonban mégsem a megannyi válasznak és megfogalmazásnak köszönhető, hanem azoknak az íróknak, akik csatlakoztak az irányzathoz, s ezáltal fokozatosan elmélyültek annak specifikumai. Mára az egyik legmegragadhatóbb „weird jegy“ a meglepetésszerűség. A zsánerregényektől eltérően itt nincsenek előre lefektetett szabályok, a varázslat, tudomány, horrorelemek egyaránt ve-

² Az egyik első elismert „scifantasy” regényt Jack Vance írta *Dying Earth* címmel.

³ A kérdéssorozatot M. John Harrison 2003 áprilisában tette fel a *Third Alternative Message Board*-on, melyre rengeteg válasz érkezett. A teljes beszélgetés itt olvasható: http://www.kathryncramer.com/kathryn_cramer/the-new-weird-p-1.html [2018.06.27.]

gyülhetnek egy textuson belül, így az olvasónak nincs lehetősége elvárásokat állítani a szövegek irányába.

Jelen dolgozatban Jeff VanderMeer meghatározását vesszük alapul a weird fiction, pontosabban a New Weird fiction pontosításához, miszerint a szóban forgó irányzat urbánus, másodlagos világokat működtető fikción alapszik, a hagyományos fantasy romantizált elvárásait torzítja, nagyrészt valósághű világmodelleket alakít ki, ahol főként fantasy és sci-fi elemek vegyülnek. Az irányzat rendelkezik egyfajta viszcerális, pillanatszerű vagy meglepésszerű erővel, stílusához és hatásaihoz főként a szürreális elemek és a transzgesszív horror járul hozzá, keveredve az előző irányzatok stílusjegyeivel, ezek közül is főként a New Wave-vel. A modern világgal, annak eseményeivel, ha burkoltan is, legtöbb esetben tudatában vannak, ám a művek nem sokszor közvetítenek nyílt politikai üzenetet [5].

VanderMeerben az irányzat validitását illetően nem merülnek fel kétségek, az antológia bevezetőjének végén mégis fenntartásokkal búcsúzik, úgy véli, az irányzat egyelőre még nem nyerte el végleges formáját, mindmáig folyamatos fejlődésen megy keresztül – ezt jól mutatja a *European Editor Perspectives on the New Weird* című fejezet is, mely különböző európai országokban veszi szemügyre a weird irodalom hatását és permutációit. A fejlődés alatt pedig VanderMeer azt érti, hogy az irányzat már most meghaladta 2003-as önmagát, így a bevezetőt a következő szavakkal zárja: „A New Weird halott. Éljen soká a Next Weird“ [6].

A weird irodalom amerikai térhódítása

A weird fiction az Egyesült Államokból indult, az irányzat képviselőinek a *Weird Tales* (Furcsa Mesék) című magazin adott teret műveik közlésére. Az első szám 1923-ban jelent meg, a szövegekben a fantasztikus irodalom alműfajai – a fantasy, a horror, a sci-fi és az alternatív történelem – keveredtek. A magazin egyik legismertebb képviselője H. P. Lovecraft volt, ismert opusa, a *Cthulhu hívása* is itt jelent meg 1928-ban. Meglepő lehet, de Robert E. Howard *Conan, a barbár* szövegei is innen indultak útjukra – az első Conan-történet 1932-ben jelent meg „*Főnix a kardon*“ címmel –, mára ezeket a szövegeket egyértelműen a fantasy műfajába, azon belül is a Hard fantasyba soroljuk. A '40-es években gyakran jelentek meg a lapban Ray Bradbury, szintén ismert amerikai sci-fi és fantasy író szövegei is. Kisebbs-nagyobb kihagyásokkal ugyan, de a magazin folyamatosan életben tartotta magát [7]. A *Weird Tales* a kor egyéb ponyvماغazinjaihoz hasonlóan szintén előszeretettel közölte hosszabb írásait folytatásokban, ezzel is megtartva olvasóit. A ponyva ezáltal – vagyis a történetek konstruálásával – használta ki a narratív terjeszkedést, ami számos interakción keresztül folytatódott. Az egyes fejezetek mindig olyan (szappanoperaszerű) résszel értek véget, hogy kíváncsivá tegyék az olvasót a folytatásra, ezáltal építve a szerialításban rejlő lehetőségekre [8].

Howard Phillips Lovecraft összekötő kapcsot jelentett az addigi fantasy vonal és az új nemzedék között. Vele új fejezet nyílt mind a fantasyben, mind pedig a horrorban. A nemzedék többi tagjától eltérően ő nem számított széles körben közkedvelt „pulp-írónak“, „talán mert nem áldozta fel írásainak színvonalát a magazinok kínálta popularitásért“ [9]. A fantasy műfajának történetében az említett két író, Lovecraft és Howard halála hozta el a fordulópontot. A műfaj hanyatlani kezdett, a kor két legnagyobb magazinja, a *Weird Tales* (nem véglegesen) és az *Unknow* pedig megszűntek. Az áttörést és egyben a fantasy virágzását az ötvenes évek hozták el J. R. R. Tolkien nagysikerű trilógiájával, s ezután a műfaj kezdett eltolódni az epigonizmus irányába. „E mű sikerére mi sem jobb bizonyíték, mint hogy az amerikai rajongók »Gandalf legyen az elnök!« feliratú transzparenszekkel vonultak fel az utcán“ [10]. A '60-as évek radikális megújulásaként tört be az irodalomba a New Wave Michael Moorcockkal, „aki alapjaiban értékelte át az egész műfajt, véglegesen szakítva a »hybóriai hagyományokkal«. A két pont, ahol a legélesebben támadta a tradíciókat, a hős legyőzhetet-

lenségének mítosza és a jellemek fekete-fehér; gonosz-jó sarkítottsága volt. A fantasy-new wave-ben tobzódik az írói fantázia. A helyszínek nem szimplán ijesztőek, vagy rémesek, hanem bizarrok, és hátborzongatóan idegenek. Moorcock műveiben embervérből épült várkastélyokról és folyékony tavakba gyűlő hangokról olvashatunk“ [11].

A '90-es években (pontosabban '89-től '96-ig) az HBO *Tales from the Crypt* címmel készített hét évados sorozatot összesen 93 epizóddal, mely a *Weird Tales* magazin egyes szövegeit vette alapul az egyes részek elkészítésénél. Hasonló tévésorozatnak tekinthető a Steven Spielberg által rendezett, 1985 és 1987 között az NBC által vetített *Amazing Stories*, mely ugyancsak horror, sci-fi és fantasy történeteket filmesített meg, alapjául pedig az első science fiction magazin tekinthető, mely megegyező címmel 1926-ban indult útjára Amerikában.⁴ Ahogy a sorozat, úgy a magazin is – mindannak ellenére, hogy hivatalosan is elfogadták mint science fiction kiadványt – vegyesen közölt sci-fi, fantasy és horror szövegeket. Ennek legfőbb oka, hogy az időtájt még nem kristályosodtak ki a tudományos-fantasztikus irodalom határvonalai; a polemizálás arról, pontosan hol húzódnak a műfaji határok, csupán a lap indulása után kezdődött.

Kortárs szinten (hazánkban is) az egyik legismertebb weird írónak Jeff Vandermeer számít, aki nemcsak művelője, de feleségével együtt kutatója is az irányzatnak.⁵ A nagysikerű *Déli Végek trilógia* VanderMeer számára meghozta a világszintű elismerést, trilógiáját nemcsak Amerikában, hanem Európa szerte is olvassák, művének első részéből, az *Expedícióból* (Annihilation) pedig Alex Garland – az *Ex machina* rendezője – készített filmet. A regény az X térségben játszódik, ahová egy öt nőből álló kutatócsoportot küld a Déli Végek nevű társaság a térség felderítésére, melyet harminc évvel ezelőtt természeti katasztrófa sújtott. A pszichológus, a geodéta, az antropológus, a nyelvész és a biológus alkotják a tizenegyedik kutatócsoportot. A szöveg maga a biológus naplója, aki személyes okok miatt jelentkezett a felderítőútra. Mint kiderül, férje tagja volt az előző expedíciónak, s bár onnan épségben visszatért, mentális állapotát tekintve már nem volt ugyanaz az ember, ahogy rajta kívül senki sem a visszatérők közül. A regény egészét az információhiány és a bizonytalanság uralja, melyek a hangulat szintjén idézik elő a félelmet. Megmagyarázhatatlan események sora vár a csapat tagjaira, akik az X térségbe érkezve már csak negyedmagukra számíthatnak, a nyelvész ugyanis az indulás előtt meggondolta magát. A burjánzó és színes környezet egyszerre csábít és taszít idegenségével. A szereplők bizonytalanságát saját kiszolgáltatottságuk okozza, mivel a térségbe újszerű technikai eszközöket tilos behozni. A minimális információ nem csupán az olvasót, hanem a regényben szereplőket is érinti, nincsenek magyarázatok, ellenben parancs, félrevezetés, manipuláció és hazugságok annál inkább. A Téréség karantén alá került, a ki- és bejárás csak felügyelet mellett lehetséges, a csoport tagjai nem kapnak információt arról, meddig kell tartózkodniuk „odabent“. A Téréség egyik központi eleme s egyben a regény cselekményének mozgatórugója a „torony“, ami valójában egy alagút. Az X térség igazi világítótornya a parton áll, a biológus mégis úgy véli, hogy az alagút a torony részét képezi, csak idővel valahogy a föld alá került. Mivel az olvasónak csupán a biológus naplóján keresztül nyílik rálátása az X Téréségre, fenntartásokkal kezelhetjük annak igazságértékét, vagyis némileg megkérdőjeleződik annak validitása. Mivel a biológus maga sincs tisztában vele, hogy mi igaz és mi pusztán hallucináció és szemfényvesztés, így az olvasó sem rendelheti teljesen alá magát az elbeszélő állításainak.

VanderMeer világa több helyütt hasonlóságot mutat a lovecraftival. Hegedűs Norbert is arra a megállapításra jut, hogy a „természetfeletti rettenethez való eljutás VanderMeer szö-

⁴ Az *Amazing Stories* sorozat részei megtekinthetők a <https://www.nbc.com> oldalon. [2018. 06. 27.]

⁵ Fentebb már hivatkoztunk a *The New Weird* című antológiára, melyet Jeff és Ann VanderMeer szerkesztettek közösen. A kiadvány tanulmányokat és elbeszéléseket egyaránt tartalmaz.

vegében látszólag a Lovecraft által lefektetett sémákat követi: az idegen elemek fokozatos adagolása, a kvázitudományos körítés mind megalapozzák a borzalmas valósággal való szembesülést“ [12]. Hegedűs hozzáteszi, hogy Lovecraftnál bár megtörténik az interakció, az minden esetben egyoldalú, s így a „borzalom“ statikus marad. „A »rettenet« nem vesz tudomást az emberről, hiszen az porszem csupán a végtelen univerzumban“ [13]. Ez VanderMeernél eltérést mutat, hiszen ha minimálisan is, de a kommunikáció az ismeretlen és a biológus között több alkalommal is létrejön, megtörténik. Másfelől Lovecraft szereplői „passzívok: ha fel is derítik az elmondhatatlan borzalom egy-egy szeletét, ez általában megtöri őket. A biológus ezzel szemben – bár tudatosítja, hogy egyedül nem tehet semmit az X Térség ellen – megpróbálja megőrizni a személyiségét“ [14]. Konklúzióként elmondható, hogy a Lovecraft és VanderMeer weird irodalma közti egyik legmarkánsabb különbség a szereplők cselekvőképességében, több szinten mérhető aktivitásában mutatkozik. Ugyanakkor cselekvőképessége csak saját magán mérhető, a világ módosítását illetően a biológus is tehetetlen, azonban az ezen való felemelkedése – vagyis a megváltoztathatatlanon való felülemelkedés – is a cselekvőképességét támasztja alá. Erre a továbblépésre utalhat az eredeti cím is: Annihilation. „Annihilation, vagyis Megsemmisítés – ez kell a továbblépéshez. A megérteni próbált létező ugyanis annyira idegen, hogy a jelenlegi fogalmainkkal nem vagyunk képesek felfogni. Minden próbálkozás tévesnek bizonyul, és mindenki a saját egyedi módján hibázik, attól függően, milyen előfeltevésekkel lát neki a feladatnak. Csak ezek teljes lebontásával, a preconcepcióink, sőt talán a teljes személyiségünk megsemmisítésével léphetünk előre és remélhetjük bármiféle kommunikáció lefolytatását“ [15].

VanderMeer fontosnak tartja, hogy kutatói és író munkásságával egyaránt szolgálja a spekulatív fikciós irodalom felemelkedését: „Az egész karrierem arról szólt, hogy figyelmen kívül hagyjam, sőt: eltüntessem ezeket a határokat. Azt gondolom, hogy Margaret Atwood SF-trilógiája (Vad Ádám-trilógia, magyarul az Európa gondozásában jelent meg az első két része – a szerk.) segített igazán ledönteni ezeket a határokat: könnyebbé tette a fantasztikus és spekulatív irodalomnak, hogy a mainstream felől is találjon befogadó olvasókat. Azt gondolom, hogy sokkal forradalmibb, ha nem egy szűk területet próbálsz védeni, hanem megpróbálsz kijuttatni a furcsa, kizökkentő ötleteidet annyi olvasónak, amennyinek csak lehet“ [16]. Szegedy-Maszák Mihály hasonlóképp vélekedik, szerinte a „műfajokat leginkább olvasási módként termékeny fölfogni, ami magában hordja annak lehetőségét, hogy az írók és velük együtt – vagy épp ellenük – az olvasók mindegyre átrendezzék a műfajokat egymáshoz fűző viszonyhálót, sőt akár egyetlen műnek a műfaját is módosíthatják, időről időre átrendezhetik“ [17]. Ez kutatásunk szempontjából alapvető kiindulópont, hiszen célunk a műfajkeveredés, pontosabban a zsáner- és szépirodalmi műfaj keveredéséből, valamint ezen műfajok közti határok feloldódásából létrejövő hibrid művek vizsgálata. Bengi László a jelenséget „a műfajfogalom válságának jeleként“ [18] értelmezi.

Bengi rávilágít a tényre, miszerint az „utóbbi évtizedekben a műfajtipológiai kutatások helyett – a regényesedés bahtyini elkeseredésére rímelve, mintegy gyógyírt keresve a típuselméletek legalább részleges kudarcára – mindinkább a műfajkeverés, a szinkretizmus és hibridizáció jelenségei kerültek a figyelem előterébe. A heterogenitás efféle tapasztalata nem egyszerűen kétséggé tette a műfajok elkülönítésének és rendszerezésének relevanciáját, hanem mintegy kifordította a műfajba sorolás észjárását: immár nem a szöveg fölé rendelhető típusok, hanem ama kategóriák meghatározása jelenti az értelmezés tétjét, amelyeket a mű anélkül idéz meg, hogy bármelyikük alá lenne fogható. Amint ugyanis a műfaji határok áthágásához vezető keveredés válik alaptapasztalattá, az úgynevezett »tisztá műfajok« mindinkább viszonyítási pontként szolgáló ideáltípusokká lesznek. Ez pedig paradox módon nemcsak a műfajváltozatok dinamikus kölcsönhatását és rugalmasabbá válását idézi elő, hanem a szö-

vegtípusok rendszerének robusztusságát is fokozza” [19]. Bengi a műfajiságtól való elrugaszkodást a magas irodalom egyik zálogának tekinti. Ezek után szembeállítja a modern irodalmat az avantgárd törekvésekkel, melyek közötti egyik legfontosabb különbség, hogy míg az avantgárd művészet a műfaji hagyományok megtagadásában és teljes meghaladásában értelmezte önmagát, addig a „modernség irodalmi tapasztalata [...] a befogadást határozottan nem műfajok nélküli eseménynek látja, hanem olyan aktivitásként, amely a műfajt előálló és lebomló folyamatként, a műfajra vonatkozást magát is történekként teszi érzékelhetővé és értelmezhetővé” [20]. A fent idézett modern irodalmi felfogást és a hibriditást a weird fiction is alátámasztja, hiszen maga is a hibridizmuson alapszik, alapvető jegye a műfajok keverése.

A weird irodalom európai sikerei

A weird irodalom az Európai államok közül leginkább az Egyesült Királyságban fejtette ki hatását. Az eredendően Amerikából induló műfaj nemcsak meghonosodik a Brit-szigeteken, de a helyi alkotók által meg is reformálódik. *Sánta Szilárd Mesterséges horizontok. Bevezetés a kortárs sci-fi olvasásába* [21] című könyvének harmadik fejezetében olvashatunk a *brit sf boom*-ról, mely fejezeten belül főként China Miéville munkásságával, s az ő nevével fémjelzett New Weird irányzattal foglalkozik részletesebben. Főként „a műfajok más-más fokú, mégis mindig jelenlévő keveredését, illetve a paródiát, az iróniát és a pesszimizmust is az összes érintett író tevékenységére nézve általános érvényűnek mondja. Ezen a ponton pedig az írás s az alkotói közeg jellemzői is a témát s a hozzáállást befolyásoló tényezőkként lesznek jelen” [22]. Sánta Szilárd úgy véli, egy „országban, mely folyamatosan próbálja újradefiniálni önmagát az egyik legbiztonságosabb kiindulási pont a pesszimizmus” [23]. China Miéville *Perdido pályaudvar, végállomás* című művével újított az irányzaton, a „régit” felváltotta az „új”, vagyis a New Weird. Könyveiben fantasztikus, természetfeletti világokat alkot, melyekben keverednek a zsánerek. A *Perdido pályaudvar, végállomás* Miéville második regénye, melyet több irodalmi díjjal jutalmaztak. A történet Új-Crobuzon fiktív városában játszódik, mely otthonul szolgál különböző fajoknak és kultúráknak. Az embereken kívül többek között kaktuszemberek, kheprik (bogárszerűek), oltmolyok (az álmok és elmék befolyásolói), garudák (szárnyas lények), vogyanójok (a víz „mesterei”) és a szövő (aki a valóságot szövi) is a városban élnek. Miéville az újszerű lényekkel és világukkal a tolkien fantasztól eltérő epikus történetet akart alkotni. Regényében a misztikum vegyül a hinduizmus elemeivel, a fantasyn, science fictionon és horroron túl pedig a steampunk is megjelenik.

A weird fiction fokozatos térnyerése azonban nemcsak az Egyesült Királyságban, de Európa szerte megfigyelhető. Az Európában kibontakozó weird irodalomról Ann és Jeff VanderMeer gyűjtött össze anyagokat, Csehország, Románia, Németország, Finnország és Lengyelország egy-egy neves szerkesztőitől.

A *The Magazine of Fantasy & Science Fiction* cseh nyelvű kiadásának, valamint a cseh sci-fi/fantasy orientált *Pevnost* (Szilárdság) című folyóiratnak a szerkesztője, Martin Šust úgy látja, a cseh közegben formálódni látszik a weird irodalom, igény van a „furcsa” történetekre. Azonban a megmozdulás egyelőre bizonytalan léptekkel halad előre, sok kérdés merül fel az olvasókban és szakemberekben egyaránt az irányzat kellékeit illetően. A megmozdulások mindig ösztönzőerővel bírnak a lépni akarók felé, mígnem egy erős személyiség megteszi azt a bizonyos lépést, s ezzel együtt útjára indít valami újat. Šust szerkesztőként úgy látja, az olvasók hálásak a hagyományos fantasztikus irodalomtól eltérő friss vonulatért, melyek újítójellegűek attitűdjükben, ötleteikben, akárcsak China Miéville, Ian R. MacLeod, Steph Swainston, K. J. Bishop, Jeff VanderMeer, Hal Duncan vagy Jay Lake. Šust elmondása szerint a könyvválasztás esetén figyelembe veszik, hogy az valamilyen módon többet nyújtson egy zsánerregénynél. Az importpéldányokon túl antológiák megjelentetésére

is van lehetőségük, ahol olyan szerzőket közölnek, kiknek könyvei még nem elérhetőek cseh nyelven [24].

Amint arra Michael Haulica, a *fiction.ro* főszerkesztője és több díjnyertes könyv szerzője felhívja a figyelmet, hasonló a helyzet Romániában is. Ő a weird irodalomra úgy tekint mint a sci-fi, fantasy és horror keveredésére. Haulica szavaival élve az irányzat képviselői „túlszárnyalják a műfajokat” [25], a zsánerműfajok elfordult rajongói helyett a „mainstream olvasók” közül kerülnek ki új szövetségeseik. Haulica az irányzatot leginkább a zsáner és mainstream világok közötti átjáróként tudja elképzelni. China Miéville *Crobuzon*-trilógiája után egyre nagyobb közönségre leltek a hagyományos sci-fi és fantasy könyvek is. Haulica Costi Gurgu, román író nevét említi, akinek munkássága, valamint legújabb, *Retetarium* című regénye áll a legközelebb a weirdhez, majd hozzáteszi, nem lát különbséget a román és a külföldi vagy az általános megközelítés között. „Mindannyian ugyanazon világ írói vagyunk. Néha ez a világ furcsa. Akárcsak a regényeink” [26].

A német Hannes Riffel tizenöt éve tulajdonosa egy fantasy, sci-fi és horror tematikára épülő könyvesboltnak. Emellett szerkesztőként dolgozik, s úgy látja, Németországot egyelőre nem itatja át a weird irodalom. Miéville-t, VanderMeer-t a németek is lefordították és kiadták, de állítása szerint kevés példányszámban fogynak az ilyen jellegű könyvek. A weird irodalmat nem mint irányzatot, hanem mint egy jó érzést kezeli, amely valamilyen többlettel rendelkezik, s nem a megszokott klisékkel operál. A weirdet a cyberpunkhoz hasonlítja. Szerinte e kettő csupán címke, önálló irányzatként nem állják meg a helyüket [27].

Finnországban VanderMeeréhez hasonlóan szintén íródott egy antológia *Uuskummaa?* (New Weird?) címen 2006-ban (ez két évvel korábbi dátum, mint VanderMeeréé), mely főként az amerikai és az angliai weird irodalmat tárta fel, szerkesztője pedig Jukka Halme volt, akinek művei rendszeresen jelennek meg a *Tahtivaeltaja*-ban, Finnország egyik legismertebb populáris irodalmi kiadványában. Az általa szerkesztett antológiában, VanderMeeréhez hasonlóan ő is definiálta a New Weird irányzatot, melyre a spekulatív fikció egyik fajtájaként tekint, aminek célja elmosni a határokat az egyes műfajok (science fiction, fantasy, horror, mainstream, stb.) között, nyelvi és irodalmi vonatkozásban is újra törekedve. Az irányzat indulását szintén Miéville-hez köti, valamint az indulókhoz sorolja még a *Light*, *City of Saints and Madmen*, *The Etched City*, *The Physiognomy*, *Stranger Things Happen* című regényeket. A kortárs finn irodalomban számos író sorakozott be a weird mozgalomba, úgymint Leena Krohn, Johanna Sinisalo, Pasi I. Jääskeläinen, Anne Leinonen és még sokan mások. A szerzők célja eltörölni a határokat a műfajok között, a finn nyelvet és annak bőséges lehetőségeit pedig változatos és gazdag módon felhasználni, új ötleteket, tabukat, területeket feltárni. Ugyanez elmondható a finn gyermek és ifjúsági irodalom képviselőiről, Jukka Laajarinne-ről és Sari Peltoniemi-ről, akik szintén az újat keresik és vonzódnak a „furcsa” történetekhez. A finneknél egy másik irányzat is utat tört magának, a „reaalifantasia”, melyre bár magyar szakterminus még nem létezik, a leginkább talán „valóságos fantasztikumként” fordíthatnánk. A finneknél ezt az irányzatot gyakran összekeverik a weirdel. A reaalifantasia az a műfajmentes írásmód, mely a mimézis és a fantasy között helyezkedik el. Végezetül Jukka hozzáteszi, hogy a finn weird tónusosabb az eredeti változatnál, sajátos „íze” van, gyakran merít a helyi folklorból és mitológiából. Példaként Johanna Sinisalo díjnyertes regényét, a *Troll: A Love Story* címűt említi [28].

Konrad Walewski, a *The Magazine of Fantasy & Science Fiction* lengyel nyelvű kiadásának főszerkesztője szerint a New Weird egy irodalmi stratégia, a fantáziával teli fikcióról való írás és megértés gondolkodásmódja, mindezek felett pedig egyfajta gyakorlat, mely inkább a karakterek mint a narratív technikák szintjén jelenik meg. Walewski szerint a mozgalomnak nem célja provokálni az olvasót vagy támadni a hagyományokat. Jelenleg

inspirációs forrásként és befolyásoló tényezőként tekint az irányzatra, főként azok számára, akik manapság belekezdnek egy fikciós mű írásába. Két író és alkotásaikat emeli ki, akik a lengyelországi vonalat képviselik, Jacek Dukaj *Inne pieśni* (Más dalok) című regényét és Marek S. Huberath *Miasta pod Skalą* (Városok a kő alatt) című könyvét. Mindkét szerző művésziileg kimagasló, mesterien megkomponált, egyedülálló világokat alkot. Walewski hozzáteszi, más irodalmi trendek, melyek jelen vannak az Egyesült Államokban vagy az Egyesült Királyságban, legtöbb esetben nem jutnak el Lengyelországba. Úgy látja, a nyugatibb országokhoz képes Lengyelország az irodalmat tekintve is lassabban fejlődik, a piac jobbra konzervatív könyvekkel és csekély számú olvasóval bír. Az interjú idején Jeff VanderMeer könyvei még nem kerültek lefordításra. Ennek ellenére van egy kisebb létszámú, de ígéretes csoport, akik fantasztikus történeteikben hasonlót művelnek, mint például Miéville [29].

A weird irodalom hazai képviselői

A magyarországi weird egyértelműen egy online portálhoz, a *The Black Aether*-höz, az *Online H. P. Lovecraft Magazin*hoz köthető, mely évek óta ápolja H. P. Lovecraft szellemi örökségét és biztosít publikálási felületet amatőr és profi írók számára hasonló tematikájú szövegeik megjelenéséhez. Ez az oldal Magyarország egyetlen aktív Lovecraft hírportálja, ahol folyamatos bemutatásra kerülnek a neves író és a kozmikus horror további képviselőinek művei. Cél a közösség (rajongók és írók) összetartása, inspirálása és ösztönzése, melyeket a folyamatosan meghirdetett novellapályázatok meghirdetése is alátámaszt. A honlapnak facebook és twitter oldala is működik, ahol napi szinten olvashatjuk a hazai és külföldi híreket Lovecrafttal és a weird irodalommal kapcsolatban. 2016 márciusa óta negyedévente megjelenő nyomtatott magazin is bővíti a *The Black Aether* kínálatát, mely az amerikai *Weird Tales* mintájára készült, tartalmát és küllemét illetően egyaránt. A nyomtatott verzióban vegyesen szerepelnek amatőr és elismert írók rémtörténeteikkel, kozmikus horror, valamint weird alkotásaikkal, melyek valamilyen szinten mind kapcsolódnak Lovecrafthoz. A főszerkesztő, Tomasics József hangsúlyozza, sem a magazinnak, sem pedig az online felületnek nem célja „megreformálni, megújítani, átdolgozni, átértelmezni, vagy éppen a kortárs irodalomhoz, olvasói szokásokhoz” [30] igazodni. Hozzáteszi, a „fanzin mindenki számára nyitott, nem titkolt célja ugyanis a szokatlan és hátborzongató történeteket író tehetségek inspirálása és felkarolása; szinte bármi megjelenhet a magazin hasábjain, ami kapcsolódik Lovecrafthoz és munkásságához” [31]. Az első lapszámban hét magyar szerző novelláit közölték, akik közül már akkor Veres Attila *A présházban* című novellájára esett a legtöbb figyelem.

Egy másik lap, ahol Lovecrafttal foglalkoznak, az *Azilum*. Az oldal a Lovecraft munkásságára fókuszáló tudományos műveknek biztosít megjelenést. A „2016-ban induló, nyomtatott lovecraftiánus magazin, elsősorban irodalmi fanzin, természetesen nem csak Lovecraftról szól, hanem a lovecraftiánus stílusról és szubkultúráról. Az *Azilum* színes/szürkeárnyaltos nyomtatott, B/5-ös formátumú egyre növekvő oldalszámmal, negyedévente megjelenő magazin. A fanzin ismeretterjesztő írásokat, irodalmi cikkeket, eddig magyar nyelven még meg nem jelent műveket tartalmaz, emellett filmismertetéseket, interjúkat is lehet olvasni benne. A magazint önkéntesek készítik” [32].

A *Zothique* online portált Molnár András indította el 2012-ben, tartalmát tekintve szintén Lovecraft munkásságával, műveivel, kortársaival és az angol nyelvű weird irodalommal foglalkozik. Molnár András a *Magyar H. P. Lovecraft Társaság* alapító tagja, számos interjút készített a *The Black Aether* részére, közreműködik az *Azilum* magazinban és a Delta Vision antológiáiban fordítóként és nem utolsósorban a weird irodalom hazai „szakértőjeként” tekintenek rá.

A következőkben Veres Attila, a magyar weird fiction legkiemelkedőbb képviselőjének munkásságát vesszük részletesebben szemügyre.

Veres Attila 2017-ben debütált íróként, az *Odakint sötétebb* című regénye újszerű hangjával pozitív fogadtatásra talált az olvasóközönségnél, és a témában otthonosan mozgó kritikusok köreiből egyaránt pozitív fogadtatásra lelt, sőt, több, a spekulatív fikciós irodalomra specializálódott és e körökben elismert internetes oldal hivatkozott rá a magyar science fiction egyik legjelesebb alkotásaként. Veres Attila már a regény megjelenése előtt is gyakorta írt novellákat, melyek többször is megjelentek a *The Black Aether* nyomtatott változatában. Regénye éppúgy, mint novellái, lovecrafti hagyományokra építenek, szövegei a weird jegyeit markánsan magukon hordják. Szövegei hasonló stílust képviselnek, a weird jegyek leginkább a különös események megmagyarázhatatlanságában, a megválaszolatlanul maradt kérdésekben, a fanyar humorban, az apró részletek felnagyításában és az ismeretlentől való félelemben figyelhetők meg, melyek a groteszk, visszataszító és zaklatott hangulat árnyalására szolgálnak. Dajka Gábor szerint Veres Attila regénye „**kapocs a hazai underground weird irodalom és a mainstream fantasztikum világa között**”, valamint „egyértelműen egy olyan kaliberű regény, amely végre képes áttörni a hazai weird irodalom és a mainstream könyvpiac közt eddig ugyan csak láthatatlanul, azonban annál masszívabban és ledönthetetlenebbné tünően magasod[ó] válaszfalat” [33]. Ebből a megállapításból is látható, hogy a weird nem mindig keres ájtórot populáris és magas irodalom között.

A történet napjainkban játszódik egy alternatív Magyarországon, ahol 1983 februárjában ismeretlen eredetű csápos lények jelentek meg. A helyszínt Eseményterületnek keresztelték, s azóta külön megyévé vált. Az alaptörténet már az első oldalakon felvázolásra kerül, de ennek további árnyalására szolgálnak a későbbi fiktív médiaközlések, melyek a mi világunktól eltérő Magyarország múltjáról és jelenéről is sokat elmondanak.

Tzvetan Todorov a rémtörténetek kapcsán két fogalmat különböztet meg aszerint, hogy a szövegekben miként jelenik meg a feszültség. Ezek egyike a „merveilleux”, vagyis a „csodás”, és olyan történeteket jelöl vele, melyekben teljes mértékben jelen van a fantasztikum. A másik fogalom az „étrange”, melyet Gelléri Gábor a „különös” szóval fordított le, s melynek további három variációját tudjuk megkülönböztetni. Az elsőben a fantasztikus és a különös találkozása valamilyen természetfölötti eseményben mutatkozik meg, mely a történet végén racionális magyarázatot nyer. A második esetben a feszültség forrása kívül esik a fantasztikumon, ebben az esetben ezt a szerepet az emberben lakozó „gonosz én” teljesíti be. Ez utóbbi nagyon szépen kimutatható Edgar Allan Poe novelláiban. A harmadik variánsnál a feszültség forrása az idegenszerűségtől való félelem, mint ahogy érezhető ez Lovecraftnál vagy Veres Attila regényében is [34]. Ezt az érzést maga Lovecraft kozmikus rettegésnek (cosmic terror) nevezi, „s benne látja a horrorirodalom emocionális princípiumát. [...] A legtöbb Lovecraft-novellában a rémület kiváltója nem az idegen erő betörése, hanem az a felfedezés, hogy ez a »másik világ« folyamatosan itt volt és itt van, csupán idő kérdése, mikor jön át végleg és pusztítja el a hétköznapi világát. A *Cthulhu hívása* című novella kezdősorai is jól érzékeltetik azt az emocionális hatást, mely talán a »kultúra horrorja« névvel illelhető” [35]. Az emlegetett Lovecraft-hatás Veres regényében főképp a fenti novellával és annak emocionális hatásával, azaz a cosmic terrorral vonható párhuzamba. A kozmikus rettegés Veresnél a gyermeki tudatlanságból és naivitásból, az ebből keletkező homályból, valamint a bizarr feltételezésekéből adódik. A félelem forrása is a gyermekkori trauma, mely az ismeretlen mögött szörnyű képzeteket alkot:

„Később megpróbáltunk logikus magyarázatot találni az elbeszélésekben tátongó lyukakra, amelyek még félelmetessé tették számunkra az egészet. Miért lett pókokkal terhes a lány? Pusztán attól, hogy egy cellofoidára nézett? [...] Az ötlet, hogy a lény pusztán látványá-

tól pókok élhetnek bennünk, mélységesen megrendített minket. Hajnali háromra már biztosra vettük, hogy a fiúk is szülhetnek pókokat” [36]. S amilyen intenzív félelem tud úrrá lenni egy gyermekén, annyira biztonságban tudja magát érezni pusztán a tömegből: „Végül mindenki megtekintette az állatot. Elértünk egy kritikus tömeget, ami után értelmetlen lett volna tovább félni. Túl sokan láttuk a lényt ahhoz, hogy bármi rossz történjen” [37].

A regény groteszk jellegét épp az adja, hogy az állatok, amik a félelem forrásai voltak annak idején Gábor számára, visszataszító külsejük ellenére kedves és játékos lényekként rajzolódnak meg: „Nyitott tenyérrel közeledtem, ahogy a kutyákhoz szoktak. Az állat kattanásszerű hangot hallatott, a szőrei megmozdultak, mintha antennaként irányította volna felém őket. [...] Az állat finoman a karomra tekerte az egyik csápját, és maga felé vont a kezem. Az érintése sima és száraz, tapadókorongjaival játékosan szívogatta a bőrömet. Megborzongtam, de fel is nevettem a gesztustól. Hozzáértem az állat fejét borító színes szőrzet-hez, és meglepődtem, milyen vastag és durva, mint a lajhár bundája. Megsimogattam az állat testét, mire azon elégedett remegés futott végig” [38].

Az állatok külsejéről, szokásairól, habitusáról a főhőssel együtt fokozatosan tudunk meg egyre többet. Az állatoknak még a szaguk is idegennek hat Gábor számára, szemük mint az éjszaka, kerregnek, csáprágókkal, potrohkal és csápokkal rendelkeznek, mely utóbbival előszeretettel lógnak a fákon. Hátukat színes hosszú szőrszálak borítják, melyek egyfajta érzékszervekként működnek. Igénylik a játékot, azonban e tekintetben eltér az ízlésük: van, amelyik labdázni szeret, egy másik karikákkal játszik, többen a kötélhúzást választják, és van, amelyik a bottal való pöckölést részesíti előnyben. Fokozatosan szerzünk tudomást arról, hogy a lényeket lehetetlen lefényképezni vagy az Eseményterületen kívülre szállítani, s csupán azért nem irtották őket ki eddig, mivel testnedvük feltételezhetően gyógyír a rákra.

Veres láthatóan tisztelegni kívánt a weird mesterei előtt, a regényben több helyütt találunk intertextuális elemeket Lovecraft vagy VanderMeer műveire vonatkozóan. Az állatok külsejében egyértelmű Lovecraft utalás vehető észre, s ha kinézetükben nem is, külsejük kevertségében, valamint a Cthulhu-kultusz nyomán kialakult kép alapján fedezhető fel a hasonlóság: „Valamifajta szörnyetegnek tűnt, vagy olyasmi szimbólumnak, ami egy szörnyeteget jelképez; alakja csak elképesztően beteges képzelőerőből fakadhatott. Ha azt mondom, hogy a látványra némiképp túlfeszített fantáziámban egyszerre merült föl egy tintahal képe, egy sárkányé, meg egy emberi karikatúráé, akkor azt hiszem, legalábbis hozzávetőleg megközelítettem a dolgot. A csökevényes szárnyakkal felruházott groteszk, pikkelyes testen csápokkal ellátott, húsos fej imbolygott” [39].

A nyugtalanító, lidérces álmok szintén az intertextuális viszonyt erősítik a regény és Lovecraft novellája között. A *Cthulhu hívása* egy olyan ősi mítoszon alapul, melyet az emberiség nemcsak hogy nem ismer, de fel sem tudja fogni, oly régre nyúl vissza: „A teozófusok megsejtették a kozmikus ciklus borzalmas kiterjedését, amelynek világunk és az emberi nem csupán futó véletlenjei. Utaltak különös, emberfölötti hatalmak létezésére, olyan szavakkal, melyeknek hallatán megfagyna a vér az ereinkben, ha nem rejtőznének a csalóka, hamis derűlátás leple mögé” [40]. Ezzel indul Lovecraft novellája, s ez a pár sor látszik továbbépülni Veres regényének második könyvében, a dark fantasyba áthajló disztópiában, ahol „a pokol szó szerint elszabadul a cellofoida-telepnek otthont adó, névtelen falucskában. Az események egy szempillantás alatt pörögnek fel, egyre mélyebben és tisztábban látunk a történet színfalá-ként szolgáló település díszletei mögé, és eleinte csak érezzük, majd saját szemünkkel meg is tapasztaljuk a valódi kozmikus rettenet, az őskáosz kibontakozását” [41]:

„A világ haldoklik. Pontosítok, már régen halott, csak még nem vettétek észre. Nem a ti hibátok. Abból a megfigyelési pontból, amiben léteztek, nem lett volna lehetséges. A pusztulás a létezés más síkjaiban és idejében kezdődött, de csak a ti időtök szerinti mostban ért

ide. [...] Ti gyakorlatilag azok a szövegek vagytok, amik nem vették észre, hogy meghalt a test [42].

Az egyik legfontosabb a fiktív média állandó jelenléte, mely apránként vázolja fel egy alternatív Magyarország (és Európa) képét, melyek segítségével az olvasó is szembesül vele, hogy milyen változásokat is okozott a világban az Esemény bekövetkezése. Mindezek egyaránt a pánik előidézésére, a félelem megalapozására szolgálnak, javuk pedig faktoidként vagy hoaxként működik a regényvilágban. A félelmet ezen kívül az állatokról szőtt különböző „legendák” és mendemondák táplálják, a rémtörténetek mintegy a passzív hős vontatott hétköznapijainak színesítésére is szolgálnak. Az említett média hírek igen sokszínűek, többek között szemelvényeket kapunk parlamenti képviselők publicisztikáiból, fiktív dalbetétekből, az RTL Klub Fókusz című műsorából, különböző magyar hírességek nyilatkozataiból, református lelkész beszédéből, a Krúdy-féle *Álmoskönyv* felújított kiadásának szócikkéből, stb. Ezek a pseudo-idézetek egyrészt véleményformáló szereppel bírnak, másrészt azt mutatják, miként hat a média a társadalomra, milyen következményei lehetnek az egyes faktoidoknak és hoaxoknak, s efelől olvasva nemcsak a regénybeli társadalmi felfogást, de a mi világunk médiaprodukción is bírálja a regény.

A magyar vonatkozás több helyütt is teret kap a műben, annak immanens részét képezi. Az egyik ilyen a magyar nyelv monopolhelyzete. Hiába a temérdek érdeklődő turista, az Eseményterületen még a táblák is csak egynyelvűek, s a történet egyik kicsúcsosodásaként, mikor a „pokol áttör a regény világába” s az omlásnak indul, elsőként a nyelv bomlik szét, szinte az összes könyv és újság olvashatatlanná válik (amelyek pedig nem, azok valószínűleg már előtte is olvashatatlanok voltak), s a magasabb rendű funkciók, kezdve a nyelvvel, leegyszerűsödnek egyetlen variánsra, ez esetben a magyarra: „A szöveg értelmetlen volt, a szavak egymás mellett sorakoztak ugyan, de bármiféle koherens jelentés nélkül. [...] Egy Nemere István-kötetet halásztam elő a halomból, és szórakozottan belenéztem, hátha ez is hibás. Szabolcs kezébe nyomtam a Nemerét is. Ugyanolyan szövegfolyam töltötte meg ezeket a lapokat is. Mindegyik ilyen – mondtam. – Kivéve a Romana füzeteket. Azok normálisak” [43].

A médiumok azonban nem csak az alternatív világ megteremtésének eszközeiként működnek, a regényben szereplő egyéb közvetítőeszközök szerepükből kifolyólag a fantasy oldalt erősítik. A regény egyetlen fiktív közvetítő- és egyben archiváló eszköze a kristálytej, mely megőrzi az álmokat, és azokból a cellofoidák különböző információkat tudnak kinyerni. A másik közvetítőeszköz egy lemez, amelyen a múlt hangjai hallgathatóak, valamint az újságokban lévő újsághirdetések is a kommunikációt szolgálják: „A Pókember végére lapoztam. Üzenetek a Pókhálóból, ez volt a levelezési rovat címe. [...] »Keresem Gábort. Aki ismeri, ezen a számon értesítsen.« – szólt az első hirdetés, utána egy nullából álló telefonszám. »Nem, ez nem véletlen. Rád gondolok, amikor azt írom, Gábor« – szólt a második levél. / Ez az egy mondat ismétlődött újra és újra. / Összezsuktam az újságot, és az asztalra tettem. / – Ez hülyeség – jelentettem ki. / Szabolcs megdörzsölte az állát, ezzel magára kente a koszt az ujjáról. Nem válaszolt, csak nézett rám, várta, hogy csináljak valamit. Logikus, hiszen én lettem a történet, a furcsa dolog, az újabb katalogizálható jelenség. Bárhogy lépek most, definiálom vele saját furcsaságomat” [44]. A saját furcsaság definiálását közvetett utalásként is dekódolhatjuk, amiben a szerző saját írói stílusának kialakításán elmélkedik.

A kártyaparti, amely az Esemény bekövetkezése óta tart, szintén archiváló és közvetítő médiumként szerepel a regényben. Archivál, mivel az újsághirdetések „feladóját” őrzi maga a parti, abban él, mígnem sikerül rábírnia Gábort a vele való kommunikációra. Közvetít, hiszen a tudat archetipikus kivetüléseit segíti megmutatni a játékosok partija által.

Egy éjszaka Gábort meglátogatja a halott Mátyás, egy az elsők közül, aki a kártyapartiban játszott, majd figyelmezteti a főhőst, hogy valaki látni szeretné őt, így Gábor a kocsma

felé veszi az irányt. Azonban nincs sok ideje, a kártyaparti éppúgy, ahogy a világ maga, már omlásnak indult: „A játékosoknak nem volt többé arca. Talán erős hő alatt folynak el ennyire a vonások, vagy ha egy hulla kiázik a langyos vízben. Ezek az arcok azonban valami másban oldódtak fel, egy anyagtanulmányban, amely anyagává maguk a játékosok váltak. [...] Az asztal alatt a játékosokat összekötötte valami. Gombafonálnak tűnt, sűrű volt, és organikus, de nem mertem közelebb hajolni, hogy megnézzem. Úgy tűnt, a lábukból nő ki, a nadrág szöveteinek résein keresve az utat, hogy csatlakozhasson a nagyobb rendszerhez” [45].

A kártyázás kezdetét veszi, Gábor egy bölény képében vizionálja a lényt, ő az, aki ez idáig egyfajta „horcruxként” használta fel a kártyapartit. A bölénytől megtudjuk, hogy a világ haldoklik. Majd a világmindenséget egy metaforában találva olvashatjuk, melyben a létezés egy növény, s „a mi szingularitásunk, a mi galaxisunk, a mi naprendszerünk, a mi bolygónk valahol a szár alján egy mellékág, egy felesleges kinövés, amit, ha lenne kertész, gondolkodás nélkül levágna egy metszőollóval” [46].

Aztán valami történt, és a felesleges szárkezdeményt apró, fehér sejtek fűrészelték, így mielőtt azt a részt is elérte volna a pusztulás, levált a növényről, a sebet pedig kis fehér sejtek tapasztották be. „Ezek a fehér sejtek, a világnövény utolsó pillanatban bevetett immunsejtjei, már tisztán láttam – ők voltak a cellofoidák, a sebhely pedig a megye. Egy nagyon kicsi lyuk maradt csak, inkább csak egy apró sérülés – a hely a fa alatt, amire Robin felakasztotta magát. A hely, amin keresztül be akar nyomulni az, ami a léten kívül van” [47].

Egy másik, igen izgalmas szempont, amin a regény ezen részét elemezhetni lehetne, a sokvilág-elmélet, mely lehetőséget a bölény által elejtett utalásban véljük felfedezni: „Tudod, mennyi energia volt elhelyezni a hirdetéseket azokban az újságokban? Csak hogy ideimádkozzalak? Technikailag időutazás” [48]. A sokvilág-elmélet a hirdetéseken kívül több helyütt is magyarázatul szolgálna, ilyen például a zenekar, akiknek a játékát időről időre mindenki hallja, mégsem tudjuk, honnan szól a daluk, vagy Robin táskája, ami halála után megmagyarázhatatlanul Gábor szállására kerül, valamint *Az állatok királysága* című könyv, amely évtizedek óta különböző helyeken tűnik fel, s a róla kialakult történet is több variációban ismertetes.

Veres novelláitól eltérően a regény túlnyomórészt fantasy elemeket használ, míg a rövidebb szövegeiben a horror, a szürrealitás és az abszurd képek keverednek.

Veres Attila novelláskötete [49] a 2018-as Ünnepi Könyvhét alkalmával jelent meg. A kötet tizenöt novellát tartalmaz, melyek mindegyikét a weird irodalom szeleteiként érdemes fogyasztani. Három fejezet 5-5-5 szöveget tartalmaz. Az egyes fejezetek címe *Testetlenketlen, Éjszakai bőr, Nulla óra nulla perc*. A kötet végén Veres Neil Gaimanhoz hasonlóan a novellák keletkezésének háttértörténeteiről is beszámol az arra kíváncsi rajongók számára.

A *Pornó éjjel után* az első a sorban, bár mind közül a legrégebben íródott. Az elbeszélő egyes szám első személyben meséli el nekünk első szexuális élményét, amely bizarr véget ért. A szerző több szövegéhez hasonlóan itt is az abszurd megoldásokkal próbál tabukat dönteni. A hétköznapi kényes helyzeteket borzalommal találja, így változik át egy általános, kellemetlen stresszhelyzetből adódó félelem valós iszonyattá.

Egyértelműen nem ez a kötet legmarkánsabb szövege, mégis több szempontból fontos. Először is ez a történet jelölte ki Veres Attila számára a csapásirányt a későbbiekhez. Másodszor ez a novella a kötet szövegeinek legalább a felét áthatja, mintegy fűzérként működik. A könyv elolvasása után egy másik történet is összeállni látszik, még hozzá a *pornaftermidnight.com* című felnőtt tartalmú oldal mögött álló szereplők, a dolgozók és nézők története, akik külön-külön szerepelnek egy-egy szövegben. A novella a közönség tetszését is elnyerte, olyannyira, hogy néhány héttel ezelőtt megegyező címmel tűnt fel egy online felület,

így, ha közvetett (és bizarr – ami egyébként tökéletesen illik a weirdhez) módon is, de ezáltal intermediálissá vált a szöveg.

A *Ködváros* című opus már sokkal kimunkáltabb, kliséi a rettegést mellőző, érzékre ható, misztikumra építő szöveg. Leginkább a novella matrjoska-szerű felépítése adja annak különlegességét. Az első egy link, mely egy blogra „irányítja” az olvasót. A szöveg maga tehát egy blogbejegyzés, mely egy ki nem adott könyv, *Magyarország ki nem adott könyveinek* történetét meséli el. A könyvön belül szereplő egyik ilyen Péterfy Balázs *A titkos város – helyi rocktörténet* című lett volna. Péterfy több, mint kilencvenhét interjút készített el, azonban könyvét nem fejezte be, ugyanis rejtélyes módon eltűnt. Az interjúkból megtudjuk, hogy egy idő után már csak a Ködváros nevű zenekar után kutatót, s az ezt követő diskurzusokból megtudta, hogy „tulajdonképpen mindenki ismer valakit, aki már járt Ködváros-koncerten, vagy aki el akart menni egy koncertre” [50]. Az a hír járta, hogy soha senki nem tudja, hol fognak játszani, s ha játszanak is, őket magukat nem, csak a homályból átszűrődő lebegő árnyékokat lehet látni. Balázs legutoljára kedvenc rock-kocsmájában, ahol a tervezett koncert elmaradt, azonban éjfél után mégis egyre többen jöttek a vigadóba, rövid időn belül pedig el is kezdődött egy másik koncert. A novellában szereplő zenekar párhuzamot sejtet az *Odakint sötétebb* zenekarával. Nem ez az egyetlen novella, melynek figurái, elemei kísérteties hasonlóságot mutatnak a regénnyel. A *Borostyán-komplex* című szövegben például szintén felismerhető egy onnét eredeztethető karakter.

A Lovecraft előtt való tisztelgés szintén két szövegben vehető markánsan észre, ezek a *Közöttetek* és a *Szorozva nullával*, mely szövegek (*A présházban*al egyetemben) első ízben a *The Black Aether*ben voltak olvashatók.

A *Nem eleven szülő* című textus a kötet egyik legizgalmasabbja, mely az abszurd, groteszk és fantasy elemek segítségével idézi elő a weird hatást. Leginkább Gaiman stílusával és László Zoltán *Egyszervolt* című regényével hozható párhuzamba, mind a megoldások, mind pedig a karakterek szintjén. A novella főszereplője beleszeret az új szomszédasszonyba, aki, mint később kiderül, nem ember. A történet kettejük bonyolult kapcsolatáról, a nő eleve elrendelt feladatáról, a szülésről és a védelmező szerepről, az elképzelt ideális partnerről szól, aki csak külsőségeiben tud eleget tenni a kíváncsalmaknak, s a valós szerelem mellett tökéletessége megfakul. Továbbá a panellakók bezártságáról, az abból eredő feszültségről és a férfítüpusról, akiről a nőnek kell gondoskodnia.

Veres Attila novelláskötete a furcsa olvasókat célozza meg. Azokat, akik szeretik az abszurd és groteszk megoldásokat a szövegeken belül, a fantáziadús, ámbár borzongással teli helyszíneket, akik a hétköznapiak egyhangúságából a megmagyarázhatatlan, megválaszolatlan kérdésekkel teli világokba menekülnének.

BEFEJEZÉS

Jelen dolgozat célul tűzte ki a weird irodalom feltérképezését, történeti áttekintését, az amerikai és európai irodalomra gyakorolt hatását, valamint a magyar nyelvű irodalomra kifejtett hatását. Bővebben foglalkozik a kezdetekkel, a '20-as évekkel és az akkori képviselőkkel, főként Lovecraft újító erejével, a korban virágzását élő „pulp” irodalommal, majd annak hanyatlásával. Tovább az európai újításokat, az irányzat legnagyobb képviselőit és az európai országokban megjelenő weirdet veszi részletesebben szemügyre. Végül az irányzat magyar nyelvű képviselőjének, Veres Attilának a munkásságát fejt ki.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] VANDERMEER, Jeff, *The New Weird: It's Alive?*, In: VANDERMEER Ann & Jeff szerk., Tachyon Publications, San Francisco, 2008. 9-18 p. ISBN 13: 978-1-892391-55-1
- [2] VANDERMEER, Jeff, *The New Weird: It's Alive?*, I.m., 9-18 p.
- [3] RAYMENT, Andrew, *Fantasy, Politics, Postmodernity* (Pratchett, Pullman, Miéville and Stories of the Eye), Amsterdam-New York, 2014. 9-18 p. ISBN 978-90-420-3858-5
- [4] VANDERMEER, Jeff, I.m. 9-18 p.
- [5] VANDERMEER, Jeff, I.m. 9-18 p.
- [6] VANDERMEER, Jeff, I.m. 9-18 p.
- [7] ASHLEY, Mike, *The Time Machines: The Story of the Science-Fiction Pulp Magazines from the Beginning to 1950*, Liverpool: Liverpool UP, 2000. = https://archive.org/stream/The_Time_Machines_The_Story_of_the_Science_Fiction_Pulp_Magazines_2000_Mike_Ashl/The_Time_Machines_The_Story_of_the_Science_Fiction_Pulp_Magazines_2000_Mike_Ashley#page/n0 [2018. 06. 27]
- [8] SCOLARI, Carlos, BERTETTI, Paolo, FREEMAN, Matthew, *Tansmedia Archeology, Introduction: Towards an Archaeology of Transmedia Storytelling* (Storytelling in the Borderlines of Science Fiction, Comics and Pulp Magazines), Palgrave Macmillan, Hampshire-New York, 2014. 1-15 p. ISBN 978-1-349-49296-1
- [9] KORNIA Zsolt, Röviden a fantasyról = <http://www.fantasycentrum.hu/old/VEGYES/KZSrovidenafantasyrol.htm>, [2018. 06. 27.]
- [10] KORNIA Zsolt, I.m.
- [11] KORNIA Zsolt, I.m.
- [12] HEGEDŰS Norbert, *A felfedező magányossága* (Jeff VanderMeer Expedíció című könyvéről), *Opus*, 2018/1, 65 p. ISSN 1338-0265
- [13] HEGEDŰS Norbert, I.m., 65 p.
- [14] HEGEDŰS Norbert, I.m., 65 p.
- [15] HEGEDŰS Norbert, I.m., 65 p.
- [16] PINTÉR Bence, *Emberre nem hasonlító szörnyeket alkotni – Interjú Jeff VanderMeerrel* = http://sci-fi.mandiner.hu/cikk/20170602_emberre_nem_hasonlito_szornyeket_alkotni_interju_jef_f_vandermeerrel
- [17] SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A műfaj, amint újraírja önmagát* = *Uő., A mű változásai*, Kalligram, Pozsony, 2013, 164-169 p. = BENGI László, *A műfajkeverés funkcióváltásai a modernség irodalmában*, *Partitúra*, 2016/2., 5 p. ISSN: 1336-7307
- [18] BENGI, I. m., 5 p.
- [19] BENGI, I. m., 5 p.
- [20] BENGI, I. m., 9 p.
- [21] SÁNTA Szilárd, *Mesterséges horizontok. Bevezetés a kortárs sci-fi olvasásába*, *Lilium Aurum*, Dunaszerdahely, 2012. ISBN 9788080624682
- [22] BAKA L. Patrik, *Világépítés mesterfokon* (Sánta Szilárd: *Mesterséges horizontok. Bevezetés a kortárs sci-fi olvasásába*, In: *Függőhidak* (Fejezetek a kortárs spekulatív fikció irodalmából), Media Nova M, Dunaszerdahely, 2016. 187 p. ISBN 978-80-89734-16-0
- [23] SÁNTA Szilárd, I.m., 50 p.
- [24] *European Editor Perspectives on the New Weird*, In: VANDERMEER Ann & Jeff szerk., I.m., 349-351 p.

- [25] European Editor Perspectives on the New Weird, In: VANDERMEER Ann & Jeff szerk., I.m., 352 p.
- [26] European Editor Perspectives on the New Weird, In: VANDERMEER Ann & Jeff szerk., I.m., 353 p.
- [27] European Editor Perspectives on the New Weird, In: VANDERMEER Ann & Jeff szerk., I.m. 353-355 p.
- [28] European Editor Perspectives on the New Weird, In: VANDERMEER Ann & Jeff szerk., I.m., 355-358 p.
- [29] European Editor Perspectives on the New Weird, In: VANDERMEER Ann & Jeff szerk., I.m., 358-362 p.
- [30] The Black Aether, Online H. P. Lovecraft Magazin =
<http://www.theblackaether.com/egyeneslet-hirportalok-kozossegek-magazinok/>
- [31] The Black Aether, I.m.
- [32] The Black Aether, I.m.
- [33] DAJKA Gábor, Odakint sötétebb – Dajka Gábor véleménye =
<http://www.theblackaether.com/2017/07/08/odakint-sotetebb-dajka-gabor-velemenye/>
- [34] KESERŰ József, Hogyan olvassunk rémtörténeteket? Közelítések Edgar Allan Poe Az áruló szív című elbeszéléséhez, In: Az irodalomoktatás új kihívásai, ERDÉLYI Margit szerk., Gondolat Kiadó, Budapest, 2014. 102–103 p. ISBN 9789636935399
- [35] KISANTAL Tamás, Fantasztikum, horror és töredékesség H. P. Lovecraft szövegeiben =
<https://www.prae.hu/prae/journals.php?jid=43&jaid=236> [2018. 06. 27.]
- [36] VERES Attila, Odakint sötétebb, Agave, Budapest, 2017. 20 p. ISBN 9789634192961
- [37] VERES Attila, I.m., 33 p.
- [38] VERES Attila, I.m., 193 p.
- [39] LOVECRAFT, Howard Phillips legjobb művei, Szukits, 2011, 7-8 p. ISBN 9789634972150
- [40] LOVECRAFT, I.m., 6 p.
- [41] DAJKA Gábor, *I. m.*
- [42] VERES Attila, I.m., 193 p.
- [43] VERES Attila, I.m., 63 p.
- [44] VERES Attila, I.m., 164 p.
- [45] VERES Attila, I.m., 190 p.
- [46] VERES Attila, I.m., 197-198 p.
- [47] VERES Attila, I.m., 198-199 p.
- [48] VERES Attila, I.m., 193 p.
- [49] VERES Attila, Éjféli iskolák, Agave Könyvek, Győr, 2018. ISBN 9789634194699
- [50] VERES Attila, Éjféli iskolák, I.m., 35 p.

**A Selye János Egyetem 2018-as
X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete**

**Zborník X. medzinárodnej vedeckej
konferencie Univerzity J. Selyeho - 2018**

Komárom, 2018. szeptember 11-12. - Komárno, 11.-12. september 2018

**„TÖBBNYELVŰSÉG ÉS KOMPLEX IDENTITÁSMINTÁZATOK
IRODALOM-, NYELV- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI MEGKÖZELÍTÉSBEN”**

SZEKCIÓ

SEKCIA

**„VIACJAZYČNOSŤ A KOMPLEXNÁ IDENTITA CEZ OPTIKU
LITERATÚRY, JAZYKA A KULTÚRY”**

Szekcióvezető - Vedúci sekcie:

Dr. habil. Károly VAJDA, PhD.

A szekció cikkeinek recenzensei – Recenzenti článkov sekcie

PDr. habil. Károly Vajda, PhD., Marcell Mártonffy, PhD.,

Mihály Riszovannij, PhD., Zoltán Ábrahám, Csc.,

Dr. phil. Mgr. Attila Mészáros

MODAL PASSIVE ADJECTIVES IN THE CONTEXT OF BUSINESS ENGLISH

Katalin KISS¹

ABSTRACT

This paper seeks to develop a syntactico-semantic analysis of morphologically complex adjectives in English – modal passive adjectives, i.e. adjectives ending in *-ble*, which constitute one of the most productive classes of adjectives crosslinguistically. We want to argue that not all *-ble* adjectives behave alike, due to their complex syntactico-semantic properties there must be at least two types of adjectives singled out in the literature – transparent and regular *-ble* adjectives and more idiosyncratic and often lexicalized ones. By means of a number of tests we will explore the difference between the two classes of items. In addition to a syntactic analysis, we will show that semantic interpretation of these adjectives also poses challenges and *-ble* adjectives may express modality that differs from the expected meaning of possibility.

KEYWORDS

Deverbal adjectives, active, passive, lexicalized forms, regular and transparent adjectives, syntactic tests

INTRODUCTION

The aim of this paper is to carry out a syntactico-semantic analysis of morphologically complex adjectives – modal passive adjectives, i.e. adjectives ending in *-ble*, which is one of the most productive affixes crosslinguistically. The suffix *-ble* has been examined by linguists in the area of morphology (Vendler [21]; Aronoff [3]; etc.), in the realm of syntax (Chapin [5]; Kayne [9], [10]; Oltra-Massuet [15], among others) and has also been considered in the field of semantics (Lyons [13]). The reasons why the suffix has been so popular among linguists are related to its challenging properties. Among others, being one of the most productive suffixes, *-ble* displays both regular and irregular morphological properties; it is selected by a variety of bases; it exhibits both verbal and adjectival properties; it has parallels to passive constructions and shows unique modal properties among derivational affixes.

In this paper we will show that there two types of modal passive- *ble* adjectives in English: syntactically, the differentiation is between those that exhibit most of the verbal properties with some restrictions deriving from their external structure and those that display a few or none of them. Besides, syntactically *-ble* adjectives can be categorized as both active and passive. A number of syntactic tests applied in this paper will help to differentiate truly productive potential adjectives from their lexicalized counterparts. Semantically, *-ble* adjectives may denote possibility, express evaluative judgement or be causative. But frequently the context itself has a significant impact on the interpretation of adjectival meaning due to which the

¹ Dr. Kiss Katalin, PhD, senior lecturer, Budapest Business School, College of International Management and Business, Department of International Business English, email: kiss.katalin@uni-bge.hu.

derived adjective may acquire a new meaning. We will argue that the semantic meaning of adjectives stems from their complex syntactic structure, expression of arguments and the overall context in which they occur.

As for the morphological properties of *-ble* adjectives, two types may be singled out in English, a more idiosyncratic or lexicalized one, e.g. *reparable*, and another regular and transparent *-ble* adjective, e.g. *repairable*, and the difference is to be made between a root-based *-ble*, as in the former case and a word-based suffix as in the latter (Aronoff [3]). We will argue that regular formations are the result of a syntactic process, whereas non-transparent *-ble* adjectives taking the root base for further derivation are rare and created in the lexicon.

Since the syntactic tests that are used to prove the productive nature of *-ble* adjectives are quite numerous in the literature, we will demonstrate only the most relevant ones in respect of the direct connection to semantic interpretation of the adjectives. The next section will shed some light on the two types of *-ble* adjectives in English.

TWO TYPES OF *-BLE* ADJECTIVES

Oltra-Massuet [15: 18] proposes that there are two types of *-ble* adjectives in English. On the one hand, there are potential or high *-ble* adjectives that are regularly derived from a transitive verb, such as *modifiable*, *translatable* or *publishable*. (Oltra-Massuet [15] uses the terms high and low *-ble* adjectives for syntactic analysis. Since the syntactic approach and tests applied in this paper are used only to illustrate the complex nature of adjectives and the main focus is on the semantics of the derived adjectives, following Fabb [6], we will use the terms potential and lexical *-ble* adjectives throughout the paper to refer to the two types of *-ble* adjectives in English.) These are complex adjectives that show eventive properties and occur in a number of verbal-related phrases, i.e. they can express arguments as in *The text is easily modifiable by anyone*. Fabb [6: 220] provides examples in which *-ble* adjectives may take result predicates. Consider:

- (1) a. Trout is *hammerable* flat
- b. Beef is *eatable* raw
- c. It is *burnable* to ashes

The potential high *-ble* adjectives are derived from a passive verbal root and can also take a *by*-phrase as well as other agent-related elements. Agents, or being referred to by Oltra-Massuet [15: 18] as originators, are usually used to express a resultant state. Semantically, the meaning of the derived adjectives is predictable, in most cases the meaning rendered by adjectival forms is ‘that can be V-ed/ possibility or ability’. On the other hand, there are adjectives referred to by Oltra-Massuet [15] as low *-ble* adjectives, which show idiosyncratic properties whether semantic or morphological. In this group, we may find adjectives with many restrictive properties. First, semantically adjectives may express a modality that differs from the regular meaning of possibility found with most potential adjectives. Consider, in *admirable* the meaning rendered by the adjective is ‘worthy of admiration’ rather than ‘possible to admire’, likewise the meaning of *deplorable* is ‘causing or being a subject for grief or regret’ rather than the possibility to express grief. Second, derived adjectives may show root allomorphy, as in *apply* – *applicable* or *rely* – *reliable*. Third, adjectives may show some morphophonological irregularity, such as stress shift, as in *compáre* – *cómparable*. These irregularities are accounted for by uncategorized root merged with some stative aspectual verbal head and a modal head before being categorized as an adjective (Oltra-Massuet [15: 19]). Furthermore, most of the words consisting of low *-ble* are formed from intransitive verbs (very rare cases), e.g. *perishable*, *variable*, or nouns as in *objectionable*, *comfortable*, *seasonable*,

etc., and there are *-ble* derived adjectives where a preposition, which would be required by the adjectival passive, is lost (Fabb [6: 223]). For instance,

(2) <i>profitable</i>	profit from
<i>listenable</i>	listen to
<i>liveable</i>	live in
<i>dependable</i>	depend on
<i>reliable</i>	rely on

Besides, derived adjectives do not associate with arguments, thus do not take result predicates (Fabb [6: 224]):

- a. *It is *flammable* to ashes
- b. *He is *risible* out of the room
- c. *This import is *dutiable* to worthlessness

As can be seen, the argument-taking properties of the verb are not carried over. Thus Fabb [6: 224] claims that the above *-ble* cases are constructed in the lexicon and must be treated as idiosyncratic or lexicalized formations since they are not part of productive groups. They are devoid of many properties that potential *-ble* adjectives would have.

Oltra-Massuet [15: 24] sums up the general properties typical for regular and transparently derived *-ble* adjectives:

- (3) a. They are deverbal – essentially formed from transitive verbs
- b. Their subject corresponds to the related verbal direct object
- c. They are interpreted as passive
- d. They express potential modality
- e. They are stative
- f. They express a generic statement

The following sections will show the most relevant syntactic tests with the help of which the delimitation of the two types of adjectives will become more straightforward.

TESTING FOR THE TWO TYPES OF ADJECTIVAL CATEGORY

The difference between the two types of adjectives described in the previous section is observable if we subject both forms to morphosyntactic tests that are used to differentiate them. Let us now go through some of the tests one by one. The first test that can help to set the two types of *-ble* apart is their possibility to express internal arguments. Consider the following examples from business English:

- (5) a. The relatively low productivity of UK plants is largely **attributable** to the lower levels of qualifications of UK workers...
<https://books.google.hu/books?id=4IPWAgAAQBAJ&pg=PA62&lpg=PA62&dq=An+employ-ee's+poor+performance+is+largely+attributable+to+lack+of+support.&source=bl&ots=I0AWsVDhd4&sig=5nG-8dePk6nOialLrJQCXVjI3i4&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjfw6L7o-fbAhXECewKHc-qADAQ6AEIZDAJ>
- b. Ecosystem services are **replaceable** by technology at huge costs.
https://www.researchgate.net/publication/257556224_Are_Ecosystem_Services_Replacable_by_Technology
- c. Counterfeit products of inferior quality are usually easily **distinguishable** from the genuine products.

<https://www.narts.org/m/pages.cfm?pageID=3313>

- d. Koepala Aterimo™ flexible takeaway packaging is easily **transformable** into a bowl for eating on to go. https://challenges.openideo.com/challenge/circular-design/ideas/koepala-aterimo?_ga=2.241302018.1619617360.1527770343-1069791616.1527770343
- e. This sales approach may not be **applicable** to their needs.
<http://www.differentiationselling.com/en/content/distinction-between-different-sales-approaches-you-can-also-earn-lots-of-money-in-commodities/>

The examples in (5a) –(d) present the cases, in which there is a prepositional phrase selected by the verb underlying the adjective, and the verbs and *-ble* adjectives are derivationally related. These are the cases of regularly derived potential *-ble* adjectives. However, the problem arises when we consider the cases of lexical adjectives, such as (5e), showing stem allomorphy. It turns out that the lexical *-ble* adjective can syntactically realize the verbal prepositional phrase complement which is not expected. Randall [19: 44–45] argues that such cases of *-ble* adjectives do not derive from a related verb by rule, and thus they must be listed in the lexicon as idiosyncratic. In other words, the fact that the adjectives like *applicable* select a PP complement that coincides with the PP complement selected by the verb such as *apply* is accidental. However, Oltra-Massuet [15] assumes that the meaning of such *-ble* adjectives may carry the cognitive implication of the arguments of the verb, with which they share the root. For instance, in the case of *applicable to*, ‘the *to* prepositional complement would be treated as an adjectival complement in the same way that we treat the prepositional complement of the non- deverbal adjectives such as *equivalent (to)* or *equal(to)*’. “The fact that we find the same preposition in both the verb *apply* and the adjective *applicable* would not be accidental if we assume that the selection of the preposition *to* could be related to the conceptual meaning of the root” (Oltra- Massuet [15: 98]).

The second test to show the evidence for the presence of verb-related head in *-ble* adjectives is connected to adverbial modification. Oltra-Massuet [15: 55] argues, referring to Bosque [4], that potential *-ble* adjectives are associated with postponed manner and time adverbials. Consider her examples:

- (6) a. contracts **renewable** every year
- b. agreements **revisable** every two years
- c. **renewable** at consumer’s will

Oltra-Massuet [15: 54] further mentions that adverbs referring to the process or event in process, such as *progressively*, *gradually*, *little by little* though rejected by simple adjectives are possible with potential *-ble* adjectives. Consider her examples:

- (7) a. loan **refundable** at par value **redeemable** progressively
- b. The government will present a gradually **implementable** unemployment insurance projects.

Locative expressions can also be used with potential *-ble* adjectives, as demonstrated by Oltra-Massuet [15: 58] repeated here in (8a) – (b):

- (8) a. the amount of matter presently **observable** in the universe
- b. a manuscript **publishable** in a scientific journal

However, none of the above types of adverbial modification is possible with lexical *-ble* adjectives. Oltra-Massuet [15: 57] gives the following examples:

- (9) a. *a sound *perceptible* for an hour
- b. *gradually *cómparable* results
- c. *a state *admissible* in the UN
- d. *experiment *permissible* at the laboratory

The interim conclusion that can be made so far on the basis of the two tests above is that clearly there is some verbal component within the structure of potential *-ble* adjectives showing that the verballity of *-ble* adjectives has a syntactic effect. Lexical adjectives, however, derived in an irregular way, have lost a close connection with the base and do not allow the expression of argument structure, nor can they be modified by manner adverbials or temporal and spatial expressions.

Apart from being deverbal, potential *-ble* adjectives are said to be passive. The next section will deal with another test that can serve to distinguish regular adjectives from lexical ones, i.e. we will show that a passive component is syntactically present only in regular potential adjectives.

The passive vs. non- passive component of *-ble* adjectives and interpretation of their meaning

It has been mentioned in the literature that deverbal adjectives are related to passives. Many linguists explain this relationship in semantic terms, i.e. they have claimed that the interpretation of *-ble* adjectives generally corresponds to a passive construction (Marchand [14]; Rainer [18]; Huddleston and Pullum [8], among others). Essentially, it means that *-ble* adjectives can be paraphrased using a passive construction. While considering the syntax of *-ble*, it is generally acknowledged that the grammatical subject of regular *-ble* adjectives is equivalent to a notional object in the corresponding sentence with a related verb. Consider the example taken from business English context in which the verb can be easily paraphrased/transformed into a *-ble* adjective as demonstrated in (10a)–(c):

- (10) a. A defective item can be *replaced* with a faultless one if repairing is impossible.
<https://www.kkv.fi/en/facts-and-advice/defects-and-delays/defective-goods/repairing-or-replacing-defective-goods/>
- b. A defective product is *replaceable* with a faultless one if repairing is impossible.
- c. a defective product *replaceable* with a faultless one

As the examples show, both the passive component and the presence of arguments support the classification of *-ble* adjectives into potential and lexical.

Another interesting contrast that could be taken as an argument for the presence of passive structure inside *-ble* adjectives comes from the interaction of passive with modality. Quirk *et al.* [17: 807] observe that whereas modal *can* may express ‘capacity’ or ‘possibility’ in an active sentence, as in (11a), the corresponding passive structure only conveys a ‘possibility’ meaning, which parallels with *-ble* construction as well, as illustrated in (11b)–(c).

- (11) a. Anyone can do/send/translate it.
- b. It can be done/sent/translated by anyone.
- c. It is *doable* /? *sendable*?/ *translatable* by anyone.

(12) *agreeable, comfortable, companionable, favourable, fashionable, serviceable*

(13) *answerable, breathable, perishable*

a. What we seek is not only an ongoing dialogue that is **serviceable** to practical necessities, but also one that raises human consciousness.

b. The production of fruit and vegetables is unpredictable and the products are **perishable**.

<https://www.linguee.com/english-hungarian/translation/perishable.html>

[illegible]

b. *changeable* arrangements ‘that can be changed by sy’

212

External argument of the verb

The various linguists that have investigated *-ble* adjectives disagree with respect to the expression of the external argument with *-ble* adjectives, they either exclude this possibility (Randall [19]) or do not even mention this option (Aronoff [3]). However, some linguists have mentioned that the external argument can be made explicit in the sentence when the *by*-phrase denotes a less specific or generic agentive (Roeper [20]). Consider the following examples:

- (15) a. data easily **retrievable**, **manageable** and **accessible** by the user
<http://community.aiim.org/blogs/dennis-kempner/2015/08/24/records-and-information-management-in-big-data>
b. information **manipulable** by certain lobbies, using scientific data to achieve results

In the examples above, the non-specificity and genericity of the *by*-phrases: *by the user*, *by certain lobbies* make it possible to express external arguments of the passive adjectives. Once the adjectives above appear in sentences which contain specific external arguments, they become ungrammatical. Compare the sentences below:

- (17) a. *data easily **retrievable**, **manageable** and **accessible** by John
b. *information **manipulable** by John, using scientific data to achieve results

Thus, the property of genericity or specificity appears as a crucial factor in determining the properties of the *-ble* adjectives. As far as the lexical adjectives are concerned, they cannot take external arguments. Compare (18a) and (18b), where the latter case is the example of the lexical *-ble* adjective:

- (18) a. This issue is ethically **defendable** but legally **questionable** by anyone.
www.bizcommunity.com/Article/196/628/102600.html
b. *This issue is **defensible** by anyone.

To summarise the observations above, it can be said that the regularly derived English passive *-ble* adjectives can express external arguments with certain restrictions. Lexical adjectives, however, do not have external argument structure.

Finally, one additional test worth mentioning in this paper that supports the classification of *-ble* adjectives into regular and lexical ones is serving as possible input to derivation. The next section will highlight results concerning the application of this test.

Possible input to derivations

The next test concerns serving as possible input for derivational processes that apply to *-ble* adjectives. As it appears, lexical *-ble* adjectives generally admit further derivation with *-ly*, however, potential or regular *-ble* adjectives normally do not allow it.

- (19) a. **translatably*, **modifiably*, **manipulably*, **issuably*
b. *applicably*, *tolerably*, *comfortably*, *objectionably*

English *-ble* adjectives show a different behaviour with respect to degree modification by *very*, which has been widely used in the literature to identify adjectival passive participles and canonical adjectives. We have previously used this test to set canonical and relational adjectives apart (Kiss [11: 249]). As the cases below demonstrate, it can be successfully applied to

differentiate regular and lexical adjectives as well. Whereas lexical adjectives generally accept modification by *very*, regular adjectives reject it.

- (20) a. **very translatable*, **very modifiable*, **very issuable*
b. *very tolerable*, *very perceptible*, *very comfortable*

The test above again provides a clear evidence for two different types of *-ble* adjectives in English.

To summarise the results so far, it can be said that the diagnostic syntactic tests for *-ble* adjectives discussed in the previous sections provide support to the morphological classification of *-ble* adjectives into two main types: potential and lexical *-ble*. We have shown that regular adjectives can take both internal and external arguments, allow aspectual adverbials and are not subject to further derivation. Lexical adjectives, however, have neither internal nor external argument structure, do not allow adverbial modification, but generally allow degree modification by *very*. We have also mentioned that regular *-ble* adjectives express the meaning of possibility, whereas lexical adjectives derived from intransitive bases express causation or some other modal meaning. The next section will deal with the semantics of *-ble* adjectives in detail.

The semantics of *-ble*

Various linguists have distinguished between two different types of *-ble* adjectives depending on the modality they express. Although *-ble* adjectives are generally analyzed as expressing possibility, it has been observed that some of them convey meaning of either obligation or necessity (Lyons [13]; Rainer [18]; Huddleston and Pullum [8]).

Vendler [21: 118] distinguishes between those regular adjectives that express “inclination, proneness, likelihood” and those lexical adjectives that he calls “emotive adjectives”. Whereas the former are passive, the latter are represented in a transformational rule as expressing some type of causation and attribute to the subject an emotional reaction evoked in a human. The following examples illustrate these cases:

- (21) V_{ble} : *breakable* glass, *soluble* salt, *readable* book

- (22) $e(V)_{ble} N_i \leftarrow N_i \text{ wh... [evokes, causes, etc] } e(V) \text{ in } N_j$
horrible face, *terrible* event, *abominable* monster

Lyons [13: 528-534] observes that regular *-ble* adjectives normally express possibility or capacity and they are brought about by a transformational rule that derives *-ble* adjectives from transitive verbs. But there are many adjectives which require a modal interpretation of necessity or obligation rather than that of possibility. For instance, adjectives derived from evaluative or judgement verbs like *valuable*, *preferable*, *commendable*, *deplorable*, *enviable* or *detestable*, etc. convey the meaning that something *ought to be*, rather than *can be* valued, preferred, commended, deplored, envied, detested, etc. Lyons [13: 532] proposes to list these adjectives in the lexicon since the transformational rule used for regular adjectives does not recognise transitive bases with the meaning of evaluation.

And still there are cases where regular adjectives express possibility or necessity depending on the context. We will demonstrate the polysemy of the adjective *payable* analysed by Lyons [13: 532] locating it in a contemporary context as illustrated by the sentences below:

- (23) a. Interest is **payable** on the money owing.
b. It costs just \$195, **payable** in five monthly instalments.
<https://en.oxforddictionaries.com/definition/payable>

Whereas the meaning of the adjective in (23a) is that of necessity, i.e. ‘interest required to be paid, due’, in (23b) it is possibility, i.e. ‘amount which *can* be paid in instalments’. This extra meaning that adjective acquires is most probably due to specific context (financial field) in which it occurs. Similarly, other *-ble* adjectives related to financial field, such as *chargeable* or *taxable* acquire additional or different meanings. Consider the sentences below where the meaning of *-ble* adjective by no means is that of possibility but much rather obligation or necessity, i.e. if something is *chargeable* or *taxable*, you have to pay a sum of money (or a tax) on it. In fact, *taxable* is most likely to occur in the context of accounting and book-keeping governed by strict regulations, hence the fixed meaning of the adjective ‘subject to tax’ will always be inferred in such contexts. According to Lyons [13: 533], additional meaning of the adjectives has to be accounted for in the lexicon.

- (24) a. The day of departure is not **chargeable** if rooms are vacated by 12.00 noon.
<https://dictionary.reverso.net/english-cobuild/chargeable+amount>
- b. The taxpayer’s gain is **chargeable**.
<https://www.canadalife.co.uk/adviser/ican-academy/briefing-notes/chargeable-gains-and-rate-bands-briefing-note-canada-life>
- c. Most income you receive is **taxable** and must be reported on your federal income tax return.
<https://www.efile.com/taxable-income/>

Finally, in those cases that lack a verbal base, Lyons [13: 533] distinguishes between the adjectives that are morphologically and syntactically regular with same semantics, as in (25a), and those that are peculiar in these respects, as in (25b), i.e. which are morphologically and semantically idiosyncratic in relation to the lexeme from which they appear to be derived. The latter cases must be treated as simple lexemes listed in the lexicon.

- d. a. *feasible, legible, edible, intelligible*
- b. *horrible, knowledgeable, reasonable*

On the basis of the linguistic views dealing with the semantics of adjectives, two types of *-ble* adjectival modal meanings can be differentiated: a clearly *potential* one, and the one labeled by Oltra-Massuet [15: 115] as *evaluative, necessity, or non- potential*. (*-ible* is the variant of *-able* (Lyons [13: 533])). This latter meaning concerns a subset of lexical *-ble* adjectives.

The question that some linguists have raised is whether the difference in modality is just a contextual variation of a single modal use of *-ble* expressing possibility. As Oltra-Massuet [15] mentions, it may be a linguistically relevant variation or consequence of our knowledge of the world, in the sense that ‘if something can be *admired/envied/detested* it is so because it deserves it or it is worth it’ (Oltra-Massuet [15: 108]). Generally, such a pragmatic transition from one meaning to another is found with a particular subset of adjectives, as has been shown, usually lexical adjectives and not with regular *-ble* adjectives. Regular *-ble* adjectives display one meaning or another.

Different works suggest that one of the modal interpretations of *-ble* adjectives is the deontic meaning that refers to expressing a property of the subject that makes the event possible (Oltra-Massuet [15: 115]). Deontic modality (Greek: *deon*, meaning ‘duty’) concerns what is possible, necessary, permissible, or obligatory, given a body of law or a set of moral principles or the like (von Stechow [7: 2]). According to Lyons ([13: 823]), all *-ble* adjectives express deontic modality in that they describe the state-of-affairs that will obtain if the event denoted by the underlying verb takes place, they denote either possibility (*readable, modifiable*) or

necessity (*admirable, regrettable*), and imply the presence of some agent. Oltra-Massuet [15: 115] equates an agent with an originator (her prerequisite for *-ble* derivation) that could be a causer, initiator or alike which is also involved in the interpretation of an adjectival meaning. The subject of *-ble* adjectives has some characteristic that make it possible to realise an adjectival property. For instance, the sentence, such as *the bill is payable at any post office* would mean that the bill has some characteristics (value, amount, date of issue, expiry date, etc.) that would make it possible for an agent to pay it at the post office. The property expressed in the adjective *payable*, does not imply that the event described by the underlying verb has taken place. In fact, the event of *paying the bill* may never be performed and the property of *being able to be paid* will be attributed to the adjective's external argument. Kratzer [12: 313-314] defines such a modality as a type of "circumstantial modality" that concerns what is possible or necessary, given a particular set of circumstances. Oltra-Massuet [15: 117] assumes that *-ble* adjectives express a possibility modal relation with a circumstantial reading "in view of certain properties of the external argument of the adjective". This circumstantial reading can be explained as "what can or must happen, given circumstances of a certain kind" and these circumstances are basically the facts concerning the outside world, our knowledge of the world, relevant body of law or principles, our hopes and what we think is good or socially acceptable, i.e. generally any circumstances that create possibilities (Kratzer [12: 302]. Taking the abovementioned into consideration, the different meanings of *-ble* adjective in (23a) – (b) can be given a plausible explanation. Following Kratzer [12], we argue that rather than treating the multitude of modal meanings as a case of (accidental) polysemy, it should be seen as the outcome of context-dependency. In other words, modal expressions (in our case adjectives bearing modal meaning) have a rather skeletal meaning and it is only in combination with the background context that they take on a particular shade of meaning, such as deontic (Kratzer [12: 301]). Thus, for instance, the meaning of *-ble* adjective in (24a) can be accounted for given conversational background. Based on our knowledge, we assume that we come across such a sentence in a hotel while reading guest information or internal hotel regulations, and the meaning of the sentence would be 'in view of hotel internal policy, guests are not obliged to pay an extra amount on the day of departure if they check out until 12.00'. Similarly, finance-savvy people would be able to interpret the sentence (24b) as the following 'in view of the regulations, taxpayer must pay an amount of money charged on a gain made on the sale of an asset, i.e. the asset is subject to capital gains tax'. Consider also the cases below:

- e. a. Time deposits are not so easily **withdrawable**, because they usually have various restrictions on the amount or timing of withdrawal.
<https://books.google.hu/books?isbn=1349181048>
- b. Mortgage rates are **negotiable**. If anyone tells you otherwise, they are probably lying. There is always wiggle-room, but you won't know unless you try!
<https://www.thetruthaboutmortgage.com/are-mortgage-rates-negotiable/>

Due to explicit markers (given conversational background), it poses no difficulty to grasp the meaning of possibility in the sentences above. The former case expresses that it is not possible for an arbitrary or generic someone (implicit external argument) to withdraw funds from their savings account, in view of certain restrictions, e.g. without prior notice of intention to withdraw money; whereas the latter case suggests the possibility to adjust or change mortgage rates in view of certain circumstances and due to certain properties that an adjectival argument may display, e.g. the rate of interest charged by the lender is variable. Besides, the provided conversational background also facilitates the proper interpretation of adjectival mean-

ing. According to Oltra-Massuet [15: 117], in the absence of explicit markers, natural language users need to rely on inherent characteristics of the adjectival argument. For instance, in *a breakable crate* or *a perceptible cost*, the inherent characteristics of the crate and of the cost make them breakable and perceptible, respectively. Alternatively, users need to rely on their intuitions or general conventions on what is socially accepted or what is good or of general interest, as in *admirable attitude* meaning ‘an attitude worthy of admiration, deserving respect and approval’ or *publishable manuscript* ‘a manuscript judged by someone as suitable for publication’.

In this section we have argued that the classification of *-ble* adjectives into two morphosyntactic types, a potential and lexical *-ble* finds further support in its semantics. Those *-ble* adjectives that express the meaning of possibility have been shown to belong to regular and potential *-ble* adjectives, whereas those expressing necessity or an evaluative judgement have been considered lexical types. We have assumed, following Kratzer [12] and Oltra-Massuet [12], that *-ble* expresses a possibility modal meaning with a circumstantial reading “in view of certain properties of the external argument of the adjective”. We have also shown that specific context, i.e. business context, has a strong impact on adjectival meaning, due to which a number of other meanings may emerge.

CONCLUSION

In this paper we have examined the class of adjectives in English formed with the suffix *-ble*. Following Oltra-Massuet [15], we have claimed that two types of *-ble* adjectives must be differentiated in English linguistic literature – regular potential *-ble* adjectives and lexical more idiosyncratic types based on their morphosyntactic and semantic properties, i.e. on their modal passive content. We have applied a number of syntactic tests to show the sharp demarcation between the two types of adjectives. More specifically, adjectives have been analysed in terms of expression of internal and external arguments, existence of passive component, serving as a possible input to derivation and a type of modal meaning conveyed by the adjectives.

We have shown that regular potential and semantically transparent *-ble* adjectives are formed from transitive verbs, have eventive structure, may be subject to adverbial modification and contain a passive component in their internal structure. Semantically, they express a modal meaning of possibility, and, in specific contexts (business field), may acquire additional meanings of necessity or obligation. Following Kratzer [12] and Oltra-Massuet [15], we have proposed that the different meanings of adjectives must be analysed as deontic or circumstantial modal meanings. We have also demonstrated that lexical non-transparent *-ble* adjectives, which are formed from intransitive verb bases, do not exhibit argument structure, show no eventive properties, but do show regular adjectival properties, such as ability to become the base for *-ly* affixation or accept adjectival degree modification. They are listed in the lexicon and considered as unproductive formations. Semantically, they convey evaluative meaning or that of necessity, the possibility modal meaning is unavailable in such adjectives.

REFERENCES

- [1] ADAMS, Valerie. *Complex Words in English*. Edinburgh. Harlow, Essex: Pearson Education Limited, 2001. viii, 173 p. ISBN 0582239648 9780582239647.
- [2] ARAD, Maya. *VP-structure and the syntax-lexicon interface*. Ph.D. Dissertation, University College London, 1998. OCLC 557384379.
- [3] ARONOFF, Mark. *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge, MA, London, England: The MIT Press, 1976. 134 p. ISBN 0262510170 9780262510172.
- [4] BOSQUE, Ignacio. “El sintagma adjetival. Modificadores y complementos del adjetivo. Adjetivo y participio.” In: Ignacio Bosque and Violeta Demonte (eds.) *Gramática descriptiva de la lengua española*, vol. 1: 217–310. Madrid: Espasa, 1999. ISBN ISBN 84-239-7918-0.
- [5] CHAPIN, Paul. *On the syntax of word-formation in English*. Ph.D. Dissertation, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge (Mass.), 1967.
- [6] FABB, Nigel. *Syntactic affixation*. Ph.D. Dissertation, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge (Mass.), 1984. 264 p.
- [7] FINTEL, Kai von. “Modality and Language”. In: BORCHERT, Donald M. (ed.) *Encyclopedia of Philosophy*, vol. 10: 20-27. 2nd ed. Detroit: Thomson Gale, Macmillan Reference, 2006. ISBN 0028660986, 9780028660981. Online version at: <http://web.mit.edu/fintel/fintel-2006-modality.pdf>.
- [8] HUDDLESTON, Rodney, PULLUM, Geoffrey. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. xvii + 1842 p. ISBN 0521431468, 9780521431460.
- [9] KAYNE, Richard S. “Unambiguous paths.” In: MAY, Robert May, KOSTER, Jan (eds.). *Levels of Syntactic Representation*, 143–183. Dordrecht: Foris, 1981. ISBN 83110874167.
- [10] KAYNE, Richard S. *Connectedness and Binary Branching*. Dordrecht: Foris Publications, 1984. xiv + 258 p. ISBN 9067650285, 9789067650281, 9067650293, 9789067650298.
- [11] KISS, K. “Semantic analysis of relational adjectives in business Hungarian, English and Russian.” In: *Érték, minőség és versenyképesség – a 21. Század*, Selye János Egyetem, Komárno, 2017: 242-256. ISBN 978-80-8122-224-5.
- [12] KRATZER, Angelika. “The notional category of modality.” In: EIKMEYER, Hans-Jürgen, RIESER, Hannes (eds.). *Words, Worlds, and Contexts. New Approaches in Word Semantics*, Berlin: de Gruyter. 1981: 38–74. 515 p. OCLC 163262172.
- [13] LYONS, John. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. Vol.1-2. 1977. 897 p. ISBN 0521215609, 9780521215602.
- [14] MARCHAND, Hans. *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation: A Synchronic-Diachronic Approach*. München: Beck’sche Verlagsbuchhandlung, 1969. XXVI + 545 p. OCLC 890319996.
- [15] OLTRA-MASSUET, Maria Isabel. *Deverbal adjectives at the interface. A crosslinguistic investigation into the Morphology, Syntax and Semantics of -ble*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2013. 338 p. ISBN 1614510644, 9781614510642.
- [16] PESETSKY, David. “Binding Problems with Experiencer Verbs.” *Linguistic Inquiry* 18.1 (1987): 126-140. ISSN 0024-3892.
- [17] QUIRK, Randolph, GREENBAUM, Sidney, LEECH, Geoffrey, SVARTVIK, Jan. *A Grammar of Contemporary English*. London – New York: Longman, 1972. 1120 p. OCLC 909356291.

- [18] RAINER, Franz. *Spanische Wortbildungslehre*. Tübingen: Niemeyer, 1993. XVI + 800 p. ISBN 3484503378, 9783484503373.
- [19] RANDALL, Janet H. "Inheritance." WILKINS, W. K. (ed.). *Syntax and Semantics, Vol. 21: Thematic Relations*, New York: Academic Press, 1988: 129-146.
- [20] ROEPER, Thomas, HOUT, Angeliek van. "The impact of nominalization on passive, -able and middle: Burzio's generalization and feature-movement in the lexicon." In: PYLKKÄNEN, L., HOUT, A. van, HARLEY, H. *Papers from the Upenn/MIT Roundtable on the Lexicon*. MIT Working Papers in Linguistics 35 (1999): 155–211.
- [21] VENDLER, Zeno. *Adjectives and Nominalizations*. The Hague: Mouton, 1968. 134 p. OCLC 503239286.

MEGHALOK EGY KIS HERINGÉRT SORSTÖRÉSEK I. B. SINGER NEW YORK ÁRNYAI CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Szilárd KMECZKÓ¹

ABSTRACT

Isaac Bashevis Singer continued to write in Yiddish after he arrived in America in 1935. One of his novels was published in serial format in Yiddish in the *Jewish Daily Forward* between 1957 and 1958. The *Shadows on the Hudson* was published in English in 1998. The characters of the book are Jews from Warsaw, living in New York. Most of them are survivors of the Shoah, who are trying to adapt to the new environment and build a new existence. However, not everyone succeeds. Some of them do not even attempt to become American and start a new life because they cannot or do not wish to close the previous chapter of their tragically broken lives. Almost all decisions are morally challenged, as is the question of assimilation. How can one preserve their Jewish identity in an environment where the Ten Commandments cannot be observed? In this study, I attempt to follow up the dilemmas of the main characters.

KEYWORDS

Asszimiláció, judaizmus, soá, Varsó, New York

BEVEZETŐ

Isaac Bashevis Singer 1935-ös Amerikába érkezését követően is jiddis nyelven írta a műveit. 1957 és 1958 során a *The Jewish Daily Forward* című New York-i jiddis nyelvű lap közölte folytatásokban azt a regényét, amely majd 1998-ban jelenik meg angol nyelven *Shadows on the Hudson* címmel. Mindössze egy évre rá elkészül a magyar fordítás is a *New York árnyai* magyarított cím alatt. [9] A történet szereplői New Yorkban élő varsói zsidók, legtöbbszörük a soá túlélője, akik megpróbálnak alkalmazkodni az új környezethez, új egzisztencia felépítésével kísérletezve. Néhányan közülük sikeressé válnak és meggazdagodnak, látszólag problémamentesen illeszkedve az új világ rendjéhez, ami vajmi kevésbé hasonlít apáik világára, arra a közegre, ahonnan jönnek. Mindezt nagy árat fizetnek. Vannak azonban közöttük olyanok is, akik vagy nem érznek elegendő erőt, hogy lezárják korábbi életüket, vagy pedig elképzelhetetlennek tartják, hogy túllépjenek a személyes katasztrófán. Ők meg sem próbálnak amerikaivá válni és új életet kezdeni. A halottaik nem emlékeként vannak jelen, hanem a szó szoros értelmében eleven valóságként. Alig néhány évvel a soát követően minden döntésnek morális súlya van és a döntések megkérdőjelezhetők. A következményekként előálló veszteségek világosan felmérhetők, hiszen a létezés korábbi, tradicionális kereteit alakítják át vagy teszik azokat zárójelbe. Ebben a helyzetben megkerülhetetlenné válik az asszimiláció kérdése. Valamilyen viszonyt szükségképpen ki kell alakítani vele kapcsolatban. De miként lehet zsidónak megmaradni olyan környezetben, ahol nem lehetséges betartani a tízparancsolatot? A könyv fontosabb szereplőinek útkeresését tekintem át az alábbi tanulmányban, megvizsgálva az asszimilációval együtt járó dilemmákat és a rá adott sajátos válaszokat. A történet szálai,

¹Dr. Kmeczkó Szilárd PhD, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, e-mail: kmeczko.szilard@drhe.hu

miként a kiadó is fontosnak ítélte megemlíteni, az 1946 decembere és 1949 novembere közötti időszakban szövődnek.

KÖZÖSSÉG ÉS SZEMÉLYES SORSOK, TÚLÉLÉSRE IRÁNYULÓ KÍSÉRLETEK ÉS RADIKÁLIS TALAJTALANSÁG

Borisz Makaver és asztaltársasága

Az üzletember Borisz Makaver még ifjúkorában Barukhról Boriszra változtatta a nevét a jobb üzleti kilátások reményében. Történetünk idején a Felső West Side-i rezidenciája a korábbi varsói és berlini lakásokhoz hasonlóan lett berendezve. A bútorzaton kívül a ház által közrezárt udvar, melyen kiskertet is kialakítottak, szintén Varsóra emlékeztette. Az amerikai metropoliszból kimetszett kicsi sziget európai gyökérzetből kinövő gondolatokat ébresztett az özvegy házigazdában. Szokásává vált egy Williamsburg-i haszid rabbi gyakori meglátogatása, akinek az apjához annakidején Borisz Makaver apja is elzarándokolt Narewbe. Saját zsidósága, melyet sosem tagadott meg, egyre nagyobb jelentőséggel bír a mindennapjaiban.

A történet kezdetén már mindegyik vacsoravendég megérkezett, s az asztal körül ülnek. Itt van Borisz Makaver lánya, Anna és férje, Stanislaw Luria, unokaöccse Herman, az egykor lélektani kutatásokat is folytató matematikus, Shrage professzor, a filozófus dr. Halperin és húga, az özvegy Frieda Tamar, aki néhány év múltán Makaver felesége lesz, az orvos Solomon Margolin, a gyermekkori barát, akivel a házigazda együtt látogatta a geri jesivát, s végül itt van még egy másik régi varsói ismerős is, akit Makaver hajdanán felkarolt, Hertz Dovid Grein, aki sosem hozza magával Leaht, a feleségét. Mindannyian lengyel zsidók, akik közvetve vagy közvetlenül Varsóból indultak el, s Varsó a mai napig kitapinthatóan jelen van gondolataikban és formálja a képzeletüket. Borisz Makaver a varsói jiddist használja, mivel sem németül, sem pedig angolul nem tanult meg rendesen. A kiváló megfigyelő dr. Margolin tekintetét nem kerüli el, hogy a második rossz házasságában vergődő Anna megfiatalodik a gyermekkori szerelme, Grein jelenlétében, aki a varsói emlékeket idézi fel benne, míg az Annára pillantó Margolinban a látvány a varsói külvárosi sugárutak és a Szász kert emlékét hívja elő. Grein érkezett mindannyiuk közül legkorábban Amerikába. Tudjuk, hogy ő sem szabadult könnyen a múlttól, amely időnként most is betolakodik a gondolatai közé. Nála az első New Yorkban megélt havazások és az utcákon hegyekben álló összelapátolt hó terelte a gondolatait a lengyelországi emlékekre. De Varsóra emlékezteti, illetve egy falusi rokonhoz ökrösszekéren megtett utat idéz fel benne a Central Parkban elpotyogtatott lócitrom átható szaga is. A szitáló hó látványa Shrage professzort is Varsóra emlékezteti. A magasvasúton utazó Luriának egy szedett-vetett módon felöltözött nagy testű nő a szegénység, a rútság és az ízléstelenség találkozásaként a lengyel parasztokat és öltözkűket juttatja eszébe, s azon sem lepődne meg, ha a következő állomás Aowicz vagy Nyizsnij-Novgorod lenne. A múlt tehát eleven és szünni nem akaró módon kísért, aminek következtében néhányuknál a régebbi meg nem valósult életlehetőségek az újvilágban keresni kezdik a beteljesülésüket, míg másoknál a kísértő múlt azt a talajt bontja el, amin megvethetnék a lábukat, lehetetlenné téve a megkapaszkodást.

Berlin vagy Frankfurt – és Varsó?

Vajda Mihály *A német zsidóság* című esszéjében Werner Cahnman írásait elemezve tesz mérlegre egy történelmileg meg nem valósult lehetőséget. [13] Arra kérdez rá, hogy elkerülhető lehetett volna-e a soá? A válasz több mint kétséges, azonban az elemzés során fontos szerepet kapnak a német zsidóság modernizációs alternatívái. Cahnman a németeknek a német-zsidó

párbeszédre való hajlandóságát tagadó Gerschom Scholemet bírálva állítja, hogy létezett a dialógus, viszont nem általában vett német-zsidó viszonyulásról beszél, hanem megkülönbözteti németek és zsidók egymáshoz fűződő viszonyának két eltérő módját. Az egyik a Berlin központú ún. északi modell, a másik pedig a déli és nyugati német zsidóság Frankfurt központú modellje. A különbséget három szempontra tekintettel lehet megragadni. Az első szempont a településforma. Míg az északi modell egyértelműen a modern nagyvároshoz köthető, addig a másik a falusi, kisvárosi vagy a nagyvárosba nem régen költözött, vidéki rokonsággal rendelkező zsidóságra jellemző. A második szempont a tradícióhoz való viszony. Az északkeleti zsidóság a felvilágosodás racionalista szellemének hatása alatt emancipálódik, azonban nem mint sajátos szellemi karakterrel rendelkező nép. Valójában individuumok asszimilációjáról van szó, amelynek eredményeképpen zsidó vallású németként fogják megtalálni a helyüket a német társadalomban. Csakhogy zsidónak lenni nem csupán a meghatározott vallási eszmékben való hitet jelenti, hanem a törvény betartását, azaz tradíciót, életformát. A déli és nyugati területek zsidóságának a modernitáshoz való igazodása az északhoz képest megkésve, a romantika hatása alatt következik be. Mindét korábbi szemponttal szoros összefüggésben a különbség utolsó, harmadik szempontja a németiséghez, ezen belül pedig a zsidóság saját németiségéhez való viszonya. A déli és nyugati területeken meghatározó volt a sajátos különállás. Ekkor a németiséghez tartozó, azonban attól jól megkülönböztethető zsidóság esetében inkább integrációról s kevésbé asszimilációról beszélhetünk. A helyzet kulcsa ez utóbbi viszonyulásban ragadható meg, amely ha dominánssá vált volna – véli a Cahnmant értelmező Vajda –, bizonyos szerencsés körülmények fennállása esetén, amelyek a modern tömegdemokráciák sajátosságaival kapcsolatosak, elkerülhetővé tehetné volna a soát.

Tekintettel arra, hogy Borisz Makaver vacsoravendégei egytől-egyig varsóiak, érdemes felidézni, hogy Singer miként mutatja be a lengyel és azon belül is a varsói zsidók életviszonyait. Akár az önéletrajzi ihletésű köteteket vesszük kézbe [6], [8], akár a 17. századi közegbe helyezett zsidó kisvárosnak a szerző személyes tapasztalataiból kiindulva megrajzolt sorsát bemutató történetet üjtük fel [5], de legyen az akár Singer nagy lélegzetű családregeje [7], mindegyik esetben ugyanarra a következtetésre jutunk. A lengyel viszonyokra jellemző zsidó kisvárosok lakossága és a keresztény környezet egymásra van utalva. Elkülönülten élnek, de az együttműködésnek, a kereskedelemnek kialakult hagyományai vannak. A varsói zsidók családi emlékezetében, a megkéssett modernizáció miatt is eleven a falusi vagy kisvárosi tradicionális életforma, élő kapcsolatot ápolnak a vidéki rokonsággal, de lehet, hogy sok családban az apa valamely kisváros haszid rabbijának a követője. Singer legtöbb írása a hagyományok uralta zsidó múlt időbeli és földrajzi közelségéről tudósít egy olyan időszakban, amikor már a kisvárosi élet is bizonyos elemeiben elkezdett átalakulni. Borisz Makaver jelen levő vendégei Varsóban korántsem Mózes hitű lengyelek voltak, hanem zsidók, és New Yorkban is azok maradtak. Hogy mit jelent számukra zsidónak lenni, bármit is gondoljanak erről, a viszonyítási pont az apák világa, aminek a feltámasztása amerikai környezetben, hátuk mögött a soá tapasztalatával, nagyon is kérdésesnek tűnik, bár Borisz Makaver mintha éppen ezzel kísérletezne.

Stanislaw Luria és David Shrager

Stanislaw Luria megjelenésében furcsa kettősség figyelhető meg. A vad, szinte brutális külső Anna Makaver második férjének esetében renyhességgel, álmatagsággal párosul. Házasságuk, amelyet nem az Annától idősebb özvegy Luria kezdeményezett, rendkívül rossz. Már semmit sem várnak egymástól, fel sem merül annak a lehetősége, hogy egymás társai lehetnének. Anna kifelé kacintgat a házastársi kapcsolatból, ami megnehezíti az ismerősi-baráti viszonyok jelenlegi állapotának a fenntartását. A passzív, de nem elutasító csábító ugyanis Hertz

Dovid Grein, a régi családi ismerős. Ami láthatóvá válik a kettejük között szövődő kapcsolatból, nem marad elzárva a szoba terében, hiszen – számos későbbi alkalommal is igazolva láthatjuk ezt – New York egy kis falu, legalábbis a zsidó bevándorlók, köztük a Hitler elől menekülők által szőtt kapcsolati-ismeretségi háló teszi azzá a metropoliszt.

Luria előző családja, a felesége és a gyerekek a soá áldozatai lettek. Előző életének tragikus torzójához nem lehetséges hozzáilleszteni a New York-i jelent, de ereje sincs ahhoz, hogy lezárja a korábbi szakaszt, ami megakadályozza, hogy mások számára kedves, Anna számára pedig elviselhető személyiséget építsen fel. Hiányoznak hozzá a kapaszkodók. Tisztában van vele, hogy ez az ő esetében erejét meghaladó rendkívüli feladat. Áldozati pozícióból követi figyelemmel Anna érzelmi hűtlenkedését, de valójában már a házasságkötésüket is mint Anna áldozata értékeli a jelenből visszatekintve. Egyetlen kapcsolatot nem tud elereszteni, ez pedig az első feleségéhez fűzi, aki után szünni nem akaróan vágyakozik. Ez a sóvárgás szüli meg a judaizmusnak hátat fordító Luriában, hogy próbának vesse alá az emberi végességet, és mint előresietni készülő hírnök ígéretet tesz arra, hogy Shrage professzornak üzenetet küld a túlvilágról – amennyiben az létezik –, miután ismét találkozott halott feleségével. Ezen a ponton kapcsolódik össze kettejük sorsa, mert hiába tűnnek fel ugyanabban az asztaltársaságban, a kései életszakaszában Shrage professzor sem az a személyiség, aki jelenlétével megtermékenyíteni képes a társasági életet, visszavonulva saját személyes határai közé, passzív jelenlétté fokozva le a társasági aktivitását. Nem vágyik mások társaságára, azonban a meghívás visszatartása nem kívánt következményekkel is járhat a számára, hiszen Borisz Makaver támogatását élvezzi.

Shrage professzor felmenői művelt és jómódú varsói haszidok. Mestere az a Hájim Zelig Slonimski volt, aki rigorózus ortodox rabbiként emelkedett a matematikai tudományok élvonalába. Shrage matematikusként jelentős akadémiai karriert futott be, azonban az elmúlt két évtizedben lélektani kutatásokat folytatott. Ezek alkalmazásaként próbál kapcsolatba kerülni a feleségével, Edzével, aki a soá áldozata lett. Jelenleg a már elhunyt amerikai tudományos kapcsolatának özvegyével, a Galíciában vagy Bukovinában született Mrs. Clark-kal él, aki megszállottja a transzcendens világgal folytatott kommunikációnak, amelynek keretét szeánszok és különböző, a személyes kontrollt kikapcsoló ún. automatikus alkotói eljárások jelentik. Miként Slonimski esetében sem került ellentmondásba a judaizmus a modern tudománnyal, úgy Shrage professzor is megveti az emberi ész és a pozitív tudomány felsőbbrendűségében hívó embereket, mint amilyen Zadok Halperin is. Másrészt pedig elutasítja az élettársa által lejegyzett leveleket, amelyeket állítólag elhunyt felesége mondott tollba, miként a feleségéről mintegy öntudatlanul készített festményeket sem veszi komolyan, otromba megtévesztésnek könyvelve el azokat. Mégsem utasítja el teljesen Mrs. Clark transzcendenciával folytatott kommunikációját, mert vannak bizonyos jelek, amelyek ha mást nem is, de őt óvatosságra intik, és a megértés felé terelik.

Luria és Shrage professzor akkor kerülnek egymáshoz közelebb, amikor Luria meglátogatja s bejelenti, hogy meg akar halni, mert már nincs ereje az élethez, s nem képes a továbbiakban elviselni halott felesége hiányát. Ekkor Luria már rendelkezett a holtteste sorsáról, a Columbia Egyetemnek adományozva azt. Tulajdonképpen tudományosnak is tekinthető együttműködést ajánl Shrage professzornak, megígérve, hogy bizonyítékot szolgáltat a túlvilágot illetően, amennyiben a halál a túlvilágra nyit ajtót. Ellenkező esetben a kísérlet a mindkettejük számára egyre erősebbnek tűnő hipotézis cáfolata lesz. A Luria helyzetét pontosan felmérni nem tudó Mrs. Clark azonban a két férfi megnyugtató végett kézzelfogható bizonyosságot és lelki megnyugvást kíván szolgáltatni, hogy valójában minden pontosan úgy van, ahogy azt hinni szeretnék. Egy harmadvonalbeli színésznő, Justina Kohn közreműködésével meg is valósul a szeánsz, amin a turpisságról mit sem tudva vesz részt Shrage professzor és Luria. Az

elsötétített szobában Justina Kohn alakját magára öltve megjelenik Luria halott feleségének, Szonjának a szelleme, aki az életrajzi adatok birtokában beteljesíti Luria várakozásait. Egy malőr miatt Edze jelenésére már nem kerül sor, de a találkozás hatása ennek ellenére várakozáson felüli mindkét férfi esetében, következményeit tekintve azonban Luriánál a szándékolttal ellentétes folyamatot gyorsítja fel. A következő napokban a feleségével való találkozásra készülő Luria gyakorlatias módon készülődik az öngyilkosságra. Erre azonban már nem kerül sor. A létezéstől fokozatosan eloldozódván, a természetes halála előtt megjelenik előtte feleségének a szelleme, s Luria elindul a Szonjával való találkozásra.

Bár Shrage professzor 1939 óta new Yorkban él, ennek ellenére nem tanult meg eligazodni a városban. Hiába a számozott utcák rendszere, hiányzik a mentális térkép, amiből a problémamegoldás kiindulhatna. Elveszettnek érzi magát a Káosz Birodalmában, a forgalomban sem ismeri ki magát, ami talán nem tekinthető véletlennek, ugyanis elzárkózik az elmúlt száz esztendő tudományos-technikai vívmányainak használatától. Nem veszi fel a telefont, nem kapcsolja be a rádiót, nem gyújt villanyt, nem száll be a liftbe, s ha csak lehet, gyalogosan közlekedik. Úgy gondolja, hogy a technikai eszközök használata visszafejleszti a szellemi képességeket. Miként mestere, Slonimski esetében, úgy Shrage professzornál is a hagyomány formálta zsidó gondolkodás és a modern tudomány sajátos szövetségéről beszélhetünk, s ketjük kapcsolatában egyre kevésbé meghatározó a tudomány racionalitása. Irtózik a sötétben lenni, mert tudatában van a körülötte nyüzsgő ártó kísérteteknek. Az élő és élettelen természet határai elmosódnak, a tárgyak is élnek, hiszen hol elrejtőzve vagy hirtelen előbukkanva gúnyt űznek belőle. Meg van győződve arról, hogy a tárgyaknak is lelkük van. De nem szereti a fényt sem, mert bántja romló szemének egyre szűkülő optikai mezőjét, ráadásul a fény elkergeti a szellemeket, kiűresítve ezzel a környezetét és tompítja a transzcendenst érzékelő képességet. Mrs. Clark-kal valójában idegenek maradtak egymás számára. Nem érti Mrs. Clark gondolkodását, azt, hogy mit miért tesz, figyelmének kalandozásait, össze nem illő témák közötti ugrásait. Mindezt azzal magyarázza, hogy Mrs. Clark olyan, mint az anyag: tehetetlen, áthatolhatatlan és baljós. Viszont szakadatlanul egy szellemlény, Edze után vágyakozik.

Shrage professzor haldoklása egy téli havazás idejére esik. Régóta betegeskedik és sejti, hogy nem épül fel többé. Az életből kifelé tartva álmokat lát, amelyeket az életéhez szolgáló kulcsként értelmez. Vágyik arra, hogy bizonyosságot szerezzen a túlvilágról, ami a tudományának két pillére között feléledő vagy inkább teljesen soha ki nem hunyó konfliktusra mutat. Lehuny szemével megpillantja Edzét, majd látomásai támadnak, amelyek fölött fokozatosan hanyatló kontrollt gyakorol. A leginkább megdöbbentő az utolsó látomás. Egy kis faluban találja magát sártól és ganéjtól körülvéve, alighanem valahol Közép-Európában. Már nem szellemi célok beteljesítéséről van szó, csupán a trágyadomb melletti budiban kellene sürgősen kikötni, de valaki már megelőzte. Ez a felismerés menekülésre készteti, ami visszavezeti az ébrenlétbe, azonban már csak néhány pillanata maradt hátra. Még éppen annyi, hogy rácsodálkozzon az élete végére pontot tevő haláltusára.

Zadok Halperin és Solomon Margolin

Furcsának tűnhet Halperin a nagyevő, bőbeszédű és láncdohányos, valamint a szigorú életet élő Margolin párosítása, ugyanis nyilvánvalóan különböző karakterekről van szó, azonban hasonlóságokat is felfedezhetünk a környezethez való viszonyukat vizsgálva. Kettejüknél ugyanis észrevehetőek a parvenüség felé mutató jelek. [14]

Dr. Halperin a zsidó tudományok kiváló ismerője. Tudós ember, aki Kantot, Solomon Maimont és Hermann Cohent kutatja. Zsidó tárgyú monográfiáit a jeruzsálemi egyetemen is olvassák. Erudícióján, mely két pilléren nyugszik és akadémiai karrierjének hézagossága ismerten kívül egyebet nem tudunk róla. Felvilágosult emberként ateistának mondja magát, lenézi a

vallásokat. Világi tudományos hírnévre és az ezzel járó dicsőségre vágyik. Méltatlannak érzi, hogy a tudását nem ismerik el kellően, hiszen nem tud megélni belőle. Régóta Borisz Makaver támogatja a könyvei kiadását. Így van ez az Aszketizmus és szellem című legújabb kötetével is, amelyet tragikus módon a szerkesztői önkény és nemtörődömség tönkretesz. Halperin dühöng és összeomlik, s ekkor felsejlik egy a zsidó tradícióval rokonságot mutató etikai megalapozottságú gondolkodás kialakulásának a lehetősége. Az eseményt átmenetileg sorsszerűnek ítéli, hiszen az új kötet fő tézise szerint a filozófia Thalészról a kortársakig az életet tagadó aszketikus magatartást hirdette, ahelyett hogy kellően méltányolta volna a mulandó dolgok reális értékeit. S most tessék, a mulandó körülmények, az emberi premissza áldozata lesz a könyve, aminek a megjelenéséhez oly nagy reményeket fűzött. Megérti kisiklott élete tévedését, mely szakmai tévedése is egyben, de nem következik be a világlátás tartós átalakulása. Hirtelen elkeseredésében meg akar halni, egy közeli szívrohamban vagy végzetes betegségben bízik, de később megtudjuk, hogy túltette magát ezen az egzisztenciális mélyponton.

A Borisz Makavernél töltött utolsó – ez alkalommal széder esti – összejövetel alkalmával a régiek közül már csak Halperin és Margolin vannak jelen. A többiek vagy meghaltak (Luria, Shrage), vagy eltűntek Makaver szeme elől (Grein, Anna), Frieda pedig Makaver feleségeként a ház asszonya lett. Ekkor válik világossá, hogy Halperin maradt, aki volt. Fennállt a változás lehetősége egy darabig, de a személyisége visszazárt. A súlyos élethelyzet ha egzisztenciális következtetések levonására nem is sarkallta, gyakorlati következtetések levonására viszont annál inkább. Szakít az amerikai kiadóval és Svájcban próbálkozik új könyve megjelentetésével. Mivel azonban a háború idején összeomlott német könyvpiac még nem indult virágzásnak, ezért be kell szállni a kiadás költségeibe. Makaver ez alkalommal is kiségti – immáron sógorként.

Zadok Halperint, az egykori grawitzi rabbi gyermekét kagylószerű személyisége avíttassá, korszerűtlenné teszi New Yorkban. Ragaszkodik a régi európai viselethez: a merev gallérhoz, a széles nyakkendőhöz, a cserélhető mandzsettához, valamint a mellényzsebébe rejtett fedeles órához. Margolin szerint fizikailag és lelkileg is a 19. században rekedt.

Az orvos Solomon Margolin még serdülőként együtt járt a geri jesivába Borisz Makaverrel, akinek a fokozódó ragaszkodását az ortodoxia előírásaihoz primitív anakronizmusként utasítja el, viszont az egyetlen, aki őt Slojmelének szólítja, s ez Margolinnak mindennél többet megér. Sosem utasítja vissza Makaver meghívásait, aki az egyetlen igaz barátja, aki egyedülként megérti, amit gondol s mondani akar. Ez pedig felfedi Margolin egyik titkát. Neki sem sikerült maradéktalanul amerikaivá válnia s teljes mértékben túllépni a zsidóságán, holott mindig is vonzódott a felsőbb (Berlinben: úri) osztályokhoz. Úgy öltözködik, úgy beszél a nyelvüket, azokat a sportokat űzi, ami elvárható e csoport tagjaitól. Berlin után New York-ban sem hagy fel ezzel a magatartással, ami persze hoz is a konyhára, mivel ezekből a magasabb társadalmi presztízsű körökből kerülnek ki a páciensei.

Mind Halperin, mind pedig Margolin a zsidósággal kapcsolatban történelmi relativisztikus nézőpontból nyilatkozik meg, ami a modern, tudományos világnézet előtt nyit utat. Makaver a soát követően mind erősebb késztetést érez az ősök életvitelének, ha nem is tökéletes, de legalább részleges újrateremtésére. Halperin ezt annyival elintézi, hogy Hitler nem lökheti vissza a zsidóságot a középkorba, míg Margolin arra hívja fel barátja figyelmét, hogy abszolutizálja azt az állapotot, amit atyáiknál lengyel földön – részben még orosz fennhatóság alatt – megtapasztaltak. Később, egy Greinnel folytatott beszélgetés során világítja ezt meg, amikor is Grein korántsem szokványos istenkeresése kapcsán kifejti – aki, miként Margolin érzékeli, Makaverhez hasonló csapdába készül belesétálni –, hogy lejárt a vallások ideje és nincs visszaút. A minta, a lengyel zsidók, akiknek a világát mindketten ismerték, kivételt képeztek

mind általánosságban, mind pedig a zsidóságon belül. Ez a gondolat párhuzamot mutat a Vajda Mihály által elemzett Hannah Arendt meglátásaival, aki hasonlóan fogalmaz meg Rahel Varnhagen élettörténetével, illetve az asszimiláció útjára lépő német zsidósággal kapcsolatban. Az előítélet-mentességgel és a kívülállással mint a nagyság előfeltételeivel összefüggésben írja, hogy megpróbálta a parvenüt a pária mértékével mérni és korrigálni. [14] A lengyel zsidók nagysága a kísérlet megismételhetetlenségével van összefüggésben. Miről is van szó? Margolin a Greinével közös gyökerekre utalva állítja, hogy amiként a lengyel zsidók éltek és gondolkodtak, az kísérlet volt arra, hogy ne vegyenek tudomást a világról, a természet törvényeiről és a történelmi tényekről. Ez egy sajátos hagyományt és világlátást eredményezett, ami kerek volt, zárványként létezett, de elpusztították. S mivel ez az egyszeri és megismételhetetlen világ eltöröltetett, ezért nem létezhetnek hozzá vezető utak a jelenben. A zsidóként való létezésnek ugyanis két elengedhetetlen feltétele van: a meggyőződésen alapuló hit és a számkivetettség. Ha hiányzik a hit, megindul az asszimiláció, ha saját ország születik, megszűnik a hagyományos magatartáskultúra. Ezek a feltételek mesterségesen nem hozhatók létre. Ebben ragadható meg Grein tévedése. Viszont irigyli Greint, amiért megvan még benne a morális felháborodásra való képesség, ami a prófétai hagyományhoz kapcsolható. Minden részleges megértés ellenére a végén mégiscsak a tudományának határain belül értékeli Grein egzisztenciális állapotát, skizofréniaként azonosítva. Ezzel a gesztusával eltolja magától mindazokat a kérdéseket és dilemmákat, amelyekkel Grein küszködik.

Margolin levonja a felismeréséből adódó következtetéseket, de érzelmeiben nem tud szabadulni a közös múlttól, rá is hatással van, és semmivel nem tudja pótolni az otthontalanság világában. A berlini, már asszimiláns múltból még a náciává lett, de később hozzá visszatérő feleségét – és gyermekét – titokban magához engedi, s New Yorkban bújtatja Makaver szeme elől, biztonságba helyezve így a barátságukat. A múlt ekkor a megszokás csábításának formájában szólítja meg. A szellemi létezés új alapzatára a modern tudományban talál rá, s ennek szigorú gondolati következményei, azoknak az életre való alkalmazása számos alkalommal megdöbbenést vált ki az asztaltársaság tagjaiból. Egy alkalommal a szovjet helyzet bírálatától az osztályharc tételének kritikáján keresztül eljut a világban bekövetkező változások szubsztanciális okának a megfogalmazásához. Ez pedig a gének szakadatlan háborúja. Nem kevesebb következik ebből, minthogy a fennálló kultúra védelme előírja a bűnözők és az elmebeteg sterilizálását. Ezen a ponton mintha Margolin történelmi relativizmusa, amihez a tudományos gondolkodását is illeszti, csorbát szenvedne. A konzekvens gondolkodásnak még az ő rigorózus magatartása esetében is megvannak a határai.

A súlyos kérdésekkel való küszködésnek azonban lehetnek ilyen következményei, hacsak nem utasítjuk el már magukat a kérdéseket, amelyeket Margolin mint a zsidó vallást és jellemet kutató szakember, tudományos kérdések formájában vizsgált. Ide kapcsolható Margolinnak az élőködést és a parazitaellenességet érintő dilemmája is. Az antiszemitákkal látszólag egyetértve, végső belátásként ismeri fel a zsidók élőködő voltát, amit a zsidó történelem példáival illusztrál. Azonban – teszi hozzá – a bennük meglevő parazitaellenesség mindig arra indította a zsidókat, hogy hozzák létre saját országukat. Ennek példái a történet idején a palesztinai telepések és más fiatal zsidók, akik az angolok ellen hirdettek harcot. Margolin elgondolása szerint az élőködő is arra törekszik, hogy kibontsa a virágait. Ezt a gondolatot kivetítve a létezés hierarchikus rendszerére, felteszi a kérdést: Vajon nem lehetséges, hogy saját szempontjából az élőködő a lét magasabb szintjén áll, mint az, amin élőködik? Miként az ember is, aki a növény- és állatvilágon élőködik. Margolin tehát tudományos kérdésekké alakítja át az őt nem eresztő egzisztenciális kérdéseket, ami számára egyfelől a kerek, hézagmentes világlátás biztonságát nyújtja, másfelől nagyon is tisztában van vele, hogy ezzel a döntésével intellektuális védelem alá helyezi magát. Mindenesetre gondolkodásának

meghökkenítő következményei mutatják, hogy a törvényt követő zsidóság életvilágának vagy az ennek emlékéből kinövő készítmények vizsgálatához a természettudományok és az önmagát tudományként megfogalmazó lélektan nem minden esetben nyújtanak kellő segítséget.

Hertz Dovid Grein – Leah, Esther és Anna

Borisz Makaver és Margolin doktor még Varsóból ismerte a tőlük egy generációval fiatalabb Hertz Dovid Greint, akit akkoriban Davidek vagy Hercus néven mint csodagyereket emlegettek a lengyel és jiddis lapok. A kis Davidek – egy a törvény előírásait szigorúan követő, szegény Smocza utcai írnok fia – ugyanis csodagyerek volt kiváló matematikai képességeinek köszönhetően, ezért aztán sokan hallottak és olvastak is róla. Amíg Makaverék Varsóban éltek, Grein gyakran megfordult az otthonukban, és a gyermek Annának segített az iskolai előrehaladásban. 1920-ban önkéntesként megjárta a lengyel-bolsevik háborút. Később Margolin és a Makaver család is Berlinbe tette át a székhelyét – Margolin tanulni ment, Makaver pedig a berlini üzleti életben kereste a szerencsáját –, s ettől fogva már ők is csak másoktól hallották, miként alakult Grein élete. Tudjuk, hogy idővel felhagyott a zsidó tudománnyal és filozófiát tanult Varsóban és Bécsben, később házasságot kötött egy szegény falusi lánnyal (Leah), akivel Bécs érintésével New Yorkba érkezett még bőven a háborút megelőzően. A karrierje lassan indult be, évekig egy héber elemi iskolában tanított alacsony fizetésért, később azonban az egyik befektetési ügynökséghez szegődött tanácsadóként. Bár nem lett gazdag, de polgári jólétben élhetett a családja. Eközben a Varsóban maradt szüleit és rokonságát elpusztították. A soát követően Grein meghasonlott, mivel megrendült a hite az erkölcsi tanításokban. Ebben az állapotában ismerjük meg, s ekként ismerték meg a Hitler elől menekülő régi ismerősei is, akikkel New Yorkban veszi fel újra a szálakat.

Grein családját a kihűlő kapcsolatok jellemzik. Érzelmében már eltávolodott a feleségétől, Leahtól és két felnőtt gyerektől, Jacktól és Anitától. Nem tudjuk, hogy mennyire hanyagolta el őket, mert bár Esther személyében régóta szeretőt tart, az Annával való kalandig nem fordul elő, hogy ne otthon aludna. A gyerekei már nem zsidók, új identitások megkonstruálásával kísérleteznek. Ennek során fontos szerepet kap a haladó baloldali gondolkodás, amit Grein nehezen visel. Jackról úgy gondolja, hogy érzelmében valójában kommunista, Anitánál pedig inkább a szülők világával szembeni elutasítás kifejezésre jutatásában van szerepe a baloldaliságnak. Mély szakadékot érez közte és a gyerekek között. A helyzet sokkal súlyosabb attól, amit a különböző politikai világlátások indokolhatnak. Bár Jacket a hit és Tóra nélküli identitása sok mindentől megszabadítja, amivel az apja küszködik, de ennek Grein szemében nagy ára van. Jack személyisége egyszerűnek tűnik, mintegy sugárzik róla a problémamentesség, ami arra világít rá, hogy mindaz a zsidó örökség, amihez Grein újra és újra megpróbálja tisztázni a maga viszonyát, Jack számára nem kérdés többé, mert nincs jelentősége.

Nem csak a miatt érez ismételtlen készítményt a fennálló viszonyokból való kilépésre, mert magánéleti zűrzavar veszi körül. Az újabb menekülési kísérletek az egzisztenciális kérdések megoldását is ígérnek, legalábbis Grein ebben bíz. Túl vagyunk a Leahval való Amerikába menekülésen. Annával pedig a közös élet reményében menekül New Yorkból Floridába, azonban felismeri, hogy nem tud és nem is akar amerikaivá válni, mint a gyerekei vagy Anna, aki időközben sikeres üzletasszony lesz. Grein látja, hogy Annát egyre inkább a kalkuláló észjárás jellemzi és annak az óhajta, hogy érthető módon élvezni is akarja az üzleti sikereit, ezzel összefüggésben pedig a többiek feletti hatalmát, de nem kér részt magának ebből az életből Anna oldalán. Alighanem kettejük kapcsolatának az teszi be a kaput, amikor Floridában Anna megpróbálja rávenni Greint, hogy az ő segítségét elfogadva, a tanácsait követve válják köztisztviselőként álló sikeres tudóssá, hiszen minden képessége megvan hozzá. Még a kitűzött célhoz vivő cselekvési programot is megszerkeszti. Grein erre hanyatt-homlok mene-

kül vissza Estherhez New Yorkba. Ekkor Margolin doktor figyelmezteti, hogy örültséget csinál, mert nincs hová menekülni, ugyanis saját maga elől tényleg nem tud az ember hová bújni. Ennek ellenére lesz még egy kitörési kísérlet, próbálkozás arra, hogy visszavonuljon a világtól egy mindentől távoli farmra és szellemi alkotómunkát végezzen, de Estherrel együtt semmi esély sincs a tartós kivonulásra, mert a nő nem tudja elviselni az élve eltemetettséget. Azért vállalkozott mégis erre a kalandra, mert bízott a közöttük meglevő régi kapcsolat erejében, a sokévnnyi egymás iránti vágyódás tartalékaiban. Ezt követően tévedését belátja, ráébred, hogy nem maradt más, akihez a hátralevő életét hozzáköthetné, de már nem is vállalkozna ilyesmire, mert megriad cselekedetei következményeitől, súlyos morális elmarasztalásban részesítve saját magát. Elviselhetetlenné válik számára a gondolat és a tett eltávolodása egymástól, ezért felhagy a cselekvéssel. Nem akar újabb bűnöket elkövetni. Önmagát okolja Luria és Leah haláláért. Luriától elvette azt a személyt, Annát, aki egyedülként még a világhoz kötötte. Leah esetében pedig a halálos betegség kialakulásáért teszi magát felelőssé. A helyzeten csak ront, hogy Leah is így látja Grein szerepét. Ekkor feladja az összes kapcsolatát, belátva, hogy egyetlen visszavonulási lehetősége maradt, ha radikális gesztussal leválik a világról, és helyet keres magának a létezésnek abban a dimenziójában, amelyet a lengyel zsidók évszázadok alatt létrehoztak, s amelyet ő is jól ismert gyermekkorából. Ez a világ, miként Margolin mondta, a gettóban keletkezett és ott is pusztult el. Két helyen kísérleteznek a feltámasztásával: Williamsburgban, ahol Borisz Makaver rabbija is él, illetve Jeruzsálemben a Me'ah Shearim negyedben. Grein az utóbbit választja.

Vajon mégis nem egy olyan ember személyes hányattatásairól van szó, aki nem ismeri ki magát az emberi viszonyok hálójában s a végén átcsapnak a hullámok a feje fölött? Így is lehet értékelni Grein sorsának az alakulását, az utolsó epizódot önmagára mért büntetésként értelmezve. Ekkor azonban az általában vett etika talaján maradunk, kapcsolódás nélkül Grein zsidóságához. Csakhogy Grein alapvetően nem kizárólag etikus személy akar lenni – persze az is –, hanem zsidóként akar létezni kompromisszumok nélkül, s a zsidó tanítás morális mérceinek kíván megfelelni. Tulajdonképpen jó zsidó szeretne lenni, bármilyen gyakorlati következményekkel is jár ez. Ez a döntés nem a pillanat szülötte, hanem hosszan érlelődik. Egy-máshoz adódnak a gyermeknevelés kudarcai, a családi élet széthullása, a beteljesülés illékony természete a nőkhöz való viszonyaiban, amely fokozatosan undort növeszt benne, és személyes problémáit a saját partikularitásán túlmutató horizonton értelmezi. Ráébred, hogy olyan világban él, amelyben ősei törvényét nem lehet betartani, ugyanis minden ez ellen hat, aminek következtében a Tóra korszerűtlenné válik, miként korszerűtlenné, azaz anakronizmussá válik mindenki, aki komolyan veszi a zsidóságát. S mivel a viszonyítási pont egyedül az apák világa, ezért döntenie kell: nem lehet egyszerre két világban élni. Grein eljut a modern civilizáció és kultúra teljes elutasításáig. Az alvilágból kilépve köt ki a Me'a Shearimban.

Grein kivonulása a modern világból talán a gyengeségének tudható be? Ez húzódná meg a döntései mögött? Kézenfekvőnek tűnhet ez a magyarázat, s a könyv végén olvasható levél, melyet az egyik fiataalkori barátjának ír a Me'a Shearimból, ezt alátámasztani is látszik. A Heinéhez hasonlóan szakállat növesztő Grein ugyanis akként értékeli új helyzetét, hogy – képletesen szólva – az imaszíjaival sikerült megkötöznie a benne lapuló vadállatot. Meggyőződése, hogy ezt a tettet a legeredményesebben a törvényt követő zsidóknak sikerült végrehajtaniuk. Ez az élet nem könnyű, rendkívül unalmas és hallatlan erőfeszítések árán lehet csak fenntartani. Grein nem veszíti el azonban azt a képességét, hogy külső nézőpontból is szemügyre vegye magát, s látja, hogy amit tesz, ahogy él, merő stagnálás. Amit tesz, az ő esetében nehéz lenne a vallás területén elhelyezni, merthogy Grein elmondása szerint nem vallásos, nem hisz a kinyilatkoztatásban. Ragaszkodik viszont az isteneszméhez és a törvény aprólékos betartásához.

Mit jelentene azonban Grein helyzetében az amerikai nagyvárosi életviszonyokat adottnak véve megválaszolni a kérdést, hogy miben is áll az ő zsidósága? – a kivonulás gondolatát levéve a színről és nem a félelemtől vezérelve keresni a választ. Hasonló vizsgálatokat végez Vajda Mihály is *A zsidókérdés Magyarországon*, a *Ki zsidó Közép-Európában?*, valamint a *Vagy pária, vagy parvenü* címmel írt esszéiben. [10], [11], [14] Vajda az asszimilált városi zsidók zsidóságát egy sajátos, a tradicionális életviszonyokról levált, de azzal összefüggő magatartáskultúrában véli felfedezni. És ez lehetne a válasz a félelemmel kapcsolatos dilemmára is. Csakhogy van itt valami, egy különbség, ami jelentőssé válhat. Borisz Makaverasztaltársaságához talán az egy Zadok Halperint leszámítva olyan emberek tartoznak, akiknek a kötődése a felmenők tradicionális zsidó világához nagyon erős, és nem csak az időbeli távolság kicsi, hanem a soá ráadásul eltorlaszolja előttük az utat a zökkenőmentes asszimiláció felé. Nincs más viszonyítási pont, mint apáik – saját személyes korábbi élettörténetük idején – közvetlenül megtapasztalt, zsigerileg beléjük ivódott világa, ami rendkívüli volt a maga nemében. Azonban nem mindenki gondolkodik hozzájuk hasonlóan. Jól tudják a történet szereplői, hogy hosszan lehetne sorolni a sikeres asszimiláció példáit a szélesebb környezetükben. Az ilyen esetek vizsgálata kívül esik a történet horizontján, kevésbé érdekli a fiktív regényfigurák kiötlőjét, Singert. Borisz Makavernek és a többieknek a már nem létező lengyel zsidóság nem létező világához kell kialakítani a viszonyukat. Más lehetőség fel sem merül. Így tesz Makaver, Grein tőle is radikálisabban, míg Margolin önmagát béklyózza meg a szkepticizmusa által, de nagyon is érti a másik kettő döntését. Ezen az optikán át nézve már korántsem magától értetődő, hogy Grein esetében félelem szülte menekülésről van-e szó, mint inkább illúziótlan kivonulásról.

A hérakleitoszi patak esete az amerikai kommunistákkal

Borisz Makaverasztaltársasága megveti a kommunizmust Herman, az unokaöcs kivételével, aki a párt tagja. Herman úgy érzi, hogy betokosodott vallási fanatikusokkal és a Szovjetunió ellenségeivel van körülvéve, de nem akarja Makavert megbántani, mert ő hozatta ki Amerikába, megmentve ezzel az életét. Ebben a jól értesült társaságban, amelynek témái szakadatlanul a zsidóság körül forognak, közhelynek számít, hogy a Szovjetunióban üldözik a zsidókat, s ebből a szempontból nincs jelentősebb különbség Hitler és Sztálin között. Természetesen itt a vallási előírásokat megtartó zsidókról van szó. Azok a zsidók ugyanis, akik a kommunizmus támogatóivá válnak, vagy ami mindennek a teteje, beállnak az erőszakszervezetekbe vagy a rendszer provokátorai lesznek, a szemükben nem zsidók többé. Annak a rettenetes helyzetnek a tanúságtévőivé válnak, hogy mivé válnak a zsidók, ha elhagyják Istent. Teljesen érthetetlen a számukra, hogy mi vonzza ezeket az embereket a kommunista eszméhez.

Nem kell azonban Moszkváig futni, hogy kommunistákkal találkozzanak, akik Amerikában jobban szeretik a haladó szellemű baloldali önmeghatározást, ami egy sajátos mimikri része. Hogy mitől válik valaki haladó gondolkodásúvá, ha nem is fogadható el egy hithű zsidó részéről, azért különféle okokkal magyarázható. Herman szüleit és rokonságát Hitler pusztította el, ezért ő Hitler ellenségei iránt érez hálát, ráadásul a kommunizmus melletti elköteleződés az ő esetében nem új keletű, hiszen már harcolt a spanyol polgárháborúban is. Jack Grein esetében az önmagában is kételkedő apja mércéinek a használaton kívül helyezése, valamint a felületességgel párosuló naiv jóindulat vezeti el a kommunizmust elfogadó baloldalisághoz. Ezt a gondolkodás- és viszonyulásmódot ezekben a baloldali körökben szabadgondolkodásnak is nevezik. Ekként szabadgondolkodó Anita Grein német barátja is.

A történet során számos dialógus szövődik kommunisták és a kommunizmust megvető szereplők között, akik egymást próbálják meggyőzni, valamint az eszmében kételkedő kommunistával is találkozunk, aki viszont a súlyos kétségeit próbálja elaltatni – sikerrel. A má-

sokkal folytatott párbeszédék eredménytelenek, mert nem a megértés motiválja azokat. Mindkét fél már kialakította a meggyőződését, és azt próbálják a másikkal elfogadtatni. A kommunista gondolkodás logikája, miként azt Singer ábrázolja, az Arthur Koestler által megrajzolt Rubasov elvtárs kihallgatásainak és a cellában önmagával folytatott párbeszédeinek a részleteit idézi fel [3], persze anélkül hogy Singer kommunista szereplői felismernék érvelésük alapvető kegyetlenségét. Makaver, Grein, Margolin és Luria azonban világosan érzékelik a kommunista álláspontnak nem csak a megtévesztő szándékát, tulajdonképpen hazugságát, hanem a gondolkodás és a belőle kinövő magatartás nyers durvaságát és hidegségét is. Hermant a Szovjetunióba küldi a párt és értésére adják az elvtársak, hogy tönkreteszik az amerikai egzisztenciáját, ha megtagadná a parancsot. Amerikába érkezésekor aláírását adta ugyanis, hogy nincsenek kommunista kapcsolatai. Ezt felhasználva tartja sakkban Hermant a párt. Borisz Makaver, akinek Herman mindezt elmeséli, undort érez az ilyen lelketlenek iránt. Figyelmezteti Hermant, hogy végzetes hibát követ el, aki érti is az intelmet, mert neki is kétségei vannak az elvtársai szándékait illetően, de nincs más választása. Nyoma is veszik a vörös paradicsomban. Ekkor keresi fel Makavert a szintén kommunista Sylvia, Herman felesége, hogy a segítségét kérje. Makaver jó emberismerő, sajnálja Sylviát, de mivel kellő bepillantást nyert már a kommunista érvelés sajátosságaiba, úgy ítéli, hogy Sylvia előbb-utóbb a gyászt követően arra a belátásra fog jutni, hogy Herman a munkásosztály ellensége volt. Makaver logikailag világos következtetése: a kommunistáknál alapszabály, hogy mindig a hóhérnak van igaza. Ennek az egyszerűnek tűnő, de mégis mély belátásnak az igazságát Sylvia a saját helyzetén tapasztaltná meg hamarosan, ha meglenne benne a képesség arra, hogy tartósan kívülről lássa azokat az élethelyzeteket, amelyeknek részesévé válik.

Baloldali jótekonysági esetet szerveznek a szovjet háborús károsultak megsegítésére, valójában a pártnak gyűjtenek pénzt. Barátai unszolására Sylvia is elmegy, akivel rendkívül figyelmesen bánnak a többiek, segítve megőrizni a hitét az eszmében a személyes tragédia ellenére, azonban még véletlenül sem ejtik ki Herman nevét. Úgy tesznek, mintha nem is létezett volna. Ezt megelőzően azonban már értelmezték Sylvia számára Herman eltűnésének lehetséges okait, amelyekért valójában Herman tehető felelőssé: nem is volt annyira hithű, már-már trockizmusra utaló jeleket mutatott, Spanyolországban harcolva is árthatott a pártnak. Volt aki megfordította a logikai sorrendet, és úgy gondolta, hogy ha tényleg letartóztatták Hermant a szovjetek, akkor Herman bizonyára bűnös volt. Sylviát elborzasztja a kifordított logika és a szívtelenség, ahogy az egyes embert eltapossák az általános nevében és máris elfelejtik. Eszébe jutnak Hermannak az ő megnyugtatóására elmondott magyarázatai, hogy nem az érzelmeknek kell meghatározniuk a cselekvést, hanem az események dialektikáját figyelembe véve kell dönteni. A kérdés csak az, hogy milyen mércék alapján, ha a főszabály az, hogy nincs szabály: a mai barát a holnap ellenség. A történelmi léptékű folyamat, a társadalmi fejlődés így a medrét és folyását szakadatlanul változtató hérakleitoszi patakhhoz hasonlatos. Engedve a képzavarnak, ez a patak nyelte el Hermant is. Ilyen előzmények után érkezett meg Sylvia a gálaestre, ahol gyakorlatias döntést hoz. Ráébred, hogy ha a felszínen akar maradni, ha nem akarja megsemmisíteni a felépített egzisztenciáját s ennek részeként elveszteni az állását, akkor a párt kebelében muszáj maradnia. S ha nem akarja felkötni magát Herman elvesztése miatt, akkor meg kell próbálnia normális életet élni. Ezzel pedig beteljesíti Borisz Makaver néma jóvendölését.

BEFEJEZÉS

Az antikommunista szereplők egytől egyig úgy látják, hogy Amerika vak a kommunisták konspirációs tevékenységével szemben. Látva a lapok kulturális rovatainak hangvételét, hallva a munkahelyeket behálózó és sokakat sakkban tartó kommunista befolyásról, mindez félelemmel tölti el őket. Olyan kép tárul elénk, amiként ugyanezekben az években Polányi Mihály érzékelte Angliában a saját akadémiai környezetét. Meg volt rettenve attól, hogy a nyugati intelligencia mennyire védtelen a szovjet propagandával szemben, s korlátozott módon sokak a szolgálatába szegődnek. Polányit ez cselekvésre sarkallta és mozgalmat alapítottak *Congress for Cultural Freedom* néven, amelynek égisze alatt megpróbálták felvenni a kesztyűt és leleplezni a szovjet valóság igazi arcát, bemutatva a szovjet propaganda tényleges szándékait. Hasonló célok motiválták a problémaválasztást és ezzel összefüggésben elemzéseinek az irányát a *Személyes tudás* című korszakos tudományfilozófiai művének megírásakor is. [4]

Amennyiben Singer és Polányi nem értette félre fatálisan az őket körülvevő helyzetet – aminek kicsi esélyét látom –, kettejük érzékelésének a szűrőjét elfogadva, a meglátásaikat figyelembe véve árnyalni lehet, vagy inkább differenciáltabban lehet megítélni Teller Ede 1954-es hírhedt szereplését Robert Oppenheimer biztonsági meghallgatásán, aminek eredményeképpen visszavonták Oppenheimer biztonsági engedélyét, így nem juthatott ezt követően atomtitkok birtokába. Tellert az Oppenheimerrel szolidaritást vállaló amerikai tudósvilág ki-közösítette, a média ellene fordult a gonosz az ő személyében találva meg. Mindez Teller intellektuális elszigetelődéséhez vezetett, elveszítve korábbi termékeny tudományos kapcsolatait. [1], [2], [15] Az innen datálható negatív társadalmi megítélés átszűrődött a hazai sajtóba is, aminek a maradványaira itt-ott a mai napig felfigyelhetünk. Figyelembe véve az FBI nyilvánosságra került anyagait Oppenheimer kommunista kapcsolatairól, a személyiségével összefüggő fenntartásokat és a következmények irányából megkérdőjelezhető tanácsadói tevékenységét, Teller aligha mondhatta volna, hogy Oppenheimer személye ne jelenthetne biztonsági kockázatot. Tehát nem azt a kérdést téve fel, hogy Oppenheimer bizonyíthatóan szovjet kém volt, avagy sem. Mindegy, hogy számításból, bosszúból vagy bármi más okból viselkedett így, azt mondta, amit az Oppenheimerrel kapcsolatos információk birtokában bárki másnak is mondania kellett volna, ha minden más szempontot kizár. Hogy Teller megtette-e ezt, nem tudjuk. A tudományos közvélemény Tellert kirekesztő magatartása és a sajtó hangulat-keltésének az okai vélhetően nem azzal kapcsolatosak, hogy Teller felületesen alakította volna ki az álláspontját Oppenheimert illetően. Mindezen események és magatartások megértése nem az atomfizikai szakmai viták inherens szempontjaiból vagy az elvárt magatartás rögzített szabályrendszereiből kiindulva történhet meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] BENCZE, Gyula. *Oppenheimer, a magfizikus*. Fizikai Szemle 63 (2013/3), 101–104. http://www.epa.oszk.hu/00300/00342/00270/pdf/EPA00342_FizSzem_2013_03.pdf
- [2] HARGITTAI, István. *Teller Ede. A szabadság bajnoka vagy háborús uszító?* Magyar Tudomány 169 (2008/3), 263–271.
- [3] KOESTLER, Arthur. *Sötétség délben*. Budapest: Európa-Reform, 1988. 197 p. ISBN 963-02-5797-1.

- [4] SCOTT, William Taussig, MOLESKY, Martin X., S. J. *Michael Polanyi. Scientist and Philosopher*. New York: Oxford University Press, 2005. 364 p. ISBN-13 978-0-19-517433-5
- [5] SINGER, Isaac Bashevis. *A sátán Gorajban*. Budapest: Európa, 1978. 186 p. ISBN 963-0715-740.
- [6] SINGER, Isaac Bashevis. *Szerelem és száműzetés*. Budapest: Gondolat, 1991. 396 p. ISBN 963-282-474-1.
- [7] SINGER, Isaac Bashevis. *A Moszkát család*. Budapest: Novella, 1996. 607 p. ISBN 963-7953-78-7.
- [8] SINGER, Isaac Bashevis. *Apám bíróságán*. Budapest: Filum, 1999. 330 p. ISBN 963-8347-62-7
- [9] SINGER, Isaac Bashevis. *New York árnyai*. Budapest: Novella, 1999. 607 p. ISBN 963-7953-27-2.
- [10] VAJDA, Mihály. *A zsidókérdés Magyarországon. Gyurgyák János monográfiája*. In: Uő.: *Sisakrostély-hatás*. Pozsony: Kalligram, 2007, 58–67. 384 p. ISBN 978-80-7149-939-8.
- [11] VAJDA, Mihály. *Ki zsidó Közép-Európában*. In: Uő.: *Sisakrostély-hatás*. Pozsony: Kalligram, 2007, 68–90. 384 p. ISBN 978-80-7149-939-8.
- [12] VAJDA, Mihály. *Szimbiózis és gyűlölet. Megérthetjük-e a katasztrófát?* In: Uő.: *Sisakrostély-hatás*. Pozsony: Kalligram, 2007, 91–112. 384 p. ISBN 978-80-7149-939-8.
- [13] VAJDA, Mihály. *A német zsidóság*. In: Uő.: *Sisakrostély-hatás*. Pozsony: Kalligram, 2007, 113–129. 384 p. ISBN 978-80-7149-939-8.
- [14] VAJDA, Mihály. *Vagy pária, vagy parvenü. Hannah Arendt a zsidók asszimilációjáról*. In: Uő.: *Sisakrostély-hatás*. Pozsony: Kalligram, 2007, 146–175. 384 p. ISBN 978-80-7149-939-8.
- [15] VARGA, János. *60 évvel ezelőtt zajlott a 110 éve született Oppenheimer meghallgatása. A Teller–Oppenheimer kapcsolat*. Nukleon 7 (2014. december), 1–7.
https://nuklearis.hu/sites/default/files/nukleon/7_4_173_Varga.pdf

ACTIVE-COOPERATIVE LEARNING APPROACHES IN ENGLISH COMMUNICATION CLASSES

Judit KÓNYI¹

ABSTRACT

Transmissionist learning approaches do not seem to be suitable for the students of the 21st century. Methods of experiential learning prove to be more effective for Generations Y and Z due to their active participation in the process. Besides efficiency, personal engagement and interactive learning through experience also provide opportunity for the development of interpersonal skills which are increasingly important at workplaces. Active learning frequently involves cooperative methods which allow students to construct their own knowledge while increasing their levels of motivation and satisfaction as well as adopting a more positive attitude to the teacher. In order to examine how the above approaches work in the classroom, I conducted an experimental English Communication course at Budapest Business School. The paper aims at sharing the findings based on this work.

KEYWORDS

Active-cooperative learning, motivation, personal engagement, interpersonal skills, business English communication, experiential learning

INTRODUCTION

Transmissionist learning approaches do not seem to be suitable for the students of the 21st century. For Generations Y and Z methods of experiential learning prove to be more effective due to their active participation in the process of education. Besides efficiency, personal engagement and interactive learning through experience also provide opportunity for the development of interpersonal skills, which are increasingly important at workplaces. Active learning frequently involves cooperative methods which allow students to construct their own knowledge while increasing their levels of motivation and satisfaction as well as adopting a more positive attitude to the teacher.

It is obvious that both the needs and requirements of students have changed and teaching must be transformed in order to improve efficiency by satisfying them. “Creative content delivery must be integrated in order to keep the students engaged and challenged both in and out of the classroom” [1: 46]. The new generations are accustomed to constant challenge and action and this is what they seek in the classroom. Faculty should not only teach and educate but entertain, as well. The application of active and cooperative learning methods appears to be a possible solution.

Charles C. Bonwell and James A. Eison in “Active Learning: Creating Excitement in the Classroom” [2: 19] offer the following definition for active learning: “it is proposed that strategies promoting active learning be defined as instructional activities involving students in doing things and thinking about what they are doing”, while the Center for Educational Inno-

¹Dr. Kónyi Judit, PhD, senior lecturer, Budapest Business School, College of International Management and Business, Department of International Business Languages, e-mail: konyi.judit@uni-bge.hu

vation of the University of Minnesota defines it as follows: “Active learning is any approach to instruction in which all students are asked to engage the learning process” [3]. The role of students is different as they are not merely passive recipients of information, in contrast to traditional learning approaches. The university faculty are helpers and facilitators delegating some of the responsibility of learning to the students who may exercise control over the learning process.

Active learning approaches frequently involve cooperative methods which allow students to construct their own knowledge while increasing their levels of motivation and satisfaction as well as adopting a more positive attitude to the teacher. Spencer Kagan [4: 3] defines cooperative learning as a teaching arrangement that refers to small, heterogeneous groups of students working together to achieve a common goal. Kagan [5] identifies four basic elements of cooperative learning: positive interdependence, individual accountability, equal participation, and simultaneous interaction. Positive interdependence means that gains of individuals or teams are positively correlated. Individual accountability suggests that every member of a group is held accountable for doing a share of the work. The requirement of equal participation is met when everyone is given equal shares of responsibility. Simultaneous interaction refers to the situation when there is sufficient time to allow many student interactions. In order to examine how the above approaches work in the classroom, I conducted an experimental Business English Communication course at Budapest Business School Faculty of International Management and Business and employed combined strategies including cooperative learning methods in another communication course, as well. The paper aims at sharing the findings based on this experiment and empirical research.

In the past years, student motivation at institutions of higher education has been decreasing significantly, which had a negative effect on teacher motivation and student-teacher relationship, as well. At Budapest Business School it also resulted in a higher number of students’ failing their business/economics language examination which is a major problem, as BA/BSc students are awarded a degree only upon presenting a B2 level business/economics language certificate in one or two languages, depending on their program. Additionally, classes have become more and more impersonal, regarding not only student-teacher but also student-student relationships, which also affected motivation levels and work morale unfavorably.

HYPOTHESES AND ANTICIPATIONS

At the beginning of the work my hypothesis was that cooperative learning approaches may improve this situation as a consequence of the following benefits:

- 1/ Boosting the efficiency of teaching and learning.
- 2/ A more relaxed atmosphere in the classroom may create a positive impression in the students which can be attached to both the learning process as such and the course itself.
- 3/ Cooperative strategies may also improve several interpersonal skills such as verbal and non-verbal communication, presentation skills, listening, negotiation and persuasion skills, conflict resolution skills, social skills, self-assessment, emotional intelligence, teamwork, decision-making, problem-solving.
- 4/ The classes may become less impersonal resulting in an improved student-student and
- 5/ teacher-student interaction.
- 6/ The increased levels of student motivation may lead to better academic achievement.
- 7/ There are lower levels of anxiety for students.
- 8/ Faculty motivation will develop.
- 9/ Renewed teaching practices might enhance the quality of education.

Concerning the disadvantages, the following problems were anticipated:

- 1/ Active-cooperative methods may be more time-consuming than traditional ones.
- 2/ They may require more preparation and
- 3/ different, for example coaching and organizational skills from the teacher who may be inexperienced in these areas.
- 4/ Students might have negative presumptions about the faculty's workload invested in the classes.
- 5/ Students may resist non-traditional approaches requiring their active participation.
- 6/ The workload may be unequally shared within the groups as it may be difficult to engage more passive students in the work.
- 7/ Cooperative approaches may be less suitable for certain course materials.
- 8/ The teacher may fail to persuade students to invest more home-learning time in their studies.

ACTIVE-COOPERATIVE METHODS IN THE BUSINESS ENGLISH AND COMMUNICATION OF INTERNATIONAL RELATIONS SEMINARS

In the academic year of 2017-18 I carried out research on the use of active-cooperative methods in higher education in an English language Business Communication seminar for BSc students of International Business Economics. I chose this target audience as it was a relatively small group of thirteen students with a fair, B2/C1 level of English. Business English courses which cover the material necessary for the required business language examination are also part of their program for three terms. Thus, it was a “lower-risk” course of one 90 minute-long practice per week. However, interestingly, only seven out of thirteen students gave their written consent to allow their work to be used for research purposes, although they were informed that it would be done anonymously. The refusal could be an indication of the students' hostility towards any new methods they were not familiar with and any extra work the liability might necessitate. As Joel Michael [6: 45] observes, students' expectations about teaching and learning are based on their prior experiences, and these “are commonly reinforced by the images of teaching and learning in the media”, which contributes to their feeling uncomfortable about active learning.

Fortunately though, those unwilling to consent, did not refuse to take part in the pilot project. However, owing to the low number of participants, this paper will not rely on quantitative analysis.

At the beginning of the semester the students were given the opportunity to define their own learning goals. At their request, in the first part of the semester they could acquire practical knowledge on the topic of job-seeking built on the foundation of the factual knowledge they gained in the Business English courses. In the second part they improved their negotiation skills. I let them make their choice as a wanted to increase the participants' motivation through positive experience. For the same reason their performance in the cooperative tasks was not graded, only textually assessed, except for a short test and a presentation, in order to avoid stressful situations as much as possible, help students find joy in their studies and contribute to the deconstruction of the resistance to invest time and energy in learning anything in addition to the compulsory minimum.

The topic of job-seeking was divided into the following four sub-topics based on the participants' requirements: CVs, Motivation letters, Job advertisements, Job interviews, which were further separated into sub-sub-topics. The students worked in small, informal, ad hoc groups of four. The groups were formed spontaneously by the participants, who usually

chose to join their immediate neighbors, unless instructed otherwise. Each group member was responsible for the collection of information on his or her sub-topic from the material uploaded on Coospace, an online learning management system, in advance, and by doing Internet search on their mobile phones in class (links were also provided). Instead of the typical classroom instructions: “put away your mobile phone”, or “do not talk in class”, they were encouraged to do the contrary, which they seemed to appreciate. In order to process the information, diverse active-cooperative learning activities were used, which included world café, jigsaw, co-op, brainstorming, mind- and concept map, word cloud, group composition, self- and group assessment, peer teaching, group testing and competition, individual and group presentations, think-pair-share, pair project work, negotiation simulation.

The following paragraphs will elaborate on the actual use of some of the above-mentioned methods in the Business Communication class. Presumably the best methodology to activate students both mentally and physically is the World Café method as the two are interrelated and “experience increases the overall quality of functioning of the brain” [7: 118]. At the beginning of the semester the participants read an article about the new skills required by employers. Following the comprehension check questions and the clarification of the basic terms, they were put into groups to reflect upon the text and what they thought the most important soft skills were. In a café-like environment with tables for four the method was introduced. During the first round of 10 minutes the group members shared their ideas about employability and wrote the keywords on a flipchart paper sheet. In the second round three people from each group were asked to change table and join another group, the one who stayed at the original table, the “table host”, briefly summarized the ideas of the previous group for the new members. After the discussion, their ideas about soft skills and employability were also written on the flipchart paper. After the third group change, at the “harvest” stage a member of each group was invited to share their insights with the rest of the class. Finally, they had to make guesses about the most demanded job skills in the future and compare their list with the World Economic Forum 2020 list of Job skills. The informal, café-like ambiance encouraged even less confident students to participate in the discussion. It was also a good opportunity for the students to get to know each other. Presumably, they learnt more vocabulary from the article and the following discussions than they usually do by writing the new words into an exercise-book and trying to cram them.

Motivation letters were taught with a version of the jigsaw technique. The topic was divided into four segments: 1/ layout illustrated with motivation letter templates 2/ vocabulary, useful phrases 3/ general tips 4/ letter samples and formal style. Again, information and additional sources were provided both online and on printed handouts. Each group member was responsible for acquiring “expert” knowledge on a different segment of the topic. After taking notes of the most important information, “experts” of the same segment from each group formed a temporary group to discuss the main points. Returning to their original groups, they presented their segment to the rest of the group, who could ask questions for clarification. To finish the work, each group had to find a job advertisement on the Internet which seemed relevant to their future qualification and write a motivation letter together. The follow-up homework was a motivation letter to be written individually.

Similarly, information on job interviews was gathered and shared collectively, based on videos and the material provided on Coospace. Following the mini-interviews that the students could rehearse in pairs, as a home-assignment, they were allocated the task of preparing a video recording of a job interview with a student of their choice as the interviewer and make a written analysis of their own performance in the job seeker’s role. Everyone received a per-

sonalized, written evaluation of both the video interview and the analysis in an e-mail. This is an example of a student's video-interview analysis:

This is a video of me attending a fake job interview.

About my appearance: I seem like I am nervous and a bit underprepared. My mimicry is terrible, my face keeps doing crazy moves and twitches due to the nervousness. I seem like I should pull myself together. I am not wearing clothes suitable for the occasion. I might look too tired and out of strength.

Speaking style: I can hear and see myself stammering and stuttering during the whole video. In some parts of it I might seem like I am telling a crammed text. I don't use many words of high level. There are a lot of slip on the tongue. I don't speak fluently.

Answers: I use way too short sentences in reply. I avoid telling long stories and I don't go deep down in details. I don't get personal, I stay minimalist. I might seem boring by saying sample answers. I should explain them more.

Manner of lecturing: I don't look straight into the camera (the employer). I am not good at presenting and selling myself. I am not that convincing. It is obvious that I am a greenhorn. I don't seem like somebody who is passionate and determined, neither who would go the extra mile – they would be really important. I don't smile that much and I don't keep eye-contact either. I ought to be more decisive and have more confidence to overcome my greatest weakness: speaking in front of strangers.

Length: The length of this video is unrealistic. A real job interview takes much more time than this.

In order not to mess my interview up in real life, I should prepare well before. I could use a recorder, I should practice in front of the mirror and should collect all my thoughts, skills and basically everything that I want to share. This could help me get rid of my nervousness. I need to remind myself that I want nothing but selling myself, if I am looking for a job.

I should check everything step by step well in advance.

The teacher's remarks sent in an e-mail were as follows:

Dear Ildikó,

Finally I managed to get access to the video and the analysis, as well - thank you.

I was happy to hear quite a few special terms and phrases, a rich vocabulary, a good command of English with a good accent. It was fluent, the pace of speech was appropriate – after all, you can't have ready-made answers, you need to think before you reply. Shorter sentences are all right in a conversation. Maybe your style could be more formal (although it depends on the company culture), e.g. by the use of linking phrases like however, nevertheless, all in all, etc.

I suppose you should work a bit on your introduction: who are you, what's the essence of you as a professional: 1.a short statement of your

career history, 2. one of your recent/greatest achievements 3. your future aspirations (which should be relevant to the position you have applied for). So, you should mention some facts and avoid sounding too vague.

I agree that your body language needs some “polishing” but, of course, it is difficult to keep eye contact with a camera in a mock interview. Anyway, too much eye (and body) movement should be avoided. You lack confidence, although, believe me, your English sounded one of the best. You should use more pitch instead of talking monotonously – that may give the impression of boredom, lack of interest and devotion. Don’t be afraid to use more facial expressions and hand gestures, and don’t be afraid to smile.

I’m sure that more practice, more experience will help to improve your performance.

Thank you for taking this task seriously. I hope it will prove useful for you soon.

Best wishes,

Besides the Business Communication group, active-cooperative learning techniques were employed, although not exclusively, in another English Communication course of the language of international relations. Here the compulsory literature, a preparatory course book for the advanced level international relations language examination, was published in 2010. The course syllabus included topics like Hungary on the international scene, migration, human rights, minority rights, international conflicts, etc. Obviously, the texts for reading comprehension, translation or commentary are all outdated, although they serve well the aim of vocabulary building. Thus, it is the instructor’s task to bring current articles and videos into the classroom. As the students were reluctant to read numerous lengthy articles and discussions or do summaries, vocabulary work and other traditional tasks which they find boring, too demanding and time-consuming, active-cooperative strategies proved to be useful supplements for the course.

As an oral mediation exercise, instead of summarizing an English article in Hungarian, students could watch a short documentary about the situation in Syria, and they were assigned the task of preparing the Hungarian voice-over for the video. It was not the usual school exercise but a product they made, which enabled them to concentrate not only on the content but also on the importance of the pace of speech and pausing. In addition, they could try to produce a text of publishable quality for the media.

In the same class another activity included the identification of the keywords of an article the cut-up paragraphs of which had to be put into the right order as a group task. Following this, the groups prepared word clouds of optional shapes and colors including the key ideas on a flipchart paper. Finally, a gallery of the word clouds was formed and students chose the best work which was awarded with a bar of chocolate. In the meantime, some students could make a word cloud with an Internet application for fun.

Students’ Perceptions

As far as the students’ perceptions are concerned, in the experimental Business Communication class students were requested to complete mid-term and end-of-term self-, peer and group evaluation sheets as well as a brief questionnaire about the video-based job interview, all anonymously.

Cooperative Learning Self Evaluation

Name _____ Team _____ Date _____

Project Topic or Title:

Briefly describe your contribution to the cooperative learning project:

If you were doing this project again, what would you do differently to improve your work?

How could your team work together more effectively next time?

Your Teacher's Comments:

Your Grade for Yourself:

Your Teacher's Grade for You:

Copyright 2012 by Chad Marks, Teacher-Written Edware, LLC. All rights reserved.

Figure 1: Self-evaluation template

<https://www.google.com/save?ved=2ahUKEwiz9ZTdI9HbAhUEUIAKHbo7DNcQkI4BegQIARAK>

Quick Peer Evaluation Form

Name _____ Class Period _____ Date _____

Write the names of your group members in the numbered boxes. Then, assign yourself a value for each listed attribute. Finally, do the same for each of your group members and total all of the values.

Values: 5=Superior 4=Above Average 3=Average 2=Below Average 1=Weak

Attribute	Myself	1.	2.	3.	4.
Participated in group discussions.					
Helped keep the group on task.					
Contributed useful ideas.					
How much work was done.					
Quality of completed work.					
Totals					

Copyright 2012 by Chad Morris, Teacher-Written Editors, LLC. All rights reserved.

Group Self Evaluation Checklist

Name _____ Class Period _____ Date _____

Topic of Study _____ Group Members' Names _____

As a team, decide which answer best suits the way your team worked together. Then, complete the remaining sentences.

We finished our task on time, and we did a good job! ☐ YES ☐ NO

We encouraged each other and we cooperated with each other. ☐ YES ☐ NO

We used quiet voices in our communications. ☐ YES ☐ NO

We each shared our ideas, then listened and valued each other's ideas. ☐ YES ☐ NO

We did best at _____

Next time we could improve at _____

Copyright 2012 by Chad Morris, Teacher-Written Editors, LLC. All rights reserved.

Figure 2: Peer-and Group Evaluation Template
<http://seafoodnet.info/?k=Support+for+your+self+assessment++PACEY>

Summarizing the responses, students were more or less satisfied with their own work, assigning for themselves a value of 3-5 out of 5. Nevertheless, the textual evaluation revealed that some of them were not satisfied with their teams, claiming that the other members were not willing to work or to prepare for the lessons, more cooperation would have resulted in more effective work, everyone should have done equal part of the work and they found it difficult to activate some of their peers. Criticism included that they should have been more open to each other's ideas. Consequently, it seems that students' team-working skills need improving as the majority of them have an individualist attitude to learning and work. A more collec-

tivist approach should be adopted to be able to meet the requirements of two of Kagan's [5] basic principles mentioned above: positive interdependence and equal participation.

Participants were also requested to complete the following brief questionnaire about the video-based job interview:

Evaluation (video-based job interview + written analysis)

- *What new content did you learn while working on this project?*
- *Did you know more or less than you expected?*
- *What surprised you?*
- *Which skills need to be improved?*
- *Which skills did the task help you to improve?*
- *What kind of difficulties did you face?*
- *Did you find the project useful? Why/why not?*

The findings include that all students found the video-based job interview useful as it helped them gain more confidence and provided the opportunity to practice a real-life situation and learn new vocabulary, learn how to prepare for a job interview, how to answer challenging questions and focus on the use of body language. They thought the project improved both their verbal and non-verbal communication skills.

CONCLUSION

In conclusion, as for the hypotheses of the research about the gains of active-cooperative approaches, the following proved to be justified: the more informal ambience of the seminars bettered both the student-student and teacher-student interaction and led to lowered stress levels. Communication skills were definitely improved, however, certain interpersonal skills like team-working and cooperation skills still need to be developed. Indeed, it was a motivating experience for the teacher to renew teaching practices. Unfortunately, the efficiency of learning was not significantly enhanced in the pilot Business Communication course, as many of the participants were not willing to invest more energy in their studies either in class or at home, while students specialized in international relations were more willing to invest time and effort in their assignments. This may have been due to the fact that in their case the curriculum was more challenging and more interesting and a stricter grading system was employed. Nor did student motivation appear to increase considerably in the Business Communication group, although they seemed to enjoy the activities and their attitude was favorably influenced by cooperative learning. Interpersonal skills as well as emotional intelligence and self-assessment also improved. Even if there is "no significant difference in achievement between cooperative learning techniques and traditional methods, many would argue persuasively that the other benefits of cooperative learning justify its use." [2: 45]

Regarding the presumptions about the possible obstacles, it was confirmed that active-cooperative techniques often require more time than traditional ones and also more preparation and additional skills of the teacher. The hypothesis that the workload may be unequally shared within the group as it may be difficult to engage more passive students was confirmed. It is also true that Business Communication students did not spend more time studying at home. Similarly, it was justified that cooperative approaches may be less suitable for certain course materials, for instance these methods could be sparingly used when teaching negotia-

tion skills. The hypothesis that students resist non-traditional approaches is not supported by the findings of the above empirical research.

As Reena Agarwal [8: 19] writes, cooperative learning is “a socially based view of learning”. It is not merely a teaching technique but “can be regarded as a philosophy”, which “suggests a way of dealing with people which respects and highlights individual group members’ abilities and contributions” [8: 20]. Yes, I agree. Sadly and surprisingly, it often happens that students of the same course do not even know each other’s first names by the end of the term. They do not relate to each other in any way. In my cooperative group, strangers walked in on the first occasion and friends or at least acquaintances who knew each other and cared for each other walked out at the end of the term.

REFERENCES

- [1] MONACO, Michele, MARTIN, Malissa Martin. “The Millennial Student: a New Generation of Learners.” *Athletic Training Education Journal*. 2.2 (2007): 42-46. ISSN 1947-380X.
- [2] BINWELL, Charles C., EISON, James A. *Active Learning: Creating Excitement in the Classroom*. ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. Washington, D.C.: The George Washington University, School of Education and Human Development, 1991. ISSN 0884-0040.
- [3] University of Minnesota Center for Educational Innovation webpage. Retrieved from: <https://cei.umn.edu/active-learning>
- [4] KAGAN, Spencer. *Kagan Cooperative Learning*. San Clemente, California: Kagan Publishing, 1994. ISBN 1879097109.
- [5] KAGAN, Spencer. “Kagan Structures and Learning Together: What is the Difference?” San Clemente, CA: Kagan Publishing. *Kagan Online Magazine*, Summer 2001. Retrieved from: www.KaganOnline.com
- [6] MICHAEL, Joel. “Faculty Perceptions about Barriers to Active Learning.” *College Teaching*. 55.2 (2007): 42-47. ISSN 8756-7555.
- [7] BRANSFORD, John D., BROWN, Ann L., COCKING, Rodney R. Cocking (eds). *How People Learn: Brain Mind, Experience, and School*. National Research Council (US) & National Research Council 2000. Washington, D.C.: National Academies Press, 2004. 384 p. ISBN 0309070368, 9780309070362.
- [8] AGARWAL, Reena. *Cooperative learning*. Gyan Publishing House, 2010. 210 p. ISBN 8178358638, 9788178358635.

„Miattam pusztul...”. Vegyes házasságban élő magyar értelmiségiek attitűdvizsgálata a bánsági szórványban

Sára MAGYARI¹

ABSTRACT

To keep the own language and culture is demanded primarily from intellectuals. That is why we chose to research those Hungarian intellectuals in Timisoara and Timis county, which live in mixed marriages or coming from mixed families. The basic question of our research is the mechanisms that initiate assimilation processes in a middle-aged Hungarian intellectual.

KEYWORDS

Intellectuals, mixed marriages, Hungarian, Timis county

BEVEZETŐ

Amikor közösség sorsáról hozunk döntéseket, amikor vezetőként valamilyen irányba tereljük emberek életét vagy kutatóként állítunk egy s mást róluk, gyakran tapasztalom, hogy ezek az emberi csoportok arctalanok. Gyakran számadatok, interjúalanyok, és olyan, mintha elfelejténénk, hogy valójában értő és érző, gondolkodó emberekről van szó. Pedig ma már tudjuk, hogy a legtöbb döntésünk érzelmi motiváltságú és nem értelmi alapú (vö. kilátásmélet Kahneman–Tversky [1998]).

Kevés olyan kutatásunk van a kisebbségekre, az asszimilációs folyamatokra vonatkoztatva, amely az embert magát vizsgálja, amely feltérképezné döntési mechanizmusait arra vonatkozólag, hogy miért is dönt a nyelvmegtartás mellett vagy ellen, illetve miért asszimilálódik, miért nem. A legtöbb esetben a külső tényezőket vizsgáljuk, azokat a történéseket, állapotokat, amelyek hatnak az egyénre, pedig: „Az asszimilációnak vannak külső és belső feltételei, illetve okai” (Bodó 2013: 69) is.

Bodó (2013: 69–70) három szórványosodási, asszimilációs tényezőt határoz meg: vannak általános/országos tényezők (társadalmi értékek, jogok és kötelezettségek, politikai kultúra, politikai intézmények, kormányzati politika), léteznek lokális tényezők (demográfiai viszonyok, kulturális, oktatási intézmények helyi léte, helyi kisebbségi elit, helyi – etnikumközi – hagyományok), de számolni kell a közvetlen környezettel is (család, baráti kör, iskola, munkahely).

Ebből a hármasságból kiindulva olyan vizsgálódásokat kezdtünk meg, melyek fordított módon közelítenek az asszimilációs, szórványosodási folyamatokhoz. Többször utaltunk már arra, hogy sem kutatási témaként, sem oktatási stratégiaként vagy módszerként nem nagyon tudunk mit kezdeni a közoktatásban az olyan diákokkal, akik vegyes házasságokban élnek (Magyari 2017). Nehezen birkózunk meg avval a helyzettel, hogy egyre több gyermek jön a magyar tannyelvű iskolába és nem beszélnek olyan szinten a magyart, hogy azon tanulhassanak, illetve az oktatási-nevelési folyamat során nem tudunk mit kezdeni a gyermek nem magyar felével. Gondolok olyan problémákra, hogy milyen nyelven tartsuk a szülői értekezletet, mit tegyünk vagy ne tegyünk olyan ünnepek alkalmával, amelyek vagy vallási különbségek mutatói (pl. húsvét), vagy nemzeti ünnepek (december 1.).

¹Magyari Sára egyetemi docens, Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék.

Tovább menve érdemesnek tartjuk megvizsgálni a nyelvileg vegyes házasságok működését az identitás megtartása vagy elvesztése szempontjából, az asszimilációs folyamatok megindulását követően, illetve az alapján is, hogy a helyi magyar közösségek milyen módon reagálnak a vegyes házasságban élőkre.

A nyelv- és kultúramegtartást elsősorban az értelmiségiectől várjuk el. Ezért is választottuk vizsgálati csoportnak a temesvári és Temes megyei magyar értelmiségi réteget, ezen belül azokat, akik vegyes házasságban élnek vagy abból származnak. Kutatásunk alapkérdése, hogy milyen mechanizmusok indítják el egy középkorú magyar értelmiségiben az asszimilációs folyamatokat.

MÓDSZERTAN

Az adattgyűjtés mélyinterjúk kutatással valósult meg: 2015–2016 között csoportos (7,31') és egyéni (8,17') beszélgetéseket végeztünk olyan temesvári és Temes megyei magyar értelmiségiekkel (tanár, fogorvos, könyvelő, újságíró, fordító stb.), akik vegyes házasságban élnek. Párjuk román nemzetiségű. A megkérdezettek (9 személy) nemi megoszlás szerint 5 nő és 4 férfi, életkoruk 38–62 év közti volt. Egyharmaduk betelepült (székely származású), kétharmaduk itt született és itt is tanult.

A korpusz alapján *nyelvi világkép* kutatást végeztünk (Bańcerowski 2008; Magyari 2015), azaz feltérképeztük azt a háttértudást, amely nyelvi alapon mutatkozik meg beszédükben. „A világ nyelvi képe, mint nyelv- és kultúrafüggő képződmény, olyan átlag nyelvhasználó tudásán alapuló kép, amely a világ tárgyairól, jelenségeiről és relációiról szól. Ez a kép nyelvben rögzült, és csak nyelven keresztül válik hozzáférhetővé. (...) [ugyanakkor] nem más, mint ennek a világnak a megértése, interpretációja a józan ész filozófiájának megfelelően, illetve a mindennapi tapasztalatoknak, valamint az adott nyelvközösség által létrehozott vagy átvett és akceptált normák, értékek, minősítések, elképzelések módjainak az összessége, osztályozása az anyagi és a szellemi valóságra való tekintettel” (Bańcerowski 2009: 43).

Mindezek mellett a nyelvi világkép egyfajta tapasztalaton alapuló közös múlt nyelvi lenyomata is, hiszen a kollektív emlékezet olyan közös információhalmazát rejt, amely tudáshalmaz egy-egy beszélőközösség régmúlt időbeli tapasztalatait, életmódját is rögzíti, miközben az aktuális jelenre követendő (vagy éppen elvetendő) viselkedési modellként hat.

Mivel csoportos beszélgetéseket is rögzítettünk a korpuszt *diskurzuskutatásnak* (Hymes 1997; Magyari 2015a) is alávetettük. „Diskurzuselemzéskor a nyelv társadalmi interakciónak tekinthető, így nemcsak formáját és funkcióját vizsgálhatjuk, hanem hatását is, mozgató erejét, vagy akár egy kisebbségben élő közösség identitásalakító feladatát is.” (Magyari 2015b: 245). Végül pedig *korpusz-központú megközelítést* (Balaskó 2005) gyakoroltunk, mely módszer a konkrét nyelvi mintából indul ki, elméletektől függetlenül próbál általánosításokat megfogalmazni a gyűjtött nyelvi anyag vizsgálatára, elemzése során.

Elméleti keret

Ahhoz, hogy az emberi tényezőre reflektálhassunk, interdiszciplináris megközelítést kell alkalmaznunk, hiszen az egyszempontú kutatás a viselkedésnek, az embernek csak egy-egy szegmensét képes feltárni. Hogy minél teljesebb képet kapjunk arról, hogy milyen mechanizmusok indítják el egy középkorú magyar értelmiségiben az asszimilációs folyamatokat, ahhoz elsősorban antropológiai megközelítést gyakoroltunk.

A legtöbb ember bizonyos *bináris oppozíciók* (Lévi-Strauss 1969) mentén észleli a világot, de így működik a társadalom is, az egyéni és csoportos világlátás, észlelés is. Ez azt jelenti, hogy az ember mentálisan megteremt egy olyan valóságot, mely egymást kiegészítő ellentétpárokra alapszik: azaz sarkítva a környezete jó–rossz, szép–csúnya, mienk–idegen stb. A pozitív

értékek mindig a *mi* csoportjába tartoznak, így tehát az, ami a *miénk*, az jó, szép, értékes, ami pedig az *ők* csoportjába tartozik, az negatív értékek mentén szerveződik.

Ugyanakkor az ember cselekedetei spontának, nem az a jellemző, hogy előre megtervezett módon jár el, hanem fontos számára a tapasztalás – ami már bevált, kipróbált cselekvési modell. Gyorsan általánosít – főleg a negatív tapasztalatok alapján. Az általánosítások révén születnek az előítéletek. De ezek természetesen és hasznosak is egyben: az előítéletek segítségével védjük meg azt, ami a sajátunk. A mindennapi gondolkodásmód én-központú is: mindent a saját szempontjából értelmez az ember, az egyéni világlátása, tapasztalatai alapján értékkel (Magyari 2009).

A nyelvi adatok értelmezéséhez a *kognitív nyelvészet* felől is közelítünk: ez a diszciplína szembe helyezkedik „azokkal a nézetekkel, amelyek alappillére az »igazság« fogalma. Az igazságon alapuló elméletek sok helyen nehézségekbe ütköznek ott, ahol a kognitív nyelvészet megértésre, konceptualizációra alapuló szemlélete világos választ tud adni” (Kövecses 2011: 153). Ez a tudományág a jelentésen, jelentéssalkotáson keresztül a megértési, értelmezési folyamatok feltárására vállalkozik.

Mindezek mellett a *kulturális nyelvészetből* ismert jelentés + nyelvi formarendszer + nyelvhasználat (Szili 2011) hármasságát is fegyelembe kell vennünk, mert a kutatási kérdésünk szemantikai és grammatikai alapú vizsgálatot is igényel.

A kutatás részkérdései

A korpusz vizsgálata az alábbi kérdések alapján történt: (a) Miként reflektál egy-egy csoportos beszélgetés a közösséget jellemző kapcsolatrendszerekre? (b) Milyen nyelvi és nem nyelvi eszközök segítségével teremti meg a beszélő saját pozícióját az adott közösségben? (c) Milyen értékrendszerrel azonosul beszéd közben? (d) Hogyan mutatja meg a nyelvtani rendszeren keresztül önmagát, és hogyan alakítja a beszélő az identitását? (e) Melyek azok a nyelvben rögzült tapasztalatok, majd érzések, amelyek előrejelzik, hogy az egyén megindul(ha)t az asszimilálódás útján?

A nyelvi anyag értelmezése

A fenti öt kérdésre ebben a tanulmányban nem fogunk részletes válaszokat adni, csak azokat fejtjük ki, amelyek a konferenciátémához szorosabban kapcsolódnak, azaz alapkérdésünk, hogy milyen mechanizmusok indítják el egy középkorú magyar értelmiségiben az asszimilációs folyamatokat.

(a) Arra a kérdésre, hogy miként reflektál egy-egy csoportos beszélgetés a közösséget jellemző kapcsolatrendszerekre abból következtetünk, hogy milyen módon működik a megszólalások sorrendje, mikéntje. Általános jelenség, hogy hamarabb szólaltak meg a férfiak, illetve a nők közül azok, akik helyiek.

Az is érdekes, hogy mit mond el az ember nyilvánosan és mit négy szemközt. A vegyes házasságokról beszélgetve nagyon sok magánéleti kérdés vetődött fel pl. a házasságok mindennapi életébe tekinthettünk bele, az utódok névadásának eldöntésébe, az iskola tannyelvének megválasztásába, a gyermek vallási felekezethez való tartozásába stb.

Izgalmas vizsgálati probléma, hogy az interjúalanyok szoktak-e kérdezni szakmai, közösséget érintő kérdéseket olyan magyar személyektől, akik valamilyen hatalmi pozícióban vannak. Általános jelenség, hogy az adatközlők úgy érezték, nincs értelme kérdezni, mert nem kapnak válaszokat: (...) *de hát mondjuk politikusok vagy igazgató sokszor nem válaszolnak arra, amit kérdezzük. Aztán, hát hivatalokban... és hogy ha nekik nem „konveneál”, akkor nem válaszolnak pontosan a kérdésre...*(Z3)

(b) Hogy milyen nyelvi és nem nyelvi eszközök segítségével teremti meg a beszélő saját pozícióját az adott közösségekben arra a legjobb mód, ha azt vizsgáljuk, hogy az én, mi ↔ ő, ők tengelyén milyen értéktartományokat működtetnek, illetve, hogy a jelzőhasználat révén milyen értéktartományokat hoznak létre.

Az adatközlők folyamatosan használtak olyan eszközöket, melyekkel meghatározták saját szerepüket a temesvári magyar közösségekben belül. Ezek az eszközök gyakran konkrétak, amikor direkt módon mondták ki saját helyzetüket, esetleg státuszukat, minőségüket. Olykor viszont valamilyen nyelvi kategória segítségével utaltak pozíciójukra: legyen ez az azonosulást kifejező többes számú első személyű igehasználat (*megyünk mi is; ott ültünk mellettük; beszélgettünk*) vagy valamilyen a közösséggel közösen birtokolható tárgy rész tulajdonosaként való önmegjelenítés (*ez a mi munkahelyünk is*).

A legbeszédesebb a jelzőhasználat, de ez is dichotomikus megjelenítésű: a temesvári léthez (amelybe belefoglaltatik a többségi etnikum is) pozitív értékeket társítottak (*nyitott, toleráns, elfogadó*), de a magyar közösség leírásában negatív jelzők is bekerülnek (*zárt, kitaszító*):

„A magyar közösség részéről sokszor éreztem azt – a magyar közösség zártsága és konzervativizmusa miatt – voltak, akiknek megvannak az előítéleteik ezzel [vegyes házasság] szemben. Na most akkor tudjuk, tudjuk, hogy a jövőnkéről van szó, hogy miattam pusztul a magyar nemzet. Ilyen jó hazafias szövegek... és szerintem ezt mindenki megélte, aki vegyes házasságban él (...). Mostanában úgy érzem, ezek a hazafias, nacionalista szövegek egyre erősebbek. Nálunk is, a magyar „toleráns” közösségünkben is érzem ezt (...). Igyekszem nem megsértődni, de azért érzem ezeket a dolgokat” (T14).

Az önpozicionálás eszköze lehet a megmutatkozás vagy a rejtőzködés is. A megmutatkozás abban nyilvánul meg, hogy nyíltan, bátran kimondja az alany, amit gondol, amit érez. A rejtőzködés ennek a fordítottja lehetne, vagyis nem mond el mindent, van, amit szeretne elhallgatni, de grammatikai eszközökkel vagy a paraverbális kommunikáció révén (hanglejtés, -erő, -szín, szünet stb.) mégis utal a ki nem mondott tartalmakra: „*nagyon kellemetlen, amikor nem hívnak meg bizonyos összejövetelekre a párommal együtt (...)* Sokszor éreztem azt, hogy így a szélre taszítottak engemet...” (T14). Beszéd közben elcsuklik a hangja, halkán beszél, nagy szünetekkel, feszültséget teremtve. Nincs kimondva, de ott érezzük, ez a közösségi magatartás nem csupán *kellemetlen* a beszélő számára, hanem ennél több, a fájdalom, a kitaszítottság irányába mutat.

Egy másik megnyilatkozás: „*X nem adott össze engem a románnal, mert ez az ő meggyőződése, hogy elveszít a nemzet egy embert*” (J2). Nagyon halkán, szünetekkel telítve szólal meg a beszélő. Látszólag a kiábrándultság hangja lenne ez.

(c) Változatos képet mutat, hogy az interjúalany milyen értékrendszerrel azonosul beszéd közben, milyen magatartással találja magát szemben, mikor a munkahelyén, baráti körben kiderül, hogy vegyes házasságban él.

Három különböző közösségi attitűd körvonalazódik a korpusz alapján: a *hozzátartozó* magatartás, amely többirányú egyszerre: a beszélő az összmagyarsághoz tartozónak érzi magát, azonosul a temesvári (multikulturális, toleráns) léttel, hozzátartozónak érzi magát az etnikailag vegyes munkahelyhez, baráti körben elfogadó magatartással szembesül.

A magyar munkaközösség részéről a *megtűrt* magatartással szembesül, de a *kirekesztő, kirekesztett* magatartással is meg kell küzdenie az egyházi, illetve a román és magyar munkaközösségekben is: „*Nagyon nehéz. Erőst két lábon álltam Csíkszeredában, itt pedig nagyon megfűjt a szél*” (J3).

(d) A negyedik vizsgálati kérdés arra vonatkozott, hogy az interjúalany miként mutatja meg önmagát a nyelvtani rendszeren keresztül, és hogyan alakítja az identitását. Itt első sorban az igehasználatot vizsgáltam: melyek azok a tevékenységek, amelyek reflektálnak érzéseire, ál-

lapotaira. Gyakori az én-beszéd dominanciája: „Amit én itt hallottam, ezektől most megijedtem, tudd meg. Én soha nem éreztem még egy nanomilliméterest sem. Én egy 120 fős román csapat vezetője voltam, de soha nem éreztem” (S9) – [a román közösség elnyomását, azt, hogy negatív előítéleteket működtetnének].

Az alábbi megnyilatkozás az elutasító, kirekesztő magatartást mutatja, főleg a magyar közösségre vonatkoztatva, akik nem fogadják el a vegyes házasságban élőket, de azokra a helyzetekre is, amikor a román munkaközösségben éri valamilyen kellemetlenség a beszélőt etnikai hovatartozása miatt: „Ezt a stigmatizálást csak itt Európában éltem meg. Több évet éltem kint Kanadában, ott nincs. Ott ez a történet, ezt a dimenziót nem éltem meg” (K8).

Gyakori a korpuszban az olyan igék használata, amelyek az érzésekre mutatnak (*éreztem, megijedtem, éltem meg*). Ezekből arra következtetünk, hogy egyrészt jól működik az önreflexió a megkérdoztetek esetében, másrészt arra utal, hogy emlékezetükben erős nyomot hagynak ezek az érzések, állapotok.

A megmutatkozás másik grammatikai eszköze a névszóhasználat. A jelzős szintagmák értékeit is egyben: „Amíg gyárban dolgoztam (...) nem láttam semmiféle előítéletet. Amióta a magyar ... dolgozom, bekerültem ebbe a zártabb közösségbe, ahol már ezeket a dolgokat érzem. Ebben is van különbség, hogy kinek hol a munkahelye (...) Több az előítélet ezen belül, mint kívül” (P1).

A beszélgetésből kiderül, hogy a többnyelvű munkahelyen (gyárban) nem voltak vagy legalábbis a beszélő nem érzékelte az előítéletes viselkedést, ezzel szemben az új, vezetői, irányítói létet feltételező magyar munkahelyen, igen (*több az előítélet ezen belül*).

(e) Kutatásunk utolsó kérdése, hogy milyenek azok a nyelvben rögzült tapasztalatok, majd érzések, amelyek előrejelzik, hogy az egyén megindul(ha)t az asszimilálódás útján.

Úgy a csoportos, mint az egyéni interjúk során feltűnő, hogy a megnyilatkozásokban az érzések dominálnak. A leggyakrabban (7 megnyilatkozás) a sértettség érzésére következtetünk, de a kitaszítottság (5 megnyilatkozás) és az elveszettség (4 megnyilatkozás) érzése is hangsúlyossá válik.

Másik negatív elem, hogy a beszélők gyakran adnak hangot hiányérzetüknek: az el- és befogadás, a megértés, a mértékletes nyitottság hiánya szólal meg ezekben az interjúkban, de például azt is többen hangsúlyozták (6 személy), hogy a román nyelvismeret hiánya milyen hátrányos helyzeteket teremt: az, aki nem beszél az adminisztráció, az ügyintézés nyelvét, nehezebben boldogul azokkal szemben, akik viszont balansz kétnyelvűek.

Pozitív értékek is felsejlenek a korpuszban: a vegyes házasság, de maga a temesvári szórványlét is tudástöbbletet jelent: két- vagy háromnyelvűség, több kultúrájúság kapcsolódik ehhez a létformához, amit ügyesen is lehet forgatni.

Kétszer történik utalás a beszélgetések során arra, hogy régebben, 20–25 évvel ezelőtt a magyar közösség nem volt ilyen kirekesztő a vegyes házasságban élőkkel szemben, illetve, hogy az itteniek sokkal pozitívabban élték meg azt, hogy más nyelveket is beszélnek, más közösségek is élnek környezetükben.

Az értelmiségi részéről az is elhangzott, hogy a temesvári magyar szórványközösség tagjai erőttöbblettel is rendelkezik(het)nek: „...sokkal többet kell dolgozni, jobban fel kell készülni” (O1). A többszörös munkabírás, felkészültség a nyelvismerettel párosulva revitalizációs eljárásokat eredményezne, ha a magyar közösség tagjai le tudnák győzni előítéletességüket a vegyes házasságban élőkkel szemben.

Az adatközlők elmondása szerint egyéni tapasztalatok, érzések határozzák meg a döntéseiket arra vonatkozólag is, hogy a magyar közösség irányába közeledni szeretnének vagy attól inkább távolodni. Háromi Balázs (2003: 788) megadja ennek magyarázatát: „Az emberek a szokatlan, rendkívüli, látványos és személyesen tapasztalt eseményeket szisztematikusan túl-

értékelik, amikor döntést hoznak. Ezzel függ össze a dolgok, illetve események szubjektív módon tulajdonított jelentőségének egy másik meghatározó tényezője is. Azt, hogy egy adott jelenséget, eseményt mennyire gyakorinak ítélünk, attól tesszük függővé, hogy milyen könnyen hívjuk elő memóriánkból. Nyilvánvaló, hogy a gyakori eseményeket könnyebben tudjuk felidézni, mint az olyanokat, amelyek szökőévenként egyszer történnek meg. Az ember lelki berendezése azonban olyan, hogy megfordítja ezt az összefüggést: nagyobb gyakoriságot tulajdonít azoknak a jelenségeknek, amelyek valamilyen okból nagyobb hatást tettek rá, mint a közömbös, érdektelen eseményeknek.

ÖSSZEGZÉS

A vegyes házasságban élőkkel szembeni attitűd befolyásolja, hogy milyen vallást és tannyelvet választanak gyermekeik számára ezek az emberek. Mindez pedig már nem csak magánügy, hanem a mindennapi emberi problémáink mellett olyan emberi sorsokká nőnek, amelyek magyar közösségünkre gyakorolnak hatást. A vegyes házasságokban élőkkel szembeni attitűdjeink döntik el, hogy kulturális, közösségi veszteséget vagy nyereséget generálunk-e. Érdekes, hogy azokat, akik nyitnak a másik kultúra, nyelv iránt, mintha büntetni szeretnénk, ezáltal pedig magunk gyengítjük a kisebbségi helyzetből eleve adódó lazább kötések, pedig erősíteni kellene ezt, hogy az, aki vegyes házasságban él, otthonosan, elfogadóan mozoghasson saját kultúrájában, közösségében is, mert különben mi magunk is felgyorsítjuk az átállást.

BIBLIOGRÁFIA

1. BALASKÓ, Mária. „Korpuszháttérű fordításkutatás: lehetőségek és nehézségek.” In: DOBOS, Csilla, KIS Ádám, LENGYEL, Zsolt, SZÉKELY, Gábor, TÓTH, Szergej (szerk.). *„Mindent fordítunk, és mindenki fordít”: Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben.* Bicske: SZAK Kiadó, 2005: 23–28. ISBN 963 9131 73 3. BAŇCZEROWSKI, Janusz. *A világ nyelvi képe.* Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2008. 355 p. ISSN 1419-6603 ; 86.
2. BAŇCZEROWSKI, Janusz. 2009. „A világ nyelvi képének fogalma mint a kutatás tárgya.” In: BÁRDOSI, Vilmos (szerk.). *Quo vadis philologia temporum nostrorum? : korunk civilizációjának nyelvi képe : feladatok és lehetőségek : az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai : Budapest, 2008. június 24–25.* Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2009: 43–52. ISSN 1419-6603 ; 91.
3. BODÓ, Barna. „Szórványdiskurzus és közpolitika.” In: BALÁZS, Géza, POMOGÁTS, Béla (szerk.). *Nyelvünk és kultúránk,* 2013/1–4: 67–72.
4. HÁMORI, Balázs. „Kísérletek és kilátások. Daniel Kahneman.” In: *Közgazdasági Szemle.* L (2003): 779–799.
5. HYMES, D. „A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata.” In: PLÉH, Csaba, SÍKLAKI, István, TERESTYÉNI, Tamás. *Nyelv – kommunikáció – cselekvés.* Budapest: Osiris, 2009: 458–496. 963-379-304-1.
6. KAHNEMAN, Daniel, TVERSKY, Amos. „Kilátáselmélet: a kockázatos helyzetekben hozott döntések elemzése.” In: CSONTOS, László (szerk.). *Racionális döntések elmélete.* BUDAPEST: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 1998: 82–112. ISBN 963-379-349-1.

7. KÖVECSES, Zoltán. „Kognitív nyelvészet.” In: BALÁZS, Géza (szerk.). *Nyelvészet-ről mindenkinek: 77 nyelvészeti összefoglaló*. Budapest: Inter, 2011: 153–156. 978-963-89240-0-1.
8. LÉVI-STRAUSS, Claude. *The Raw and the Cooked*. Harper & Row, Publishers, 1969. (Translated from the french by John and Doreen Weightman.) xiii + 387 p. OCLC 972051023.
9. MAGYARI, Sára. „Hiedelmek a magyar nyelv körül.” In: CSONTOS, Nóra, NÁDOR, Orsolya (szerk.). *THL₂: A Magyar Nyelv És Kultúra Tanításának Szakfolyóirata: Journal of Teaching Hungarian As a 2nd Language and Hungarian Culture*. Budapest: Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet, 2009/1-2: 150-156. ISSN 1787–1417.
10. MAGYARI, Sára. *A nyelvi világgép a magyar és a román nyelvben*. Nagyvárad: Partium Kiadó – Eedélyi Múzeum Egyesület, 2015. 164 p.
11. MAGYARI, Sára. „Ige – játék – hatalom.” In: GAÁL, Zsuzsanna, KLIPPEL, Rita, TÓTH Eszter (szerk.): *Nyelvészet, művészet, hatalom: írások Tóth Szergej tiszteletére*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2015: 245–52. ISBN 978-615-5455-27-8.
12. MAGYARI, Sára. „A nyelvközösség perspektívái.” In: MAGYARI, Sára, BARTHA, Krszitina (szerk.). *Nyelv – közösség – perspektíva*. Nagyvárad: Partium Kiadó, 2017: 87–94.
13. SZILI, Katalin. „Kulturális nyelvészet.” In: BALÁZS, Géza (szerk.). *Nyelvészet-ről mindenkinek: 77 nyelvészeti összefoglaló*. Budapest: Inter, 2011: 171-174. 978-963-89240-0-1.

A KONFERENCIA KERETPROGRAMJA - RÁMCOVÝ PROGRAM KONFERENCIE		
2018. szeptember 11. 11. september 2018	08.30 – 09.45	A résztvevők regisztrálása - Registrácia účastníkov
	09.45 – 10.00	A SJE rektorának üdvözlő beszéde - Prihovor rektora UJS
	10.00 – 11.30	Plenáris szekció - Plenárna sekcia
		Kocsis Károly: Európa változó etnikai-nyelvi arculata és a nemzetközi migráció
		Tóth Péter: Pedagógiai és módszertani innovációk igénye a felsőoktatásban
	11.30 – 13.00	Ebéd - Obed
	13.00 – 17.45	Szekcióülések- Rokovanie v sekciách
	18:00 – 20:00	Vacsora - Večera
2018. szeptember 12. 12. september 2018	08:30 – 09:00	A résztvevők regisztrálása - Registrácia účastníkov
	09:00 – 12:00	Szekcióülések- Rokovanie v sekciách
	12:00 – 13:00	Ebéd - Obed
	13:00 – 16:00	Szekcióülések- Rokovanie v sekciách
	14:00 – 15:00	Múzeumlátogatás – Návšteva Podunajského múzea v Komárne

A hungarisztika és a szlovakisztika időszerű kérdései Aktuálne otázky hungaristiky a slovistiky		
Szekció program- Program sekcie Simon Szabolcs, PhD.		
2018. szeptember 11. - 11. september 2018		
13:00-13:20	Lőrincz Julianna	A régi magyar irodalom fordítási nehézségei. Balassi Bálint-versek orosz fordításában
13:20-13:40	Némety Alexandra	Petőfi Sándor szerelmi költészete idegen nyelvű műfordításainak tükrében
13:40-14:00	Lőrincz Gábor	A mentális lexikon fonetikai/fonológiai és szemantikai hálózatának összefüggései a magyar nyelv szótára variánspárjainak tükrében
14:00-14:20	Simon Szabolcs	A kódváltás mint sajátos alakzat Hunčík Péter: <i>Határeset</i> c. regényében
14:20-14:40	Török Tamás	Víznevek az Alsó-Ipoly mentén. Lexikális-morfológiai jellemzők
14:40-15:00	Onder Csaba	Männliche dichterinnen. Gesellschaftliche Geschlechtsrollen und Sprachidentität
15:00 - 15:20 Kávészünet - Prestávka		
15:20-15:40	Šenkár Patrik	Krátke prózy Štefana Dováľa
15:40-16:00	Kurucz Anikó	Tájfílozófiai vonatkozások Hamvas Béla írásaiban
16:00-16:20	Baka L. Patrik	Görbe tükör a modern rabszolgaságnak
16:20-16:40	Vida Barbara	A weird fiction térnyerése a kortárs magyar spekulatív fikciós irodalomban
16:40-17:00	Szerdi Ilona	Emotikonok az internetes kommunikációban
17:00-17:20	Istók Béla	Facebook-nyelvhasználat

**SELYE JÁNOS EGYETEM
UNIVERZITA J. SELYEHO
Komárom – Komárno**

PROGRAM

**A Selye János Egyetem
X. Nemzetközi Tudományos Konferenciája**
Komárom, 2018. szeptember 11 –12.

**X. Medzinárodná vedecká konferencia
Univerzity J. Selyeho**
Komárno, 11.– 12. september 2018

Humántudományi szekciók

Sekcie humanitných vied

Többsz nyelvűség és komplex identitás mintázatok irodalom-, nyelv- és kultúratudományi megközelítésben Viacjazyčnosť a komplexná identita cez optiku literatúry, jazyka a kultúry		
Szekció program- Program sekcie Dr. habil. Horváth Kornélia, PhD, Dr. habil. Vajda Károly, PhD		
2018. szeptember 12. - 12. september 2018		
9:00-9:20	Magyar Sára	„Miattam pusztul...”. Vegyes házasságban élő magyar értelmiségiek attitűdvizsgálata a bánsági szóróanyagban
9:20-9:40	Kónyi Judit	Active-cooperative Learning Approaches in English Communication Classes
9:40-10:00	Kiss Katalin	Modal Passive Adjectives in the Context of Business English
10:00-10:20	Kmeczkó Szilárd	Meghalok egy kis heringért: sorstörések I. B. Singer <i>New York árnyai</i> című regényében
10:20-10:40	Eged Alice	Németország angolul tanul (Az angol nyelv oktatásának megszervezése az amerikai zónában 1945-49)